

ЛЕСЯ
УКРАЇНКА

6

ЛЕСЯ
УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНADЦЯТИ
ТОМАХ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНADЦЯТИ
ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ

6

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

(1911 — 1913)

ПЕРЕКЛАДИ
ДРАМАТИЧНИХ
ТВОРІВ

КИЇВ
1977

Редакційна колегія:

Є. С. ШАБЛІОВСЬКИЙ (голова),
М. Д. БЕРНШТЕЙН, Н. О. ВИШНЕВСЬКА,
Б. А. ДЕРКАЧ, С. Д. ЗУБКОВ, А. А. КАСПРУК
П. Й. КОЛЕСНИК, В. Л. МИКИТАСЬ,
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Редактор тому Б. А. ДЕРКАЧ

Упорядкування та примітки
В. І. МАЗНОГО

Редакція
художньої літератури

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

АДВОКАТ МАРТІАН

Драматична поема

ДІЯЧІ

Адвокат Мартіан Емілій.
Аврелія — його дочка.
Валент — його син.
Альбіна — його сестра.
Люцілла — її дочка, Мартіанова небога.
Констанцій — писар у Мартіана.
Брат Ізоген — значний християнин, належний до кліру*.
Арде́нт — молодий християнин.
Мі́м — німий раб.
Германе́ць — воротар.
Центу́ріон* вігілів*.
Сторожа, сусідки.

Діється в місті ПUTEОЛАХ при Неапольській затоці, в домі Мартіановім, в III ст. по р[ізду] Х[ристовому].

I

Перистиль (хатній дворик) в Мартіановій оселі, оточений критою колонадою, простого, навіть суворого стилю, і кімнатами, що виходять дверима на ту колонаду; з одного боку кімнати побудовано на два поверхи, на горішній ведуть вузькі сходи. Дворик посипано піском і засаджено де-не-де тривкими рослинами, здебільша агавами; подекуди стоять прості лавки з сірого каменю. Посередині круглий ставок без квіток і покрас; коло нього великий сонячний дзигар і менший водяний (клепсидра), там же стовп з почепленою на ньому мідяною дошкою, кле́вцем і великою ліхтарнею на гаку. В глибині перистилля вузька брама з кватиркою в одній половинці і з хвірткою в другій. Коли брама відчиняється, видно хороший морський краєвид. Напереді з одного боку до перистилля притикає чималий Мартіановий таблін (кімната для роботи), теж дуже простий, без покрас, заставлений полицями і кошиками, де лежать у великому порядку кодекси, таблиці,

сувої і зшитки пергаменту і всякі знадоби до писання. В табліні тільки задня стіна мурована, а дві бічні замінюються завісами, що можуть розсуватись. Дія відбувається рівночасно і в табліні, і в перистилі.

Констанцій, дуже скромного вигляду молодик, наготовляє в табліні все до роботи: розкладає документи різні на столику, присуває до столика крісло з скамничкою під ноги і складаний дзиглик, вигладжує навосковані таблиці і загострює стиля (паличку до писання).

Мім, німий раб, стирає порошок з сонячного дзигаря, придивляється, де стоїть на ньому тінь, потім раптом б'є клевцем по мідній дошці, сильно, різко, мов на гвалт, але сам при тому має дуже спокійне обличчя, немов пробуває в найглибшій тиші.

Збоку, з проходу, що поза табліном, виходить Мартіан, чоловік поважного, але ще не старого віку, торкає міма за плече, всміхається і подає рукою знак, що годі калатати. Мім спиняється, відходить набік і, взявши граблі, розрівнює пісок поміж агавами. Мартіан увиходить в таблін.

Мартіан
Здоров, Констанцію.

Констанцій
Здоров, патроне.

Мартіан
Мій вірний мім, як доля, невмолимий,
за ним уже роботи не проспати.
(Сідає на кріслі.)

Ти роздивився, що в нас на черзі?

Констанцій
Так, маємо тепера тую справу
про конфіскату ґрунту, що належить
тутешній церкві.

Мартіан
Добре. Я вже дещо
налагодив для оборони важне,
а ти там по законах пошукай,
як довго погребове товариство
задержує свої права на землю,
що зайняло колись під кладовище,
хоч потім перестало там ховати.

Констанцій дістає з полиці кодекс, сідає на дзиглик і переглядає параграфи. Мартіан бере один із сувоїв, що на столі, і читає уважно.

Констанцій

(несміло, не підводячи голови)

Патропе, єсть одна приватна справа.

Мартіан

Чия?

Констанцій

Твоя.

Мартіан

Яка ж? Не розумію.

Констанцій

Твоя жона...

Мартіан

(шорстко)

• Не маю я жони.

Констанцій

Пробач... я хотів сказати, є відомість,
що Туллія вже позов учинила
у суд про половину всіх маєтків,—
се нібито належить їй від тебе
після розлуки шлюбу.

Мартіан

(видимо вражений, але панує над собою)

Що ж, нехай.

Констанцій

Ти не доручиш розпитать докладно?

Мартіан

Суд сповістить про все, як буде кликати.

Констанцій

Я чув, що в неї є в суді зарука,
бо муж її...

М а р т і а н

(сухо)

Мені се нецікаво.
Ти вже знайшов параграф?

К о н с т а н ц і й

Вже, патроне.

Обидва мовчки читають. Тим часом за брамою якийсь глухий гомін голосів, потім він стихає. Одчиняється брама, і воротар-германець, увійшовши крізь неї з вулиці в перистиль, подає мімові якусь табличку і показує йому знаками, щоб комусь передати на горішній поверх. Мім бере табличку і подається з нею до табліну. Воротар пробує його затримати, але він дивиться на нього люто і крутить головою. Воротар махає рукою і йде знов за браму. Мім увиходить в таблін і подає Мартіанові табличку, а сам стає на порозі.

М а р т і а н

Се що таке? Від кого і до кого?
Немає напису.

(Читає.)

«Я жду тебе
у кожду пору дня чи навіть ночі.
Ти будеш, як в раю. Цілую міцно
тебе — так, як люблю».

(Здвигає плечима.)

Не розумію!

(Усміхаючись.)

Констанцію, а може, се до тебе?
То вибачай за помилку.

(Подає йому табличку.)

К о н с т а н ц і й

(не беручи)

Ні-ні,

сього не може бути, запевняю!

М а р т і а н

Чого ж ти так сахаєшся? Цидула
гречненько зложена й не без вогню.

(Знаками питає міма, де він узяв таблицю. Той показує на браму і повторяє ті рухи, що робив йому воротар.)

М а р т і а н
(уже досадливо)

Щось неподобне!
(Махає мімові рукою, той виходить.)

К о н с т а н ц і й
Певне, жарт якийсь.

М а р т і а н
Тепер же в нас не першого априля!
(Виходячи в перистиль, з порога до Констанція.)
Ти вільний поки що. Покличу потім.
Констанцій з кодексом виходить з табліну праворуч.

М а р т і а н
(гукає, підвівши голову вгору)
Авреліє!

А в р е л і я
(озивається з горішньої кімнати)

Я йду!
(Збігає по східцях вділ до батька. Аврелія молоденька вродлива дівчина, в голосі і в рухах є щось нервове, рвачке.)

М а р т і а н
Скажи, ти знаєш,
хто се писав?
(Показує їй табличку.)

А в р е л і я
(бистро глянувши)
А!..
(Вихоплює табличку, ховає в своїй одежі і подається бігти назад.)

М а р т і а н
Стій!
Аврелія спиняється.
Почім ти знаєш,
що то до тебе? Напису ж немає.

А в р е л і я

Я думала... я... дійсно... я не знаю...

М а р т і а н

(суворо)

Дивую, дочко, що тебе призводить
поводитися так, мов ти зросла
невільницею десь у гінекеї *.
Якісь таємні листи... Хтось тебе
одважується кликати на стрівання
«у всяку пору дня чи навіть ночі!..».
Чому ж не може він прийти сюди
і чесно попросить руки твоєї?
Чи сам він тямить, що того не гідний?

Аврелія мовчить.

Ну! Говори ж!

А в р е л і я

Та то зовсім не «він»...

М а р т і а н

Як? Що таке?.. Не впору ти жартуєш.

А в р е л і я

Я не жартую... Се... писала мама.

М а р т і а н

(як громом поражений)

Що ти говориш?!. Ох, яка ж безличність!

А в р е л і я

Не говори про маму так! Яка ж тут
«безличність», що вона мене кохав?
І я її люблю! Авжеж, люблю!
Вона мене до себе жити кличе,
і я б давно пішла до неї жити,
якби я не була так непростимо,
ганебно боязка!..

(Порив її розривається плачем.)

М а р т і а н

Тепер я бачу,
яку страшну я помилку зробив,
ховаючи від тебе всі провини
твої матері супроти мене.

А в р е л і я

(перестає плакати, спокійніше)

То все одно. Мені вас не судити.
Нехай вона супротив тебе й винна,
мені ж вона нічим не завинила.

М а р т і а н

Вона тебе покинула малою.

А в р е л і я

Вона покинуть мусила сей дім,
а що лишаюсь я в ньому аж досі,
то з того винен ти.

М а р т і а н

(гнівно)

Опам'ятайся!

Я в и н е н, що ти маєш рідну хату,
а не живеш з вітчимової ласки?
По-твоєму, то се в и н á?

А в р е л і я

Я, тату,
мовчатиму, щоб не гнівить тебе.

М а р т і а н

Тепер твоє мовчання не допоможе.
Ти завдала мені тяжку зневагу.
Договорімось краще вже до краю.
Як ти мій дім так прагнеш проміняти
на дім вітчимовий...

А в р е л і я

А що ж такого?
Якби я вийшла заміж — не зміняла б

я твого дому на оселю свекра?
Чи й то було б зневагою тобі?

М а р т і а н

В тім є різниця.

А в р е л і я

Жадної не бачу.

Була б різниця, якби всі дівчата
йшли заміж по любові. Хто ж не знає,
що віддаються часто лиш для того,
щоб вирватися з батьківського дому?
Мені страшніший нелюб, ніж вітчим,
але й для мене, тату, рідна хата
в темницю обернулась...

М а р т і а н

Справді, дочко?

А в р е л і я

Що ж, тату, придивись, як я живу:
самотня цілий день, і навіть слуги
як не глухонімі, то чужомовні.
Ти їх таких навмисне добираєш,
аби не наслухали й не плескали,
аби ніхто не знав, що в тебе в домі
звичаї християнські...

М а р т і а н

Ти ж бо знаєш,
що м у ш у я таїтись.

А в р е л і я

Так, я знаю,
але хіба мені від того легше?
Ти, певне, справді м у с и в заховати
мене за мурами від християнок,
щоб я в товаришок не набиралась
палкого духу, щоб необережно
не зрадила себе й тебе як-небудь.
Якби ж я з ідолянками зішлася,
було б тобі ще більше не до мислі.
От я й живу, неначе у пустині.

(З гірким сміхом.)

Для повної подібності — наш двір
піском посипано та колючками
засаджено! Зовсім пустиня!

М а р т і а н
(*лагідно*)

Доню,
що можу я тобі на се сказати?
Хіба лиш те, що є в громаді нашої
чимало гарних, молодих дівчаток,
що добровільно так живуть, як ти,
зрікаючись веселощів, пишноти.

А в р е л і я

Вони живуть так для живої віри,
а я для мертвої так гинуть мушу.

М а р т і а н
(*вжахнувся*)

Для мертвої? Ти щось страшне сказала...
Хіба ти вже... не віриш у Христа?!

А в р е л і я
(*сумно*)

Я вірю, тільки віра тая мертва.

М а р т і а н

Як розуміть тебе? Се щось несвітське!

А в р е л і я

Бо й я до світу не належу, батьку,
ні до надземного, ні до земного.

М а р т і а н

Авреліє! та ти ж мене вбиваєш
речами сими!

А в р е л і я

Я замовкну, тату!

(*Похиляється сумно-покірливо, опустивши рук.*)

М а р т і а н

Ні, донечко, ні, не мовчи, благаю!
Скажи мені, признайся, хай я знаю
недугу твого духу! Може, якось
її ще можна вигоїти.

А в р е л і я

Трудно...

Чим має жити тая віра, тату?
Вона ж, як той наш мім, глухоніма
і тільки має стежити, як тихо
пересувається життя, мов тінь
на сонячнім дзигарі. Я ж не смію
одвідувати в'язнів чи служити
убогим, як оті дівчата роблять,
що ти спогадував.

М а р т і а н

На тії кошти,
що мав би я потратити, щоб двір сей
тобі вже не пустинею здавався,
я помагаю потаємки вбогим.
Ти в'язнів не одвідуєш па те,
щоб я їх міг з темниці визволяти,
боронячи їх справ як адвокат,
неначебто до віри непричасний,—
я через те довір'я маю в суддів.

А в р е л і я

Те все робити міг би ти й без мене
ще й краще. Навіть ту непишну одіж,
що я ношу, віддав би на убогих,
якби я вмерла...

(Нервово.)

О, далеко більше
я допомгла б тобі, коли б умерла!

М а р т і а н

Не заслужив я слів таких від тебе.
Се просто марнота й дрібна досада
в тобі говорять. Як «непишна одіж»
тебе так журить,— можу справить кращу.

А в р е л і я

Мені не треба кращої одежі —
для кого й нащо мала б я вбиратись?

М а р т і а н

Ти так говориш, наче ідолянка.
Чого ж «для кого й нащо»? От же хутко
великдень в нас, те радіснее свято,
коли й убогі дбають про убрання.

А в р е л і я

Вони до церкви ходять, межи люди.

М а р т і а н

Чи ми святкуємо про людське око?
Се ж тільки ідоляни уважають,
що свято в тім, щоб оргії прилюдні
справляти з галасом, а християни
і в затишку шанують боже свято.

А в р е л і я

Не знаю, може, се і грішна думка,
але як ми святкуємо отак,
замкнувшись від усіх, в той час як інші
єднаються для радощів у гурт,—
мені здається, наче ми вигнанці,
що й бог до нас не признається в небі,
як ми не признаємося до нього
перед людьми.

М а р т і а н

Колись і я так думав,
але й громада наша, й сам єпископ
мене запевнили, що більше значить
для церкви ся моя таємна служба,
ніж якби я пішов хоч і на смерть.

А в р е л і я

Я не кажу про тебе, лиш про себе.

М а р т і а н

Хіба не можеш ти Христа любити
таємною та щирою любов'ю?

А в р е л і я

Моя любов, так як і віра, мертва.

М а р т і а н

Авреліє! Знов сі страшні слова.

А в р е л і я

Страшніше те, що криється за ними...

(Після паузи.)

Ти пам'ятаєш, тату, те різдво,
як ти мені розповідав уперше
про народження бога в Віфліємі? *

М а р т і а н

Авжеж, хіба ж я міг би те забути?
Я хотів би знов побачити те світло,
що сяло у твоїх дитячих очах,
почути тее радісне тремтіння,
що й я від тебе переймав тоді,
як ти сиділа на руках у мене.

А в р е л і я

(мрійливо)

Я довго-довго в тую ніч не спала...
Я марила про божее дитятко,
що в світ прийшло при співах ангелиних,
при яснім промінні зорі нової.
У думці я до нього шлях верстала
з трьома царями і несла дари,
та миру, злота й ладану замало
мені для сина божого здавалось.
Я пурпуром вертеп йому встеляла,
вибірні квіти сипала у ясла,
в серпанки щонайтонші угортала
і забавки робила з самоцвітів.

М а р т і а н

Безгрішні у дитини сії мрії,
але в дорослої вони подібні
до ідолянства.

А в р е л і я

О, не бійся, батьку!
вони давно погасли... ще тоді,
як ти другого ранку мовив нишком:
«Дитинко, ти не говори нікому
про те, що я розказував учора...»
Я тільки часом з гіркістю в душі
спогадувала їх, як на одправі
убогій хатній тут стояла. «Боже! —
я думала, — такі мої дари!..»

М а р т і а н

Христос пишнот від нас не вимагає.

А в р е л і я

А все-таки я чула, що в церквах
є малювання і величні співи,
але мені наказано те все.
Я тільки безборонно бачу в вікна
на вулицях весь ідолянський культ:
веселі сатурналії *, поважні
теорії ¹ жерців, похід весталок,
і думаю: «Ся віра неправдива,
але чому в ній стільки є краси,
а наша правда так убого вбрана?»
Від сих думок любов моя вмирає...

М а р т і а н

Авреліє! Коли ти християнка,
то вищую красу повинна тямить,
ніж ту, що ідоляни утворили.

А в р е л і я

Не бачу я її навколо себе!..
Ні, правда, раз я бачила її,
та ти сказав, що не для мене тес...

М а р т і а н

Що саме?

¹ Теорії — релігійні процесії.

А в р е л і я

Раз колись я в цирк пішла
ще з мамою... Ти гнівався на неї...

М а р т і а н

Бо знав, що призвела її до того
пуста цікавість. А тобі ще й шкода
була з того,— ти цілу ніч горіла,
маячила, жахалася, кричала...

А в р е л і я

А все-таки то був єдиний раз,
що я побачила на власні очі
ту вищу красу, таку живу,
таку страшну...

М а р т і а н

Ти ще й тепер тремтиш
від спогаду самого. Не потрібно
було тебе туди водити!

А в р е л і я

Може...

Навіщо справді бачити було,
як дівчина, вродлива, молоденька,
у білих шатах стала на арені,
мов розцвіла на полі золотому
лілея біла? Навіщо я те чула,
як арфою еоловою ніжно
вона там заспівала: «Алілуя!»
Ой нащо, нащо я тоді той пурпур
живий угляділа?.. Я розумію,
чому тоді ті люди, як безумні,
з амфітеатру кинулись на круг,
волаючи: «Ми християни!..»

(Голос її істерично здійснюється.)

М а р т і а н

Тихше,
вгамуйся, доню.

А в р е л і я
(нервово сміючись)

Що? Почують люди
на вулиці, як ми тут, зачинившись,
уголос признаємось до Христа?

М а р т і а н
Я мушу замикатись.

А в р е л і я
Так, я знаю.
І ти б хотів, щоб я вуста замкнула,
а тільки серцем богові молилась?
Чи так?

М а р т і а н
(тихо, упокорено)
Так, доню.

А в р е л і я
Ну, то знай же, батьку,
що я не можу так. Бо щоб мовчати,
то треба все забуть. Коли ж я мушу
забути те, що бачила там в цирку,
то мушу я піти від тебе пріч.

М а р т і а н
Для чого ж, донечко?

А в р е л і я
Тоді забуду
лілею білу, як сама розквітну
трояндою, нехай і не святою,
зате розкішною! Щоб я забула
арену золоту,— хай злототкані
простеляться під ноги килими.
Нехай заглушить гучний грім музики
луну святу еолової арфи.
Я з думки викину кривавий пурпур,
як обів'ють мене шовки червоні,
як цвіт юнацтва буде, мов безумпий,
мені волати: «Ми твої раби!»

М а р т і а н

(з жахом дивиться на неї)

Авреліє! Де ти взяла сі мрії?

А в р е л і я

Від матері.

М а р т і а н

Вона тебе навчила?..

А в р е л і я

Вона мені се в кров передала,
бо я її дитина.

М а р т і а н

Не моя?

А в р е л і я

Ти сам мене позбавив свого спадку.
Уста замкнувши, ти замкнув і серце,
і я не хочу більше прислухатись,
що там в ньому, як у темниці, стогне,
нехай умре і стогін... Відпусти
мене до матері.

М а р т і а н

Чи ти гадаєш,
що там вітчим тебе нарядить зараз
у злото й пурпур?

А в р е л і я

Мама говорила,
що незабаром припадуть їй гроші
чималі звідкись.

М а р т і а н

Ти не знаєш, відки?

А в р е л і я

Я не питала. Все одно для мене.

М а р т і а н

Вона від мене хоче відсудити
маєтку половину.

А в р е л і я
(прикро здивована)

Справді так?

М а р т і а н

Вона й тебе, либонь, для того кличе,
щоб мати більше права до маєтку.

А в р е л і я

Сього не говори! Не буду й слухать!..
Що мати хоче відсудить маєток,
се не гаразд... А втім... як добре зважить...
се, може, й дійсно матері належить.

М а р т і а н

(різко)

Ти дійсно добре зважила!

А в р е л і я

Що ж, батьку,
все ж мати віддала тобі самому
життя молодшу, кращу половину.

М а р т і а н

Стидайся! По-якому ти говориш?
То се ти думаєш, що так і слід
життя своє частками продавати
за гроші то одпóму, то другóму?
Іди! Ти справді не моя дитина!

А в р е л і я

(і собі розпалившись)

Так! Не твоя! Не хочу бути твоєю!
Твою бути — се віддати значить
і молодість, і душу, і красу,
замкнутися і зникнути од світу,
а щó за тес мати? Рабську долю,
нудне, безглузде, сіре животіння!

М а р т і а н

Але за гроші можна б ще терпіти?
Чи так, по-твоєму?

А в р е л і я

Я вже сказала
все, як по-моєму, і більш нічого
не маю говорити.

(Повертається йти, але спиняється на ході.)

Мати завтра
збирається в Єгипет, бо вітчим
від цезаря туди легатом * їде.
Якщо сьогодні я прийду до неї,
вона мене в Александрію візьме,
і там я буду жити, як царівна
єгипетська!

М а р т і а н

Дочкою Клеонатри?

Аврелія мовчки метнула на батька погляд, повний ненависті,
і швидко подалась по сходах нагору.

М а р т і а н

(кинувся було за нею, але спинився)

Ні... що я їй скажу?..

(Знесилений сідає на камінну лавку.)

Як се негідно,
як низько вийшло! Нащо я се мовив?..

З кімнати, що в глибині перистипля, виходить В а л е н т, молодий
хлопець, подібний до Мартіана не тільки вродою, але й рухами,
хоча не має стільки стриманості і влади над собою, як батько.

В а л е н т

День добрий, батеньку.

М а р т і а н

Ой, сину-сину,
якби ти знав, яке у мене горе!

В а л е н т

Я чув з кімнати вашу всю розмову.

М а р т і а н

І що ж?

В а л е н т

Сестра де в чому слухність має.

М а р т і а н

Так?..

В а л е н т

(лагідно, але рішуче)

Звісно, по-жіночому вона
невтримливо з тобою говорила,
та й їй далась нелегко та розмова.
Аврелію я розумію. Сам я
себе тут наче зайвим почуваю.
Та й справді, батьку, нащо ми тобі?

М а р т і а н

Ти не питав би так, якби мав діти.

В а л е н т

Я знаю, ти нас любиш. Ми тебе,
повір, теж любимо.

М а р т і а н

Твоя сестра
того не доказала.

В а л е н т

Що робити?

Обоє ми не винні, що не маєш
собі ти з нас ні помочі, ні втіхи.
Ми в тебе в домі тільки б у т и смієм,
а ж и т и нам не можна, щоб не стати
для тебе каменями спотикання
на трудному шляху. То чи не краще,
якби зовсім нас тут не було?
Коли ти любиш нас, тобі самому
повинно бути тяжко, що для тебе
ми так марнуєм молоде життя.

М а р т і а н

Чому ти, сину, кажеш «ми»? Хай справді
не вмів я виховати сестри твоєї,
але ж тебе я виховав інакше:
ти був у школі, маєш товариство,
я від людей тебе не заховав.

В а л е н т

То, батеньку, ще гірше. Се не знає
Аврелія, як часом тяжко в людях,
а то б не парікала на «пустиню»...
У школі — то ж були щоденні муки,
тортури справжні! Школярі у нас
всі на «римлян» і «християн» ділились,
зчиняли раз у раз сперечки, звади,
два табори були непримиренні,
як на війні. Мене ж і ті, і другі
«межівіркою» дражнили, та й тепера
молодики так само називають
за те, що я — з твого на́казу, батьку —
здаюсь байдужим до змагань за віру.
Між ідолян і християн одмінком
холодним та оспалим я блукаю...
Ніхто не знає, що в мені кипить!

М а р т і а н

Господь, мій синку, знає все таємне.
Він дасть тобі заплату.

В а л е н т

За що, батьку?
Чим прислужився я до слави бога?
Чим сам собі я славу заслужив?

М а р т і а н

Де ти навчився славолюбства?

В а л е н т

В тебе.

У мене дух займався, як я слухав
про вхід господній у Єрусалим,
коли юрба народу незчислєнна
«Осанна сину божому!» кричала,
і віття ліс над нею колихався.
Се ж був триумф!

М а р т і а н

Та не найбільший, синку.
Мовчазно терплячи наругу й муки,

син божий звеличав вінець терновий
над всі вінці земні... То був тріумф.

В а л е н т

І той ще не найбільший. Там, на небі,
сів божий син праворуч край отця,
а в судний день, при сурмах ангелиних,
появить славу другого пришествия.

М а р т і а н

(побожно)

Так, сподіваємось. Але ж, Валенте,
належить слава богові — не людям.

В а л е н т

Павло-апостол, батьку, був людина,
проте ж він славен був по всіх світах.
Ареопаг *, філософи премудрі
чоло клонили перед ним. Народи
всіх мов перейняли його імення.
Церкви — то світочі його. Ох, батьку,
я за таке життя стерпів би все!

М а р т і а н

Не всім те дано.

В а л е н т

Знаю я, що слава
святая не судилася мені,
бо сина-проповідника не сміє
у себе мати Мартіан Емілій.

М а р т і а н

Син адвоката може прилучитись
до діла батька. Звісно, се завдання
не так величне...

В а л е н т

Я твого завдання
не зневажаю, та мене не ваблять
закони й коментарії на їх.
Та й справи християнські не щодня ж бо
трапляються.

М а р т і а н

За се хвалімо бога!

В а л е н т

Та й... я з тобою буду щирий, батьку...
такої слави, як твоя, для мене
було б не досить. Був я у суді
тоді, як ти там промовляв. Дивую,
як міг ти говорити! Не зійшов ти
ще й на трибуну, а вже там стояла
клепсидра, той холодний часомір,
що краплею по краплі невблаганно
відмірює тобі той час короткий,
що віділено для оборони правди.

М а р т і а н

Так що ж, Валенте? Світочам небесним,
і тим порядок дано й певний час,
коли і скільки їм світить на землю.
Я до порядку звик. Хіба промова
моя була невдала.

В а л е н т

Ні. Здається,
промова та була з найкращих саме.
І що ж? кому ж ти розсипав ті перли
ясного розуму? Якісь діди,
засушені в пергаментях, шукали
параграфів по кодексах в той час,
як ти вдавався до душі та серця!

М а р т і а н

Та судді й мусять пильнувати законів.
Я більше удавався з тим до люду,
а люд, здається, не байдужий був.

В а л е н т

Юрба плескала не тоді, як справді
ставав ти на верхів'ї свого хисту,
а як спускався до низин утертих.
Я червонів при тих аплодисментах.

М а р т і а н

Хіба вже завжди так?

В а л е н т

Та хоч би й ні,
то все ж я, батьку, вражений за тебе.
Останній проповідник з передмістя
яскравішу, живішу славу має,
ніж ти, найперший в місті адвокат!
Я б не стерпів такого!

М а р т і а н

Слухай, сину,
чи слава ж є найбільша надгорода?
Чи ж найпочесніше у світі — лавр?
Шанобний дуб, оливна гілка миру,
свячена пальма — чи ж не рівноправні
вони славутнім лаврам?

В а л е н т

Може бути.
Та що кому належить. Он сестра
волить як не лілею, то троянду,
а я волю лавр. Такий я вдався.
Я прббував усі мені приступні
шляхи до слави. Вірші, проза, драма,
наука — все те зрадило. Не маю
я до письменства хисту. Чин живий
або живеє слово — се талан мій,
я син оратора таки недарма!
Та досі скрізь цвілим і сірим муром
ставала на дорозі обережність.
Я не проламувався через мур,
шануючи твоє завдання, батьку,
але тепер знайшов я кружну стежку,
що вже тобі шляху не переріже...

М а р т і а н

Яку ж то саме?

В а л е н т

Я вступлю до війська.

М а р т і а н

Ісусе Христе!..

В а л е н т

Що ж ти так жахнувся?
Чи мало християн у війську служити?

М а р т і а н

Але ж вони там служать по неволі,
а ти по волі мав би лити кров,
носити цезарські орли, приймати
з нечистих рук вінці!

В а л е н т

Бо чисті руки
вінців не мають для таких, як я.
Я людських душ не смію боронити
від князя тьми, то буду проганяти
хоч темні орди варварів північних.
Піду туди, де бій кипить найдужче,
а там уже ніхто не запитає
мене про віру. Там — аби одвага
та добрий меч, а се у мене буде.
Сьогодні запишуся в легіон.

М а р т і а н

Сьогодні?..

В а л е н т

Що ж уводитись? Навіщо?
Когорта має вирушити завтра.
У мене все готове.

М а р т і а н

Сину! сину!

К о н с т а н ц і ї

(увиходить)

Пробач, патроне, що тебе турбую.
Брат Ізоген прийшов у пильній справі.

М а р т і а н

Проси в таблін.

Констанцій виходить.

Я ще, Валенте, потім
поговорю з тобою. Будь же дома.

В а л е н т

Якусь годину можу ще побути.

(Іде через перистиль у свою кімнату.)

Мартіан іде в таблін і стрічає там Ізогена, старого, поважного,
спокійно-суворого чоловіка.

І з о г е н

Мир, брате мій.

М а р т і а н

Мир і тобі.

*(Показує Ізогенові на крісло, той сідає. Мартіан —
проти нього на дзиглику.)*

І з о г е н

(придивляючись до Мартіана)

Чого се

ти наче горем битий?

М а р т і а н

Ох, мій брате,
у мене діти гинуть!

І з о г е н

Що ж їм сталось?
Я ж бачив їх здоровими недавно.

М а р т і а н

Вони не тілом хворі, тільки духом.
Я трачу їх обох. Моя дочка
іде до матері, а син до війська.
Обом погибель певна.

І з о г е н

Що ти кажеш?
Та нащо ж ти пускаєш їх на згубу?
Ти ж батько їм — ужий своєї влади!

М а р т і а н

Не смію, брате. Говорив я з ними
не як маючий владу, а як той,
що в глибині душі провину чує.

І з о г е н

Яку ж провину?

М а р т і а н

Я, мов ідолянин,
дітей своїх на жертву рокував,
я положив їх на вогонь повільний —
тепер вони конають.

(Замовкає в тяжкому смутку.)

І з о г е н

Мартіане,
ще не зовсім тебе я зрозумів,
а то б я, може, дав якусь пораду.

М а р т і а н

(з раптовим поривом надії схопив Ізогена за руку)

Дай, брате, дай пораду! Поможи
мені моїх дітей порятувати!
З любові до Христа рятуй нас, брате!

І з о г е н

Аби я відав як, невже не хтів би?

М а р т і а н

Проси єпископа, щоб він дозволив
моїх дітей до церкви привести.
Я сам проситиму, а ти піддерж.

І з о г е н

Тепер не час.

М а р т і а н

Ой брате! Я не можу
хвилини тратити!

Ізоген

І ми не можем.
Єпископа закинуто в темницю.

Мартіан

Коли?!

Ізоген

Сьогодні. Завтра буде суд.

Мартіан

Та як же так зсинацька?

Ізоген

Ти ж бо знаєш,
що знов уже такі часи настали,
коли для християн закон — не батько,
а злий вітчим. Я саме ж і прийшов
тебе просити, щоб на завтра конче
приготував ти оборону.

Мартіан

Трудно.
Короткий час. Я ще й не знаю справи.

Ізоген

Я тут приніс тобі усе належне
до сього діла. Роздивись і зваж,
чи можна що зробити.

*(Подає Мартіанові сувій пергаментів. Той уважно
роздивляє їх.)*

Тим часом Аврелія збігає швидко та обережно вділ і подається до брами. На середині перистилия спиняється і подається до табліну, але, уперто труснувши головою, завертається знов до брами. По дорозі зриває листок агави, колеться, але, стлумивши стогін болю, ховає листок під своє покривало і, не оглядаючись, вибігає крізь хвіртку за браму.

Мартіан

(розглянувши пергаменти)

Дуже трудно,
але можливо, з допомогою бога.
(Зважливо.)

Так, брате, докладу всієї сили,
всю ніч до ранку буду працювати
і все зроблю, що тільки в людській силі.
Але тепер вділи мені годину.
Дозволь покликати моїх дітей,
сам розпитай їх про науку віри —
я їх учив, як наш канон велить —
і сього ж вечора, коли достойні,
введи їх у громаду.

І з о г е н

Ні, не можу.
Якраз тепер повинен ти стояти
при всій повазі в очах ідолян.

М а р т і а н

Та сам же я до церкви не вступаю!

І з о г е н

Ти думаєш, ніхто не буде знати,
чиїх дітей я в церкву приведу?
Тож сая звістка, наче блискавиця,
все місто облетить! Як тільки вийдеш
ти на трибуну, — громом загуркоче
в юрбі: «У нього діти — християни!»
Тоді вже й слова не дадуть промовить.
А де ж тепер ми знайдем оборонця?
Ти знаєш сам, що другого немає.
До інших тут у місті ми не можемо
удатися — вони не християни —
та й хист їх не дорівнює твоєму,
а посилати в Рим — короткий час.
Крім того, ти ж і в Римі силу маєш,
є в тебе друзі при дворі й в сенаті.
Хто здатен допомогти нам, окрім тебе?

М а р т і а н

Але ж подумай, брате: я ж — людина,
я ж батько! Як же можу я покинути
своїх дітей у темі надвірній гинуть?

І з о г е н

Та ти ж їх просвітив Христовим словом!

Мартіан

Зерно зродило плід занадто буйний,
упавши на добірну цілину,—
як не зібрать його, то він поляже
і зогніє. Прийнявши слово, діти
запрагли діла. Сам ти знавш, брате,
що як нема погожої води
вгасити спрагу, то людина мусить
хоч з брудної калюжі та напитись
або умерти. Діти в мене, брате,
не літеплої вдачі. Їх господь
не википув би з уст. Моя дочка
святою мрією горіти здатна —
з таких бувають мучениці, брате.
Мій син одважної, твердої вдачі —
незгірший був би з нього проповідник.

Ізоген

Се може бути. Тільки ж наша церква
тепер не тим держіться, чим давніше.
Під час порόδy, звісно, ллється кров
і рветься крик, але той час минувся.
Тепера церква мусить кров щадити,
і в молоко її перетворювати,
і рівним голосом, як мудра ненька,
розважно говорити. Наш єпископ
не раз наказує дівчатам нашим
не рватися до мученських вінців,
а тихим послухом служити богу.
Та й проповідників у нас не брак.
Тебе не можуть замінити діти.
Ти в нас тепер, немов наріжний камінь,
ти здержуєш усю будову нашу,
хоч сам невидний; а як ти схибнешся,
впаде наш стовп, розвалиться наш дім,
єпископа засудять на вигнання,
церковні добра конфіскують. Чим же
тіла і душі наші будуть жити?
Наш ворог тямить, чим держиться церква,—
і вже не важить на овець, лиш цілить
у пастирів, щоб розточить отару;
з лиця землі він не змітає вірних,

а землю вириває їм з-під ніг.
Ти знаєш — проти сього не допоможе
ні проливання крові па арспі,
ні проповіді грім.

Мовчання.

Хто знає, може,
ще й шкода від твоїх дітей була б...

М а р т і а н
(вражений)

Чому?

І з о г е н

Тепера з молодими трудно.
Мов коні-неуки, рвуть поводи
і не хочуть ніяк ходити в шорах.
Була в нас вчора буря на зібранні,
єпископ вилучив Ардента з церкви.

М а р т і а н

Ардента?! Чи ж то може бути? За що?

І з о г е н

Все за непослух. Ти, запевне, чув,
що там, на конфіскованій містині,
де наша церковця малá стояла,
уряджено для цезарського культу
олтар і статую?

М а р т і а н

Так, я се знаю.

І з о г е н

Ардент наважив статую розбити.

М а р т і а н

Ой господи! за се — страшенна кара!

І з о г е н

Він кари не боїться. Нам же страшно,
що він напасть на християн спровадить.

Весь клір просив, щоб не робив того.
Та знаєш же його запеклу вдачу.

М а р т і а н

Такий його покійний батько був —
Орканом * ми його прозвали в школі,—
але палкий мій друг своєму сину
і щире серце в спадок полишив.
Аж не зміщається мені у думці,
щоб церква одцуралася Ардента...

І з о г е н

Немає ради іншої, хіба
що він од заміру свого відступить.
Та мало сподіваючись на тее,
я поки що вже виготовив листи,
де звістку подаю про вилучення,
щоб розіслать по всіх церквах, урядах,
громадських і державних установах
в той самий день, як він сповнить свій замір.
До тебе ж я з проханням удаюся
від себе і від кліру: не приймайся
ні в яким разі боронить Ардента,
якби його поставлено на суд.
Ще краще — ти зовсім не признавайся
до нього перед людьми. Мов не знаєш.

М а р т і а н

Але ж Ардентів батько був мій друг
і поручив його моїй опіці,
як умирав.

І з о г е н

Формально ти не був
опікуном. В твій дім Ардент не вхожий.
Ти легко можеш осторонь стояти,
як тільки схочеш. Ти повинен, брате,
послухать нас, коли ти раб христовий
і церкви-матері слухняний син.

Мовчання.

М а р т і а н

(в тяжкому роздумі)

Чи ж не над людську силу сії жертви?
Зректися друга... допустить свідомо
своїх дітей загинути з душею...
Чи хто з людей коли чинив таке?

І з о г е н

Коли той друг тобі оселю спалить,
невже й тоді він все ще буде другом?
Хіба під час облоги не буває,
що й батько дітям брами не відчинить
і їх не пустить в поле до криниці,
щоб ворога до міста не впустити,
хоч би від спраги діти погибали?

М а р т і а н

Ох, брате мій! Тут душі, душі гинуть!

І з о г е н

Ти богові їх душі доручи,—
він може врятувати в рові левинім
і в огняній печі.

Мартіан мовчки тяжко зітхає і схиляє голову.

І з о г е н

(після мовчання)

То як же, брате?
Єпископа ти будеш боронити?

М а р т і а н

(упалим голосом, наче байдуже)

Авжеж, про се не може бути питання.

І з о г е н

(устає)

То я не буду відбирати часу.
Зостається з миром, брате.

М а р т і а н

В мирі йди.

*(Коли Ізоген вийшов, Мартіан, одхиливши завісу,
озивається)*

Валенте!

Валент увіходить в таблін і стає перед батьком. Той мовчки дивиться в землю, не зводячи на сина очей. Мовчання.

Валент

Що ти мав казати, батьку?

Мартіан

Я мав надію, що знайду пораду...

Валент

Яку?

Мартіан

Просив я брата Ізогена
ввести вас у громаду.

Валент

(радісно)

Ти просив?

О! батеньку!

(Цілує батькові руку.)

Мартіан

Не тішся, мій Валенте,—
брат Ізоген не хоче.

Валент

Ми самі

до церкви підемо, аби ти дозволив.

Мартіан

Не прийме церква.

Валент

Ізоген хіба

в'язати й розрішати має владу?

Мартіан

Він добре знає, що бажано кліру.

В а л е н т
(спалахнувши)

Коли бажає клір гасити душі,
то ми посвідчим се при всій громаді!
Нехай громада судить межі нами!
Я їм скажу промову. Ти побачиш —
я імені твого не осоромлю!

М а р т і а н

Ні, сину, не чипи руїни в церкві,
інакше — я даремно жив на світі.

В а л е н т

Се ж, батьку, рабство духу!

М а р т і а н

Ні, Валенте,

не з по́слуху сліпого я прошу
тебе скоритися братерській волі.
Брат Ізоген довів так безперечно
потребу жертви, що і сам я мусив
схилити голову.

В а л е н т

Чи він злякав
тебе новим гонінням?

М а р т і а н

Сину, вір,
я ні свого життя не ощаджав би,
ні вас, того життя пайкращих квітів,
якби я знав, що то послужить вірі.
Але шляхи господні таємничі,
хто може їх збагнути? Може, треба
і господа рабів глухонімих...

В а л е н т
(сумно)

Тим маю я потішитись?

М а р т і а н

Мій сину,
потішся тим, що ти ще молодий,—

коли господь мене до себе візьме,
ти будеш вільний...

В а л е н т

Може, є сини,
що їх ся думка тішить,— я не з тих.

Мовчання.

Я, батьку, вже з тобою попрощаюсь.
Благослови мене.

(Склоняється перед батьком.)

М а р т і а н

(насилу владаючи собою)

Поклич сестру.
Я хочу і її благословити.

В а л е н т
(тихо)

Вона пішла.

М а р т і а н

Пішла?! Не попрощавшись!
(Закриває тогою обличчя.)

В а л е н т
(ще тихше)

Ти плачеш, батьку?

М а р т і а н
(одкривається)

Я хотів би плакати,
але не вмію.

В а л е н т
(падає на коліна перед батьком)

Батеньку, прости!
Я бачу, ми тобі розбили серце!

Мартіан
(підводить його)

Я більше винен. Я розбив вам душу.
Нехай нас бог помилує усіх!

Мовчазне прощання. Валент виходить через перистиль за браму, втираючи сльози. Мартіан, одхиливши завісу в табліні, проводить його поглядом.

II

Те саме місце і той самий день, тільки трохи пізніше. Мартіан працює в табліні сам. Часом погляд його блукає в просторі і затуманюється тяжкою думкою, але він міцним зусиллям волі примушує себе до роботи і похиляється над пергаменатами. За брамою чутно гомін голосів, спочатку тихий, дедалі гучніший. Потім проривається топенький, тремтячий, але гострий від тривоги дівочий голосок: «Ой мамо! я боюся! Що ж се буде? Куди се ми заїхали?» Другий, спокійніший і глухіший жіночий голос відзивається: «Стривай». Слідом за сим за брамою чутно стукіт, що зараз же, мов не своєю силою, обривається. Мартіан, почувши голоси, насторожився, виглянув з табліну, пішов до брами повз міма, нахиленого над клепсидрою, і відсунув у брамі кватирку.

Мартіан
(глянувши в кватирку на вулицю)

Альбіно! Сестро!

(Одчиняє миттю хвіртку і вибігає за ворота.)

Чутно гомін радісного вітання. За хвилину воротар-германець відчиняє браму і киває на міма, потім удвох з ним уносить в перистиль легеньку лектику (ноші з наметом і з запонами, на чотирьох ніжках, як ліжко). В лектиці сидить, одхилившись на подушки, Люцілла, тоненьке, дуже хоровате дівча-підліток. За лектикою йде поруч з Мартіаном Альбіна, ще не стара, але дуже бліда, з сивуватим волоссям і сумними, втомленими очима. По знаку Мартіана слуги становлять лектику недалеко від ставка, вносять речі новоприбулих у кімнати, в глибину оселі; мім там у кімнатах зостається, а воротар вертається за браму і зачиняє її за собою.

Альбіна

Що се, Мартіане,
який чудний у тебе воротар?
Не то — не відчиняє, навіть стукать
у браму не дає.

Л ю ц і л л а

Та ще й кричить
по-варварськи, аж я перелякалась!

М а р т і а н

Германець він, по-нашому не вміє.
А не пускав тому, що я гостей
ніколи не пускаю в час роботи
і не люблю, щоб стукались, клієнти ж
крізь сіни входять.

Мартіан з Альбіною сідають на лавці недалеко від лектики, але
не поруч із нею.

Л ю ц і л л а

Дядечку, а де
Аврелія?

М а р т і а н

(нахилився, наче щось підняти)

Немає дома.

Л ю ц і л л а

Шкода!
Я так хотіла бачити сестричку!

А л ь б і н а

Та ще побачиш, певне ж, непадовго
вона пішла.

(До Мартіана.)

Таж правда?

М а р т і а н

Я не знаю.

А л ь б і н а

А ми, сюди йдучи, там під горою
молодика зустріли, так подібний
до тебе! Може, то був твій Валент?

М а р т і а н

Запевне.

А л ь б і н а

От, якби напевне зпала,
то я б його затримала, а так
не зважилась.

Л ю ц і л л а
(До Мартіана)

А братик хутко прийде?

М а р т і а н
Не думаю.

А л ь б і н а
(глянувши на брата, нишком до нього)

Ти мовби щось...

М а р т і а н
(теж нишком)

Нічого.

Нехай я потім...

Л ю ц і л л а
Дядечку, скажи,
сьогодні день щасливий?

М а р т і а н
Тим щасливий,
що ви приїхали.

Л ю ц і л л а
Ні, ти не знаєш...
Я все боюсь, коли б не був фєральний *.

А л ь б і н а
Та ні-бо, доню, я ж тобі казала.

Л ю ц і л л а
Ми, дядечку, три кораблі впустили
в Александрії — все в фєральні дні
вони відходили.

А л ь б і н а
Ну, і впустили
погожі дні, на морі нас хитало.

Л ю ц і л л а

Дарма! Зате доїхали живі,
а то ще хто зна, як було б!

М а р т і а н
(нишком)

Альбіно,
чи то вона у тебе ідолянка?

А л ь б і н а
(теж тихо)

Крий боже, то вона через недугу
така слабенька духом.

Л ю ц і л л а

Мамо! Дядьку!
Що ви шепочетесь? Кажіть по правді —
фєральний день?

А л ь б і н а

Та де ж там!

Л ю ц і л л а

Календар!

Ой, дайте календар!..
(Болісно кривиться і хапається за серце.)

А л ь б і н а
(в тривозі кидається до неї)

Дай, Мартіане,
прошу тебе. Ось зараз, зараз, доню!

Мартіан іде в таблін і виносить звідти календар — мармуровий
кубик з написаним на ньому календарним текстом у три стовпці
на кожному боці.

Л ю ц і л л а
(переглянувши одну шпальгу)

Так, правда, день Венери... Слава богу!
(Заспокоєна, одхиляється на подушки, але зараз
же знов тривожиться і починає щось шукати.)

Де, мамо, була?

А л ь б і н а

(виймає з мішечка, що коло пояса, невеличкий медальйон на стрічечці)

Ось.

(Хоче знов сховати.)

Л ю ц і л л а

Ні, дай сюди,

ти ще загубиш.

(Бере буллу і чіпляє собі на шию.)

М а р т і а н

Що ж таке в тій буллі?

Л ю ц і л л а

Так, камінець — «гадюче око» зветься — жрець Ескулапа дав у Сіракузах, там мама в храм ходила.

М а р т і а н

(до Альбіни)

Правда, сестро?

А л ь б і н а

(непомітно для Люцілли зробила знак Мартіанові, що ні.)

Та мусила вже... Щоб ж ти з нею зробиш?

Л ю ц і л л а

А в храм Лібітіни * ми вдвох підём, як відпочину. Мама от не хоче, а там на кораблі казала жінка, що просто як рукою здійме слабість.

М а р т і а н

Ти в мене й так поправишся, Люцілло.

А л ь б і н а

Отсе ж я й привезла її до тебе на поправку. Єгипетська весна їй завжди шкодить: той гарячий вітер — то чисте пекло.

Л ю ц і л л а

Тут як у раю —
так легко дихати...
(Глибоко дише, втішно усміхаючись.)

А л ь б і н а
(теж усміхається)

От бачиш, доню, —
казала ж я, що добре в дядька буде!

Мім приходить, бачить, що сонячний дзигар вже весь покритий тінню, і здіймає клевця, щоб ударити в дошку, але Мартіан робить йому знак, що не треба, і показує рукою на браму. Мім, покинувши клевця, відчиняє хвіртку, торкає воротаря і показує йому на бічний прохід у дворі; той увиходить у двір, зачиняє хвіртку, засуває важким засувом браму і йде собі праворуч через двір у бічний прохід. Мім вертається і наливає кухликом воду в клесидру.

Л ю ц і л л а
(тривожно мацає в себе на грудях і шукає навколо.
З одчаєм.)

Ой мамо, лихо! Я згубила рибку! ¹

А л ь б і н а
Як, донечко? Вона ж була на шиї.

Л ю ц і л л а
Шнурочок, певне, перервався...
(Ламле руки і здіймає їх угору.)

Боже!
Прости мене! Прости!.. Ой мамо, мамо!
Навіщо я тебе в той храм послала!
Господь прогнівався за Ескулапа
і рибку одібрав, бо він не хоче,
щоб я, нечиста, знак Христовий мала.
Ох, мамочко, тепер же я умру!..
Ой, нащо ж ти пішла до Ескулапа!..

Альбіна безпомічно дивиться на Мартіана.

¹ Р и б к а — відома первохристиянська емблема; вона повстала з сього: грецьке слово ἰχθῆς (риба) складається з початкових літер грецьких слів, що означають — «Ісус Христос, син божий, спаситель»,

М а р т і а н
(нишком до Альбіни)

Скажи, що не ходила.

А л ь б і н а
(так само, хитаючи головою)

Гірше буде.

Л ю ц і л л а
(раптом завважає у міма в руках свою рибку. Радісно)

Дай, дай сюди! Ти де її знайшов?

Мім не рушиться, спокійно роздивляючи майстерно зроблену рибку.

Дай. То моя!
(До Мартіана роздражнено.)
Чому се він не слуха?
Він варвар теж?

М а р т і а н
Ні, він глухонімиий.
(Бере од міма рибку і подає Люціллі, вона втішно притискає рибку до серця і цілує її.)

Л ю ц і л л а
(глянувши на міма)
То він страшний!

М а р т і а н
Ні, чим же він страшний?
Він добрий і покірливий, він буде
тебе носити на руках, як схочеш.
(На мигах питає міма, чи буде він носити Люціллу на руках. Мім потакує головою і всміхається привітно Люціллі. Вона теж усміхається.)

Л ю ц і л л а
(до Мартіана)
Звели йому, щоб відчинив ворота.
Здається, з сього боку видно море,—
я подивлюсь.

М а р т і а н

Там вулиця, дитинко;
там ходять люди, будуть заглядати.

Л ю ц і л л а

(злякано)

А ти боїшся? Певне, тута люди
камінням кидають у християн?

(До матері.)

Щоб ти мені ніколи не ходила
на вулицю! І в церкву не пуцу.
І щоб ніякі люди не ховались
у нас в кімнаті! Чуєш? Я не хочу!
А то заслабну гірше та й умру.

А л ь б і н а

Нехай господь боронить! Не тривожся.
Куди ж я тут піду? Кого схочаю?
Я ж незнайома тут ні з ким.

Л ю ц і л л а

У церкві

пізнаєшся одразу з усіма.

(До Мартіана нервово, дедалі все більше бенгежачись.)

Ти, дядечку, не знаєш... то давпо ще,
як я була маленька... все мій татко
ходив до церкви та й ходив... І люди
у нас ховалися... А раз... вночі...
прийшла сторожа, тих людей забрала...
І татка з ними... І в темницю татка
замкнули... мучили... пекли залізом...
а потім... до стовпа його прибили
і... і...

(Задихається, хапається за груди, стогне.)

А л ь б і н а

(кидається до неї)

Люціллочко!

Л ю ц і л л а

Води! Води!

Мім по знаку Мартіана подає їй води.

Л ю ц і л л а

(напившись і полежавши тихо, до матері)

То ти не підеш?

А л ь б і н а

Не піду, дитинко,
нікуди не піду, з тобою буду.

Л ю ц і л л а

А люди? Може, дядько їх ховає?

М а р т і а н

Ні, в мене не ховається ніхто.
І ти не бійся, нас ніхто не займе.
Мене тут поважають.

Л ю ц і л л а

(зітхає з полегкістю)

О, се добре!

(Закриває очі.)

Якби хоч рік пожити так спокійно,—
я б видужала, мамо.

М а р т і а н

Дай-то, боже!
Не рік живи, а хоч і до заміжжя.

Л ю ц і л л а

Який ти добрий, дядечку... Щаслива
Авrelія! У неї татко є...

(В голосі її брилять сльози.)

А л ь б і н а

(до Мартіана)

Дозволиш занести її в кімнату?
Вже вечоріє.

М а р т і а н

Певна річ. Там досі
прибрали вже й вечерю зготували.
Ви будете вечеряти в кімнаті
чи у триклінії? *

А л ь б і н а

Вже ж там, де ти.

М а р т і а н

Я не вечеряю. А що до того
роботу наглу маю. Ось я зараз
скажу, щоб занесли Люціллу.

Л ю ц і л л а

Ні!

Сама піду.

А л ь б і н а

Тобі ж се трудно, доню.

Л ю ц і л л а

Сама піду! Бо се поганий знак,
щоб на руках несли в нову домівку.

А л ь б і н а

Се хто ж тобі сказав?

Л ю ц і л л а

Сама я знаю,
бо так уносять тільки в шлюбну хату
або в гробницю.

А л ь б і н а

Бог з тобою, любя!

М а р т і а н

Як ти вже віриш в тії забобони,
то думай, що якраз ти вийдеш заміж,
гостюючи у мене.

Люцілла

Ні, не те.

Бо в християн не вносять в шлюбну хату,
то тільки в ідолян, — я ж християнка.

Мартіан

То не повинна вірить в забобони.

Люцілла

(уперто)

Я все-таки сама піду.

(Вилазить з лежки, Альбіна їй помагає. Вилізши і зробивши кілька кроків, Люцілла спиняється і скрикує.)

Ой боже!

Альбіна

Що? що тобі?

Люцілла

А нащо ж я далася
внести у браму?

(Стогне і хлипає.)

Альбіна

То ж нічого, доню,
то ж тільки в перистиль, у двір, не в хату.

Люцілла

(спокійніше, але неймовірно)

Ти справді так гадаєш?

Альбіна

Вжеж, єдина!

І не гадаю, а папевне знаю:
в Єгипті зветься домом все обійстя,
а тута перистиль — то ще не дім.

(Виводить дочку, стиха розважаючи, бічним проходом у дальші кімнати.)

Мартіан, провівши Альбіну і Люціллу, зараз вертається і дав мімові на мигах розпорядок, щоб подав гостям вечерю, а сам іде

в таблін працювати, але, завваживши, що там уже не видно, а в лампі нема олії, виходить знов у перистиль. Поки мім вештається почерез перистиль, посячи вечерю гостям з кухні в дальші кімнати, Мартіан в ті хвилини, коли зостається сам, заходить в кімнати своїх дітей; з Авреліїної кімнати виносить стрічку і квітку лілеї, з Валентової якісь таблички, несе їх, прикриваючи то-гою, і ховає в табліні в скриньку.

А л ь б і н а

(підходить до завіси в табліні. В руках у неї мисочка з якоюсь стравою і чарка з вином)

Я заважаю, Мартіане? Вибач,
я на хвилинку. Чи нема у тебе
з алое ліків?

М а р т і а н

Та, здається, єсть.

Нехай запалять світло — пошукаю.

Виходить і, перейнявши міма, показує йому, щоб засвітив світло. Той приносить олію, наливає в лампу Мартіанову і в ліхтарню коло клепсидри, потім приносить запалену скіпку і засвічує світло в табліні і в перистилі. Мартіан з Альбіною тим часом розмовляють.

М а р т і а н

(угледівши в Альбіни страву й вино)

Се що? Ти принесла мені вечерю?

А л ь б і н а

(ніяково, поставивши принесене на лавку)

Та... се Люцілла конче папосілась,
щоб я твоїм пенатам * віднесла.

М а р т і а н

Я ж не держу ні олтаря, ні статуї.

А л ь б і н а

Я їй казала те — не хоче слухать.
«Ти, каже, тільки в атріум * постав,—
вони вже знайдуть».

М а р т і а н

Як то сумно, сестро!

Твоя і Фестова дочка шанує
не бога справжнього, а ті привиддя!

А л ь б і н а

Вона шанує бога і боїться,
але у неї страх, ні, просто жах
перед усім, що їй здається грізним
чи таємним... Се — лихо, Мартіане,
палюча, люта рана в мене в серці,
те марновірство! Але що ж я вдію?
Ти ж бачив сам... Є матері, що можуть
самі своїх дітей на смерть віддати
за віру, але я... Ти, Мартіане,
либонь, мене осудиш?

М а р т і а н

Ні, Альбіно,
я не суджу нікого.

А л ь б і н а

Їм вже легше,
тим матерям,— їх діти р а з конають,
раз терплять муку, а моя — щоденно...

М а р т і а н

І відколи ж се так?

А л ь б і н а

Від смерті Феста.
Сім літ уже караємось отак.
Вона-то й народилась дуже квола,
бо я тоді таке життя тривожне
провадила... Мені здається часом,
що я таки проти Люцілли винна,—
я кидала те хворе немовлятко
для служби вірі, я його труїла
своїм перегорілим молоком.
Ой, я її струїла ще в утробі
своєю кров'ю, що горіла палом
надземних поривань!.. Але вже потім,
як батько їй умер, сконавши в муках,
мені здалося — господи, прости! —
що вже моя родина заплатила
кривавий довг. Я більше не могла
те сиротятко мучити... Ой брате!

Не думай тільки, що душа моя
на тому заспокоїлась, ой, де ж там!
Моя душа в довічну неволю
попалася, але, на жаль, не вмерла...

М а р т і а н

Чому «в довічну»? Ти ще можеш, сестро,
дістатися на волю.

А л ь б і н а

Як умру?

М а р т і а н

Та ні, ще тут, на сьому світі.

А л ь б і н а

Брате,
як можеш ти мене сим потішати?
Я маю прагнути дитині смерті?!

М а р т і а н

Не смерті, лиш одужання. Люцілла
одужає, за когось піде заміж,
а ти сама тоді знов будеш вільна.

Альбіна тяжко зітхає, безнадійно махнувши рукою.

А л ь б і н а

Дай боже, Мартіане, щоб ніколи
ти не зазнав такого лиха з дітьми!..

М а р т і а н

(глухо)

Я, може, гірше знаю.

А л ь б і н а

Що ти кажеш?!

М а р т і а н

Ти для дитини занедбала віру,
я ж — навпаки.

А л ь б і н а

Ти видалив дітей
за ідоляпство з дому?

М а р т і а н

Християни
у мене діти, але тяжко їм
в такому домі, де не тяжко жити
хіба глухопімому.

А л ь б і н а

Не збагну я...

М а р т і а н

Ти можеш обіцяти з легким серцем
своїй дочці до церкви не ходити,
поки ви тут гостюєте, бо й сам я
до церкви не ходжу.

А л ь б і н а

Ти відречений?!

М а р т і а н

Ні, гірше — потайний. І так я мушу.
Така громадська воля. Сих кайданів
душа моя не скине, поки в тілі.

Мовчання. Альбіна стискає братові руку.

Г о л о с Л ю ц і л л и

(здалека)

Ну, мамо! де ти?

А л ь б і н а

(відзивається)

Зараз, зараз, доню!

(Заспішувшись.)

Дай ліки, Мартіане, я піду.

Мартіан виносить з табліну слоїчок. Альбіна бере і йде до дочки.
Мартіан віддає мімові страву й вино, що принесла Альбіна, і дав
знак винести геть. Мім виходить.

Повна тиша. В перистилі світло з ліхтарні вже бореться з темрявою, що напливає з кутків. В табліні Мартіан сидить, похилившись над працею. Раптом чутно наглий тривожний стукіт у браму. Мартіан зривається і біжить до брами.

М а р т і а н
(ще на ході)

Хто там?

Г о л о с з а б р а м о ю
Се я — Ардент... сховай мене!

Мартіан одсуває кватирку в хвіртці. Крізь кватирку, при мінливій смузі світла з ліхтарні, видно бліде, спотворене, скривавлене обличчя Ардента.

М а р т і а н
Що сталося?

А р д е н т
Я статую розбив.
Мартіан сплескує руками.

Вони побачили... женуться... пробі,
сховай мене!

М а р т і а н
Не можу я. Не смію.
Тут лікар близько, забіжи до нього, —
йому се безпечніше, та й тобі.

А р д е н т
Я не дійду... Я весь зіходжу кров'ю...
побитий... скаменований... На бога!
Рятуй мене! Згадай Христові рани!

М а р т і а н
Не смію, сипу.

А р д е н т
Так я син тобі!
Мій батько доручив мене...
(Спиняється, прислухається, здалека чутно рев
юрби і тупотіння її ніг.)

Ой, швидше

пусти мене!

Констанцій

(вибігає з своєї кімнати, що зараз коло брами)

Патроне, я сховаю

Ардента в себе в хаті.

Мартіан

Ні, не можна.

Твоя кімната в мене в домі.

Констанцій

Пробі!

Патроне, він сконає під порогом!

Пущу його! Дивитися несила!

Вони ж його уб'ють, розірвуть, стопчуть!

Мартіан мовчки удержує його за руку, щоб не відсував засуви, Констанцій силкується визволити руку, пориваючись до брами.

Ардент

Пустити мене!

Мартіан

Не можу я пустити.

Ардент

Господь тебе не пустить в царство божє!

Будь проклятий! Пілат!! *

(Зникає з квартирки. Рев юрби ближчає.)

Мартіан

(випускає Констанцію)

Арденте! Сину!

(Береться сам до засува, щоб відчиняти, але сильний стукіт скількох кулаків у браму вражає його і він спиняється.)

Мартіан

(тремтячим голосом)

Хто стукає?

Скільки голосів

Сторожа і народ!

Мартіан

(намагаючись опанувати собою)

Чого вам треба?

Один грубий голос

Ти сховав злочинця!

Мартіан

Якого?

Той самий голос

Сам ти знаєш! Одчиняй!

Альбіна

(вибігає)

Що тут таке?

Мартіан

Йди, сестро, до Люцілли,
я, може, якось одверну біду.

Альбіна виходить.

Мартіан

(вже твердо)

Не мушу я пікому відчипяти,
крім слуг закону.

Голос

То пусти сторожу.

Мартіан

А хто мені запевнить, що юрба
не набіжить у дім?

Голос

Центуріон

міських вігілів.

Мартіан

Ти?

Г о л о с

Так, я.

(Той же голос промовляє до юрби.)

Гей, люди!

Не йдіть за нами. Краще пошукайте,
чи не побіг він вулицею далі.

(Згодом до Мартіана.)

Тепер безпечно відчипяй.

Мартіан одчиняє. Сторожа входить у перистиль, попереду
центуріон.

М а р т і а н

(до центуріона)

Прошу вас,

без галасу чипіть повинність вашу,—
у мене в хаті хворі.

Сторожа розходиться по кімнатах навколо перистилля, обшукує
таблін, заходить ліворуч в помешкання для рабів і з лівого про-
ходу виводить міма й воротаря. Інші вігіли задержують
Констанція.

Ц е н т у р і о н

(показуючи на задержаних)

Мартіане!

Се хто такі?

М а р т і а н

Сі два — мої раби,
а се — мій писар.

Ц е н т у р і о н

(до сторожі)

З їх ніхто не схожий
з утікачем?

Д е х т о з с т о р о ж і

Та де ж там! — той побитий,
весь у крові, та й постать в нього інша.

Центуріон махає сторожі рукою, зловлених випускають. Центу-
ріон подається до проходу праворуч. Мартіан його переймає.

М а р т і а н

Я вас просив би лиш в одну кімпату
не входити, бо саме там недужа.

Ц е н т у р і о н

Ну, знаєм тих недужих!

(До сторожі.)

Скрізь шукайте!

Сторожа йде в прохід, одтіснивши Мартіана набік, так що він не
встигає пробитись наперед.

За хвилину чутно пропикливий крик. Люцілла в білій нічній
туніці з широкими рукавами вибігає в перистиль, за нею стриво-
жена Альбіна. Мартіан поспішає за ними.

А л ь б і н а

Куди ти, доненько?

Л ю ц і л л а

(метушиться)

Де нам сховатись?

(Натрапляє на лектику і влазить туди.)

Ховайся, мамо! Лізь сюди, до мене!

А л ь б і н а

Та нащо ж?

Л ю ц і л л а

Забере тебе сторожа!

А л ь б і н а

То не сторожа... то...

(Стиха до брата.)

Ой Мартіане,

що їй сказати?

М а р т і а н

То... до сина гості...

легіонери...

Л ю ц і л л а

(здавленим голосом)

Ні! Неправда! Ні!

Чутно брязкіт зброї, сторожа вертається в перистиль. Люцілла поспішно засувається завісами.

Центуріон

А тут ви скрізь шукали?

Один вігил

Скрізь.

Люцілла видає глухий стогін. Центуріон підбігає до лектики.

Центуріон

А хто тут?

Альбіна

(хапає його за руки)

Молю! благаю! не дивись!

Центуріон

Я мушу.

(Розсуває завіси і заглядає в лектику. Люцілла з хрипким криком підводиться і зараз же падає зомліла.)

Центуріон

(до Альбіни, трохи збентежений)

Прости, матроно, я не знав...

У браму знов стукають.

Голос за брамою

Стороже!

Знайшли його! знайшли! Ось тут він! тут!

Центуріон

(до Мартіана, ввічливо)

Пробач нам, пане, за таку турботу,
але ж ти знаєш, ми повинні.

Мартіан мовчить. Центуріон дає знак сторожі і виходить укупі з нею за браму.

Альбіна

(що заходжувалась тим часом коло Люцілли,
скрикує)

Боже!

Вона холоне!

Мартіан

(нахилився і собі до Люцілли, здригнувся і швидко
одвів Альбінині руки від Люцілли)

Ні, сестричко, ні...

вона зомліла...

(Робить знак рабам, вони виносять лектику з Лю-
ціллою праворуч.)

Альбіна

(б'ється у нього в руках)

Ой, пусти, пусти!

Мартіан

Та я ж іду, я, сестро, йду з тобою.

Виходять праворуч.

Раби вертаються, воротар виходить ліворуч, мім лишається
в перистилі.

Згодом чутно тяжкі ридання Альбіни.

Мартіан виходить і стукає в двері до Констанція, той ви-
ходить з кімнати.

Мартіан

Прошу тебе, заклич яких сусідок,—
не можна ж так її лишити з трупом.

Констанцій

Невже твоя небога вмерла?!

Мартіан

Так.

Констанцій

Спокій її душі... Іду, патроне.
(Виходить.)

Мартіан іде до Альбіни. Мім тим часом спокійно поправляє світло в табліні і в перистилі, поглядає на клепсидру, зарівнює коло неї розтоптаний та зритий погами пісок. Констанцій проводить двох жінок через перистиль у правий прохід, щось їм пошепки говорячи на ході; вони смутно похитують головами і зітхають. Провівши жінок, Констанцій вертається в свою кімнату.

М а р т і а н

(проводить А л ь б і н у попід руки і сажовить її на лавку далі од світла.)

Сядь тут, сестричко. Матері не слід дивитися на ту сумну роботу.

Альбіна плаче у нього на плечі.

А л ь б і н а

(спиняючи плач)

Вона казала правду...

(Знов плаче.)

М а р т і а н

(тихо)

Що?

А л ь б і н а

Навіщо
внесли ми на руках її в сей дім!

(Плаче дуже.)

М а р т і а н

Не треба думати такого, сестро,
Се божа воля.

А л ь б і н а

Правда, Мартіане,
господь мене карає по заслужі,
бо я відступниця! Раба ліпива!

М а р т і а н

Господь наш милосердний. Се не кара.
Се він свою дитину заспокоїв,
він дав спочити їй від мук тяжких.

А л ь б і н а

(після моменту стишення знов вибухнула плачем)

Ой доненько! А за що ж ти мене
скарала так?

*(Раптом уриває, одхиляється від Мартіана, бере
його за руку і шепоче.)*

Ох, як вона уміла
думки читати... щонайтаємніші...
Вона сказала раз: «Ти ненавидиш
свою любов до мене...»

(Зсунула брови і затопилася в тяжкій задумі.)

М а р т і а н

Не ворущ
тих спогадів. Господь тебе покликав
знов до роботи,— будь покірна. Йди.

А л ь б і н а

(не змінюючи виразу)

Куди?

М а р т і а н

Туди, де працювала з мужем.
Там будеш між братами.

А л ь б і н а

(притомніше)

Ти мій брат,
а ти мене від себе одсилаєш.
Не приймуть і вони, зрадлива, скажуть.

М а р т і а н

Ні, сестро, каменя не кине в тебе,
хто має серце.

(Тихо і проймаюче смутно.)

Я ж не можу більше
заковувать в кайдани рідні душі.
Я мушу бути сам. Таким, як я,
не можна мати кривної родини,
не можна й другом називать нікого.
Ти мусиш так заїхати далеко,

щоб тінь моя тебе не досягнула,
і там ходи не в темряві, а в світлі.

А л ь б і н а
(знов плаче)

А як же я Люціллоньку покину?
Хто буде доглядать її могили?

М а р т і а н
Родину мертву я приймати смію
в свою оселю, і твоя дитина
в садочку в мене буде спочивати.
Я досі не садив квіток — для неї
зрощу їх цілий гай.

А л ь б і н а
(з риданням падає йому в обійми)

Спасибі, брате!..

Мім підходить до клепсидри, придивляється до неї і починає
голосно калатати в дошку клевцем.

А л ь б і н а
(кинулась)

Що се таке?

М а р т і а н
Се мім свій обов'язок
сповняє — знак дає, що спати час.

А л ь б і н а
(встає)

Тобі спочити треба.

М а р т і а н
Ні, я буду
до рапа працювати.

А л ь б і н а
Я піду...
Піду... востаннє надивлюсь на доню...
Ой доненько! Яка мені гірка
без тебе воля!

(Виходить плачучи.)

М а р т і а н
(підходить до дверей кімнати Констанція)

Ти іще не спиш,
Констанцію?

К о н с т а н ц і й
(виходить)

Невже я міг би спати
після такого?

М а р т і а н
То ходи до мене.
Нам треба сюю ніч попрацювати.

К о н с т а н ц і й
Ти можеш працювати?

М а р т і а н
Я повинен.

Ідуть в таблін, Констанцій попереду, сідає до стола, наготовляє
таблички.

К о н с т а н ц і й
Боюся, що писатиму погано,—
рука тремтить.

М а р т і а н
Дарма. Я розберу.
Я потім все одпо скажу інакше,
а се лиш так, для прояснення думки.
Так легше думати.
(Сідає в крісло.)

К о н с т а н ц і й
(підводить голову і скрикує)
Патроне! пробі!
та ти ж зовсім посивів!

М а р т і а н
Се не важно.
Ну, я проказую.
(Диктує.)

Констанцій пише.

«Шановні судді!

Я вас прошу розважити спокійно,
з холодним розмислом, сю просту справу,—
вона прозора буде, мов кришталь,
коли її не затемнить дихання
якої пристрасті. Кришталь найкраще
нам роздивлятись при холоднім світлі...»

К о н с т а н ц і ї

(випускає стиля з рук)

Прости... не можу...

М а р т і а н

Дай. Я сам скінчу.

*(Бере до себе табличку й стиля і пише помалу, але
твердою рукою.)*

24/XI 1911

КАМІННИЙ ГОСПОДАР

Драма

ДІЯЧІ

Командор* дон Гонзаго де Мендоза.

Донна Анна.

Дон Жуан¹.

Долорес.

Сганарель — слуга дон Жуана.

Дон Пабло де Альварес } батько і мати донни Анни.
Донна Мерседес

Донна Соль.

Донна Консепсьйон — грандеса.

Маріквіта — покоївка.

Дуенья донни Анни.

Гранди, грандеси, гості, слуги.

I

Ікладовище в Севільї. Пишні мавзолеї, білі постаті смутку, мармур між кипарисами, багато квітів тропічних, яскравих. Більше краси, ніж туги.

Донна Анна і Долорес. Анна яспо вбрана, з квіткою в косах, вся в золотих сіточках та ланцюжках. Долорес в глибокій жалобі стоїть на колінах коло одної могили, убраної свіжими вінками з живих квіток.

Долорес

(устає і втирає хустинкою очі)

Ходім, Аніто.

¹ Тут ужито французької, а не іспанської вимови * імення «Жуан», бо так воно освячене віковою традицією у всесвітній літературі. З тої самої причини ужито італійської форми слова «донна».

А н н а

(сiдає на скамницю під кипарисом)

Ні бо ще, Долорес,
тут гарно так.

Д о л о р е с

(сiдає коло Анни)

Невже тобі принадна
могильна ся краса? Тобі, щасливій!

А н н а

Щасливій?..

Д о л о р е с

Ти ж без примусу ідеш
за комацдора?

А н н а

Хто б мене примусив?

Д о л о р е с

Ти ж любиш нареченого свого?

А н н а

Хіба того не вартий дон Гонзаго?

Д о л о р е с

Я не кажу того. Але ти чудно
відповідаєш, Анно, на питання.

А н н а

Бо се такі питання незвичайні.

Д о л о р е с

Та що ж тут незвичайного? Ми, Анно,
з тобою побруги щонайвірніші,—
ти можеш все мені казати по правді.

А н н а

Спочатку ти мені подай сей приклад.
Ти маєш таємниці. Я не маю.

Д о л о р е с

Я? Таємниці?

А н н а

(сміючись)

Що? Хіба не маєш?

Ні, не спускай очей! Дай, я погляну!
(Заглядає їй в очі і сміється.)

Д о л о р е с

(із слізьми в голосі)

Не муч мене, Аніто!

А н н а

Навіть сльози?

Ой господи, се пасія правдива!

Долорес закриває обличчя руками.

Ну, вибач, годі!

(Бере в руки срібний медальйон, що висить у Долорес
на чорнім шнурочку на грудях.)

Що се в тебе тут,
в сім медальйоні? Тут, либонь, портрети
твоїх покійних батенька й матусі?

(Розкриває медальйона раніше, ніж Долорес устигла
спинити її руку.)

Хто він такий, сєй прехороший лицар?

Д о л о р е с

Мій наречений.

А н н а

Я того й не знала,
що ти заручена! Чому ж ніколи
тебе не бачу з ним?

Д о л о р е с

І не побачиш.

А н н а

Чи він умер?

Д о л о р е с
Ні, він живий.

А н н а
Він зрадив?

Д о л о р е с
Мене не зрадив він нічим.

А н н а
(нетерпляче)

Доволі
тих загадок. Не хочеш — не кажи.
Я лізти в душу силоміць не звикла.
(Хоче встати, Долорес удержує її за руку.)

Д о л о р е с
Сядь, Анно, сядь. Чи ти ж того не знаєш,
як тяжко зрушити великий камінь?
(Кладе руку до серця.)

А в мене ж тут лежить такий важкий
і так давно... він витіснив із серця
всі жалі, всі бажання, крім одного...
Ти думаєш, я плакала по мертвій
своїй ридині? Ні, моя Аніто,
то камінь видавив із серця сльози...

А н н а
То ти давно заручена?

Д о л о р е с
Ще зроду.
Нас матері тоді ще заручили,
як я жила у маминій надії.

А н н а
Ох, як се нерозумно!

Д о л о р е с
Ні, Аніто.
Либонь, се воля неба, щоб могла я

його своїм по праву називати,
хоч він мені і не належить.

А н н а

Хто він?

Як чудно се, що я його не знаю.

Д о л о р е с

Він — дон Жуан.

А н н а

Який? Невже отой...

Д о л о р е с

Отый! Той самий! А який же другий
із сотень тисячів усіх Жуанів
так може просто зватись «дон Жуан»,
без прізвиська, без іншої прикмети?

А н н а

Тепер я розумію... Тільки як же?
Його вже скільки літ нема в Севільї...
Таж він баніт? *

Д о л о р е с

Я бачила його
остатній раз, як ми були в Кадіксі,
віп жив тоді, ховаючись в печерах...
жив контрабандою... а часом плавав
з піратами... Тоді одна циганка
покинула свій табір і за море
з ним утекла, та там десь і пропала,
а він вернувся і привіз в Кадікс
якусь мориску *, що струїла брата
для дон Жуана... Потім та мориска
пішла в черниці.

А н н а

Се неначе казка.

Д о л о р е с

Однак се щира правда.

А н н а

А за віщо
його банітувано? Щось я чула,
та невиразно.

Д о л о р е с

Він, як ще був пажем,
то за інфанту викликав на герець
одного принца крові.

А н н а

Та інфанта
його любила?

Д о л о р е с

Так говорять люди,
а я не вірю.

А н н а

Чом?

Д о л о р е с

Якби любила,
вона б для нього кинула Мадрид
і королівський двір.

А н н а

Чи се ж так легко?

Д о л о р е с

Любові легкого шляху не треба,
Адже толедська рабинівна віри
Зреклась для нього.

А н н а

Потім що?

Д о л о р е с

Втопилась.

А н н а

Ото який страшний твій наречений!
Ну, правда, смак у нього не найкращий:
циганка, бусурменка і жидівка...

Д о л о р е с

Ти забуваєш про інфанту!

А н н а

Ну,
з інфантию все певпризна справа!

Д о л о р е с

Він, у вигнання їдучи, підмовив
щонайсвятішу абатису, внуку
самого інквізитора.

А н н а

Невже?

Д о л о р е с

Ще потім абатиса та держала
таверну для контрабандистів.

А н н а

(сміється)

Справді,
він не без дотепу, твій дон Жуан!..
А ти неначе горда з того всього,—
рахуєш тих сперечниць, мов трофеї,
що лицар твій здобув десь на турнірі.

Д о л о р е с

А заздрю їм, Аніто, тяжко заздрю!
Чому я не циганка, щоб могла
зректися волі вільної для нього?
Чому я не жидівка? — я б стоптала
під ноги віру, щоб йому служити!
Корона — дар малий. Якби я мала
родину,— я б її не ощадила...

А н н а

Долорес, бійся бога!

Д о л о р е с

Ох, Аніто,
найбільше заздрю я тій абатисі! .
Вопа душі рятунок віддала,
вона зреклася раю!

(Стискає руки Анні.)

Анно! Анно!

Ти не збагнеш сих заздросців піколи!

А н н а

Я б їм не заздрила, тобою будши,
нещасним тим покидькам. Ах, прости,
забула я,— він і тебе ж покинув!

Д о л о р е с

Мене не кидав він і не покипе.

А н н а

Знов загадки! Та що се ти, Долорес?

Д о л о р е с

Ходила й я до нього в ту печеру,
де він ховався...

А н н а

(з палкою цікавістю)

Ну? і що ж? Кажи!

Д о л о р е с

Він був порубаний. Жону алькада *
він викрасти хотів. Але алькад
її убив, а дон Жуана зранив...

А н н а

Та як же ти дісталася до нього?

Д о л о р е с

Тепер я вже й сама того не тямлю...
То щось було, як гарячковий сон...
Гляділа я його, носила воду
опівночі, і рани обмивала,
і гоїла, і вигоїла.

А н н а

Що ж?

Осе і все?

Д о л о р е с

Осе і все. Він встав,
а я пішла від нього знов додому.

А н н а

Такою ж, як була?

Д о л о р е с

Такою, Анно,
як чиста гостя. І ти не думай,
що я б йому далася на підмову.
Ніколи в світі!

А н н а

Але ж ти кохаєш
його шалено.

Д о л о р е с

Анно, то не шал!
Кохання в мене в серці, наче кров
у чаші таємній святого Граля *.
Я наречена, і ніхто не може
мене сплямити, навіть дон Жуан.
І він се знає.

А н н а

Як?

Д о л о р е с

Душею чує.

І він до мене має почуття,
але те почуття — то не кохання,
воно не має назви... На прощання
він зняв перстеника з руки моєї
і мовив: «Поважана сеньйорито,
як вам хто докорятиме за мене,
скажіть, що я ваш вірний наречений,
бо з іншою я вже не обмінююсь
обручками — даю вам слово честі».

А н н а

Коли він се казав,— чи то ж не значить,
що він одну тебе кохає справді?

Д о л о р е с

(сумно хитає головою)

Словами серденька не одурити...
Мене з коханим тільки мрія в'яже.
Такими нареченими, як ми,
пригідно бути в небі райським духам,
а тут — яка пекельна з того мука!
Тобі того не зрозуміти, Анно,—
тобі збуваються всі сни, всі мрії...

А н н а

«Всі сни, всі мрії» — се вже ти занадто!

Д о л о р е с

Чому занадто? Що тобі бракує?
Все маєш: вроду, молодість, кохання,
багатство, хутко будеш мати й шану,
належну командоровій дружині.

А н н а

(засміявшись, устає)

Не бачу тільки, де тут сни і мрії.

Д о л о р е с

(з блідкою усмішкою)

Та їх для тебе мовби вже й не треба.

Обидві панни походжають між пам'ятниками.

А н н а

Кому ж таки не треба мрій, Долорес?
У мене є одна — дитяча — мрія...
Либонь, вона повстала з тих казок,
що баяла мені малій бабуся,—
я так любила їх...

Д о л о р е с

Яка ж то мрія?

А н н а

Ет, так, химери!.. Мариться мені
якась гора стрімка та неприступна,
на тій горі міцний, суворий замок,
немов гніздо орлине... В тому замку
принцеса молода... ніхто не може
до неї досягнути на кручу...
Вбиваються і лицарі, і коні,
на гору добуваючись, і кров
червоними стрічками обвиває
підгір'я...

Д о л о р е с

От яка жорстока мрія!

А н н а

У мріях все дозволено. А потім...

Д о л о р е с

(переймає)

...Один щасливий лицар зліз на гору
і досягнув руки і серця панни.
Що ж, Анно, мрія ся уже справдилась,
бо та принцеса — то, звичайно, ти,
убиті лицарі — то ті панове,
що сватались до тебе нещасливо,
а той щасливий лицар — дон Гонзаго.

А н н а

(сміється)

Ні, командор мій — то сама гора,
а лицаря щасливого немає
ніде на світі.

Д о л о р е с

Се, либонь, і краще,
бо що ж ти можеш лицареві дати
у надгороду?

А н н а

Шклянку лимонади
для прохолоди!

(Уриває. Іншим тоном.)

Глянь, лишень, Долорес,—
як блимає у сій гробниці світло,
мов заслопаяє хто і відслоняє...
Ну що, як там хто є?

Д о л о р е с

То кажани
навкруг лампади в'ються.

А н н а

Я загляну...

*(Заглядає крізь ґратчасті двері у гробницю, сіпає Долорес
за рукав і показує щось. Пошепки.)*

Дивись — там злодій! Я кликну сторожу.
(Кидається бігти.)

В ту хвилину одчиняються двері. Долорес скрикує і мліє.

Д о н Ж у а н

(вийшовши з гробниці, до Анни)

Прошу вас, сеньйорито, не втікайте
і не лякайтесь. Я зовсім не злодій.

Анна вертається і нахиляється до Долорес.

Д о л о р е с

(очутившись, стиснула Анні руку)

Він, Анно, він!.. Чи я збожеволіла?

А н н а

Ви — дон Жуан?

Д о н Ж у а н

(уклоняючись)

До вашої послуги.

Д о л о р е с

Як ви могли сюди прийти?

Д о н Ж у а н

Кінно,

а потім пішки.

Д о л о р е с

Боже, він жартує!
Ви ж головою важите своєю!

Д о н Ж у а н

Я комплімент осей уперше чую,
що важу я не серцем, завжди повним,
а головою — в ній же, сеньйорито,
хоч, правда, є думки, та тільки легкі.

А н н а

А що важкого єсть у вашім серці?

Д о н Ж у а н

О сеньйорито, сеє може знати
лиш та, що візьме теє серце в ручку.

А н н а

То ваше серце важене не раз.

Д о н Ж у а н

Гадаєте?

Д о л о р е с

Ховайтесь! Як хто прийде,
то ви пропали!

Д о н Ж у а н

Як уже тепер,
з очей прекрасних погляди прийнявши,
ще не пропав, то де ж моя погибель?

Анна усміхається, Долорес спускає чорний серпанок собі на обличчя і одвертається.

А н н а

(махає на нього рукою)

Ідіть уже назад в свою домівку!

Д о н Ж у а н

Се тільки рученька жіноча може
так легко посилати у могилу.

Д о л о р е с

(знов обертається до дон Жуана)

Невже ви мешкаєте в цьому склепі?

Д о н Ж у а н

Як вам сказати? Я тут мав прожити сей день і ніч — мені не треба більше — та в сім дворі штивніша етикета, ніж при дворі кастільським, отже й там я нездатен був додержати церемоній, то де вже тут!

А н н а

Куди ж ви подастесь?

Д о н Ж у а н

Я й сам іще не знаю.

Д о л о р е с

Дон Жуане,
тут є тайник під церквою, сховайтесь.

Д о н Ж у а н

Навряд чи веселіше там, ніж тут.

Д о л о р е с

Ви дбаєте все про веселість!

Д о н Ж у а н

Чом же
про те не дбати?

А н н а

Отже, якби хто
на маскараду кликав вас — пішли б ви?

Д о н Ж у а н

З охотою пішов би.

А н н а

То прошу вас.
Сей вечір в нашім домі бал маскóвий,

у мого батька Пабло де Альварес,
остатній бал перед моїм весіллям.
Всі будуть замасковані, крім старших,
мене і нареченого мого.

Д о н Ж у а н
(до Долорес)

Ви будете на балі, сеньйорито?

Д о л о р е с
Ви бачите, сеньйоре,— я в жалобі.
(Відходить набік.)

Д о н Ж у а н
(до Анни)

А я жалоби не ношу ніколи
і з дякою запросини приймаю.
(Вклоняється.)

А н н а
Який костюм ваш буде?

Д о н Ж у а н
Ще не знаю.

А н н а
Се шкода. Я б хотіла вас пізнати.

Д о н Ж у а н
По голосу пізнаєте.

А н н а
Ви певні,
що я ваш голос так запам'ятаю?

Д о н Ж у а н
Так от пізнаєте по сьому персні.
(Показує персня на своєму мізинці.)

А н н а
Ви завжди носите його?

Д о н Ж у а н
Так, завжди.

А н н а

Ви дуже вірний.

Д о н Ж у а н

Так, я дуже вірний.

Д о л о р е с

(виходячи з бічної стежки)

Я бачу, Анно, доп Гонзаго йде.

Дон Жуан ховається в гробницю. Анна йде пазустріч командорові.

К о м а н д о р

(повагом наближається. Він не дуже молодий, поважний і здержаний, з великою гідністю носить свій білий командорський плащ)

Ви тут самі? А де ж дуеньї ваші?

А н н а

Вони зайшли до церкви, бо Долорес очей не любить зайвих, як буває на гробі рідних.

К о м а н д о р

(поважно кивнувши головою до Долорес)

Я се розумію.

(До Анни.)

А я прийшов до вашої господи, хотів спитати вас, в яке убрання ви маєте вдягтись для сього балу.

А н н а

У біле. А навіщо вам се знати?

К о м а н д о р

Дрібниця. Так, маленьке міркування.

А н н а

Мене пізнасте у кожній сукні, бо маски я не наложу.

Ко м а н д о р

Се добре.

Мені було б неначе не до мислі,
щоб ви наділи маску.

А н н а

А чому ж ви

про се не мовили ні слова досі?

Ко м а н д о р

Я волі вашої не хтів стіснити.

Д о л о р е с

Се чудно слухати, як наречений
боїться положить найменший примус
на ту, що хутко сам же він прив'яже
ще не такими путами до себе.

Ко м а н д о р

Не я її зв'яжу, а бог і право.
Не буду я вільніший, ніж вона.

Д о л о р е с

Чоловіки не часто так говорять,
а хоч говорять — хто з їх слово держить?

Ко м а н д о р

Тепер я не дивую, сеньйорито,
що ви не хтіли досі вийти заміж,—
без певності не варто брати шлюб.

А н н а

Чи всі ж ту певність мають?

Ко м а н д о р

Донно Анно,

коли б я знав, що ви мене не певні
або не певен був себе чи вас,
я б зараз повернув вам ваше слово,
поки не пізно. Бо як буде дано
велику присягу...

А н н а

Ох, се аж страшно!

К о м а н д о р

То не любов, що присяги боїться.
Вам справді страшно?

А н н а

Ні, се я жартую.

(До Долорес.)

Ну, я ж тобі казала — він гора!

К о м а н д о р

Знов жарт якийсь? Веселі ви сьогодні.

А н н а

Чому ж мені веселою не бути,
коли я можу так на вас впевнитись,
як на камінну гору! Адже правда?

К о м а н д о р

(подає Анні руку, щоб вести її. Анна приймає)

Так, донно Анно. Я вам докажу,
що ви не помиляєтесь.

Ідуть. Долорес трохи позаду їх.

А н н а

(несподівано голосно до Долорес)

А знаєш,
мені він здався кращим на портреті,
ніж так.

Долорес, ужахнувшись, мовчки дивиться на неї.

К о м а н д о р

Хто?

А н н а

Наречений Долоріти.

К о м а н д о р

Хто ж він такий?

А н н а

Се поки що секрет.
Та він сьогодні буде в нас на балі.

Виходять всі троє.

С г а н а р е л ь

(слуга дон Жуана. Увіходить, оглядаючись, наближається до гробниці)

А вийдіть, пане!

Д о н Ж у а н

(виходить)

Як? То ти вже тут?

С г а н а р е л ь

Привіт від донни Соль. Вона не хоче, щоб ви до неї йшли, боїться слави, дуенья в неї зла. Вона воліє, урвавшись як-побудь на часинку, прийти сюди сама.

Д о н Ж у а н

Уже? Так хутко?

С г а н а р е л ь

Вам наче недогода?

Д о н Ж у а н

(не слухає)

Роздобудь

мені який костюм для маскаради,
але порядний.

С г а н а р е л ь

Звідки ж ви дізнались,
що донна Соль на маскараді буде
у молодії командора? Значить,
ви хочете її зустріти там
і взять сюди?

Дон Жуан
(захоплений іншою думкою)

Кого?

Сганарель

Та донну Соль!
Кого ж іще? Хіба ми не для неї
пригналися в Севілью?

Дон Жуан

Я не знаю.

Побачимо.

Сганарель

Ану ж ви розминетесь,
то що я буду тут робити з нею?

Дон Жуан

Нічого. Ти собі в таверну підеш,
вона ж до чоловіка.

Сганарель

Ей, мій пане!

Я доказав би кращого лицарства,
якби-то я був пан, а ви — слуга.

Виходить. Дон Жуан ховається у мавзолей.

II

Осередній дворик (patio) в оселі сеньйора Пабло де Альварес, уряджений на мавританський лад, засаджений квітками, кущами і невисокими деревами, оточений будовами з галереєю під аркадами, що поширена посередині виступом рундука і ложею (великою нішею); покрівля галереї рівна, з балюстрадою, як орівн-тальний дах, і поширена в середній частині тим самим способом, що і галерея внизу; в обидва поверхи галереї ведуть з дворика особні сходи: широкі і низькі наділ, високі й вузьенькі нагору. Дім і галерея ясно освітлені. В дворику світла нема. На перед-ньому плані дворика — альтанка, обплетена виноградом.

Дон Пабло і донна Мерседес, батько й мати Анни, розмовляють з командором у дворику. Вгорі по галереї походить скільки гостей — ще небагато, — з ними дон-на Анна.

Ко м а н д о р

Дозвольте мені сюди просити
прекрасну донну Анну на хвилинку?

Д о н н а М е р с е д е с

Аніто, йди сюди! Тут дон Гонзаго!

А н н а

(перехиляється через балюстраду і заглядає вниз)

А вам сюди не ласка завітати?

Ах, правда, не горі пагору йти!

(Збігає сміючись прудко вділ.)

Д о н н а М е р с е д е с

Ти, Анно, надто голосно смієшся.

Д о н П а б л о

І жарти сі мені не до сподоби.

Ти мусиш пам'ятати...

Ко м а н д о р

Не сваріте

моєї нареченої за теє,

що близький шлюб її не засмутив.

Я звик до жартів донни Анни.

Д о н н а М е р с е д е с

Пабло,

нам слід піти нагору гості бавить.

Ко м а н д о р

Прошу лишитись трошки. В нас в Кастілї
не звичай нареченим бути вдвох.

Та я не забарю вас. Донно Анно,
прошу прийняти сю малу ознаку
великої пошани і любові.

*(Виймає з-під плаща коштовний перловий убір
для голови і склоняється перед Анною.)*

Д о н н а М е р с е д е с

Що за чудові перли!

Д о н П а б л о

Командоре,
чи не занадто дорогий дарунок?

К о м а н д о р

Для донни Анни?!

А н н а

От ви задля чого
мене питали вранці про убрання!

К о м а н д о р

Боюсь, я, може, не зумів добрати...
Але я думав, що як біле вбрання,
то білі перли саме...

А н н а

Дон Гонзаго,
ви хочете зовсім не мати вад,
а се вже й не гаразд,— се пригнітає.

Д о н н а М е р с е д е с
(нишком, сіпнувши Анну)

Аніто, схаменись! Ти ж хоч подякуй!

Анна мовчки вклоняється командорові глибоким церемоніальним поклоном.

К о м а н д о р

(здіймає убір над її головою)

Дозвольте, щоб я сам поклав сі перли
на гордовиту сю голівку, вперше
похилену передо мною низько.

А н н а

(раптом випростується)

Хіба інакше ви б не досягли?

Ко м а н д о р
(наложивши на неї убір)

Як бачите, досяг.

Дворик єповняється юрбою маскованих і немаскованих, розмаїто убраних гостей,— одні зійшли з горішньої галереї, а другі увійшли з надвірної брами. Межи тими, що надійшли з брами, одна маска в чорному, широкому, дуже фалдистому доміно, обличчя їй щільно закрите маскою.

Г о л о с и в ю р б і г о с т е й
(що зійшли з галереї)

Де паш господар?

Де господипі?

Д о н П а б л о
Ось ми, любі гості.

Д о н н а М е р с е д е с
(до новоприбулих)

Таке рясне блискуче гропо гóстей
красить наш дім.

П і д с т а р к у в а т а г о с т я
(з новоприбулих до другої, давнішої, нишком)

Либонь, вже зрахувала
і скільки нас, і скільки ми коштуєм!..

Г о с т я д р у г а
(так само, до попередньої)

О, вже ж Мерсéдес на рахунки бистра,
лиш на гостинність повільніша трохи...

Г о с т я - п а н п о ч к а
(до Анни, вітаючись)

Аніто, як же ти препишно вбрана!
(Тихше.)

А тільки в білому ти забліда.

А н н а
О, се нічого, се тепера мода.
(Ще тихше.)

Як хочеш, я білил тобі позичу,
бо в тебе навіть і чолó червоне.

П а н н о ч к а

Не треба, дякую.

*(Одвертається, відступивши, і поправляє маску й
волосся, щоб закрити лоба.)*

М о л о д а п а н і

(нишком до другої, показуючи очима на Анну)

Який убір!

Д р у г а м о л о д а п а н і

(іронічно)

Та тільки ж і потіхи! Бідна Анна!..

С т а р и й г і с т ь

(до дона Пабло)

А що, дон Пабло? вже тепер нарешті
покличе вас король до свого двору,—
такого зятя тесть...

Д о н П а б л о

Його величність
не по зятях, а по заслuzі цінить.

С т а р и й г і с т ь

На жаль, оцінки часом довго ждати.

Д о н П а б л о

Чи довго, ви сами зазнали ліпше.

(Повертається до іншого.)

Ви, графе? Як я радий! Честь яка!

Господар, господині, командор і гості йдуть у дім долішнім входом. Маска «Чорне доміно» лишається в дворику, незаметно відступивши в тінь від кущів. Незабаром Анна з молодшими дамами з'являється на горішньому рундуці. Слуги розносять лимонаду та інші холодоці.

Д о н Ж у а н

(замаскований, у маврітанському костюмі, з гітарою, входить з брами на дворик, стає проти рундука і по короткій прелюдії співає)

У моїй країні рідній
єсть одна гора з кришталю,
на горі тій, на шпилечку,
сяє замок з діамантів.

Лихо моє, Анно!

І росте посеред замку
квітка, в пуп'янку закрита,
на пелюсточках у неї
не роса, а тверді перли.

Лихо моє, Анно!

І на гору кришталеву
ні стежок нема, ні сходів,
в діамантовому замку
ані брами, ані вікон.

Лихо моє, Анно!

Та комусь не треба стежки,
ані сходів, ані брами,
з неба він злетить до квітки,
бо кохання має крила.

Щастя моє, Анно!

Під час співу «Чорне доміно» трохи виступає з кущів і прислухається, під кінець ховається.

К о м а н д о р

(виходить на горішний рундук під кінець співу)

Які се тут співи, донно Анно?

А н н а

Які? Не знаю, певне, маврітанські.

К о м а н д о р

Я не про те питаю.

А н н а

А про що ж?

(Не ждучи відповіді, бере у слуги шклянку лимонади і спускається до дон Жуана.)

А н н а

(до дон Жуана, подаючи лимонаду)

Бажаєте прохолодитись, може?

Д о н Ж у а н

Спасибі, не вживаю холодощів.

Анна кидає шклянку в кущі.

К о м а н д о р

(надходить слідом за Анною)

Вам до сподоби пісня, донно Анно?

А н н а

А вам?

К о м а н д о р

Мені зовсім не до сподоби.

Д о н Ж у а н

Я вам не догодив, сеньйоре? Шкода.
Я думав, що зарученим то саме
і слід почути пісню про кохання.

К о м а н д о р

В тій вашій пісні приспів недоречний.

Д о н Ж у а н

На жаль, його не міг я проминути,—
так вимагає мавританський стиль.

А н н а

Ви до костюма добирали пісню?

З брами увиходить гурт молодіжі, паничів; побачивши
Анну, молодіж оточує її.

Г о л о с и з г у р т у

О донно Анно! донно Анно, просим,
з'явіть нам ласку! Се ж остатній вечір
дівочої незв'язаної волі!

Леся Українка в Криму.
Фото. 1897

1
«Камінний Господар».
(Враки).

Діти:

Дон Гонсало де Мендоса — командор
знаменитого ордена імператорського в
Бразилії.

Донна Анна де Алварес — його ма-
решка, а по-тім дружина.

Дон Габріел де Алварес } — її браток
Донна Мерседес де Алварес } і баба.

Дон Жуан.

Долорес — його наречена дон Жуана.

Сотаралло — слуга дон Жуана.

Анна Консалесон — графиня.

Марта Віла — коханка донни Анни.

Зустріся донна Анна, графиня, графиня, поет, слуги.

А н н а

Мої панове, в чім бажання ваше?

О д и н л и ц а р

Ми просимо, щоб ви сами вказали,
Хто має вам служити в которім танці.

А н н а

Щоб я сама просила?..

Д р у г и й л и ц а р

Не просити,
наказувати маєте! Ми будем
рабами вашими в сей вечір!

А н н а

Добре,
що хоч не довше, бо вже я не знаю,
що б вам на те сказали ваші дами.
Чи, може, вас від їх рятують маски?

Т р е т і й л и ц а р
(скидаючи маску)

Всі зорі бліднуть перед сонцем!

А н н а

Дійсно,
сей комплімент не потребує маски,
бо він доволі вже поважний віком.
Лицар знов надіває маску і відступає в гурт.

А н н а
(до молодіжі)

Що ж, станьте в ряд, я буду призначати.
Всі стають в ряд, і дон Жуан між ними.

К о м а н д о р
(тихо до Анни)

Чи се такий в Севільї звичай?

А н н а

Так.

Командор

Чи й я повинен стати?

Анна

Ні.

Командор відходить.

Панове,

ви вже готові?

(До дон Жуана.)

Як же ви, поклонче
змінливої планети, стали в ряд?
Хіба вам звичай дозволяє танці?

Дон Жуан

Для надзвичайної зламаю звичай.

Анна

За се я вам даю танець найперший.

Дон Жуан вклоняється по-східному: прикладає правицю до серця, до уст і до чола, потім закладає руки навхрест на грудях і схиляє голову. При тих рухах поблискує золотий перстень на мізинці.

Дон Жуан

Один?

Анна

Один. Вам другого не буде.

(До молодіжкі.)

Я вас, панове, позначу рукою,
хай всяк свою чергу запам'ятає.

(Швидко вказує рукою на кожного панича по черзі, один панич зостається непозначеним.)

Панич

А я ж? А я? Мені яка черга?

Один з гурту

Остатня, очевидно.

Сміх. Панич стоїть збентежений.

А н н а
(до панича)

Мій сеньйоре,
я мусульманину дала найпершу,
бо він остатнім буде в царстві божім,
ви ж, я в тім певпа, добрий католик,
і вам не страшно быть остатнім тута.

П а н и ч
Се в перший раз, що я б хотів быть мавром!

Д о н Ж у а н
Е, не в чергу попав ваш комплімент,—
либонь, судився вам душі рятуюнок!

А н н а
(плече в долоні)
Мої піддані! годі! Час до танцю!
(Перша рушає нагору, за нею молодь.)

З горішнього поверху чуто грім музики. Починаються танці, що розпросторюються на горішній рундук і галерею. Донна Анна йде в першій парі з дон Жуаном, потім її переймають інші паничі по черзі. Командор стоїть на розі ніші, прихилившись до виступу стіни, і дивиться на танці. «Чорне доміно» зорить здолу і непомітно для себе виходить на освітлене місце перед рундуком. Дон Жуан, скінчивши танець, схиляється на балюстраду, завважає «Чорне доміно» і зіходить уділ, воно тим часом поспішно ховається в тінь.

М а с к а - с о п я ш н и к
(входить збоку, переймає дон Жуана і хапає його за руку)

Ти дон Жуан! Я знаю!

Д о н Ж у а н
Я хотів би
тебе так добре знати, гарна маско.

М а с к а - с о н я ш н и к
Ти знаєш! Не вдавай! Я — донна Соль!
(Зриває з себе маску.)

Д о н Ж у а н

Пробачте. В соняшнику справді трудно
впізнати сонце.

Д о н н а С о л ь

Ти смівшся з мене?
Тобі ще мало глуму?

Д о н Ж у а н

Де? Якого?

Д о н н а С о л ь

(понура)

Я тільки що була на кладовищі.

Д о н Ж у а н

Вас бачив хто?

Д о н н а С о л ь

Сього ще бракувало!
Ніхто, запевне.

Д о н Ж у а н

Ну, то в чім же діло?
Хіба зустрітися на маскараді
не веселіше, ніж на кладовищі?

Д о н н а С о л ь

(сягає рукою за пояс)

О! я забула взяти свій кинджал!

Д о н Ж у а н

(вклоняючись, подає їй свій стилет)
Прошу, сеньйоро.

Д о н н а С о л ь

(відштовхує його руку)

Геть!

Д о н Ж у а н

(ховає стилет)

Непослідовно.
Що ж вам бажано, прехороша пані?

Донна Соль

Не знаєте?

Дон Жуан

Ні, далебі не знаю.

Донна Соль

Ви пам'ятаєте, що ви писали?

Дон Жуан

Я вам писав: «Покиньте чоловіка,
як він вам осоружний, і втікайте».

Донна Соль

З ким?

Дон Жуан

А конечно треба з кимсь?
Хоч і зо мною. Можу вас провести.

Донна Соль

Куди?

Дон Жуан

В Кадікс.

Донна Соль

Навіщо?

Дон Жуан

Як навіщо?

Хіба на волю вирватись — то мало?

Донна Соль

То ви мене просили на стрівання,
щоб се сказати?

Дон Жуан

А для чого ви
на те стрівання йшли? Чи ви хотіли
підсолодити трохи гірку страву
подружніх обов'язків? Вибачайте,
я солодощів готувать не вчився.

Донна Соль
(подається до сходів на рундук)

Ви ще мені заплатите за се!

«Чорне доміно»
(виходячи на світло і переймаючи донну Соль. Ненатурально зміненим голосом.)

Твій муж тобі дозволить плату взяти?

Донна Соль миттю вибігає геть за браму. «Чорне доміно» хоче сховатись у тінь, дон Жуан заступає йому дорогу.

Дон Жуан
Ти хто, жалобна маско?

«Чорне доміно»
Тінь твоя!

Спритно втікає від дон Жуана, ховаючись поза кущами, забігає в альтанку і там прищулюється. Дон Жуан, втерявши «Чорне доміно» з очей, подається в інший бік, шукаючи його. На горішньому рундуці донна Анна танцює сегідилі*.

Один лицар
(коли Анна скінчила танець)

Осе ж ви танцювали, донно Анно,
по наших всіх серцях.

Анна
Невже? Здавалось
мені, що я танцюю по помості.
Чи се у вас такі тверді серця?

Другий лицар
(підходить до Анни і вклоняється, запрошуючи до танцю)
Тепер моя черга.

Анна
(складає долоні)

Сеньйоре, пробі!

Другий лицар
Я підожду. Але черга за мною?

А н н а

Звичайно.

(Встає і, замішавшись межі гостями, зникає, потім з'являється в дворіку, вийшовши долішніми сходами.)

Донна Анна надходить до альтанки. «Чорне доміно» вибігає звідти швидко, але без шелесту, і ховається в кущах. Анна падає в знесиллі на широкий ослін в альтанці.

Д о н Ж у а н

(наближається до неї)

Се ви тут? Вибачайте, вам недобре?

А н н а

(сіла рівніше)

Ні, просто втомлена.

Д о н Ж у а н

Іти на гору?

А н н а

Як?.. А!.. Між іншим, я пайбільш втомилась від безконечних дотепів сей вечір.

Д о н Ж у а н

Я в думці мав не дотеп.

А н н а

Що ж інакше?

Д о н Ж у а н

Я думав: щб могло примусить вас нагірної в'язниці домагатись?

А н н а

В'язниці? Я гадаю, просто замку, а замки завжди на горі стоять, бо так величніше і неприступніш.

Д о н Ж у а н

Я дуже поважаю неприступність, як їй підвалиною не каміння, а щось живе.

А н н а

Стояти на живому
ніщо не може, бо схибнеться хутко.
Для гордої і владної душі
життя і воля — на горі високій.

Д о н Ж у а н

Ні, донно Анно, там немає волі.
З нагірного шпиля людині видко
простори вільні, та вона сама
прикована до площинки малої,
бо леда крок — і зірветься в безодню.

А н н а

(в задумі)

То де ж є в світі тая справжня воля?..
Невже вона в такому житті, як ваше?
Адже між людьми ви, мов дикий звір
межи мисливцями на полюванні,—
лиш маска вас боронить.

Д о н Ж у а н

Полювання
взаємне межи нами. Що ж до маски —
се тільки хитрощі мисливські. Зараз
її не буде.

(Скидає маску і сідає коло Анни.)

Вірте, донно Анно:
той тільки вільний від громадських пут,
кого громада кине геть від себе,
а я її до того сам примусив.
Ви бачили такого, хто, йдучи
за щирим голосом свого серця,
ніколи б не питав: «Що скажуть люди?»
Дивіться — я такий. І тим сей світ
не був мені темницею ніколи.
Легенькою фелюкою * злітав я
простор морей, як перелітна птиця,
пізнав красу далеких берегів
і краю ще не знаного принаду.

При світлі волі всі краї хороші,
всі води гідні відбивати небо,
усі гаї подібні до едему! *

А н н а
(стиха)

Так... се життя!

Пауза. Нагорі знов музика й танці.

Д о н Ж у а н

Як дивно! знов музика...

А н н а

Що ж дивного?

Д о н Ж у а н

Чому, коли вмирає
старе і горем бите, всі ридають?
А тут — ховають волю молоду
і всі танцюють...

А н н а

Але й ви, сеньйоре,
теж танцювали.

Д о н Ж у а н

О, якби ви знали,
що думав я тоді!

А н н а

А що?

Д о н Ж у а н

Я думав:
Коли б, не випускаючи з обіймів,
її помчати просто на коня,
та й до Кадікса!

А н н а
(встає)

Чи не забагато
ви дозволяєте собі, сеньйоре?

Д о н Ж у а н

Ох, допно Анно, та певже потрібні
і вам оті мізерні огорожі,
що нібито обороняти мають
жіночу гідність? Я ж бо силоміць
не посягну на вашу честь, не бійтесь.
Жінкам не тим страшний я.

А н н а
(знов сідає)

Дон Жуане,

я не боюся вас.

Д о н Ж у а н

Я вперве чую
такі слова з жіночих уст! Чи, може,
ви тим собі додаєте одваги?

А н н а

Одвага ще не зрадила мене
в житті ні разу.

Д о н Ж у а н

Ви й тепер в ній певні?

А н н а

Чому ж би ні?

Д о н Ж у а н

Скажіть мені по правді,
чи ви зазнали волі хоч на мить?

А н н а

У сні.

Д о н Ж у а н

І в мрії?

А н н а

Так, і в мрії теж.

Д о н Ж у а н

То що ж вам не дає ту горду мрію
життям зробити? Тільки за поріг
переступіть — і цілий світ широкий
одкриється для вас! Я вам готовий
і в щасті і в нещасті помагати,
хоч би від мене серце ви замкнули.
Для мене найдорожче — врятувати
вам гордий, вільний дух! О донно Анно,
я вас шукав так довго!

А н н а

Ви шукали?
Та ви ж мене зовсім не знали досі!

Д о н Ж у а н

Не знав я тільки вашого імення,
не знав обличчя, але я шукав
у кожному жіночому обличчі
хоч відблиску того ясного сяйва,
що променіє в ваших гордих очах.
Коли ми двоє різно розійдемося,
то в божім твориві немає глузду!

А н н а

Стривайте. Не тьмаріть мені думок
речами запальними. Не бракує
мені одваги йти в широкий світ.

Д о н Ж у а н

(встає і простягає їй руку)

Ходім!

А н н а

Ще ні. Одваги тут не досить.

Д о н Ж у а н

Та що ж вас не пускає? Сії перли?
Чи та обручка, може?

А н н а

Се? Найменше!

(Здіймає перловий убір з голови і кладе на ослоні, а обручку, знявши, держить на простягненій долоні.)

Ось покладіть сюди і ваш перстеник.

Д о н Ж у а н

Навіщо він вам?

А н н а

Не бійтесь, не надіну.

В Гвадалквівір я хочу їх закинути,
як будемо переїздити міст.

Д о н Ж у а н

Ні, сього персня я не можу дати.
Просіть, що хочете...

А н н а

Просити вас
я не збиралась ні про що. Я хтіла
лиш перевірити, чи справді є
на світі хоч одна людина вільна,
чи то все тільки «мавританський стиль»,
і ви самі за ту хвалену волю
не віддасте й тоненької каблучки.

Д о н Ж у а н

Я все життя віддам!

А н н а

(знов простягає руку)

Обручку!

Д о н Ж у а н

Анно!

Обручка та не є любові знак.

А н н а

А що ж? кільце з кайданів? Дон Жуане,
і вам не сором в тому признаватись?

Д о н Ж у а н

Я слово честі дав їй носити.

А н н а

Ах, слово честі?

(Встає.)

Дякую, сеньйоре,
що ви мені те слово нагадали.

(Надіває знов убір і свою обручку і хоче відійти.)

Д о н Ж у а н

(падає на коліна)

Я вас благаю, донно Анно!

А н н а

(з гнівним рухом)

Годі!

Доволі вже комедії! Вставайте!

*(Обертається і бачить ко м а н д о р а, що наближається
від дому до альтанки.)*

Прошу вас, дон Гонзаго, проведіть
мене нагору знову.

К о м а н д о р

Донно Анно,
скажіть мені того сеньйора ймення.

А н н а

Той лицар — наречений Долоріти.
Інакше він не сміє називатись.

Д о н Ж у а н

У мене єсть імення — дон Жуан.
Се ймення всій Іспанії відоме!

К о м а н д о р

Ви той баніт, кого король позбавив
і честі, й привілеїв? Як ви сміли
в сей чесний дім з'явитись?

Д о н Ж у а н

Привілеї

король дає, король і взяти може.

А честь моя, так само, як і шпага,

мені належать — їх ніхто не зломить!

Чи хочете попробувати, може?

(Вихоплює шпагу і стає в позицію до поєдинку.)

К о м а н д о р

(закладає руки навхрест)

З банітами ставать до поєдинку

не личить командорові.

(До Анни.)

Ходім.

(Бере Анну під руку і рушає, обернувшись плечима до дон Жуана.)

Дон Жуан кидається за командором услід і хоче проткнути його шпагою. З тіні виринає «Чорне доміно» і хапає дон Жуана за руку обома руками.

«Ч о р н е д о м і н о»

(незміненим голосом, так, що можна пізнати голос Долорес)

Немає честі нападати ззаду!

Анна оглядається. Дон Жуан і Долорес вибігають за браму.

К о м а н д о р

Не оглядайтесь.

А н н а

Вже нема нікого.

К о м а н д о р

(випускає Аннину руку і змінює спокійний тон на грізний)

Він як сюди дістався, донпо Анно?

А н н а

Кажу ж вам, як Долорес наречений.

К о м а н д о р

Чого ж було стояти на колінах?

А н н а

Кому?

К о м а н д о р

Та вже ж йому тут перед вами!

А н н а

Не навпаки? Ну, то про що ж розмова?

К о м а н д о р

І ви могли дозволити...

А н н а

Мій боже!

Хто ж дозволу на сії речі просить?

Се, може, та кастильська етикета

наказує звертатися до дами:

«Дозвольте, пані, стати на коліна».

У нас за сєє кожна осміяла б.

К о м а н д о р

Як ви привикли все збувати сміхом!

А н н а

Та змилуйтесь! якби я кожен раз,

відкоша даючи, лила ще сльози,

то в мене б очі вилиняли досі!

Невже б вам справді так сього хотілось?

Вам дивно се, що я за ним услід

не простягаю рук, не плачу гірко,

не сповідаюся тут перед вами

в злочинному коханні, що, мов буря,

налинуло на серце безборонне?

Була б я мов Ізольда * в тім романі,

та шкода, я до того не в настрої,—

якраз охоту маю до фанданга! *

О! — чую, саме грають...— la-la-la!..

Ходімо, дон Гонзаго! я полину,

як біла хвиля, у хибкий танець,

а ви спокійно станете, мов камінь.

Бо знає камінь, що танок свавільний

скінчить навіки хвиля — коло нього.

Командор веде Анну попід руку нагору, де танцюють.

Печера на березі моря в околиці Кадікса. Дон Жуан сидить на камені і точить свою шпагу. Сганарель стоїть коло нього.

Сганарель

Навіщо ви все точите ту шпагу?

Дон Жуан

Так, звичка.

Сганарель

Ви ж тепер на поєдинки
вже не виходите.

Дон Жуан

Не маю з ким.

Сганарель

Хіба людей не стало?

Дон Жуан

Всі ті люди
не варті сеї шпаги.

Сганарель

Може, й шпага
когось не варта?

Дон Жуан

(грізно)

Ти!!

Сганарель

Пробачте, пане,
то жарт безглуздий. Я вже й сам не тямлю,
де в мене тії дурущі беруться,—
от наче щось сіпне!

Дон Жуан

Іди! Не застуй!

Сганарель, посміхнувшись, виходить. Дон Жуан далі точить
шпагу.

Ет, знову пощербив! Геть, на зламання!

(Кидає шпагу.)

С г а н а р е л ь

(вбігає швидко і нишком)

Мій пане, утікаймо!

Д о н Ж у а н

Ще чого?

С г а н а р е л ь

Нас викрито. Я бачив, педалечко
чернець якийсь блукає.

Д о н Ж у а н

Ну, то що?

С г а н а р е л ь

Се шпиг від інквізиції, напевне,
а може, й кат з отруєним стилетом.

Д о н Ж у а н

Шпигів я не боюся, звик до них,
а шпага в мене довша від стилета.
Веди ченця, коротша буде справа.
Скажи йому, що сповіді бажає
всесвітній грішник дон Жуан.

С г а н а р е л ь

Гаразд.

Ви не дитина, я при вас не нянька.

Виходить і незабаром приводить в печеру ченця, невисокого на зріст, тонкого, в одязі «невидимок» — в чорній відлозі (каптурі), що закриває все обличчя, тільки для очей у ній прорізані дірки.

Д о н Ж у а н

(встає назустріч із шпагою в руках)

Мій отче, або, може, краще — брате,
чому завдячую такі святії
одвідини?

Чернець робить рукою знак, щоб Сганарель вийшов.

Ти вийди, Сганарелю.

(Бачачи, що Сганарель не спішиться, пошепки до нього.)

Поглянь, в ченця рука жіноча.

Сганарель

Щоб їх!

(Махнувши рукою, виходить.)

Дон Жуан кладе шпагу на камінь. З-під одкинutoї відлоги раптом виступає обличчя Долорес.

Дон Жуан

Долорес?! Ви? і знов у сій печері...

Долорес

Я знов прийшла порятувати вас.

Дон Жуан

Порятувати? Хто ж се вам сказав, що нібито мені рятунку треба?

Долорес

Сама я знала се.

Дон Жуан

Я ж не слабкий,
як бачите,— веселий, вільний, дужий.

Долорес

Ви хочете, щоб вам здавалось так.

Дон Жуан

(на мить замислюється, але хутко підводить голову різким, упертим рухом)

Я бачу, сеньйорито, ваша одіж
настроїла вас на чернечий лад.
Але я вам не буду сповідатись,—
мої гріхи не для панянських слухів.

Долорес мовчки виймає два сувої пергаменту і подає їх дон Жуанові.

Ні, вибачте, Долорес! Я не хтів
зневажить вас, мені було б се прикро.
Що ви мені принесли?

Д о л о р е с

Прочитайте.

Д о н Ж у а н

(швидко переглядає пергаменти)

Декрет від короля... і папська булла *...
Мені прощаються усі злочини
і всі гріхи... Чому? З якої речі?..
І як до вас дістались сі папери?

Д о л о р е с

(спутивши очі)

Ви не догадуєтесь?

Д о н Ж у а н

О Долорес!

Я розумію. Знов ви наклали
на мене довг якийсь. Та вам відомо,
що я привик свої довги платити.

Д о л о р е с

Я не прийшла сюди з вас плату править.

Д о н Ж у а н

Я вірю вам. Але я не банкрот.
Колись я вам заставу дав — обручку,
тепер готовий виплатить весь довг.
Уже ж я не баніт, а гранд іспанський,
і вам не сором буде стать до шлюбу
зо мною.

Д о л о р е с

(із стогоном)

Боже! Діво пресвятая!

Я сподівалася, що сеє буде...
але щоб т а к мою останню мрію
я мусила ховати...

(Голос їй перехоплює спазма стриманих сліз.)

Дон Жуан

Я вразив вас?

Та чим, Долорес?

Долорес

Ви не зрозуміли?

Гадаєте, що як іспанський гранд
дочці гідальга кине шлюбний перстень,
немов гаман з червінцями лихварці,
то в ній повинно серце розцвісти,
а не облитись крив'ю?

Дон Жуан

Ні, Долорес,

і ви ж мене повинні зрозуміти,—
ніякій дівчині, ніякій жінці
не був я досі винен зроду!

Долорес

Справді?

Ви, дон Жуан, нічим не завинили
проти жіноцтва?

Дон Жуан

Ні. Нічим, ніколи.

Я кожен раз давав їм теє все,
що лиш вони могли змістити: мрію,
коротку хвилю щастя і порив,
а більшого з них жадна не зміщала,
та іншій і того було надміру.

Долорес

А ви самі могли змістити більше?

(Пауза.)

Платити вам не прийдеться сей раз.
Візьміть назад сю золоту «заставу».
(Хоче зняти з своєї правиці обручку.)

Дон Жуан

(вдержує її руку)

Ні, то належить вам з святого права.

Д о л о р е с

Я вже сама до себе не належу.
Вже й се видиме тіло не моє,
сама душа у сьому тілі — дим
жертвовного кадила, що згорає
за вашу душу перед богом...

Д о н Ж у а н

Що се?

Я ваших слів не можу зрозуміти.
Ви мов заколота кривава жертва,
такі в вас очі... Сей декрет, ся булла...
Ви як їх здобули? Я вас благаю,
скажіть мені!

Д о л о р е с

Навіщо вам те знати?

Д о н Ж у а н

Ще, може, я зречуся тих дарів.

Д о л о р е с

Ви їх зректись не можете, я знаю.
А як вони здобуті — все одно.
Не перший раз за вас загине жінка,
якби ж то хоч остатній!

Д о н Ж у а н

Ні, скажіть.

Коли не скажете, я можу здумать,
що спосіб добування був ганебний,
бо чесний покриву не потребує.

Д о л о р е с

«Ганебний»... «чесний»... як тепер далеко
від мене сі слова... Що ж, я скажу:
я за декрет сей тілом заплатила.

Д о н Ж у а н

Як?..

Д о л о р е с

Я не можу довше пояснити.
Ви знаєте всі порови двірські,—
там платиться за все коли не злотов,
то...

Д о н Ж у а н

Боже! Як же страшно се, Долорес!

Д о л о р е с

Вам страшно? Я сього не сподівалась.

Д о н Ж у а н

А вам?

Д о л о р е с

Я вже нічого не боюся.
Чого мені жаяхатися про тіло,
коли не побоялась я і душу
віддати, щоб за буллу заплатити?

Д о н Ж у а н

Та хто ж душею платить?

Д о л о р е с

Всі жінки,
коли вони кохають. Я щаслива,
що я душею викупаю душу,
не кожна жінка має сее щастя.
Святий отець вам душу визволяє
від кар пекельних через те, що я
взяла на себе каються довічно
за ваші всі гріхи. В монастирі
з уставом найсуворішим я буду
черницею. Обітницю мовчання,
і посту, й бичування дам я богу.
Зректися маю я всього, Жуане,
і навіть — мрій і спогадів про вас!
Лиш пам'ятать про вашу душу буду,
а власну душу занедбаю. Піде
моя душа за вас на вічні муки.
Прощайте.

Дон Жуан стоїть мовчки, приголомшений.
Долорес рушає, але зараз зупиняється.

Ні, ще раз! Остатній раз
я подивлюся ще на сії очі!
Бо вже ж вони мені світить не будуть
в могильній тьмі того, що буде зватися
моїм життям... Візьміте ваш портрет.
(Здіймає з себе медальйон і кладе на камінь.)
Я маю пам'ятать про вашу душу,
більш ні про що.

Д о н Ж у а н

Але якби я вам
сказав, що мить єдина щастя з вами
тут, на землі, дорожча задля мене,
ніж вічний рай без вас на небесах?

Д о л о р е с

(екстатично, як мучениця на тортурах)

Я не прошу мене не спокушати!
Сей півобман... коли б він міг до краю
се серце сторожкее одурити!
Святая діво! дай мені принести
за нього й сюю жертву!.. О Жуане,
кажіть мені, кажіть слова кохання!
Не бійтеся, щоб я їх прийняла.
Ось вам обручка ваша.

(Здіймає і хоче подати дон Жуанові обручку, але рука зне-
силено опадає, обручка котиться додолу.)

Д о н Ж у а н

(підіймає обручку і надіває знов на руку Долорес)

Ні, ніколи
я не візьму її. Носить її
або мадонні дайте на офіру,
як хочете. На сю обручку можна
дивитися черниці. Ся обручка
не збудить грішних спогадів.

Д о л о р е с

(тихо)

Се правда.

Д о н Ж у а н

А вашої я не віддам нікому
довіку.

Д о л о р е с

Нащо вам її носити?

Д о н Ж у а н

Душа свої потреби має й звички,
так само, як і тіло. Я хотів би,
щоб ви без зайвих слів се зрозуміли.

Д о л о р е с

Пора вже йти мені... Я вам прощаю
за все, що ви...

Д о н Ж у а н

Спиніться! Не тьмарить
ясного спогаду про сю хвилину!
За що прощати? Я ж тепера бачу,
що я і вам не завинив нічого.
Адже ви через мене досягли
високого, пречистого верхів'я!
Невже мене за се прощати треба?
О ні, либонь, ви в слові помилились!
У серці сторожкім такеє слово
вродитись не могло. Вам непотрібні
такі слова, коли ви стали вище
від ганьби й честі. Правда ж так, Долорес?

Д о л о р е с

Здається, слів ніяких більш не треба.
(Хоче йти.)

Д о н Ж у а н

Стривайте ще, Долорес... Ви в Мадриді
одвідали сеньйору де Мендоза?

Д о л о р е с

(спиняється)

Ви... ви мене питаєте про неї?

Д о н Ж у а н
Я бачу, рано вам ще в монастир.

Д о л о р е с
(перемагає себе)
Я бачила її.

Д о н Ж у а н
Вона щаслива?
Д о л о р е с
Здається, я щасливіша від неї.

Д о н Ж у а н
Вона про мене не забула?
Д о л о р е с
Ні.

Д о н Ж у а н
Почім ви знаєте?

Д о л о р е с
Я серцем чую.

Д о н Ж у а н
Се все, що хотів я знати.

Д о л о р е с
Я вже йду.

Д о н Ж у а н
Ви не питаєте мене, навіщо
мені се треба знати?

Д о л о р е с
Не питаю.

Д о н Ж у а н
І вам не тяжко се?

Д о л о р е с

Я не шукала
ніколи стежки легкої. Прощайте.

Д о н Ж у а н

Прощайте. Я ніколи вас не зраджу.

Долорес закриває раптом обличчя відлогою і виходить з печери,
не оглядаючись.

С г а н а р е л ь увіходить і докірливо дивиться на дон Жуана.

Д о н Ж у а н

(скоріш до себе, ніж до слуги)

Яку я гарну вигартував душу!

С г а п а р е л ь

Чію? Свою?

Д о н Ж у а н

Ущипливе питання,
хоч несвідоме!

С г а н а р е л ь

Думаєте, пане?

Д о н Ж у а н

А ти що думаєш?

С г а н а р е л ь

Що я видав вас
ковадлом і клевцем, а ще ніколи
не бачив ковалем.

Д о н Ж у а н

То ще побачиш.

С г а н а р е л ь

Шкода! пропало вже!

Д о н Ж у а н

Що? де пропало?

С г а н а р е л ь

Пішла в черниці ваша доля, пане.

Д о н Ж у а н

То ти підслухував?

С г а н а р е л ь

А ви й не знали?

Хто має слуги, той повинен звикнуть,
що має повсякчас конфесійонал *.

Д о н Ж у а н

Але щоб так нахабно признаватись!..

С г а н а р е л ь

То треба бути слугою доп Жуана.
Мій пан відомий щирістю своєю.

Д о н Ж у а н

Ну, не плещи!.. То тінь моя пішла,
зовсім не доля. Доля жде в Мадріді.
Сідлай лиш коней. Ми тепер поїдем
ту долю добувати. Швидше! Миттю!

Сганарель виходить. Дон Жуан бере шпагу до рук і проводить
рукою по лезі, пробуючи її гострість, при тому всміхається.

IV

Оселя командорова в Мадріді. Опочивальня донни Анни, велика,
пишно, але в темних тонах убрана кімната. Високі вузькі вікна
з балконами сягають сливе до підлоги, жалюзі на них закриті.
Донна Анна у сивій з чорним півжалобній сукні сидить при
столику, перебирає в скрипці коштовні покраси і приміряє їх
до себе, дивлячись у свічадо.

К о м а н д о р

(у в і х о д и т ь)

Чого се ви вбираєтесь?

А н н а

На завтра

покраси вибираю. Завтра хочу
піти на бій биків.

К о м а н д о р

У півжалобі?!

А н н а

(з досадою відсуває покраси)

Ох, ті жалоби! і коли їм край?

К о м а н д о р

(спокійно)

Ся має вісім день іще тривати.
По дядькові вона не дуже довга.

А н н а

Найцікавіше те, що я і в вічі
не бачила ніколи того дядька.

К о м а н д о р

То справи не зміняє. Ви тепер
належите до дому де Мендозів,
тож вам годиться шанувати пам'ять
всіх свояків.

А н н а

Продовж їм, боже, віку!

Бо се тепер по дядькові жалоба,
а то була по тітці, перед нею ж —
коли б не помилитись! — брат у третіх
чи небіж у четвертих нам помер...

К о м а н д о р

На кого ви розсердились?

А н н а

Я тільки

хотіла пригадати, скільки днів
я не була в жалобі з того часу,
як з вами одружилась.

К о м а н д о р

Цілий місяць.

А н н а

(іронічно)

Ах, цілий місяць? Се багато, справді!

К о м а н д о р

Не розумію вашої досади.
Невже-таки для марної розваги
ладні ви занедбати всі почесні
звичаї давні?

А н н а

(встає)

Що се за слова?

Я не додержую звичаїв чесних?
Коли я що ганебного вчинила?

К о м а н д о р

Про щось ганебне й мови бути не може,
але для нас і збочення найменше
було б ступнем до прірви. Не забудьте,
що командорський плащ мені дістався
не просьбами, не грішми, не насильством,
але чеснотою. З нас, де Мендозів,
були здавен всі лицарі без страху,
всі дами без догани. Чи ж подоба,
щоб саме вас юрба могла огудить,
коли ви завтра...

А н н а

(роздражнено)

Я не йду нікуди.

К о м а н д о р

Зовсім нема потреби замикатись.
Ми завтра маємо піти до церкви.

А н н а

Я не збиралася до церкви завтра.

К о м а н д о р

А все-таки ми мусимо піти,—
казати казань має фра Іньйо.

А н н а

Се найнудніший в світі проповідник!

Комадор

Я з вами згоджуюсь. Та королева злюбила ті казання. Отже, ходить і цілий двір на них. Коли не буде з усіх грандес лиш вас, то се помітять.

Анна мовчки зітхає.

(Командор виймає з кишені молитовні чітки з димчастого кришталю.)

Я вам купив чітки до півжалоби,
а трохи згодом справлю з аметисту.

Анна

(бере чітки)

Спасибі, тільки нащо се?

Комадор

Вам треба пишнотою всіх дам переважати.
І ще, будь ласка, як прийдем до церкви, не попускайте донні Консепсьйон край королеви сісти. Тее місце належить вам. Прошу вас пам'ятати, що пам належить перше місце всюди, бо ми його займати можемо гідно, і нас ніхто не може замінити,— ручить за те не тільки честь Мендозів, а й ордену мого почесний прапор. Коли ж не тільки донна Консепсьйон, а й королева схоче те забути, то я не гаючись покину двір, за мною рушить все моє лицарство, і вже тоді нехай його величність придержує корону хоч руками, щоб часом не схитнулась. Я зумію одважно боронити прав лицарських, та тільки треба, щоб вони були всім навіч безперечні, а для того ми мусим пильнувати не тільки честі, але й вимог найменших етикет, щонайдрібніших. Хай вони здаються для вас нудними, марними, без глузду...

А н н а

Терпливосте свята!

К о м а н д о р

Так, справді треба
молитись до терпливості святої,
коли хто хоче встоять на верхів'ї
тих прав, що вимагають обов'язків.
Права без обов'язків — то сваволя.

Анна знов зітхав.

Зітхаєте? Що ж, вам було відомо,
які вас тут повинності чекають.
Свідомо ви обрали вашу долю,
і ваше каяття прийшло запізно.

А н н а

(гордо)

І в думці я не маю каяття.
Я признаю вам рацію. Забудьте
мої химери — вже вони минули.

К о м а н д о р

Осе слова справдешньої грандеси!
Тепер я пізнаю свою дружину.
Простіть, я був на мить не певен вас,
і так мені тоді самотньо стало,
і боротьба здалась мені тяжкою
за той щабель, що має нас поставити
ще вище.

А н н а

(живо)

За який щабель? Таж вище
є тільки трон!

К о м а н д о р

Так, тільки трон.

(Пауза.)

Давно б я
сей план вам розказав, якби я бачив,
що ви тим жити можете, чим я.

А н н а

А ви сього не бачили?

К о м а н д о р

Я каюсь.

Але тепер я кождий крок мій хочу
робити з вами враз. Найвища скеля
лише тоді вінець почесний має,
коли зів'є гніздо на ній орлиця.

А н н а

Орлиця?

К о м а н д о р

Так, орлиця тільки може
на гострому і гладкому шпилі
собі тривку оселю збудувати
і жити в ній, не боячись безвіддя,
ні сонця стріл, ані грізьби перунів.
За те їй надгорода — високості...

А н н а

(переймає)

...у чистому нагірному повітрі
без пахощів облесливих долин.
Чи так?

К о м а н д о р

Так. Дайте руку.

Анна подає руку, він стискає.

І добраніч.

А н н а

Ви йдете?

Леся Українка з Аріадною Драгомановою.
Фото. 1895

А. Гаутманъ.

Пкази.

Драма изъ сороковыхъ годовъ

Ex. 5-mu document.

Переводъ съ нѣмецкаго

Д. К.

Моему отцу

Роберту Гауцману

[illegible]

Милый отец, если я посвящу эту драму тебе,

Такой рассказ — это не просто рассказ, это — исследование, это — способ, с помощью которого человек пытается познать себя, свои возможности, свои пределы. И в этом смысле рассказ — это не просто рассказ, это — исследование, это — способ, с помощью которого человек пытается познать себя, свои возможности, свои пределы. И в этом смысле рассказ — это не просто рассказ, это — исследование, это — способ, с помощью которого человек пытается познать себя, свои возможности, свои пределы.

17. C. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

Титульна сторінка книжки Г. Гауптмана «Ткачи»
в перекладі Лесі Українки. 1905

Командор

Так, на раду капітулу *,
як часом запізнюся, то не ждїть.
(*Виходить.*)

Анна сїдає і задумується. Увіходить покоївка Маріквіта.

А н н а

Ти, Маріквіто? Де моя дуенья?

М а р і к в і т а

Їй раптом так чогось недобре стало,
аж мусила лягти. Але як треба,
то я таки її покличу.

А н н а

Ні,
нехай спочине. Заплети мені
волосся на ніч та й іди.

М а р і к в і т а

(*заплітаючи Анні коси*)

Я маю

сеньйорі щось казати, тільки ждала,
щоб вийшов з дому наш сеньйор.

А н н а

Даремне.

Я від сеньйора таємниць не маю.

М а р і к в і т а

О, певна річ! Адже моя сеньйора
зовсім свята! Я саме се казала
тому слугі, як брала ті квітки.

А н н а

Який слуга? Що за квітки?

М а р і к в і т а

Недавно

слуга якийсь приніс квітки з гранати
від когось для сеньйори.

А н н а
(гнівно)

Буть не може!
Квітки з гранати, кажеш? І для мене?

М а р і к в і т а

Не знаю... Він казав... Воно-то правда —
зухвало трохи, бо квітки з гранати,
то знак жаги. Та що я поясняю!
Адже се всім відомо.

А н н а

Маріквіто,
я мушу знать, від кого ся образа!

М а р і к в і т а

Слуга імення не сказав, лиш мовив,
квітки ті даючи: «Се донні Анні
від мавра вірного».

Анна уривчасто скрикує.

Сеньйора знає,
від кого то?

А н н а
(збентежена)

Не треба тих квіток...

М а р і к в і т а

Я принесу, хоч покажу.

А н н а

Не треба!

Маріквіта, не слухаючи, вибігає і миттю вертається з китицею
червоного гранатового цвіту.

(Одхиляючи квіти рукою та одвертаючись.)

Геть викинь їх!

М а р і к в і т а

Я б їх собі взяла,
коли сеньйора їх не хоче. Тут же
квітки надивовижу...

А н н а

Так... візьми...

М а р і к в і т а

От завтра я завітчаюсь!

А н н а

Іди!

М а р і к в і т а

Чи тут по треба відчипити вікон?
Страх душно!

А н н а

(в задумі, безуважно)

Відчини.

М а р і к в і т а

(одчиняючи)

І жалюзі?

А н н а

Ні, може, видко з вулиці.

М а р і к в і т а

(одчиняючи жалюзі)

Та де ж там!

Тепер на вулиці зовсім безлюдно.

Тут не Севілья! Ох, тепер в Севільї
дзвенять-бринять всі вулиці від співів,
повітря в'ється в прудкій мадрилень! *
А тут повітря кам'яне...

А н н а

(нервово)

Ой, годі!

Маріквіта, говорячи, вихилилась із вікна і розглядається на всі боки; раптом робить рукою рух, наче кидаючи щось.

(Завваживши рух.)

Та що ти, Маріквіто?!

Маріквіта

(невинно)

Що? Нічого.

Анна

Ти кинула до когось квітку?

Маріквіта

Де ж там!

Я нетлю проганяла... Чи сеньйора
нічого більш не потребує?

Анна

Ні.

Маріквіта

(кланяється, присідаючи)

Бажаю гарних, гарних снів!

Анна

Добраніч!

Маріквіта вийшла, а вийшовши, полишила в кімнаті китицю
з гранат. Анна, оглянувшись на двері, тремтячою рукою бере ту
китицю і з тугою дивиться на неї.

(Стиха.)

Від мавра вірного...

Дон Жуан без шелесту, зручно влазить вікном, кидається на
коліна перед Анною і покриває поцілунками її одержу й руки.

(Впустивши китицю, в нестямі.)

Ви?!

Дон Жуан

Я! ваш лицар!

Ваш вірний мавр!

Анна

(опам'ятавшись)

Сеньйоре, хто дозволив?..

Д о н Ж у а н
(устивши)

Навіщо сеє лицемірство, Анно?
Я ж бачив, як ви тільки що держали
сю китицю.

А н н а
Се трапилось випадком.

Д о н Ж у а н
Такі випадки я благословляю!
(Простягає до Анни руки, вона борониться рухом.)

А н н а
Я вас прошу, ідіть, лишіть мене!

Д о н Ж у а н
Ви боїтесь мене?

А н н а
Я не повинна
приймати вас...

Д о н Ж у а н
Які слова безсилі!
Колись я не такі од вас чував!
Ох Анно, Анно, де ж ті ваші горді
колишні мрії?

А н н а
Ті дівочі мрії —
то просто казка.

Д о н Ж у а н
А хіба ж ми з вами
не в казці живемо? На кладовищі,
між сміхом і слізьми, вродилась казка,
у танці розцвіла, зросла в розлуці...

А н н а
І час уже скінчитись їй.

Д о н Ж у а н

Як саме?

Що вірний лицар визволить принцесу
з камінної в'язниці, і почнеться
не казка вже, а пісня щастя й волі?

А н н а

(хитає головою)

Хіба не може казка тим скінчитись,
що лицар просто вернеться додому,
бо вже запізно рятувати принцесу?

Д о н Ж у а н

О ні! такого в казці не буває!
Таке трапляється хіба в житті,
та й то в нікчемному!

А н н а

Мені нічого
од вас не треба. Я вас не прошу
ні рятувати мене, ні потішати.
Я вам не скаржусь ні на що.

Д о н Ж у а н

Ох, Анно,

хіба я сам не бачу?..

(Ніжно.)

Сії очі,
колись блискучі, горді, іскрометні,
тепер оправлені в жалобу темну
і погасили всі свої вогні.
Сі руки, що були, мов ніжні квіти,
тепера стали, мов слонова кість,
мов руки мучениці... Сяя постать
була мов буйна хвиля, а тепера
подібна до тії каріатиди,
що держить на собі тягар камінний.

(Бере її за руку.)

Кохана, скинь же з себе той тягар!
Розбий камінну одіж!

А н н а
(в знесиллі)

Я не можу...
той камінь... він не тільки пригнітає,
він душу кам'янить... се найстрашніше...

Д о н Ж у а н

Ні-ні! Се тільки сон, камінна змора!
Я розбуджу тебе вогнем любові!
(Він пориває Анну в обійми, вона схиляється йому на
плече і проривається риданням.)

Ти плачеш? Сії сльози помсти просять!

Чутно, як здалека забряжчав ключ у замку, потім на сходах
чутно важкі повільні кроки командора.

А н н а

Се похода Гонзага! Утікайте!

Д о н Ж у а н

Втікати? Ні. Тепер я маю змогу
йому не уступитися з дороги.

К о м а н д о р

(увиходить і бачить дон Жуана)

Ви? Тут?

Д о н Ж у а н

Я тут, сеньйоре де Мендоза.
Прийшов подякувати за веледушність,
колись мені показану. Тепер
я рівня вам. Либонь, се вам відомо?

Командор мовчки добував свою шпагу, дон Жуан свою і вступають
в бій. Донна Анна скрикує.

К о м а н д о р

(оглядаючись на неї)

Я вам наказую мовчати.

Дон Жуан коле його в ший, він падає і вмирає.

Д о н Ж у а н

Край!

(Обтирає шпагу плащем командоровим.)

А н н а
(До дон Жуана)

Що ви зробили!

Д о н Ж у а н

Що? Я подолав
сперечника у чеснім поєдинку.

А н н а

Сього за поєдинок не признають,—
ви будете покарані за вбивство.

Д о н Ж у а н

Мені се байдуже.

А н н а

Але мені
не байдуже, щоб тут мене звивали
подвійною вдовою — і по мужу,
і по коханцю!

Д о н Ж у а н

Я ж іще не був
коханцем вашим.

А н н а

Сее знаєм ми.
Та хто ж тому повірить? Я не хочу
з іменням зрадниці, з печаткою ганьби
зостатися у сім гнізді осинім.

Д о н Ж у а н

Втікаймо вкупі!

А п п а

Ви ума збулися?
Се значить взяти камінь у дорогу!
Ідіть від мене, бо інакше зараз
я крик здійму й скажу, що ви хотіли
мене збезчестити, зрадецьки вбивши
сеньйора де Мендоза.

Дон Жуан

Донно Анно,
ви можете сказати се?!

Анна
(твердо)

Скажу.

Дон Жуан

А що як я скажу, що ви були
коханкою і співницею вбивства?

Анна

Се не по-лицарськи.

Дон Жуан

А ви, сеньйоро,
по-якому збираєтесь робити?

Анна

Я тільки боронюся. І як ви
от зараз підете із сього дому,
я всім скажу і всі тому повірять,
що тут були розбійники, та й годі.

Дон Жуан стоїть в непевності.

Ну що ж? Либонь, нема про що вам думать?

Дон Жуан мовчки вилазить вікном. Анна дивиться якусь хвилину
в вікно, ждучи, поки він далеко одійде. Потім бере із скриньки
покраси, викидає їх у вікно і здіймає голосний крик.

Розбій! Розбій! Рятуйте! пробі! люди!

На крик її збігаються люди, вона падає, нібито зомліла.

V

Кладовище в Мадридї. Пам'ятники переважно з темного каменю,
суворого стилю. Збоку — гранітна каплиця стародавнього буду-
вання. Ні ростин, ні квітів. Холодний, сухий зимовий день.
Донна Анна в глибокій жалобі повагом іде, несучи в руках
срібний нагробний вінець. За нею йде стара дучен'я. Обидві

надходять до могили, де стоїть пам'ятник командорові — велика статуя з командорською патерицею в правиці, а лівицею оперта на меч з розгорненим над держалном меча сувоєм. Анна мовчки стає на коліна перед могилою, кладе вінець до підніжжя статуї і перебирає чітки, ворушаючи устами.

Д у е н ь я

(діждавшись, поки Анна раз перебрала чітки)

Я наслідуюся прохати сеньйору
дозволити мені зайти на хвилику,
зовсім близьенько, тут-таки, при брамі,
до родички позичити рукавичок,—
я їх забула дома, на нещастя,
а холод лютий.

А н н а

Се не випадає,
щоб я лишилась тут на самоті.

Д у е н ь я

Моя сеньйоро милостива! Пробі,
таж я стара, гостець * мене так мучить!
Сеньйора бачить, як напухли руки?
Я далекі від болю ніч не спала.

А н н а

(глянувши на руки дуеньї)

А справді, спухли. Ну, вже добре, йдіть,
лиш не баріться.

Д у е н ь я

Буду поспішати.
Моя сеньйора — янгол милосердя!
(Відходить.)

Ледве дуенья відійшла, з-за близького пам'ятника з'являється
д о н Ж у а н. Анна схоплюється на рівні ноги.

Д о н Ж у а н

Нарешті я вас бачу!

А н н а

Дон Жуане!
Се ви мою дуенью підкупили?

Д о н Ж у а н

Ні, я уллучив мить. А хоч би й так,
то ви сами були б із того винні.

А н н а

Я?

Д о н Ж у а н

Ви. Бо хто ж примушує мене
годинами блукать по кладовищі,
вас виглядаючи? І лиш на тее,
щоб я мав щастя бачити, як ви
під охороною дуеньї тута
читаєте нещирі молитви
на гробі «незабутнього»...

А н н а

(спиняє його рухом руки)

Стривайте.

Ніхто вас не примушує — се перше,
а друге — молитви мої правдиві,
бо сталась я, хоча і мимоволі,
причиною до смерті чоловіка,
що поважав мене й любив.

Д о н Ж у а н

Сеньйоро,

поздоровляю! Успіхи великі!

А н н а

В чому?

Д о н Ж у а н

У лицемірстві.

А н н а

Я не мушу

такого вислухати.

(Раптово рушає геть.)

Д о н Ж у а н

(удержуючи її за руку)

Донно Анно!

Я не пущу вас!

А н н а

Я кричати буду.

Д о н Ж у а н
(випускає її руку)

Я вас благаю вислухати мене.

А н н а

Як ви покинете свій тон вразливий,
я згоджуюсь. Але кажіть коротко,
бо ще надійде хто, а я не хочу,
щоб нас побачили удвох.

Д о н Ж у а н

Дивую,
для чого вам сі пута добровільні!
Я думав — от уже розбився камінь,
тягар упав, людина ожила!
Та ні, ще наче ствердла та камінна
одежа ваша. Дім ваш, наче вежа
під час облоги: двері на замках,
а заздрі жалюзі не пропускають
ні променя, ні погляду. Всі слуги —
суворі, збройні, непідкупні...

А н н а

Значить,
були вже проби підкупити?

Д о н Ж у а н

Анно,
хіба одчай не має прав своїх?
Адже, приходячи до вас одкрито,
я чув одно: «Сеньйора не приймає».

А н н а

Подумайте сами: чи ж випадає,
щоб молода вдова, та ще й в жалобі,
приймала лицаря такої слави,
як ви, на самоті?

Д о н Ж у а н

Ох, Анно, Анно!

Мені здається, я вже трачу розум!..
Се ви? Се справді ви?.. Та сама врода...
а речі, речі! Хто вас їх навчив?
Хто одмінив вам душу?

А н н а

Дон Жуане,

ніхто мені не одмінив душі.
Вона була у мене зроду горда,
такою ж і зосталась. Я тому
замкнулася в твердиню неприступну,
щоб не посмів ніхто сказати: «Ба, звісно,
зраділа вдівонька,— ввірвався ретязь!»
Невже ж би ви сами стерпіли сеє?

Д о н Ж у а н

Хіба вже я не маю шпаги, Анно?

А н н а

Так що ж — ви обезлюдите Мадрид?
Та чи могли б ви шпагою відтяти
всі косі погляди, ухмилки, шепти,
моргання, свисти і плечей стискання,
що скрізь мене б стрічали й проводжали?

Д о н Ж у а н

Втікаймо, Анно!

А н н а

Ха-ха-ха!

Д о н Ж у а н

Вам смішно?!

А н н а

Якби не засміялась, позіхнула б,
а се ж хіба миліше вам?

Д о н Ж у а н

Сеньйоро!!

А н н а

Та вже ж утретє чую сі слова,
то може й надокучити.

Д о н Ж у а н

Я бачу,
ви справді камінь, без душі, без серця.

А н н а

Хоч не без розуму — ви признаєте?

Д о н Ж у а н

О, се я признаю!

А н н а

Скажіть, навіщо
втікати нам тепер? Який в тім глузд?
Коли ви зводили дівчат і крали
жінок від чоловіків, то не дивно,
що вам траплялося втікати з ними,
а хто баніт, той, звісно, утікач.
Але себе самого посилати
в вигнання? і для чого? Щоб узяти
вдову, що ні від кого не залежна?
Самі подумайте, чи се ж не сміх?
І чим була б я вам, якби погналась
тепер із вами в світ? Запевне, тільки
забавою на час короткий.

Д о н Ж у а н

Анно,
я так нікого не любив, як вас!
Для мене ви були немов святиня.

А н н а

Чому ж ви намагались нерозумно
стягти свою святиню з п'єdestалу?

Д о н Ж у а н

Бо я хотів її живою мати,
а не камінною!

А н н а

Потрібен камінь,
коли хто хоче будувати міцно
своє життя і щастя.

Д о н Ж у а н

Та невже
ви й досі вірити не перестали
в камінне щастя? Чи ж я сам не бачив,
як задихались ви під тим камінням?
Чи я ж не чув у себе на плечі
палючих сліз? Адже за тії сльози
він заплатив життям.

(Показує на статую.)

А н н а

І безневинно.

Д о н Ж у а н

(відступає від неї вражений)

Коли се так...

А н н а

Авжеж, не він був винен
з неволі тої. Він тягар ще більший
весь вік носив.

Д о н Ж у а н

Його була в тім воля.

А н н а

І я по волі йшла на те життя.
Але йому було терпіти легко,
бо він мене любив. То справді щастя —
поставити на ясному верхів'ї
того, кого кохаєш.

Д о н Ж у а н

Ті верхів'я...
Ви знаєте про їх мої думки.

А н н а

Що варта думка проти світла щастя?
Хіба ж мені страшна була б неволя
суворої сієї етикетки,
якби я знала, що в моїй твердині
мене мій любий жде? що ті замки
і заздрі жалюзі лише сховають
від нáтрутних очей мої розкóші...

Д о н Ж у а н

Ви, Анно, мов розпеченим залізом,
словами випробовуєте серце!
Малюєте мені картину щастя
на те, щоб знов сказати: «Се не для тебе».
Та чим же маю заслужити вас?
Я через вас терплю таємну ганьбу.
Живу, немов якась душа покутна,
серед людей чужих або й ворожих,
життям безбарвним, я б сказав, негідним,
бо глузду в нім немає! Що ж вам треба?
Чи маю я зложити вам під ноги
свою так буйно викохану волю?
Чи ви повірите? — мені з одчаю
і сая думка стала набиватись
настирливо.

А н н а

Але з одчаю тільки?

Д о н Ж у а н

Невже б хотіли ви покласти примус
помежи нами? Ви не боїтесь,
що він задавить нам любов живую,
дитину волі?

А н н а

(показує на статую командора)

Він колись казав:
«То не любов, що присяги боїться».

Д о н Ж у а н

В таку хвилину ви мені нічого
не маєте сказати, окрім згадки
про нього?!

А н н а

Що ж я можу вам сказати?

Д о н Ж у а н
(хапає її за руку)

Ні, се скінчитись мусить! Бо інакше
я присягаю, що піду от зараз
і викажу на себе.

А н н а

Се погроза?

Д о н Ж у а н

Ні, не погроза, а смертельний стогін,
бо я конаю під камінним гнітом!
Вмирає серце! Я не можу, Анно,
з умерлим серцем жити. Порятуйте
або добийте!

(Стискає їй обидві руки і весь тремтить, дивлячись їй
у вічі.)

А н н а

Дайте час... я мушу
подумати...

(Задумується)

Від брами наближається стежкою донна Консепсьйон,
поважна грандеса, з дівчинкою і дуеньєю. Анна їх не
бачить, бо стоїть плечима до стежки. Дон Жуан перший завва-
жає прибулих і випускає Аннині руки.

Д і в ч и н к а

(підбігаючи до Анни)

Добридень, донно Анно!

Д о н н а К о н с е п с ь й о н

Сеньйора молитесь, не заважай.

А н н а

(збентежена)

Добриденъ, донно Консепсьйон! Добриденъ,
Розіночко... Така мені біда
з дуеньєю — пішла по рукавиці
та й забарилась, а іти додому
мені самій по місті...

Д о н н а К о н с е п с ь й о н

Донно Анно,
таж тута лицар є, провести міг би.

(До дон Жуана.)

Сеньйоре де Маранья, я й не знала,
що ви сеньйорі де Мспдоза родич!
Вам слід її хоч трохи розважати,
бо так заслабнути недовго з туги.

(До дівчинки, що побігла вперед.)

Розіно, підожди!

(До Анни.)

Моя пошана!

Дон Жуан уклоняється. Донна Консепсьйон ледве киває йому головою і проходить за дівчинкою на другий куток кладовища поза каплицю. Дуенья йде за нею, оглянувшись кілька раз цікаво на Анну і дон Жуана.

А н н а

(до дон Жуана)

Тепер ідіть убийте тую пані,
та тільки се не буде ще кінець
роботі шпаги вашої... Радійте!
Тепер уже не треба визволяти —
впаде сама з гори принцеса ваша!

(В одчаї хапається за голову.)

Я знаю! ви надіялись на те,
чигаючи у засідках на мене,
що, ганьбою підбита, я з одчаю
до рук вам попаду, як легка здобич?
Але сього не буде!

Д о н Ж у а н

Присягаю —
я не хотів сього, не міг хотіти.
Негідних перемог я не шукаю.
Чим можна се поправити? Скажіте.
Готовий я зробити все для вас,
аби не бачить вас в такому одчаї.

Пауза. Анна думає.

А н н а

Прийдіть до мене завтра на вечерю.
Я вас прийму. І ще гостей покличу.
Нам, може, краще бачитись прилюдно...
Я, може, якось... Ах, іде дуенья!

Д у е н ь я

(наближаючись)

Сеньйора хай пробачить...

А н н а

Ви не винні,
що застарі для служби.

Д у е н ь я

(жалібно)

О!..

А н н а

Ходім.

(Мовчки киває головою дон Жуанові, той низько вклоняється.)

Анна з дуеньєю виходять.

С г а п а р е л ь

(виходить з каплиці)

Що ж, можна вас поздоровити, пане?
Запросини дістали на вечерю?
Та ви щось мов не раді... Се то правда,—
в тім домі їсти... ще там почастують
з начиння того пана...

(Показує на статую командора.)

Д о н Ж у а н

Ну, так що?

С г а н а р е л ь

Та те, що якби сей сеньйор знайшовся
там завтра при столі супроти вас,
то...

Д о н Ж у а н

Ти гадаєш, може б, я злякався?
Так я ж із ним стрівався вже не раз.

С г а н а р е л ь

То що! Мертвяк страшніший від живого
для християнина.

Д о н Ж у а н

Тільки не для мене!

С г а н а р е л ь

А все ж би ви його не запросили
на завтрашню вечерю.

Д о н Ж у а н

Бо не просять
господаря.

С г а н а р е л ь

Принаймні сповіщають.

Д о н Ж у а н

Ну що ж, іди і сповісти його.
Я бачу, ти навчився етикету
від того часу, як у гранда служиш,
а не в баніта.

С г а н а р е л ь

Як же сповістити?
Од вашого імення?

Д о н Ж у а н

Та звичайно.

С г а н а р е л ь

Чого ж мені іти? Простіше ж вам.

Д о н Ж у а н

То дбав про етикету, а тепера
простоти захотів? Ей, Сганарелю,
набрався ти тут заячого духу!
Не йде тобі Мадрид сей на користь.

С г а н а р е л ь

А вам Мадрид нічого не завадив?

Д о н Ж у а н

Ну-ну, іди і сповісти його!

С г а н а р е л ь

(рушає, але спиняється, оглянувшись на дон Жуана)

А що як я вам принесу відповідь?

Д о н Ж у а н

Вже ж не інакше. Так я й сподіваюсь.

С г а н а р е л ь

(іде до статуї, вклоняється низько й проказує з насмішкою, але й з тремтінням у голосі)

Незрушно міцний і величний пане!
Зволіть прийняти привіт від дон Жуана,
сеньйора де Маранья із Севільї,
Маркіза де Теноріо і гранда.
Мій пан дістав високу честь запросин
од вашої дружини донни Анни
і має завтра ставитись на учту
в ваш дім. Але як вам то недовідно,
то пан мій здержиться від завітання.

Д о н Ж у а н

Ну, се останнє зайво.

С г а н а р е л ь

Ні, не зайво,
інакше — нащо й сповіщати?

(Скрикує.)

Пане!

Він вам дає відповідь, ще й листовну!

Дон Жуан
Яку відповідь? Де?

Сганарель
(читає)

«Приходь, я жду».

Дон Жуан надходить. Сганарель показує йому на сувій пергаменту в лівій статуй.

Дон Жуан
(після паузи)

Ну що ж, і я, либонь, не без девізи.

Виходять з кладовища.

VI

Світлиця для бенкетів у командоровій оселі. Не дуже велика, але гарно прикрашена різьбленими шафами, мисниками з дорогим начинням, арматурами тощо. Посередині довгий стіл, накритий до звапої вечері, навколо нього дубові стільці важкого стилю. При одній стіні проти кінця стола великий портрет командора з чорним серпанком на рамі, проти другого кінця довге вузьке свічадо, що сягає підлоги, стілець, що стоїть на чільнім місці, приходитьсся спинкою до свічада, а передом проти портрета. Слуга відчиняє двері з сусідньої кімнати, інші слуги лагодяться прислужувати при столі.

Донна Анна уводить гурт гостей, здебільшого старшого віку, поважних, гордовитих, темно вбраних. Сама Анна у білій сукні, лямованій по всіх рубцях широкою чорною габою.

Анна

Прошу сідати, дорогії гості.

(До найстарішого гостя, показуючи на чільне місце.)

Ось ваше місце.

Найстаріший гість

Ні, сеньйоро мила,
пробачте, я не сяду, хай лишисться
воно порожнім. Буде нам здаватися,
що наш господар тільки запізнився
і має ще прийти на беседу.
Се вперше ми тут сходимось без нього,

і тяжко звикнути до тої думки,
що слід його закрила ляда смерті.

А н н а

(сівши в кінці стола під портретом командора, проти чільного місця, залишеного порожнім, подає знак слугам, щоб частували гостей, що вже позаймали свої місця.)

Мої панове й пані,— розгостіться,
приймайтеся, частуйтеся і будьте
вибачними, якщо неповний лад
на вдовиній беседі буде. Трудно
вдові самотній вдержати в господі
той лицарський порядок, що потрібен
для честі дому.

Д о н н а К о н с е п с ь й о н
(стиха до своєї сусідки, молодшої пані)

Начебто для честі
потрібні бенкети серед жалоби,
а іншого нічого не потрібно.

Д о н н а К л а р а
(сусідка донни Консепсьйон)

Та досі донна Анна у всьому
додержувала честі.

Д о н н а К о н с е п с ь й о н
Донно Кларо!
Я знаю те, що знаю...

Д о н н а К л а р а
(з косим поглядом на Анну)
Ні... хіба?

С л у г а
(на порозі)
Прибув маркіз Теноріо.

А н н а
Проси.

Д о н Ж у а н увіходить і спиняється коло порога.
(Кивнувши дон Жуанові на привіт, звертається до гостей.)

Дозвольте вам, моє шановне панство,
представити сеньйора де Маранья,
маркіза де Теноріо.

(До дон Жуана.)

Сеньйоре,
прошу сідати.

Дон Жуан, пошукавши поглядом собі стільця, займає чільне місце.
Угледівши напроти себе портрета командора, здригається.

А н н а

(до слуги)

Дай вина сеньйору.

Слуга подає дон Жуанові більший і кращий кубок, ніж іншим.

О д и н г і с т ь

(сусід дон Жуана)

Я пізнаю сей кубок. Нам годиться
того згадать, хто з нього пив колись.

(Простягає свого кубка до дон Жуана.)

Нехай же має дух його лицарський
в сім домі вічну пам'ять!

Д о н Ж у а н

(торкаючи гостевого кубка своїм)

Вічний спокій!

С т а р а г р а н д е с а

*(що сидить праворуч донни Анни. Стиха, нахилившись
до господині)*

Я мало знаю їх, тих де Маранья,—
чи се не дон Жуан?

А н н а

Йому наймення
Антоніо-Жуан-Луїс-Уртадо.

С т а р а г р а н д е с а

Ах, значить, се не той...

Донна Консепсьйон

(наслухає сю розмову, іронічно всміхається, нишком до сусідки)

Якраз той самий!

Старий гранд

(до сусіда свого, молодшого гранда)

Чи ви не знаєте, чим де Маранья
так переважив нас, що без памислу
на чільнім місці сів?

Молодший гранд

(похмуро)

Не знаю, справді.

Старий гранд

Запевне, тим, що честь його нова,
а наша вже зостарілась.

Молодший гранд

Запевне.

Донна Консепсьйон

(до дон Жуана, голосно)

Послухайте, сеньйоре де Маранья,
я вас не встигла розпитати вчора,—
не хтіла вам перебивать розмови,
коли ви потішали донну Анну
на гробі мужа,— а проте цікаво
мені довідатись, який же саме
ви родич їй? Запевне, брат у перших?

Дон Жуан

Ні, ми зовсім не родичі.

Донна Консепсьйон

Ах, так?..

Але яке в вас добре, чуле серце!
Є наказ, правда, і в письмі святому:
«Зажурених потіш...»

А н н а
(трохи підвищеним голосом)

Свояцтво миле!
Дозвольте вам тепера пояснити,
чому се я таким ладом незвиклим
врядила сю вечерю...

(До дон Жуана.)

Ах, пробачте,
ви мали щось казати?

Д о н Ж у а н

Ні, прошу,
провадьте вашу мову, донно Анно.

А н н а
(до лицарів)

Кохані свояки, скажіть по правді,
чи я коли чим схибила повагу
імення роду вашого?

Л и ц а р і

Нічим!

А н н а
(до дам)

Своячки любі, вам найкраще знати,
як потребує жінка молода
поради й захисту в ворожім світі.
А де ж поради й захисту шукати
вдові, що не покликана від бога
вступити в стан чернечий найсвятіший?
Ослона тая, що мені постачив
серпанок жалібний, тонка занадто,
щоб люди не могли мене діткнути
колючим осудом, хоч і невинну.
Скажіть мені, у кого й де я маю
шукати оборони?

Д о н н а К о н с е п с ь й о н

Ох, найкраще,
коли зовсім її шукать не треба!

Д о н Ж у а н

Ще краще — колючкам не потурати
і не давати їм на поталу волі.

Найстаріший гість
(дивлячись проникливо на дон Жуана)

Своячка наша має повну волю
чинити все, що не плямує честі
імення де Мендозів. А якби
хто інший заважав своячці папій
держати високо ту честь,— хай знає,
що є в родипі лицарів багато,
і всі їх шпаги до послуги дамі.

Д о н Ж у а н

Вона багато шпаг не потребує,
поки у мене є ося одна!
(Витягає свою шпагу до половини з піхви.)

Найстаріший гість
(до Анни)

Чи вам доволі однієї шпаги
для оборони?

Д о н Ж у а н

Як не досить шпаги,
то я знайду ще й іншу оборону.

Найстаріший гість
(знов до Анни)

Він має право се казати?

А н н а

Так.

Найстаріший гість
Мені здається, ми в сім домі зайві.

(Встає, за ним інші гості.)

Сеньйор маркіз, як бачте, ще не зважив,
котору форму оборони вибрати.

Та краще се зробить на самоті,
аніж прилюдно. А ріпинець, певне,
нам оголосять не пізніш як завтра,
або вже ми його сами вгадаєм.

(Вклоняється Анні, за ним усі гості, рушають із світлиці.)

Донна Анна і дон Жуан лишаються сами.

Д о н Ж у а н

От і замкнулася камінна брама!

(Гірко, жовчно сміється.)

Як несподівано скінчилась казка!
З принцесою і лицар у в'язниці!..

А н н а

Чи то ж кінець лихий — собі дістати
з принцесою і гордую твердиню?

Чого ж нам думати, що се в'язниця,
а не гніздо — спочин орлиній парі?

Сама звила я се гніздо на скелі,
труд, жах і муку, все переборола
і звикла до своєї високості.

Чому не жити й вам на сім верхів'ї?

Адже ви маєте крилатий дух —
невже лякають вас безодні й кручі?

Д о н Ж у а н

Мене лякає тільки те, що може
зломити волю.

А н н а

Волі й так немає,
її давно забрала вам Долорес.

Д о н Ж у а н

О ні! Долорес волі не ламала!
Вона за мене душу розп'яла
і заколола серце!

А н н а

А для чого?

Щоб вам вернути знов громадські пута,
колись такі ненавидні для вас!

Д о н Ж у а н

О, певне, я б не витримав їх довго,
якби не ви. Я б розрубав їх знову,
коли інакше з них нема визволу.

А н н а

Хто самохіть їх прийме хоч па мить,
тому павік вопи вгризуться в душу —
я добре знаю се, мені повірте! —
і вже їх скинути з душі не можна,
та можна силою й завзяттям духу
зробити з них ланцюг потужний влади,
що вже й громаду зв'яже, наче бранку,
і кине вам до ніг! Я вам кажу:
нема без влади волі.

Д о н Ж у а н

Хай і так.

Я владу мав над людськими серцями.

А н н а

Так вам здавалося. А ті серця
від влади вашої лиш попеліли
і внівець оберталися. Єдине
зосталось незруйноване — моє,
бо я вам рівня.

Д о н Ж у а н

Тим я так змагався,
щоб вас подужати!

А н н а

І то даремне.

Хіба ж не краще нам з'єднати силу,
щоб твердо гору ту опанувати,
що я на неї тяжко так здійсмалась,

а вам — доволі тільки зняти персня
з мізинця і мені його віддати.

Д о н Ж у а н

Долорес персня маю вам віддати?!

А н н а

Чом ні? Таж я Долорес не вбивала.
Се ви поклали в сьому домі трупа,
що мусив би лежати межи нами
неперехідним і страшним порогом.
Але готова я переступити
і сей поріг, бо я одважна зроду.

Д о н Ж у а н

Багато в чім мене винують люди,
але одвагу досі признавали
і друзі й вороги.

А н н а

Її в вас досить,
щоб вихід прорубати з сього дому.
Вас не злякають шпаги де Мендозів,
того я певна.

Д о н Ж у а н

Як же з вами буде?

А н н а

Що вам до того? Мною не журіться.
Найгірше лихо — легше, аніж поміч
нещира, вимушена.

Д о н Ж у а н

Ось мій перстень!

(Здіймає персня з мізинця і дає Анні)

А н н а

(мінється з ним перснями)

Ось мій. А хутко я вам подарую
інакший, щоб печаті прикладати
до командорських актів.

Д о н Ж у а н

Як то?

А н н а

Так.

Я вам здобуду гідність командорську.
Бо вже ж обранець мій не стане низько
в очах лицарства й двору. Всі те знають,
що лицарем без страху ви були
і в ті часи, коли були банітом,
а вже тепер ви станете зразком
усіх чеснот лицарських — вам се легко...

Д о н Ж у а н

(впадає в річ)

По-вашому, се легко — утопитись
у тім бездоннім морі лицемірства,
що зветься кодексом чеснот лицарських?!

А н н а

Доволі вже порожніх слів, Жуане!
Що значить «лицемірство»? Таж признайте,
що й ви не все по ширості чинили,
а дещо й вам траплялось удавати,
щоб звабити чії прекрасні очі,
то відки ж се тепер така сумлінність?
Чи, може, тут мета вам зависока?

Д о н Ж у а н

(в задумі)

То се я мав би спадок одібрати
після господаря твердині сеї?..
Як чудно... лицар волі — переймає
до рук своїх тяжкий таран камінний,
щоб городів і замків добувати...

А н н а

Ви, лицар волі, як були банітом,
були бандитом.

Д о н Ж у а н

Я ним бути мусив.

А н н а

А, мусили? То де ж була та воля,
коли був примус бити й грабувати,
щоб вас не вбили люди або голод?
Я в тім не бачу волі.

Д о н Ж у а н

Але владу,
признайте, мав я.

А н н а

Ні, не признаю!
Було «взаємне полювання» тільки,—
я пам'ятаю, як ви се назвали.
Так бути ж ловчим не велика честь!
Ви ще не знаєте, що значить влада,
що значить мати не одну правницю,
а тисячі озброєних до бою,
що можуть і скріпляти, й руйнувати
всесвітні трони, й навіть — здобувати!

Д о н Ж у а н
(захоплений)

Се горда мрія!

А н н а

(приступає ближче, пристрасно шепоче)

Так, здобути трон!
Ви мусите у спадок перейняти
і сюю мрію вкупі з командорством!

(Підбігає до шафи і виймає звідти білий плащ командорський.)

Дон Жуан одразу здригається, але не може одвести очей од плаща, захоплений словами Анни.

Жуане, гляньте! от сей білий плащ,
одежа командорська! Се не марне
убрання для покраси! Він, мов прапор,
єднає коло себе всіх одважних,
усіх, що не бояться крів'ю й слізьми
сполучувать каміння сили й влади
для вічної будови слави!

Д о н Ж у а н

Анно!

Я досі вас не знав. Ви мов не жінка,
і чари ваші більші від жіночих!

А н н а

(приступає до дон Жуана з плащем)

Приміряйте сього плаща.

Д о н Ж у а н

(хоче взяти, але спиняється)

Ні, Анно,

мені ввижається на ньому кров!

А н н а

Се плащ новий, ще й разу не надітий.
А хоч би й так? Хоч би і кров була?
З якого часу боїтесь ви крові?

Д о н Ж у а н

Се правда, щó мені її боятись?
Чому мені не взять сього плаща?
Адже я цілий спадок забираю.
Вже ж я господар буду сьому дому!

А н н а

О, як ви се сказали по-новому!
Я прагну швидше вас таким побачить,
яким ви стати маєте навік!

*(Подає плаща, дон Жуан бере його на себе. Анна дає
йому меч, командорську патерицю і шолом з білими
перами, знявши з стіни.)*

Яка величність! Гляньте у свічадо!

Дон Жуан підходить до свічада і рантом скрикує.

А н н а

Чого ви?

Дон Жуан

Віп!.. його обличчя!

(Випускає меч і патерицю і затуляє очі руками.)

Анна

Сором!

Що вам привиділось? Погляньте ще.

Не можна так уяві попускати.

Дон Жуан

*(зо страхом одкриває обличчя. Глянув. Здавленим від не-
світського жаху голосом.)*

Де я? мене нема... се він... камінний!

*(Точиться од свічада вбік до стіни і притулюється до неї
плечима, тремтячи всім тілом.)*

Тим часом із свічада вирізняється постать командора, така, як на пам'ятнику, тільки без меча й патериці, виступає з рами, іде важкою камінною походом просто до дон Жуана. Анна кидається межи дон Жуаном і командором. Командор лівицею становить донну Анну на коліна, а правицю кладе на серце дон Жуанові. Дон Жуан застигає, поражений смертельним остовпінням. Донна Анна скрикує і падає ницьма додолу до ніг командорові.

ОРГІЯ

Драматична поема

ДІЯЧІ

А н т е й — співець.

Г е р м і о н а — мати його.

Е в ф р о з і н а — сестра його.

Н е р і с а — жінка його.

Х і л о н — ученик його.

Ф е д о н — скульптор.

М е ц е н а т — багатий, значний римлянин, нащадок відомого М е ц е н а т а *.

П р е ф е к т *.

П р о к у р а т о р *.

Г о с т і на оргії, раби, рабині, танцівниці, міми, хор панегіристів.

Діється в Коринфі під римським пануванням.

I

Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами, з хвірткою в одній стіні; в глибині садка домок з повіткою на чотирьох стовпах і з двома дверима — одні в андроніт *, другі — в гінекей *.

Герміона, стара мати Антеєва, сидить на порозі гінекея і пряде вовну. Чутно стук у хвіртку.

Г е р м і о н а
(не встаючи)

Хто там?

Г о л о с
(за хвірткою)

Се я, Хілон Алкмеонід.

Герміона

(гукає в напрямі других дверей)

Аптею, вийди! ученик до тебе!

(Сама лишається сидіти, лише нижче спускає покривало.)

А н т е й

(молодий, але мужнього вигляду, виходить з дверей і відчиняє Хілонові хвіртку)

Сьогодні ти, Хілоне, запізнився.
Всі учні розійшлися.

Х і л о н

(дуже молодий хлопець, говорить запинаючись, з видимою ніяковістю)

Вибачай...

але... я, власне, не прийшов учитись...

А н т е й

(привітно)

Будь гостем.

(Сідає на ослоні під деревом і показує Хілонові місце коло себе, але той лишається стояти.)

Чом не сядеш?

Х і л о н

Маю справу...

А н т е й

Аж сісти ніколи, таку нагальну?

Х і л о н

Воно-то ні... але... пробач... я мушу
подякувати сьогодні за науку...
Я більше не прийду. .

А п т е й

Чому?

Хілон мовчить.

Та правда,
мені про се питать не випадає.

Я, очевиднож, не догодив
тобі наукою. Що ж, не соромся,—
соромитись приходитьсь мені.

Х і л о н
(щиро)

Ні, ні, учителю! Того не думай!
От свідок Аполлон, що я шаную
науку ту, мов святощі містерій!

А н т е й

Тоді не розумію...

(Перебиває сам себе, вдарившись долонею по чолі.)

Догадався!

(Видно, що й йому трохи ніяково.)

Хілоне, слухай... Я пождати можу,
поки скінчиш усю мою науку...
Та я волів би і зовсім не брати
від тебе грошей, як тобі то трудно...

Х і л о н

Учителю, та ти ж не багатир.

А н т е й

Хілоне, я скажу тобі по правді,
хоч ти ще молодий таке слухать,
але інакше трудно довести...
Бач, спів, музика й слово — мій зарібок,
та хист мій я таки ціную вище,
ніж тії гроші, що приходять з нього.
Я талану нікого не навчив
і не навчу — се ж тільки бог здолає,—
отож коли я вчу людей звичайних,
педіткнутих рукою Аполлона,
то — я навчаю їх малої втіхи
перебирати струни доладненько
та вимовляти думку виразніше,
вони ж мені дають децицію грошей,
і так ми в обрахупку. Як же бог
мені пошле обранця молодого,
щоб я йому служив своїм здобутком,

і бачу я, що кожда мертва форма,
яку я викладаю перед ним,
присвоївшись йому, вмиць оживає,
і геній молодий в прадавній формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі,—
тоді я вже заплачений. Ні, більше,—
я наче почуваюсь до вини,
що я нездатен так йому служити,
як би хотів. Тепер ти розумієш?

Х і л о н

Учителю...

*(Зворушення не дає йому говорити, він низько похиляє
голову і прикриває долонею очі.)*

А н т е й

Коли тепер твій геній
вже переріс ті форми й ту науку,
якими я владаю, що ж, мій хлопче,—
покинь мене, я сам тобі те раджу.
Та тільки — заклинаю Аполлоном! —
не кидай ще науки. Їдь в Афіни,
там, певне, знайдеться іще таке,
чого ми тут не маємо в Корінфі.
А потім, покінчивши різні школи,
учися ще, знаходь собі науку
в книжках, і в людях, і по цілім світі,
але ніколи не кажи до себе:
«Я вже скінчив науку».

Х і л о н

Ся порада,
учителю, осмілює мене.
Признаюся тобі: я не покину
науки, віддалившись від тебе,
бо я вступаю до школи...

(Знов мовкне.)

А н т е й

До якої?

Х і л о н

До тої, що врядив тут Меценат.

А н т е й

Латинської?!

Х і л о н

Ну, все ж тепер латинське...

А н т е й

Як? Я, і ти, і наша рідна мова
латинськими вже стали?

Х і л о н

Розумів я,
властиво, римське, та змилив у слові:

А н т е й

Як ти від мене досі не навчився
не помилятись так, то в новій школі
ще більше буде помилок т а к и х.
Але не знаю, що ти там придбаєш,
крім помилок. В поезії латинській
і я ж тобі, здається, показав
усе, що тільки варт було пізнати.
Не думаю, щоб ритори в тій школі
тобі могли подати щось нового,
бо я їх знаю. Думаю, що ти
вже міг би їх учити.

Х і л о н

Сам я певен,
що там учителі ні в чім не можуть
зрівнятися з тобою. Все ж я мушу
до їх піти.

А н т е й

Що змушує тебе?

Х і л о н

Учителю, залишившись при тобі,
я став би долею тобі подібний.

А н т е й

Чому ж та доля так тебе лякає?
Хіба вже я остатній між співцями?

Х і л о н

Не між співцями, ні...

А н т е й

Але між людьми?

Х і л о н

Я не кажу — остатній, але ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця,
належного твоєму талану.

А п т е й

А ти ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?

Х і л о н

Я можу стати ритором в тій школі,
а згодом в академії де-небудь.
Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената,
бо рід його там досі має силу,
як повелось від Августа часів.
Та поки що, то я й тепер, ще учнем,
вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.

А н т е й

(схоплюється обурений)

Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? В тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще б ти навіки запімів,
позбувся рук, оглух, ніж т а к упасти!
І се був мій найкращий ученик!..

Пауза.

Х і л о н

Учителю, прийми ж мою подяку...
(Поддає Антееві гроші, добувши з калитки.)

А н т е й
(відштовхує його руку)

Геть! Я тебе нічого не навчив!
Іди з очей!

Хілон, похнюпившись, виходить.

Г е р м і о н а

Даремне ти, Антею,
не взяв від нього грошей. В нього батько
сто раз від пас багатший. Сяк чи так,
а се ж твоя заслужепипа.

А п т е й

Мамо!
нічого я не заслужив, крім ганьби!

Г е р м і о н а

Немає за що ганити тебе,
хіба за те, що ти свій заробіток
пускаєш так на вітер. Справді, сину,
ми зійдемо на пролетарський хліб.
Чи буде ж добре, як твоя родина
просити піде пайки дармової
до тих римлян, що ти так ненавидиш?

А н т е й

Ще маєм хліба власного доволі.
Не прогнівляй богів.

Г е р м і о н а

На все їх воля...
Запевне, так хотілось Афродіті,
щоб я замість багатої невістки
дочку рабині-танцівниці мала
прийняти в дім....

А н т е й

Ще не кінець докорам?

Г е р м і о н а

Се не докори, сину, тільки правда.
Чи ти ж не дав на викуп за Нерісу

всю спадщину по батьку й добру пайку
свого зарібку?

А н т е й

Вже ж не Афродіту
вишуй у тому. Всі боги Еллади
мені веліли викупить з неволі
малу дитину еллінського роду.
Адже могла б дістатися у рабство
твоя дочка, моя сестра...

Г е р м і о н а

Ох, сину,
до того мало що й тепер бракує!
На викуп за Нерісу ми стяглися,
але па посаг нашій Евфрозіні
павряд чи стягнемось. А чим же доля
старої дівки краща, ніж рабині?

А н т е й

Сестра моя й без посагу цінніша
від всіх багацьких дочок.

Г е р м і о н а

Хто ж те знає?

Вона ж у нас не ходить, як римлянка,
по всіх усюдах. Завжди в гінекеї
та все в роботі. А хоч би й пішла
куди на свято, то в її уборах
ніхто і не подивиться па неї.

На дверях від гінекея стає Евфрозіпа, але Герміона того не
завважає і править далі.

Неріса все причепуриться якось,
а Евфрозіні то немає й стрічки.

Е в ф р о з і н а

*(молода, але вже не юна, убрана по-буденному, видно,
тільки що від роботи. Нахиляється і обіймає матір)*

Матусенько! Навіщо ті стрічки?

Як є краса, то нащо їй покраси?

А як нема, то стрічка не допоможе!

(Сміючись, цілує матір і випростується.)

Як, мамочко, заправить голуб'ята?
Я вже зварила їх.

Герміона
(встає)

Не руш, не руш,
я їх сама заправлю — ти не вмієш!
(Поспішно йде в хату.)

Евфрозіна
(підходить до Антея і кладе йому руку на плече)

Чого ти, братику, так засмутився?
Се знов матуся тут воркотіла?
Ти не вважай — то вже стареча звичка.

Антеї
(відповідає не одразу, мов не почув її слів. Слова після
паузи прориваються у нього, мов не своєю силою)

Хілон мене одбіг.

Евфрозіна
(здивована)
З якої речі?

Антеї
Вступити хоче в хор панегіристів.

Евфрозіна
Та що ти кажеш?!
(На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує
собою.)

Ба, я не дивую.
Він розумом хисткий.

Антеї
А таланом
всіх переважив, мовби на наругу!

Евфрозіна
Мені здається, той Аполлодор,
що втік до тебе з школи Мецепата,
Хілона й таланом переважає,

не тільки розумом. Я наслухала,
як він проказував із «Аптігопи» *
Гембпову промову — далебі,
я ледве сльози здержати здолала!

А н т е й

(з лагідним усміхом, обіймаючи сестру за плечі)

Бо ти сама у мене Антігона!
Здається, я б Хілонові пробачив,
якби він вчинок свій зробив для того,
щоб вивести з біди таку сестру.

Е в ф р о з і н а

Зате вже *Я* сестрі тій не простила б!

А п т е й

О, ти б не прийняла ні сеї жертви,
ні іншої. Але, моя сестричко,
якщо я хотів би стати багатцем,
то тільки задля тебе.

Е в ф р о з і н а

І даремне,

бо я того не хочу

(Сміється.)

Мама зараз
мені б за гроші жениха купила,
і, певне, то було б лихе придбання.

А н т е й

Та де вже там багатство! Хоч би міг я
тебе від злиднів вибавить...

Е в ф р о з і н а

Від злиднів?

а де ж ти бачиш їх?

А н т е й

Що я не бачу,
то се завдячую тобі самій.

Евфрозіна
І мамі ж, і Нерісі.

Антеї
Ні, ти знаєш...
Матуся відробила вже своє...
Що ж до Неріси...

Евфрозіна
Їй ще час робити.
Невже твоє життя таке солодке,
що і медовий місяць в ньому зайвий?

Антеї
Мені мов сором тішитися щастям,
як здумаю, що ти за нього платиш
тяжкою працею... Ми маєм щастя,
а ти що маєш тут у рідній хаті?

Евфрозіна
Я маю брата. І нехай довіку
я дівуватиму — я не позаздрю
ані жінкам, ні матерям щасливим,
бо їх любов лиш їх родині служить,
моя ж — Елладі всій. В тобі, Антею,
уся надія наша.

Антеї
Евфрозіно,
як можна всю надію покладати
в когось одному?

Евфрозіна
Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя.
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним.

Антеї
(з усміхом)

Я не безславний,

хоч ти одна мені даєш тріумфи,
бо ти для мене Ніке!

Е в ф р о з і н а

Ніке мусить
свою роботу знати. Постривай.

*(Виломлює з лаврового куща дві галузки, зв'язує їх у ві-
нець і стає на постаменті колони в позі богині перемоги
Ніке, простягнувши руку з вінцем.)*

Ходи сюди! Схили прегорде чоло!

Антеї підходить, все усміхаючись, і схилиє голову перед Евфро-
зіною, а в неї усміх бореться з сльозами щирого зворушення, ко-
ли вона кладе братові лаври на голову.

Н е р і с а

*(молоденька, струнка, надзвичайно зграбна, чепурненько
вбрана, стає на порозі гінекея і здивовано скрикує)*

Се що таке?

Евфрозіна засоромлена зіскакує з постаменту.

А н т е ї

Се Ніке увінчала
свого поета. А коли й харіта *
йому додасть гранату чи троянду,
він буде обдарований усім,
чого дозволено бажати смертним.

Е в ф р о з і н а

(почуваючи себе ніяково під холодним поглядом Неріси)

Троянда он цвіте...

(До Антеї.)

Однаке Ніке

до кухні мусить — допомогти матусі,—
бо в нас сьогодні оргія правдива:
купили риби, а якраз нам тітка
дала вина і пару голуб'яток.
Як я ще напечу медяників,
то й Меценат на оргію позаздрить!

(З трохи примушеним сміхом зникає в дверях гінекея.)

Н е р і с а

Чудна та Евфрозіна — все їй смішки!

А н т е й

Що ж, молода...

(Здіймає лаври з голови, держить їх в руці, в дальшій розмові кладе на лавці коло себе, сівши.)

Н е р і с а

Та я ж, либонь, молодша,
проте...

А н т е й

«Проте часами химерую»,—
так хтіла ти сказати?

(Сміючись, обіймає її, вона здержано приймає його нестоїчі.)

Що тобі?

Нездужаєш, чи хто тебе образив?

Н е р і с а

А ти й не знаєш? Певне, вже й сусіди
напам'ять вивчили оту промову
про викуп мій, про посаг Евфрозіпи,
що мати виголошує щодня.

А н т е й

Уже й щодня!

Н е р і с а

Та що ж, в тому є правда.
Мені самій ніяково дивитись
у вічі Евфрозіні.

А н т е й

Евфрозіна
тебе ні в чім не винуватить.

Н е р і с а

Знаю.

Вона недарма в тебе Антігона...

А н т е й

Нерісочко! от се вже справді сором,—
підслухати, а потім ще й корити.

Н е р і с а

Підслухати! В нас не такі палати,
щоб не було з кутка в куток все чутино!

А н т е й

(трохи вражений)

Палати є тепер лиш у римлян.
Було тобі піти за Мецената.

Н е р і с а

(лагідніше, ніж досі)

Я не корю тебе, що ти убогий,
але яка ж дружина не бажає
своєму чоловікові достатків?

А н т е й

Ну, і собі при тому.

Н е р і с а

І собі.

Хіба то зле? Я справді не вдалася
до того, щоб весь день в ярмі ходити
так, як твоя сестра.

А н т е й

Ти ж і не ходиш.

Н е р і с а

А думаєш, мені від того легше?

А н т е й

Якби не легше, ти б сама робила.

Н е р і с а

В людей на те рабиші є...

А н т е й

Нерісо,
від тебе трохи дивно сеє чути.

Н е р і с а

Бо я сама рабинею була?
Так що ж, я б і на волі заробляла
тим, чим тоді, якби ти допустив.
Як я тепер нікому не потрібна,
всім на заваді, мов поріг високий,
то з того винен ти!

А н т е й

Ну, годі, люба...

Н е р і с а

Дозволь мені вступити до театру,
то я твою сестру озолочу
і буду матері невістка люба,
бо, певне, більше зароблю за танці,
ніж ти за спів та за науку хисту.

А п т е й

Нерісо, годі! Се твій жаль говорить,
із сього справді випен я. Прости!

*(Цілує її, вона прихиляється до нього з виразом невинно
ображеної дитини.)*

Моя кохана! Скарбе мій! Не дам,
не дам тебе юрбі тій безсоромній!
Не підеш ти на оргії до неї,—
вона не тямить, що то є правдива
святая оргія, встановлена божою!

Н е р і с а

Ти був коли на оргії?

А н т е й

Давно.

Ще підлітком. Ще як була в Коринфі
гетерія * співців, таємна, звісно,
бо всяке ж товариство є злочин,
на римську думку.

Н е р і с а

Що ж? і дуже пишні
були в вас оргії?

А н т е й

Зважай сама.

Збирались ми все по таких госпóдах,
як от моя...

Н е р і с а

(розчаровано)

Ах, так!..

А н т е й

У нас в кратéрах *

вода все панувала над вином.

Квітки бували в нас лише в ту пору,
коли вони цвіли в садках та в полі,
а як верталась в тартар * Персефона *,
то забирала нам усі покраси.

Н е р і с а

Хіба ж бувають оргії без квітів?

А н т е й

У нас бували, ще й які буйні!

Н е р і с а

Але ж вони були тасмні, кажеш?
То як же буйних оргій тих не чули
знадвору люди?

А н т е й

Чи ж вони могли
знадвору чути, як серця в нас б'ються?
Чи ж сяйво наших поглядів проймало
камінні мури та загони щільні?

Н е р і с а

А ваші співи?

А н т е й

О, вони були
потужнії натхненням, а не гуком.
І в стриманім зітханні тихих струн
ми вгадувати вміли урагани,

що нуртували в грудях у співця.
В нас буйні кучері були, мов тирси,
гукали погляди: «Евое Вассе»!¹
Хоч би сама вода була в кратерах,
ми ще б розходились додому п'яні.
О, я хотів, щоб ти хоч раз попала
на оргію таку! В святім безумстві
ти б у танку зайшлася, як мепада! *

Н е р і с а

Бувала я на оргіях не раз.

А н т е й

Але не на таких!

Н е р і с а

Либонь, на кращих.

А н т е й

Того не може бути.

Н е р і с а

Я не знаю,
які були ті ваші, але тії,
що я на їх дитиною ходила,
були мов сні розкішні.

А н т е й

Се злочин —
на оргії такі дітей водити!

Н е р і с а

Моя матуся м у с и л а.

А н т е й

Я знаю...
Пробач, я мовив нерозумне слово.
Повинен би я тямити, як тяжко
рабині-танцівниці серце рвалось,

¹ Хай живе Вакх! (Лат.).— Ред.

коли вона своєю єдину доню,
що ледве виросла із немовляток,
вела па те позорище.

Н е р і с а

Нічого

мені про те матуся не казала.
Я завжди йшла на оргію весела,
там ласощів я їла досхочу,
та й забавки перепадали часом,
бо гості пестили мене...

А н т е й

Не згадуй!

Аж холодно, як здумаю... Запевне,
ті їхні пестоці були маспі
і кожне слово брудом перейнято!

Н е р і с а

Не знаю, я тоді не розуміла
ні слів масних, ні поглядів брудних,
але красу я тямил а й малою,
і серденько тремтіло від хвали,
як струночка під плектроном на лірі.
На примості високім ми обидві
були немов веселки — більша й менша —
па ясній верховині. Покривала,
прозорі та барвисті, легким луком
перекидалися понад хмаринки
злотистих курев запашних. Тоді
мені здавалося, що я танцюю
на хмароньках небесних, а з землі
до мене долітають тільки квіти.
То гості кидали до нас квітки,
не тямлячись від захвату палкого...

А н т е й

А в тих квітках ховався певидимий
холодний гад розпусти і зпеваги.

Н е р і с а

Кажу ж тобі, що я того не знала!

А н т е й

Але тепер ти знаєш, чим бувають
рабині-танцівниці для римлян,
і тямий добре, щоб тебе спіткало б,
якби ти серед оргій тих зросла
так, як твоя матуся нещаслива,
що згинула, мов забавка розбита,
у забутті, в недузї та в погорді.

Н е р і с а

Я тямлю, що тобі я випна дяку.
Не бійся, я того не забуваю.

А н т е й

Нерісо! Чи того ж я потребую?

Н е р і с а

Ні-ні, я не повинна забувати,
що ти зробив людиною мене,
«маленьку мавпочку з Тапагри».

А н т е й

Годі!

Я не люблю, як ти таке говориш,
і прозвища того я не терплю,
що прикладали ті римляни грубі
до еллінської піжної дитинки.
То заздрили вони, що їх римлянки
були важкі й незграбні проти тебе,
моєї «вітроногої» Неріси!

Н е р і с а

(*задумана*)

І пащо то мені?...

А н т е й

Що саме, любя?

Н е р і с а

Отая «вітроногість», як ти кажеш...
Вже я ж не танцівниця.

А н т е й

Як, Нерісо?

Хіба тебе не радує хвала
моя і наших друзів скромних, щирих?
Хіба ж то мало — бути в нашій хаті
укритим скарбом, але дорогим,
таким, що й цезар ліпшого не має?

Н е р і с а

Укритим скарбом... Я скажу по правді,
що я щедрішою вдалась від тебе.
І ти ж укритий скарб, а я ж, Аптею,
тим не радію, що твоєї ліри
не чує світ широкий, тільки я
та слухачів твоїх мала громадка.
Ні! якби сила, я б тебе сама
поставила на п'єдестал високий,
мов постать Аполлона-кітариста!
і хай би світ сповнявся тих пісень,
що ти б тоді творив на високості!

А н т е й

Ти думаєш, либонь, що і натхнення
повищати від п'єдесталу може?

Н е р і с а

Авжеж! Я певна того!

А н т е й

Ти дитина...

Але як ти так любиш п'єдестали,
то будь утішена, бо наш Федон
вже ж вирізьбив на взір твій Терпсіхору *
і дав їй п'єдестал високий досить.

Н е р і с а

А де ж він тую статую подіне?

А н т е й

Нам принесе.

Н е р і с а
Тут і лишить?

А н т е й

Запевне.
Се ж буде дружній дар пам від Федона.
(Пауза.)

Ти щось примовкла, наче зажурилась.
Чого, Нерісо?

Н е р і с а
Я собі гадаю,
що скільки ще ся хата поховає
в собі укритих скарбів, мов гробниця..

А н т е й
Я не люблю таких речей у тебе.

Н е р і с а
Як буде тут камінна Терпсіхора,
то я мовчання перейму від неї.

А н т е й
Нерісо, ти сьогодні вередлива.

Н е р і с а
Як так, то я піду.

(Встає.)
А н т е й
(затримує її, обнявши)

Ні-ні, кохана!

Н е р і с а
(визволяючись)
Пусти мене!

Чутно стукання у хвіртку.

Он хтось прийшов до тебе.

Неріса йде в гінекей. Антей одчиняє хвіртку і впускає Фе-
до-на — молодого скульптора.

А н т е й

Здоров, Федосе!

Вітаються.

Ф е д о н

Я лиш па хвилинку,
так ніколи!

А н т е й

Чому? Роботу маєш?

Ф е д о н

Роботу поки що я вже скінчив,
та тут нові клопѳти — вибираюсь
на панську оргію до Мецената!

А н т е й

(зчудований)

Тебе запрошено?

Ф е д о н

З тобою разом.

А н т е й

Жартуєш чи глузуєш?

Ф е д о н

Правду мовлю,
се ж я прийшов тобі переказати
запросини.

А н т е й

Хто ж їх тобі приніс?

Ф е д о н

Я сам одержав, будши в Мецената.

А н т е й

Ти в Мецената був? Чого?

Ф е д о н

По справі...

І знаєш, я ніяк не сподівався,
що він такий.

А н т е й

Який?

Ф е д о н

Такий привітний,
і неподібно, що великий пап,
говорить так...

А н т е й

Та з чого ж ти дивиєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи, може, з того,
що і римлянин часом дещо тямить
у хисті красному?

Ф е д о н

О ні, не «дещо»,
а він таки знавець великий, справжній!
Адже й тебе він перший оцінив.

А н т е й

Він перший? Але ж я давно мав школу,
як Мецената не було в Корінфі.

Ф е д о н

Що школа! То до слави так належить,
як глиняна патера до скульптури.

А н т е й

Та вже було подібне щось до слави,
коли той пан довідався про мене.

Ф е д о н

Сказати правду, випадок сліпий
звістив про тебе: учень твій один
вступити хотів у хор папегіристів

і на зразок умілості своєї
твою епіталаму * проспівав,
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.

Антеї робить рух уразі, але Федон, неважаючи, провадить далі.

Ми з Меценатом надійшли на тебе,
я розказав йому, хто автор співу,
і зараз же він доручив мені
тебе просить на оргію до нього,
а се не мало значить, любий друже.

А н т е ї

*(стримуючи досаду, викликану остатніми словами Фе-
дона)*

Яку ти міг до нього мати справу?

Ф е д о н

Він статую купив недавно в мене,
то я її до нього відпровадив,
щоб не ушкодили раби, несучи.

А н т е ї

Яку ж ти статую йому продав?

Ф е д о н

Пробач... я, власне, мусив би спитати
твої згоди... та пани вельможні
не люблять ждати...

А н т е ї

Ти продав Нерісу?!

Ф е д о н

Ні, статую богині Терпсіхори.

А н т е ї

Ти б і саму богиню запродав,
якби лиш міг, у римський дім розпустити!

Ф е д о н

(встає образжений)

Такого ти не смієш говорити!

А н т е й

Тобі не до лиця така вражливість,
бо ти ж продав туди свій твір найкращий,
де зневажають все, що нам святе.

Ф е д о н

(впадаючи в річ)

Нічого там ніхто не зневажає!
Там цінять геній, там дарують славу,
не тільки гроші. Я не запродав
свої Терпсіхори. Я поставив
її на подив людський, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму засвята,
по-твоєму?

А н т е й

По-моєму, блюзнірство —
рівняти дім римлянина до храму!
За гроші чи за славу — ти продався
укупі з твором рук твоїх.

Ф е д о н

Антею!

Ти хочеш довести мене до того,
щоб я пішов і викупив назад
ту статую. За гроші неможливо,
щоб Меценат раз куплене продав,
та, може ж, се ще не остатня іскра
мого патхнення, може, я здолаю
щось кращого створити — їй на викуп.

А н т е й

Ти купиш другий гріх, і то ще тяжчий.

Ф е д о н

Не розумію, що ти з мене хочеш!
Чи мав би й я весь вік, як ти, сидіти
без хліба і без слави?

А н т е й

Се повинен
терпіти еллін, коли хліб і славу
здобути може тільки з римських рук.

Ф е д о н

Хто слави не бажає, той не елліп,—
жадобу сю батьки нам заповіли,
діставши від дідів.

А н т е й

Діди приймали
вінці свої з рук матері Еллади,
батьки дозволили зв'язать їй руки
і тим синів позбавили вінців.
Авжеж, Федоне, відколи безславна
сама Еллада — елліни повинні
жадобу слави в серці заглушити.

Ф е д о н

І збільшити безслав'я свого краю?
Та чим же вславиться сама Еллада,
коли їй діти лаврів не здобудуть?

А н т е й

Уже ж не з рук ворожих їх приймати!

Ф е д о н

Чому ж би ні? Гомер казав: «Солодка
хвала від ворога».

А н т е й

На полі бою,
та не в полоні!

Ф е д о н

Слава і в полоні
все буде славою.

А н т е й

Не сподівайся!
Неславу дозволяють пам посити,
а славу Рим бере, немов податок.
І тая Терпсіхора, що продав ти,
прославить не Елладу й не тебе,
а той багатий Рим, що стяг всі скарби
з усіх країв руками Меценатів.

Його колекцію твій твір прославить,
а не тебе, ти тільки раб отой,
що хистом оргію панам скрашає,
та оргія все ж панська застається,
хоч рабські руки вряджують її.

Ф е д о н

Рабам на оргії немає честі,
але хто має гостем бути на ній,
як я і ти...

А н т е й

Того не сподівайся,
щоб я пішов на оргію з тобою!
Запобігай вже сам вельможних ласки,
а я лишусь «без хліба і без слави»,
як ти казав, та, може, не без честі.

Ф е д о н

По щирості, я радив би піти.

А н т е й

Та вже ж! волам у парі охвітніше
ярмо носити.

Ф е д о н

Бачу, ти не віриш,
що я тобі добра бажати можу.
А все ж, хоч ти мене образив тяжко,
я не забув, що ми з тобою друзі.

А н т е й

То я тебе, не ти мене образив?!

Ф е д о н

Авжеж, я Терпсіхору відкуплю,
а ти вразливих слів своїх не вернеш.

А н т е й

І ти того не можеш відкупити,
що ти вчинив. Ти огапбив свій хист.
З богині ти зробив товар звичайний.

Хоч вернеться з пєволі Терпсіхора,
то вже вопа богипєю не буде.
А мармур — як не бог, то просто камінь.

Ф е д о н

Коли він богом став, то вже ніколи
у камінь не повернеться. Твір хисту
на всякім місці твором хисту буде.
Твоя епіталама пролунала
не гірше у просторій римській школі,
ніж у твоїй тісній убогій хаті.
Якби ж ти сам ще заспівав її
у Меценатових гучних палатах,
приграючи на лірі дорогій...

А н т е й

Федоне! Не кажи мені такого,
бо я тебе зненавиджу навіки!

Ф е д о н

Антею, се якась дивна затятість.
Та ж еллінам не першина приймати
хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?

А н т е й

Чужинців — так, але не переможців.
Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
йому до ніг і порох поцілує
з-під стіп його.

Ф е д о н

Таке бувало в персів
та в інших східних варварів. Ніколи
сього від нас не вимагали в Римі.

А н т е й

Не вимагали? Хто ж то перейшов
по нас, як по містках, до храму слави
всесвітньої? Кого ми на собі
з безодні варварства на гору несли?
Чи ж не лягли ми каменем наріжним
до мавзолею нашим переможцям?

І ми ще маємо радіти з того,
що нам дозволять у гучних палатах
на лірі заграбованій пограти?

Ф е д о н

Хіба тій лірі краще німувати?

А н т е й

Так, краще!

Ф е д о н

Ні, я думаю, що гірше.
Все ж краще будувати мавзолеї
хоч би і не собі, ніж просто бути,
мов зілля придорожнє, під ногами
у того ж переможця. Він як схоче,
то збройною ногою вмить розтопче
всі наші гордощі, всі буйні мрії...

А н т е й

Що ж? Ліпше нам самим те все стоптати,
щоб ворогам не завдавати праці?
Се жрець краси так думає й говорить?
Лишилося одно — так і вчинити.
Ти не продався, — гірше! Ти віддався
у руки ворогу, як мертва глина,
з якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі натхне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди служи своєму Меценату,
забудь краси великі заповіти,
забудь нескортий образ Прометея,
борця проти богів, забудь і муки
Лаокоона *, страдника за правду,
не згадуй героїні Антігопи,
ні месниці Електри *. Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда * скута,
покинута потворі на поталу,
з нудьгою жде Персея-оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
перед обличчям римської Медузи *.
Ти вже не тямиш вищої краси,
краси змагання, хоч і без надії...

Ф е д о н

Нема краси в зятятості безсилій...
Але з тобою, бачу, не зговориш!
Бувай здоров. Я йду.

А н т е й

Прощай, Федоне.

Ф е д о н

Ми вже не друзями розстаємось?

А н т е й

Боюсь, коли б не стрілись ворогами.

Федон, здвигнувши плечима, виходить.

Н е р і с а

*(виходить з гінекея, ледве зачинилась хвіртка за Федо-
ном)*

Антею, я тебе не розумію!
Так шорстко ти з Федоном обійшовся,
а в чім його вина?

А н т е й

Ти прислухалась?
То вже було прислухатись як слід.
Чи, може, то тобі якраз до мислі,
що буде на позорищі стояти
твоя подоба в домі переможця?

Н е р і с а

Яке позорище? Хто переможець?
Чим винен Меценат, що дід його
чи, може, прадід з еллінами бився?
Тепер же Меценат не забирає
ніяких наших скарбів силоміць,
але купує, ще й за добру ціну.

А н т е й

Тим злотов, що стягається до Риму
з подоланих, таки ж і з нас самих.

Н е р і с а

Не сам же Меценат його стягає.
Та й ти як спадок одібрав по батьку,
то не питає, хто й як його надбав.

А н т е й

Я знав, що то було придбання чесне.

Н е р і с а

Так, певне, думає і Меценат
про статки батьківські. Віп повертає
чималу частку пам пазад в Елладу,
а ти за те найбільше ворогуєш.
По-твоєму, то добре, щоб у нас
по закутках марніли твори хисту,
щоб з голоду митці снагу втрачали,
щоб мармур цвіль посіла, струни — ржа,
щоб елліни на варварів звелися,
аби римлянам чим не послужити?

А н т е й

Доволі вже їм служать. Я не буду.

Н е р і с а

Ніхто й не вимагав від тебе служби.
Чи Меценат завдав тобі зпевагу,
в гостину через друга запросивши?

А н т е й

В гостину? Ти се думаєш навсправжки,
що Меценат співця до себе кличе
на оргію для дружньої балачки,
а не для співу на розривку гостям?

Н е р і с а

А що ж, якби ти й заспівав там трошки?
Твої пісні вже й так були в тім домі.

А н т е й

Та з того я не винен.

Н е р і с а

Ні, ти «винен»,
ти дав ученикам пісні списати
і, значить, сам їх випустив у світ.
А що римлянин оцінив їх краще,
ніж земляки, то се вже річ звичайна,
винуй у тім, як хочеш, Мецената.
Тепер в Елладі той лиш має славу,
кого похвалить Рим. Корінф оцінить
свого співця тоді, коли втеряє.
Якби ти в Рим дістався з Меценатом
і там здобув заслужений тріумф,—
бо Рим же вміє талани вінчати! —
а потім повернувся до Корінфа,
то рідні лаври, паче ряст весною,
прослалися б тобі попід ногами.

А н т е й

Топтати рідних лаврів я не хочу.
Тріумфи в Римі — то для мене ганьба.

Н е р і с а

Чого ж ти ждеш?

А н т е й

Признання в ріднім краї
без помочі ласкавих переможців.

Н е р і с а

Коли ж те буде? Як життя скінчиться?
Посмертна слава — то звичайний дар
таким співцям, як ти. А поки живі,
ніхто не чує їх, ніхто не бачить,
немов вони поховані в могилі.
Поринувши глибоко в думи й мрії,
такі співці не рухаються з місця,
а понад ними пролітає буйно
барвіста вакханалія життя
і кидає тому і лаври, й квіти,
хто вміє їх ловити на льоту.
Такому ж от, як ти, хіба лишиться
зів'яле листя та вінці нагробні.

Чи думаєш ти Рим перемогти
могильною незрушністю такою?
Тобою бувши, я б його сліпила
всім блиском генія свого й Еллади,
на всіх би сценах я запанувала,
всі фориуми і портики посіла,
моє імення заглушило б гомін
імення Цезаря! Оце була б
справдешня перемога!

А н т е й

Всі б казали:
«Яких співців скуповує наш Рим!
Зовсім уже пішла в старці Еллада!»
(Бере в руки Евфрозінин лавровий вінець.)
Дивись, Нерісо, сей вінець єдиний
здобув я за життя, та він дорожчий
від всіх твоїх розхвалених тріумфів.
Коли та кі вінці пагробні будуть,
так що ж, нехай скоріше прийде смерть!
(Надіває на голову вінець з гордим спокійним усміхом.)

Н е р і с а

Антею, слухай! Я не можу більше
сього терпіти. Так затхнутись можна
в могильному повітрі сеї хати.
Ти або я повинні вийти в світ.
Я так тебе кохаю, що пристану
на те, щоб славою твоєю жити,
але зовсім без слави жити не можу —
я еллінка!

А н т е й

І хочеш добувати
в римлян ту славу?

Н е р і с а

У римлян чи в інших —
однаково. Мені потрібна слава,
як хліб, вода й повітря. Коли ти
мені того постачити не можеш,

без чого я не проживу, то мушу
сама собі здобути, а вмирати
не хочу я, бо я ще молода.

А н т е й

Та чим же ти здобудеш тую славу?

Н е р і с а

Тим, чим і ти здобув би — власним хистом.

А н т е й

Ти все-таки піти на сцену хочеш?

(Після паузи.)

Ну що ж, Нерісо, я скажу по правді, —
коли тебе не марна примха кличе,
а муза Терпсіхора, я не смію
з богинею змагатись. Може, справді
ти можеш відродити для Корінфа
святую таємницю Діоніса.

Н е р і с а

О ні, не для Корінфа! Ти не думай!
Мене корінфські оплески не ваблять.
Либонь, жива Неріса переважить
камінну Терпсіхору в Мецената,
як протанцює перед ним сьогодні
танець Танагри!

А п т е й

Ти, либонь, маячиш?

Н е р і с а

Ні, я ще не в гарячці.

А н т е й

Ти ж не можеш
на оргію піти!

Н е р і с а

Чому не можу?

Римлянки ходять скрізь — чому ж би й нам
не перейняти в їх того звичаю?

Прийду й скажу: «Мій чоловік недужий,
але, щоб не зневажить Мецената,
прислав мене, свою жону, в гостину...»

А н т е й

Ні, ти не підеш!

Н е р і с а

Ти мене замкнеш?

Тоді вже я напевне буду знати,
що ти мене перекупив у рабство.
Але й рабині часом утікають.
Ти не впевняйся па замки.

А н т е й

Нерісо!!

Н е р і с а

Що, пане мій?

(Пауза.)

Ну то рішай же зараз:

чи ти, чи я.

А н т е й

Ох, якби мав я силу
тебе від серця одірвати геть
і кинути, мов гадину отрутну,
римлянам тим під поги!

Н е р і с а

(з коротким злісним сміхом)

Ти не можеш?

То мусиш покоритись. Може, згодом
ти сам мені подякуєш за се.
Бо я не відступлюсь від свого слова,—
коли не ти, то я здобуду слави,
і то сьогодні. Я доволі ждала.

А н т е й

(після важкого мовчання)

Так, я піду. Мені миліше буде
з римлянами, аніж отут з тобою.

Н е р і с а

Іди. Та оббери ж оте галуззя
з своєї голови — невже ж так підеш?

Антей сягає за голову, здиймає лаври, з проймаючим жалем дивиться на їх і мовчки кладе там, де стояла Евфрозіна, коли квітчала його.

Г о л о с Е в ф р о з і н и

(озивається з глибини дому)

Нерісо! клич Антея! Йдіть обідать!
Уже готова оргія препишна!

Антей миттю кидається до хвіртки.

Н е р і с а

(доганяючи його)

Куди ж ти? Треба ж переодягтися!

А н т е й

Пусти мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.

(Вибігає за хвіртку.)

Е в ф р о з і н а

(виходить з дверей)

А де ж Антей?

Н е р і с а

На оргію пішов.
Його запрошено до Мецената.

Е в ф р о з і н а

Якийсь дивний твій жарт.

Н е р і с а

Я не жартую.

Он там лежать зів'ялі хатні лаври,—
сьогодні він нам свіжі принесе,
здобувши з рук знавців.

(Гордо підвісивши голову, йде в хату.)

Евфрозіна
(хапаючись за голову)

Невже се правда?!

II

В господі Мецената, нащадка того славетного Мецената, що жив за Августа. Велика, пишна, прибрана як для оргії світлиця, аркою переділена на дві нерівні частини: у першій, меншій (на передньому плані), поставлено триклініум для господаря Мецената і двох найпочесніших гостей — прокуратора і префекта — і вряжено невисокий примост, засланий килимами, для виступів співців, мимів та інших артистів; у другій, більшій (на задньому плані), багато столів, то з ліжками навколо — на грецький лад, то з стільцями — на римський, там сидять і лежать гості різного стану і віку, греки і римляни. Бенкет ще ледве почався і йде якомсь мляво, видно, що гості мало знайомі межи собою і почуваються ніяково під увагою почесного триклінія чільної частини світлиці. На примості хор панегіристів — між ними Хілон — кінчає спів.

Хор панегіристів
(співає)

Світло від світла
родиться вічно,
так і пресвітлий
рід Мецената
з променя в промінь
переливає
сяйво своє!

Коли хор скінчив співати, Меценат злегка кивнув головою корифеєві і зробив рукою рух, не то наказуючий, не то запрошуючий, щоб хористи зайняли місця на бенкеті в задній частині світлиці. Хор розміщається поза найдальшими столами в самій глибині. Раби розносять напитки й наїдки, рабині роздають квіти.

Меценат
(рухом пальця закликає раба-домоправителя)

Нехай тим часом тут поскачуть міми,
а потім ті єгиптянки безкості,
що то показують з мечами штуки,
але щоб те тривало все недовго:
хвилину-дві щоб кожне зоставалось
і щоб ніхто не смів виходить двічі.

(До прокуратора і префекта.)

Бо уявіть собі, що й тії мавпи
до слави не байдужі: раз плесніть,
то потім і прогнати з кону трудно.

Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов, і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів, акробатки-египтянки з мечами, жонглери і жонглерки з барвистими опуками і т. ін. Гості поплескують їм, часом кидають їм квіти й ласощі. Мало звертаючи на те все уваги, Меценат і двоє його почесних гостей розмовляють межи собою, Меценат трохи зниженим голосом, префект рівно, однотонно і трохи недбало, прокуратор голосно і непримусено.

М е ц е н а т

Ся оргія моя, признатись мушу,
нагадує щось трошки царство тінів
перед Плутоповим тріумфіратом*.
Ви не повірите, як я працюю,
щоб якось подолати свою дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини люду
корінфського — римлян і греків.

П р е ф е к т

Друже,

ти й так уже великого досяг:
взірцевий маєш хор папегіристів,
такий і в Римі не щодня почуєш.

М е ц е н а т

(махнувши рукою)

Ет, що той хор!.. По щирості сказавши,
такій поезії на кухні місце,
бо їй недоїдки — миліша плата,
ніж лаври... Я прошу в вас вибачення,
що вас частую отаким злиденством —

(ще тихше)

бо се, властиве, тільки для юрби —
та я надолужити сподіваюсь
на іншому. Я тут назнав співця
справдешнього. Не дуже він славутий,
та се вже грекам сором, не співцеві.
Я покажу Корінфові, що треба

римлянина для цінування хисту,
інакше хист лишиться неужитком.

Прокуратор
Співець той хутко прийде?

Меценат
Я не знаю.
Я запросив його, але відповідь
була від нього невиразна.

Прокуратор
От ще!
Просити їх... ти просто б наказав!

Меценат
Наказувати тут не випадає.
Антей не раб, а вільний громадянин.

Префект
Він римський громадянин?

Меценат
Се то ні,
а все ж він роду чесного. В Корінфі
його родину здавна поважають,
колись якісь герої з неї вийшли.

Прокуратор
У гречуків отих усі герої!
Хто кине в зваді миску через стіл
і в лоб сусіду влучить — вже й уславивсь
discobolos!..¹

(Сміється.)
Такі ж і їх поети:
на грецький лад Горація спартачить,
і вже вінець на чолі — лавреат!
В атенській академії купити
двох лавреатів можна за обол * —

¹ Дискомет (грецьк.).— Ред.

один поет, другий філософ буде!
Обачніше — не витрачать обола.

М е ц е н а т

Не забувай, мій друже, що боги
невдячності не люблять. Пам'ятай же,
що Рим ходив у Грецію до школи.

П р е ф е к т

Відомо, що поганий той школяр,
який учителя не переважить.

М е ц е н а т

Се так, а все ж він мусить мати вдячність.

П р е ф е к т

Рим гойно заплатив за ту науку:
він Греції дав спокій і закон,
чого вона не мала споконвіку.

П р о к у р а т о р

(впадає в річ)

А Греція в своїй преславній школі
навчила Рим лиш бабських теревенів,
що тільки нам релігію зганьбили,
та ще привчила розумом крутити
без жадної мети, як пес хвостом.
Оце і вся наука. Більш нічого
не знали тії греки й не створили.
В їх навіть мови не було ніколи!

М е ц е н а т

Ну отакої! Як то не було?
Ти, друже, щось нечуване говориш.

П р о к у р а т о р

Авжеж, був іонійський діалект,
аттічний, ще не знаю там який,—
що не письменник, то й балачка інша,—
але гартованої міцно мови,
єдиної, всесвітньої, як наша,
не мали греки зроду.

М е ц е н а т

Се то так.

П р е ф е к т

Та й їх поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірності такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне.

М е ц е н а т

А все ж і рідну мову шанувати
навчив нас грек. Посзію латинську
почав нам еллін-брапець, пе римлянин.

П р о к у р а т о р

Бо мусив мову пана перейняти,
а пан мав, певне, поважніші справи,
ніж рідну мову сікти на трохеї.

П р е ф е к т

(до Мецената)

Мій друже, ти ж не будеш запевняти,
що тії вірші не були партацькі,
а тая мова не була потворна?

М е ц е н а т

Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То, може, був пікчемний перегар,
а все ж нам шанувать її годиться
і поважати батька Прометея,
хоч, може, він і був звичайний злодій.

П р о к у р а т о р

(до префекта, киваючи на Мецената)

Оце ж і плід від грецької науки!

П р е ф е к т

Наш Меценат відомий філеллеп *,—
коли б іще не відділив од Риму
Корінфської республіки!

(Сміється.)

Прокуратор

Жарт жартом,
а Римові з такого філелленства
все ж може вийти шкода.

Меценат

Не турбуйся,
стара учителька те добре пам'ятає,
що їй при старощах підпорки треба.
Якби так Рим на Грецію розсердивсь
і відштовхнув, то закричала б «гину!».

Префект

Все ж друг наш має рацію: є шкода.
Замилування паше до чужипців
до того довело, що ми сами
на варварів якихсь перевернулись,
навчившись «африканської латині»
від чорновидих «римських громадян».

Меценат

Ба, що ж, без варварів не обійтись,
бо ми вже мусим обновляти кров,
знесилена від праці та розкошів.
Чи ти б хотів, щоб папі всі народи
по-варварськи довіку говорили?
Навряд чи з того буде слава Риму.

Прокуратор

Нехай мовчать, поки як слід навчаться
поправної латині!

Меценат

Се трудненько!
Навчитись мовчки доброї вимови —
сього б і Демосфен не доказав.

Прокуратор

Так що ж робити?

Меценат

Те, що я роблю:
привчати ласкою, дарами навіть,

всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом, і душею.

Прокуратор

Розніжило тебе те філелленство!
Цікавий знати, як би ти, наприклад,
збирав податки «ласкою й дарами»?
Багато б назбирав!

Меценат

(сміючись)

Ну, тут я мушу
зложити зброю. В сьому ти найдужчий.

Раб-атрієнзій

(уходить)

Прийшов Антей-співець.

Меценат

А! клич сюди.

Стій! Як Антей уже почне співати,
я знак подам, тоді хай танцівниці
сюди увійдуть. Тільки ж не раніше.
Гляди мені! Рупай.

Атрієнзій виходить.

Оці раби

псують мені раз по раз лад усякий.
На їхню думку, оргія — то скоки.

Антей

(у порога)

Вітаю вас, преславні.

Меценат

А, здоров!

Та ближче приступи. Коханцю музи
в порога перестоювать не личить.

Антей підходить ближче, але місця йому при столі нема і він
лишається стояти перед лежачими гостями.

М е ц е н а т

(до гостей)

Се, друзі, найкоштовніша перлина
Корінфської затоки.

А н т е й

Ти, преславний,
надмірну ласку положив на мене,
Корінфові ж віддав замало честі.

М е ц е н а т

Чому замало честі?

А н т е й

Бо не можна
злічити перлів пашої затоки
і зважити, котра з них найдорожча.

П р е ф е к т

Любити рідне місто — се годиться,
але ж не треба забувати правди
і вдячності. Якщо в Корінфі дійсно
є скільки перлів хисту і науки,
то се є Меценатова заслуга.

М е ц е н а т

Моя заслуга півняча, мій друже.

П р о к у р а т о р

Як розуміти сеє, Меценате?

М е ц е н а т

Бо я на всяких смітниках громаджу
і там вишукую коштовні перли.

П р е ф е к т

Та ти ж їх не ковтаєш так, як півень,
але давш в оправу.

Антеї мовчки рушає.

М е ц е н а т

Стій, Антею!

Куди ти йдеш?

А н т е й

Туди, куди належу.

М е ц е н а т

Я бачу, ти образився.

П р о к у р а т о р

Се дивно,
які ті греки всі вражливі!

А п т е й

Справді,
се дивно, як ми досі не привикли,
що переможцям вільно називати
країну нашу смітником, а нас,
поки ми не в «оправі», просто сміттям.

М е ц е н а т

Моєму слову ти дав колючки,
але не я. Уся моя випа,
що мій язик був якось послизнувся,
але ж його боги слизьким створили.
Винуй Юпітера чи Прометей,—
ти краще знаєш, хто з них більше винен.

П р е ф е к т

А я, минаючи усякі випи,
вертаю до заслуг. Мій Меценате,
сей раз я маю затигти позов
супроти тебе.

М е ц е н а т

Як?

П р е ф е к т

Бо сю перлину
не ти, а я відкрив уперше.

М е ц е н а т

Справді?

П р е ф е к т

І в тім моя заслуга є ще більша,
що перли я не проковтнув, знайшовши,
хоч, власне, я повинен був ковтнути.

М е ц е н а т

Я хтів би сєє краще зрозуміти.

П р е ф е к т

О, се не таїна! Колись я тута
відкрив, чи, краще мовити, закрив
гетерію співецьку потаємну.
Товаришем у ній був наймолодшим
осей співець. Я ошадив його,
вважаючи на молодощі піжпі,
і він один лишився з товариства,
бо, знаю добре, більше в цілім краї
гетерій не було, нема й не буде.

А н т е й

Ти помиляєшся, ще є одна.

П р е ф е к т

Де?

А н т е й

На Парнасі. Дев'ять і один
там сходяться на оргії таємні
і закриваються від ока влади
густими хмарами.

М е ц е н а т

Ха-ха! Се влучно!

П р е ф е к т

(змінивши свій одноманітно-недбалий тон на гризький)

Не так-то вже і влучно, Меценате.
Ті «дев'ять і один» — Феб * і Камени * —
зовсім то не гетерія таємна,
а хор панегіристів. Їм же треба
амброзію та нектар заробити,
то й мусять панегірики співати.

А н т е й

Кому?

П р е ф е к т

Звичайно, генієві Риму.
Парнас, Олімп і всі святії гори
тепер в його імперію дістались,
і тільки тим богам живеться добре,
що мають гідність римських громадян
або принаймні ласку Мецената
всесвітнього, а той с геній Риму.
Котрі ж боги йому не покорились,
ті вигнані були або й розп'яті.

А н т е й

І що ж? вони від того повмирали?

М е ц е н а т

(нишком, нахилившись до префекта)

Мій друже, вибачай, але юрбі
сі жарти можуть видатись блюзпірством.

П р е ф е к т

(знов здержано)

Нехай боги простять, не міг римлянин
остатнє слово полишить за греком.

М е ц е н а т

(голосно до Антея)

Людською мовою ми наситились.
Час обізватись мовою богів
тобі, Аптею.

А н т е й

Вибачай, преславний,
мені не хоче муза помагати,
либонь, вона сьогодні не голодна,
а я без неї — мов безструпа ліра.

М е ц е н а т

Невже се друг мій відібрав їй настрій?

П р е ф ъ к т

За правду перепрошувати не буду,
а музи, що сьогодні не голодна,
слід пам'ятати, що й у богів є з а в т р а
лише тоді, коли його заслужать.

А н т е й

Не раз, хто забувається про завтра,
той має вічність.

В атріумі чути гомін.

М е ц е н а т

Що се там за гомін?

А т р і є н з і й

(з порога)

Преславний пане, там якась грекиня
прийшла й дозволу просить уступити,
щоб тут постояти коло порогу,
поки співець Антей співати буде.

М е ц е н а т

Та хто ж вона? Якого стану?

А т р і є н з і й

Каже,
що єсть вона Антесва жона.

М е ц е н а т

Що ж, хай увійде.

Атрієнзій виходить. На порозі з'являється Неріса і вклоняється мовчки.

А н т е й

Нащо се, Нерісо?

Неріса мовчить і соромливо закривається покривалом.

Вернись додому!

М е ц е н а т

Вибачай, Антею!

Тут я господар і не дозволяю
своїх гостей нікому проганяти.

Ти вільний zostаватися чи ні,
Але й твоя жона так само вільна,
поки вона в гостині в Мецената.

А н т е й
(до Неріси)

Ти хочеш тут лишитись?

Н е р і с а
(тихо, але твердо)

Я лишуся.

П р о к у р а т о р
(стиха до Мецената)

Се ти не дурно так, — вона зграбненька.
І звідки він узяв собі сю німфу?

М е ц е н а т
Такі ніжки бувають лиш в Танагрі.
Мені повір, я знаюся на то́му.
(До Неріси.)

Чи ви давно по шлюбі?

Н е р і с а

Перший місяць.

М е ц е н а т
(до Антея)

О, то невже тобі, Антею, треба
ще й муз до помочі в медовий місяць?
Ти й так повинен би співать, як бог,
коли ся грація перед тобою!
Але чого ж вона під покривалом?

А н т е й
Так звичай еллінський жінкам велить.

М е ц е н а т

Але в моїй господі звичай римський,
і він свої вимоги має. Мусиш
дозволити дружині відслонитись.

Неріса, не ждучи Антеєвої відповіді, одкриває обличчя і соромливо поглядає на Мецената.

Боги мої! Ви подивіться, друзі!
Се ж тая мармурова Терпсіхора,
що я купив учора від Федона!
Се випадок? Ні, випадків таких
не може бути!

(До Неріси.)

Він різьбив із тебе?

Н е р і с а

Так, пане.

М е ц е н а т

Що ж, ти й танцювати вмієш?

Н е р і с а

Не знаю...

М е ц е н а т

Як не знаєш? Терпсіхора
не знає, що вона богиня танцю?

А н т е ї

Се значить, що вона не танцівниця
і поза домом танцювать не вміє.

М е ц е н а т

То я прийду колись до твого дому.

А н т е ї

Се буде честь мені. Але не знаю,
чи трапиться тобі Нерісу бачить,
бо мати, жінка і сестра у мене
перебувають завжди в гінекеї,
а я ж тебе не смію там вітати.

М е ц е н а т

Недобрий звичай ваш!

А н т е й

Такий він здавна,—
не я його, преславний, встاپовив.

П р о к у р а т о р

Але ти радо з нього користуєш!

М е ц е п а т

Що ж, се не диво. Заздрощі Антея
я розумію. Отже й я поставив
не в атріум камінну Терпсіхору,
а в свій таблін, щоб не профанувалась.

А н т е й

(*щиро*)

За се тобі я справді випен дяку!

М е ц е н а т

Так докажи ж нам ділом тую вдячність,
а власне, співом.

(*До раба.*)

Припеси, Евтіме,
ту ліру, що сьогодні я купив.

Евтім приносить велику, пишно оздоблену ліру.

Антею, сая ліра — дар всесвіту,
бо роги в неї з тура пущ германських,
слон африканський дав оздоби з кості,
край арабійський золота прислав,
а дерева — індійський ліс таємний,
мозаїка прийшла з країни сінів *,
найкращі в світі струни італійські
оправлено в британське ясне срібло.

А н т е й

Лиш еллінського в пій нема нічого?

М е ц е н а т

Вся буде грецька, як твоєю стане,
бо ти її дістанеш в дар від мене,
коли вподобаш. Торкни їй струни.

А н т е й

*(торкає струни небало, не беручи з рук раба. Струни озиваються тихим, але напрочуд гарним і чистим голосом.
Антей здригається від подиву)*

Який прекрасний, надзвичайний голос!
Дай ліру, хлопче!

(Бере до рук ліру.)

Ох, яка важка!

М е ц е н а т

Ти сам її держать не потребуєш.
На те є раб. Евтіме, на коліна!
І так держи, як сей співець накаже.

Евтім стає на коліна і піддержує Антесві ліру.

А н т е й

Ні, їй не слід звикати до такого.
В своїй оселі я рабів не маю,
і прийдеться їй висіть на повітрі
на ремінці.

М е ц е н а т

Рапсодів давніх спосіб!
Се дуже гарно! Почепи, Евтіме,
її отам, де тая лампа висить.

Евтім чіпляє ліру на великий канделябр, знявши з канделябра велику лампаду.

Антей зіходить на примост і торкає струни сильніше, ніж уперше. Почувши той акорд, Хілон і Федон схоплюються на рівні ноги.

Х і л о н

(до товаришів-хористів, що сидять там же за задніми столами, зайняті їдою і балачками)

Товариші! Мовчіть! Антей заграє!

Федон

Антею! Заспівай епіталаму!

Антеї спиняється, спускає руки і схиляє голову. Пауза.

Меценат

Антею, що тобі? Чи ти недужий?

Чи, може, ліра ся тобі незручна?

Неріса

(до Мецената, озиваючись від порога)

Мій чоловік недавно встав з недуги.

(До Антея дбайливо і ніжно.)

Антею, ти зовсім не розважаєш
свої сили. Краще вже дозволь
мені за тебе доказати вдячність
преславному. Хоч я не танцівниця,
та потанцюю, як в Танагрі звичай,
як матінка навчила. Хай пробачать.

Мецепат

Я згоджуюсь, хоча було б ще краще,
якби в особах ваших поєднались
музика і танець в одно подружжя.

Антеї

Моя жона зовсім не розважає
свої мови. Чуюся на силі
і гратиму, й співатиму без танців.
Так прошено мене, так обіцяв я,
а твій танець, Нерісо, не для оргій.
Спинився я тому, що добирав
у пам'яті своїй доречних співів.

Федон

Співай епіталаму! Се до речі!

Антеї

Ні, не до речі,— ми не на весіллі.

Меценат

Чому ж? Ти уяви, що в цьому домі
шлюб відбувається Еллади з Римом.

А н т е й

Я бачу оргію перед собою,
то й спів пригадується не весільний,
скоріш вакхічний.

П р о к у р а т о р

Ба, воно ще й краще!

Антеї знов приступає до ліри. Меценат подає знак гостям, щоб мовчали; гомін розмов стихає, тільки часом чутно бренькіт посуду там, де гості п'ють.

Антеї першу стрічку промовляє повагом і без музики, далі раптом, без прелюдії, починає співати, пригравши собі гучно, впевнено, в темпі вакхічного танцю.

А н т е й

Тепер, всесвітній даре, послужи мені,
Дзвени! дзвени! грай! грай!
Духа оргії нам збуди!
Голос дай німоті рабів!
Розворуш нам оспалу кров,
розмах дай нашій силі скритій!

Меценат дає знак атрієнзієві, вбігають танцівниці і корибанти* і пускаються у вакхічний танець.

Ми вакхічний почнем танець!
Змінить оргію шал весни!
Зникне холод і жах із душ,
як від сонця нагірний сніг!
Діонісе! з'яви нам диво!

Грає в тім же темпі приграв без слів і не завважає, що Неріса незаметно опинилася в гурті танцівниць. Згодом Антеї міняє темп на повільніший і лагідніший, з іншого тону.

Мірного танцю
лад гармонічний,
тихе та яснеє літо
прийде по буйній, гучній веспі,
і запанує урочисте свято.

При зміні темпу танцівниці спинились, одна Неріса танцює, все держачись позад Антея; танцює безгучно, тихо, плавко, мірно. Антеї все не бачить її, захоплений грою, і знову бере попередній темп, тільки з більшим завзяттям.

Дзвени! дзвени! грай! грай!
Дай почути нам яру міць!
Дай сп'яніти з надміру сил!..

Танцівниці і корибанти знов оточили Нерісу вакхічним колом,
але Меценат спиняє їх раптовим рухом і гучним покликом.

М е ц е н а т
Спиніться всі! Неріса хай танцює!

При сьому поклику Антей спиняється, обертається і не може одразу отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі танцівниць. Меценат, завваживши те, сплескує в долоні.

Музика! Гей! тапець вакхічний грайте!

З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами, грають вакхічний танець. Неріса, після короткого збентеження, блиснувши очима, пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади. Дехто з гостей припліскує їй влад долонями та приляскує пальцями. Меценат, рухом закликавши Евтіма, шепнув йому на вухо, той приносить оздобну скриньку і подає її Меценатові.

А н т е й
Нерісо! Годі!

М е ц е н а т
Ні, танцюй, богине!
Танцюй, прекрасна музо Терпсіхоро!

(Виймає із скриньки діамантове намисто, здіймає його обома руками вгору і вабить ним до себе Нерісу.)

Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, рухи нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сипляться квіти і грім оплесків.

Г о л о с з х о р у п а н е г і р и с т і в
Се наша муза!

П р о к у р а т о р
(ласо)

Гарна, гарна штучка!

П р е ф е к т
Ся муха, певне, з голоду пе згипе.

Неріса, зблизившись до Мецената, став перед ним на одно коліно і відхиляється назад, немов готова впасти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грає на її устах. Прокуратор кидається піддержувати її, але Меценат попереджає його, надівши Нерісі намисто на шию і тим самим рухом піддержавши її.

Н е р і с а

Мій пане, дякую!

(Хоче поцілувати його в руку.)

М е ц е н а т

Не так, безсмертна!

(Цілує її в уста.)

Неріса встає.

П р е ф е к т

(з місця, посуваючись трохи на ложі і простягаючи чашу з вином)

Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!

Неріса, усміхнувшись, подається до нього. В юрбі здержаний сміх. Антей раптом зриває ліру з канделябра і кидає її з розмаху в Нерісу. Неріса заточується і падає додолу.

Н е р і с а

Рятуйте! Він мене убив!..

Антей нахиляється до неї і бачить, що вона конає.

А н т е й

(тихо і наче спокійно)

Убив...

П р е ф е к т

(гукає рабам)

Сюди вігілів!

А н т е й

Стій, дай закінчити.

(Здіймає з ліри одну струну. Звертається до Хілона і Федона, що стоять попереду юрби.)

Товариші, даю вам добрий приклад.

(Задавлюється струною і падає мертвий край Неріси.)

ПЕРЕКЛАДИ
ДРАМАТИЧНИХ
ТВОРІВ

Моріс Метерлінк

НЕМИНУЧА

(L'intruse)

Драма в одній дії

(ПЕРЕКЛАД З ФРАНЦУЗЬКОГО)

ДІЙОВІ

Дід (сліпий).

Батько.

Дядько.

Три дочки.

Сестра милосердя.

Служниця.

Діється в повітні часи.

Доволі темна зала в старому замку. Двері праворуч, двері ліворуч і скриті двері в кутку. В глибині вікна з кольоровими шибамі, найбільше зеленої барви. Шкляні двері на терасу. В кутку великий фламандський дзигар. Лампа горить.

Три дочки. Ходить сюди, діду, сядьте при лампі.

Дід. Мені здається, що тут не дуже ясно.

Батько. Чи підемо на терасу, чи зостанемось тут, в хаті?

Дядько. Чи не краще б зостатись тут? Цілий тиждень йшов дощ, і ночі тепер холодні та вогкі...

Старша дочка. Однак же тепер зоряно.

Дядько. То що? Зорі нічого не значать.

Дід. Краще зостатись тут — хто знає, що може статись?

Батько. Нема чого турбуватись більше. Тепер безпечно, вона вже врятована.

Дід. Я думаю, що вона нездорова.

Батько. Чого ви се говорите?

Дід. Я чув її голос.

Батько. Але ж лікарі запевняють, що ми можемо бути спокійними...

Дядько. Ви ж добре знаєте, що ваш дідусь любить нас даремно турбувати.

Дід. Я не бачу того що ви.

Дядько. То треба вірити тому, хто бачить. Вона мала дуже добрий вигляд по обіді. Тепер вона міцно спить, і ми не маємо чого труїти собі перший спокійний вечір, що нам доля дала... Я гадаю, що ми маємо право відпочити, навіть посміятись трохи сього вечора.

Батько. Справді, се перший раз, що я почуваюся дома межи своїх після сих її страшних пологів.

Дядько. Вже як тільки хвороба ввійде до хати, то здається, немов хто чужий є в родині.

Батько. Але тоді теж видно, що поза родиною нема на кого надіятись.

Дядько. Правда ваша.

Дід. Чому се я сьогодні не міг одвідати бідної донечки?

Дядько. Ви знаєте, що лікар заборонив.

Дід. Я не знаю, що й думати.

Дядько. Зовсім нема чого вам турбуватись.

Дід (*показує на двері ліворуч*). Вона не може почути нас?

Батько. Ми не будемо надто голосно говорити, та й двері товсті, і сестра милосердя там при ній, вона нам скаже, коли знімемо гомін.

Дід (*показує на двері праворуч*). Він нас не почує?

Батько. Ні-ні!

Дід. Він спить?

Батько. Так, я гадаю.

Дід. Слід би довідатись.

Дядько. Я б за нього більше боявся, ніж за вашу жінку, за того малого. Вже кілька тижнів, як він вродився, а ледве ворухнеться. Досі й разу не крикнув, так наче з воску дитина.

Дід. Я думаю, що він буде глухий, а може, й німий... От що то значить споріднені шлюби...

Мовчання незгоди.

Батько. Я сливе лихий на нього за ті болі, що він завдав своїй мамі.

Дядько. Треба ж мати розум: що ж винна та бідна дитина? Він там сам в хаті?

Б а т ь к о. Так, лікар не хоче, щоб він був при матері.

Д я д ь к о. Але мамка є при ньому?

Б а т ь к о. Ні, вона пішла заснути на хвилинку, вона ж таки се заслужила за остатні доби. Урсуло, підлиши поглянь, чи він спить.

С т а р ш а д о ч к а. Добре, тату.

Всі три дочки встають і, держачись за руки, йдуть в хату праворуч.

Б а т ь к о. В котрій годині має прибути паша сестра?

Д я д ь к о. Здається, так коло дев'ятої.

Б а т ь к о. Вже дев'ята минула. Я хотів би, щоб вона прибула таки сього вечора. Жінка дуже бажає побачити її.

Д я д ь к о. Прибуде напевне. Чи се вона вперше має тут бути?

Б а т ь к о. Вона ще ніколи не вступала до хати.

Д я д ь к о. Йй тяжко вибратися з монастиря.

Б а т ь к о. Вона прибуде сама?

Д я д ь к о. Ні, гадаю, певне, котра з черниць проведе її. Їм же не вільно ходити самим.

Б а т ь к о. Але ж вона ігуменя.

Д я д ь к о. Устав для всіх один.

Д і д. Ви вже не турбуєтесь?

Д я д ь к о. А чого ж би мали турбуватись? Не треба про се говорити. Вже ж нема чого боятись.

Д і д. Ваша сестра старша від вас?

Д я д ь к о. Вона в нас найстарша.

Д і д. Я не знаю, що се зо мною, — я не спокійний. Я хтів би, щоб ваша сестра була вже тут.

Д я д ь к о. Вона буде, вона обіцяла.

Д і д. Я хтів би, щоб сей вечір вже минув.

Три дівчини вертаються.

Б а т ь к о. Спить він?

С т а р ш а д о ч к а. Дуже міцно спить, татку.

Д я д ь к о. Що ж будемо робити, чекаючи?

Д і д. Чого чекаючи?

Д я д ь к о. Сестри чекаючи.

Б а т ь к о. Ти нічого не бачиш, Урсуло?

С т а р ш а д о ч к а (край вікна). Ні, тату.

Б а т ь к о. А на дорозі? Ти бачиш дорогу?

Старша дочка. Бачу, тату; місяць світить, мені видко дорогу аж ген до кипарисів.

Дід. І ти нікого не бачиш?

Старша дочка. Нікого, дідусю.

Дядько. Як там надворі?

Старша дочка. Дуже гарно; ви чуєте соловейків?

Дядько. Авжеж.

Старша дочка. Щось трохи вітрець по дорозі.

Дід. Трохи вітрець по дорозі?

Старша дочка. Еге ж, і дерева трошки затремтіли.

Дядько. Дивно, що сестри все немає.

Дід. Я вже не чую солов'їв.

Старша дочка. Здається, мов хтось увійшов у садок, дідусю.

Дід. Хто ж?

Старша дочка. Не знаю, не бачу нікого.

Дядько. Бо нікого й нема.

Старша дочка. Хтось мусить бути в садку, соловейки раптом замовкли.

Дядько. Однак же я не чую, щоб хто йшов.

Старша дочка. Певне, хтось іде понад ставком, бо лебеді сполохались.

Друга дочка. Всі риби на ставку раптом плюснули на дно.

Батько. Нікого не бачиш?

Старша дочка. Нікого, тату.

Батько. Адже ставок освічений місяцем.

Старша дочка. Так, я бачу, як лебеді сполохались.

Дядько. Я певен, що їх сестра сполохала. Вона, певне, ввійшла малою хвірткою.

Батько. Не розумію, чому ж собаки не брешуть...

Старша дочка. Я бачу собаку отам у будці. Лебеді пливуть на той бік!

Дядько. Сестри злякались. Погляну лишень. (*Кличе.*) Сестро! Сестро! Се ти? Нема нікого.

Старша дочка. Я певна, що хтось є в садку. Ось побачите.

Дядько. Але вона обізвалась би!

Дід. Чи солов'ї знов не щебечуть, Урсуло?

Старша дочка. Не чую більш ні одного нігде навколо.

Дядько. Тим часом і гомін стих.

Батько. Мертва тиша.

Дід. Певне, хтось чужий їх лякає, бо якби се хто свій, вони б не замовкли.

Старша дочка. Он там сидить соловейко на плакучій вербі. Полетів!..

Дядько. Чи вам оце тепер в голові ті соловейки?

Дід. Чи всі вікна одчинені, Урсуло?

Старша дочка. Шкляні двері одчинені, дідусю.

Дід. Здається, холод суне в хату.

Старша дочка. Трохи вітряно в садку, дідусю, і рожі облітають.

Батько. Ну, то зачини двері, Урсуло. Пізно вже.

Старша дочка. Добре, тату. Я не можу зачинити дверей.

Дві другі дочки. Ми не можемо зачинити.

Дід. Що ж там таке, дітоньки?

Дядько. Нащо то говорити таким непевним голо-сом? Я їм поможу.

Старша дочка. Ніяк не всилкуємось гаразд зачинити.

Дядько. Се вогкість. Натиснімо всі. Щось, певне, є в дверях.

Батько. Столяр завтра направить.

Дід. Хіба завтра столяр прийде?

Старша дочка. Авжеж, дідусю, він має роботу в льоху.

Дід. Буде тут грюкати в хаті!..

Старша дочка. Я скажу йому, щоб робив помалу.

Раптом чутно, як хтось клепає косу надворі.

Дід (*здригнувся*). Ой!

Дядько. Урсуло, що се таке?

Старша дочка. Не знаю гаразд; думаю, що то садівничий. Щось недобачаю, він у затінку, під будинком.

Батько. То садівничий косити збирається.

Дядько. Вночі косити?

Батько. Адже завтра неділя. Так. Я завважив, що трава дуже висока навколо дому.

Дід. Мені здається, що коса занадто свище...

Батько. Він косить біля дому.

Дід. Ти його бачиш, Урсуло?

Старша дочка. Ні, діду, він у темряві.

Дід. Я боюся, коли б він дочки не збудив.

Дядько. Нам його ледве чутно.

Дід. А мені так, якби він у хаті косив.

Дядько. Хвора його не почує, не бійтесь!

Батько. Здається, лампа щось не добре горить сьогодні вечора.

Дядько. Треба долити.

Батько. Я бачив, як доливали рано. Вона тьмяпо горить, відколи вікно зачинили.

Дядько. Я гадаю, скло запотіло.

Батько. Зараз горітиме ліпше.

Старша дочка. Дід заснув. Він три ночі не спав.

Батько. Мав багато турботи.

Дядько. Турбується без міри. Часом просто нічим його не вмовиш, і слухати нічого не хоче.

Батько. Можна йому вибачити при його старощах.

Дядько. Хто зна, які ми будемо в його літа.

Батько. Він має вже років з вісімдесят.

Дядько. Ну, то вже має право бути диваком.

Батько. Всі сліпці такі.

Дядько. Вони занадто думають.

Батько. Мають багато зайвого часу.

Дядько. Бо не мають чого іншого робити.

Батько. До того ж не мають жодної розривки.

Дядько. Се мусить бути страшенно!

Батько. Здається, і до того можна звикнути.

Дядько. Я собі того не можу здумати.

Батько. Та звісно, вони нещасливі люди.

Дядько. Не знати, де сидиш, не знати, куди йдеш, не знати, звідки приходиш, не одрізнити полудня від півночі, літа від зими... і завжди ся темрява, ся темрява... Я б волів не жити... Чи се вже так-таки й не вигоїться?

Батько. Здається, що так.

Дядько. Але ж він не безпросвітно сліпий?

Батько. Він одрізняє дуже ясне світло.

Дядько. Бережімо паші оченьки.

Батько. Часами він має дивні думки.

Дядько. Часами він не дуже приємний.

Батько. Він говорить все чисто, що думає.

Дядько. Але давніш він не був таким?

Батько. Де ж там! Колись він був собі тямущий, як от і ми, і не говорив нічого незвичайного. Правда, що

Урсула його призводить до того, вона відповідає йому на всі питання...

Дядько. Краще б не відповідала, бо то для нього лиха послуга.

Б'є десята година.

Дід (*прокидаючись*). Чи я обернений до шкляних дверей?

Старша дочка. Добре проспались, дідусю?

Дід. Чи я обернений до шкляних дверей?

Старша дочка. Так, дідусю.

Дід. Нема нікого біля шкляних дверей?

Старша дочка. Але ж, дідусю, я нікого не бачу.

Дід. Мені здавалось, що там где хтось. Ніхто не приходив, Урсуло?

Старша дочка. Ніхто, дідусю.

Дід (*до дядька і батька*). Сестри не було?

Дядько. Вже пізно; вона вже не прибуде; не гаразд вона се робить.

Батько. Вона починає турбувати мене.

Чутно гомін, мов хтось іде до хати.

Дядько. Вона тут. Ви чули?

Батько. Так, хтось увійшов долом.

Дядько. Напевне, то сестра. Я пізнав її ходу.

Дід. Я чув, як хтось поволі йшов.

Батько. Вона ввійшла дуже поволі.

Дядько. Вона знає, що в хаті хворі.

Дід. Я вже більш нічого не чую.

Дядько. Вона зараз прийде сюди, їй скажуть, що ми тут.

Батько. Я радий, що вона прибула.

Дядько. Я був певен, що вона таки тепер буде.

Дід. Щось вона забарилась там долі.

Дядько. Однак се напевне вона.

Батько. Ми більше нікого не сподіваємось.

Дід. Я чую гомін долі.

Батько. Я закличу служницю; хоч знатимем щось певного. (*Дзвонить.*)

Дід. Я чую гомін на сходах.

Батько. Се йде служниця.

Дід. Здається, вона не сама.

Батько. Вона йде помалу...

Дід. Я чую ходу вашої сестри!

Б а т ь к о. А я чую тільки служниці ходу.
Д і д. Се ваша сестра, се вона!

Хтось стукається в двері.

Д я д ь к о. Вона стукає в скриті двері.

Б а т ь к о. Я сам їй одчиню, бо сі малі двері страх
риплять; їх тільки тоді одчиняють, коли хочать увійти
в хату, щоб ніхто не бачив. (*Одхиляє двері; служниця не
ввіходить, а стоїть у дверях.*) Де ви?

С л у ж н и ц я. Тут, пане.

Д і д. Се ваша сестра на порозі?

Д я д ь к о. Я бачу тільки служницю.

Б а т ь к о. Тут тільки служниця. (*До служниці.*) Хто
прийшов до нас?

С л у ж н и ц я. Хто мав прийти, пане?

Б а т ь к о. Авжеж, хтось тільки що прийшов?

С л у ж н и ц я. Ніхто не приходив, пане.

Д і д. Хто се так зітхає?

Д я д ь к о. То служниця, вона задіхалась.

Д і д. Вона плаче?

Д я д ь к о. Де ж там! І чого б вона плакала? (*До
служниці.*) Так ніхто не приходив от тільки що?

С л у ж н и ц я. Але ж ні, пане.

Б а т ь к о. Але ж ми чули, як одчиняли двері.

С л у ж н и ц я. Се я зачиняла двері, пане.

Б а т ь к о. То вони були одчинені?

С л у ж н и ц я. Так, пане.

Б а т ь к о. Чого ж вони були одчинені в таку пору?

С л у ж н и ц я. Не знаю, пане, я їх зачинила.

Б а т ь к о. Коли так, то хто ж їх одчинив?

С л у ж н и ц я. Не знаю, пане, певне, хтось виходив
після мене, пане.

Б а т ь к о. Треба уважати. Але не кидайте дверима,
ви знаєте, що вони грімкі.

С л у ж н и ц я. Та я, пане, не чіпаю дверей!

Б а т ь к о. Як же ні? Ви беретесь за двері, мов хоче-
те увійти в хату.

С л у ж н и ц я. Але ж, пане, я стою на три кроки від
дверей.

Б а т ь к о. Говоріть трохи тихше.

Д і д. Чи хто згасив світло?

С т а р ш а д о ч к а. Та ні, дідусю.

Д і д. Мені здається, що раптом стало чорно.

Б а т ь к о (до служниці). Ідіть собі, тільки не робіть галасу на сходах.

С л у ж н и ц я. Я й так не робила галасу.

Б а т ь к о. А я вам кажу, що робили. Ідіть тихенько; ви збудите пані. А як хто прийде, кажіть, що нас нема дома.

Д я д ь к о. Так, кажіть, що нас нема дома.

Д і д (здригнувся). Не слід було сього казати!

Б а т ь к о. Хіба що приїде сестра або лікар.

Д я д ь к о. В котрій годині приїде лікар?

Б а т ь к о. До півночі не приїде.

Зачиняються двері. Чутно, як б'є одинадцята.

Д і д. Вона увійшла?

Б а т ь к о. Хто?

Д і д. Служниця.

Б а т ь к о. Та ні, вона пішла.

Д і д. Я думав, що вона сіла до стола.

Д я д ь к о. Служниця?

Д і д. Так.

Д я д ь к о. Ще тільки сього бракувало!

Д і д. Ніхто не входив до хати?

Б а т ь к о. Та не входив ніхто.

Д і д. А сестри вашої нема?

Д я д ь к о. Сестра не приходила.

Д і д. Ви мене дурите!

Д я д ь к о. Ми вас дуримо?

Д і д. Урсуло, скажи мені правду, на бога святого!

С т а р ш а д о ч к а. Дідусю, дідусю! Що вам такого?

Д і д. Щось тут сталося! Я певний, що моїй донечці погіршало!..

Д я д ь к о. Чи вам приснилось?

Д і д. Ви не хочете мені сказати!.. Я бачу добре, що сталося щось.

Д я д ь к о. Коли так, то ви більше бачите, ніж ми.

Д і д. Урсуло, скажи правду!

С т а р ш а д о ч к а. Та вам же правду кажуть, дідусю.

Д і д. В тебе не такий голос, як завжди!

Б а т ь к о. Бо ви її лякаєте.

Д і д. І ваш голос змінився, і ваш!

Б а т ь к о. Та схаменіться!

Батько і дядько показують один одному на мигах, що дід ли-
бонь стратив розум.

Дід. Я чую, що вам страшно.

Батько. Та чого б нам було страшно?

Дід. Нащо ви хочете одурити мене?

Дядько. Та кому там хочеться вас дурити?

Дід. Нащо ви згасили світло?

Дядько. Ніхто його не гасив, так саме видно, як і перше.

Старша дочка. Здається, лампа трошки пригасла.

Батько. Мені так само видно, як і завжди.

Дід. У мене немов жорна на очах. Діти, скажіть мені, що тут робиться? Скажіть, на бога, ви ж видючі! Тільки я тут у вічній темряві! Я не знаю, хто се сів біля мене! Я не знаю, що тут робиться за два кроки від мене!.. Що се ви там нишком говорили тільки що?

Батько. Ніхто нічого не говорив нишком.

Дід. Ви нишком говорили коло дверей.

Батько. Ви чули все, що я казав.

Дід. Ви когось увели в хату?

Батько. Та я ж вам кажу, що ніхто не приходив!

Дід. Чи то сестра, чи панотець? Нема чого намагатись одурити мене. Урсуло, хто прийшов?

Старша дочка. Нікого не було, дідусю.

Дід. Не пробуйте одурити мене, я все знаю. Скільки нас тут?

Старша дочка. Нас шестеро коло стола, дідусю.

Дід. Ви всі коло стола?

Старша дочка. Всі, дідусю.

Дід. Ви тут, Павле?

Батько. Тут.

Дід. Ви тут, Олів'є?

Дядько. Та вже ж, та вже ж, тут я, на своєму місці. Чи ви жартуєте, чи що?

Дід. Ти тут, Жєнев'єво?

Одна з дочок. Тут, дідусю.

Дід. Ти тут, Гертрудо?

Друга дочка. Тут, дідусю.

Дід. Ти тут, Урсуло?

Старша дочка. Тут, дідусю, коло вас.

Дід. А хто ж там сидить?

Старша дочка. Де, дідусю? Нема ж нікого.

Дід. Тут, тут, посеред нас.

Старша дочка. Та нема ж нікогісінько, дідусю.

Батько. Сказано ж вам, нема нікого!

Д і д. Але ж се ви тільки не бачите!

Д я д ь к о. Що се ви, на сміх?

Д і д. Мені не до смішків, вірте мені!

Д я д ь к о. Ну, то й ви ж вірте видючим.

Д і д (*нерішуче*). Я думав, що хтось тут є... Я, певне, довго не житиму...

Д я д ь к о. Ну, і нащо б ми вас мали дурити? Навіщо б нам те здалось?

Б а т ь к о. Однаково ж прийшлося би потім вам правду сказати.

Д я д ь к о. Нащо пам одно одного дурити?

Б а т ь к о. Од вас би довго неправда не сховалась.

Д і д. Я хтів би вже додому.

Б а т ь к о. Але ж ви дома!

Д я д ь к о. Хіба ж ми не дома?

Б а т ь к о. Хіба ви в чужих?

Д я д ь к о. Ви сьогодні чудні!

Д і д. Се ви чудні, здається мені.

Б а т ь к о. Чого вам бракує?

Д і д. Я не знаю, чого!

С т а р ш а д о ч к а. Дідусю, дідусю, чого вам треба, дідусю?

Д і д. Подайте мені ваші руки, донечки.

Т р и д о ч к и. Ось наші руки, дідусю.

Д і д. Чого ви всі тремтите, всі три, чого, донечки?

С т а р ш а д о ч к а. Ми не тремтимо, дідусю.

Д і д. Я думаю, що ви всі три поблідли.

С т а р ш а д о ч к а. Вже пізно, дідусю, ми потомлені.

Б а т ь к о. Вам слід би лягти спати, і дідусь краще б трохи спочив.

Д і д. Я не зможу спати сеї ночі!

Д я д ь к о. Пождім лікаря.

Д і д. Приготуйте мене, щоб я міг вислухати правду.

Д я д ь к о. Та нема жодної правди!

Д і д. Ну, то я не знаю, що ж є!

Д я д ь к о. Я вам кажу, що нема нічогісінько.

Д і д. Я хтів би побачити свою донечку.

Б а т ь к о. Ви знаєте сами, що се неможливо; її не можна будити без потреби.

Д я д ь к о. Побачите завтра.

Д і д. Нічого не чути з її хати.

Д я д ь к о. Я б турбувався, якби було щось чути.

Д і д. Я вже так давно не бачив своєї доні!.. Вчора я

взяв її за руки, але я не бачив її!.. Я не знаю, що з нею робиться!.. Я вже не знаю, яка вона... Я не знаю обличчя її... Вона, певне, змінилась за сі тижні!.. Я чув під руками, що в неї щоби схудли!.. Тільки темрява межи нею і мною та ви всі!.. Я не можу більш так жити... се не життя! Ви всі тут дивитесь на мої мертві очі, і ніхто не змилюється надо мною!.. Я не знаю, що зо мною... мені ніколи не кажуть того, що треба сказати... і все таке страшно, коли подумати... Та чому ж ви не говорите?

Дядько. Що ж ми маємо говорити, коли ви не хочете нам вірити?

Дід. Ви боїтесь, коли б не зрадити себе!

Батько. Але ж майте розум, нарешті!

Дід. Од мене тут вже давно щось ховають!.. Щось в хаті сталося... Але я починаю розуміти... Надто вже довго дурили мене!.. Отже, ви думаєте, що я ніколи нічого не довідаюсь? Часами я буваю менше сліпий, ніж ви, знаєте?.. Хіба я не чую, як ви шепочетесь по цілих днях, так мов у хаті вішалник є? Я не смію сказати того, що я тепер знаю... Я довідаюсь правди! Я пожду, поки ви сами скажете мені правду, але я давно її знаю без вас! А тепер я чую, що ви всі бліді як смерть!

Три дочки. Діду, дідусю! Що вам такого, дідусю?

Дід. Я не про вас говорю, дітоньки, ні, я не про вас говорю... Я знаю, що ви б мені правду сказали, якби їх не було коло вас!.. А врешті, я певен, що вони і вас дурять... Ось побачите, дітоньки, ось побачите!.. Хіба я не чув, як ви всі три оце ридали?

Батько. А може, справді, чи не погіршало жінці?

Дід. Не кваптесь одурити мене! Тепер вже пізно, я знаю правду ліпше од вас.

Дядько. Але ж ми не сліпі, нарешті!

Батько. Хочете піти в хату до вашої дочки? Тут якесь непорозуміння, якась помилка, час їх роз'яснити. Що ж, підете?

Дід (*раптом несміло*). Ні-ні, не тепер... ще ні...

Дядько. От бачите, які ви нерозумпі.

Дід. Ніхто не знає, скільки чоловік в своєму житті промовчить!.. Хто се загомонів?

Старша дочка. Се лампа тріпотить, дідусю.

Дід. Здається, вона дуже неспокійна... дуже неспокійна...

Старша дочка. Се на неї холодний вітер віє...

Дядько. Звідки ж холодний вітер? Вікна зачинені.

Старша дочка. Здається, вона гасне.

Батько. Вигоріла.

Старша дочка. Зовсім гасне.

Батько. Не можна так у темряві сидіти.

Дядько. Чому ні?.. Я вже до того звик.

Батько. В жінчиній хаті є світло.

Дядько. Зараз його візьмемо, ось нехай як лікар прийде.

Батько. Воно, правду кажучи, видно; надворі ясно.

Дід. Хіба ясно надворі?

Батько. Ясніше, ніж тут.

Дядько. А я собі люблю отак розмовляти в потемках.

Батько. Я теж.

Дід. Мені здається, що дзигар занадто цокає.

Старша дочка. Бо ніхто не говорить, дідусю.

Дід. Чого ж ви мовчите?

Дядько. А що ж ми маємо говорити, по-вашому? Ви глузуєте собі з нас!

Дід. Чи воно дуже темно в хаті?

Дядько. Та не дуже й видно.

Мовчання.

Дід. Мені щось недобре, Урсуло; одчини трохи вікно.

Батько. Справді, доню, одчини трохи вікно; оце вже й мені бракує повітря.

Старша дочка одчиняє вікно.

Дядько. Я так думаю, що ми всі падто вже довго сиділи замкнені.

Дід. Чи вікно одчинене?

Старша дочка. Авжеж, дідусю, одчинене па-стежи.

Дід. Не сказав би, що відчинене; не чутно нічогісінько знадвору.

Батько. Надзвичайна тиша.

Старша дочка. Тихий ангол пролетів.

Дядько. От за се не люблю села.

Дід. Я б хотів, щоб хоч загомоніло що. Котора година, Урсуло?

Старша дочка. Хутко північ, дідусю.

Тут дядько починає ходити з кутка в куток по хаті.

Дід. Хто се ходить коло нас?
Дядько. Се я, се я, не бійтесь. Мені хочеться трохи розійтись.

Мовчання.

Та вже хіба сяду — не видко ходити.

Мовчання.

Дід. Я хтів би десь інде бути!
Старша дочка. Куди ж би ви хтіли йти, дідусю?
Дід. Не знаю, куди,— в іншу хату; куди-небудь!
Все одно, куди!
Батько. Куди ж ми підемо?
Дядько. Вже пізно, щоб іти.

Мовчання. Всі посідали нерухомо навколо стола.

Дід. Що се я чую, Урсуло?
Старша дочка. Нічого, дідусю, то листя спадає; так, то листя спадає на терасу.
Дід. Зачини вікно, Урсуло.
Старша дочка. Добре, дідусю. *(Зачиняє вікно і вертається.)*

Дід. Мені холодно.

Мовчання. Три сестри обіймаються.

Що се я чую тепер?

Батько. То три сестриці поцілувались.
Дядько. Здається, вони дуже бліді сьогодні.

Мовчання.

Дід. Що я чую тепер, Урсуло?

Старша дочка. Нічого, дідусю, то я склала руки.

Мовчання.

Дід. Що я чую ще?

Старша дочка. Не знаю, дідусю... То, може, мої сестри тремтять.

Дід. Я теж боюся, дітоньки.

Тут місячний промінь падає крізь шибу і розсипає кілька дивних плям по хаті. Північ б'є, і за остатнім гуком здається декому, немов хтось підвівся дуже раптово.

Дід *(здрігнувся від якого особливого жаху)*. Хто се встав?

Дядько. Ніхто не вставав!

Батько. Я не вставав.

Три дочки. Ні я! — Ні я! — Ні я!
Дід. Але хтось таки встав від стола.
Дядько. Світла!

Раптом чутно крик жаху праворуч, з дитячої хати; і сей крик чутно аж до кінця сцени з різними градаціями жаху.

Батько. Слухайте! Дитина!
Дядько. Воно ще ніколи не плакало!
Батько. Ходім подивімось!
Дядько. Світла, світла!

Всю хвилину чутно раптову біганину, приглушені кроки в хаті ліворуч. Потім мертва тиша. Всі прислухаються з німим жахом, врешті одчиняються помалу двері з тієї хати, де хвора, і світло вривається до зали з дверей. На порозі з'являється сестра милосердя в чорних шатах, склоняється, хрестячись, даючи тим звістку, що жінка вже вмерла. Вони розуміють се і по хвилі вагання та жаху йдуть мовчки в хату до померлої, тим часом дядько затримується на порозі і ввічливо відступає набік, щоб дати дорогу трьом дівчатам. Сліпий, зоставшись сам, встає і метушиться, хапаючись руками за стіл у темряві.

Дід. Куди ви йдете? Куди ви йдете? Вони мене покинули самого!

Завіса.

Герхарт Гауптман

ТКАЧИ

*Драма из сороковых годов
в 5-ти действиях*

(ПЕРЕВОД С НЕМЕЦКОГО)

*Моему отцу Роберту Гауптману
посвящаю я эту драму.*

Милый отец, если я посвящаю эту драму тебе, это продиктовано чувствами, которые ты знаешь и о которых здесь нет нужды распространяться.

Твой рассказ о деде, который в юности бедным ткачем, как изображенные здесь, сидел за ткацким станком, послужил зерном моего произведения, и, способно ли оно к жизни или сердцевина у него гнилая, оно является лучшим, что может дать «такой бедняк, как Гамлет».

Твой Герхарт

ПЕРВОЕ ДЕЙСТВИЕ

ЛИЦА ПЕРВОГО ДЕЙСТВИЯ

Группа фабрикантов.

Дрейсигер, владелец канатной фабрики.

Пфейфер, приемщик

Нейман, кассир

Ученик.

Группа ткачей.

Бекер.

Старый Баумерт.

Рейман.

Гейбер.

Первый ткач.

Первая ткачиха.

Старый ткач.

Мальчик.

Ткачи и ткачихи.

Просторная, оштукатуренная в серый цвет комната в доме Дрейсигера в Петерсвальдене. Помещение, где ткачи сдают готовый товар. Налево — окна без занавесок, на заднем плане стеклянная дверь, такая же дверь направо; в последнюю непрерывно входят и выходят ткачи, ткачихи и дети. Вдоль правой стены, которая, как и другие стены, в большей своей части заставлена подставками для развешивания нанки, тянется скамейка; на ней вновь приходящие ткачи раскладывают свой товар для проверки. Приемщик Пфейфер стоит за большим столом, на котором каждый ткач разворачивает принимаемый товар. Пфейфер рассматривает ткань лупой и меряет ее циркулем. Когда это исследование кончено, ткач кладет нанку на весы и конторский ученик проверяет ее вес. Сняв с весов, ученик кладет товар на полки, служащие складочным местом для принятого товара. После каждой приемки приемщик Пфейфер громко выкликает, сколько денег должен уплатить рабочему кассир Пейман.

Жаркий день в конце мая. Часы показывают полдень. Большинство толпящихся ткачей имеют вид, словно они стоят перед каким-то судилищем и с мучительной тревогой ожидают, что оно им присудит — жизнь или смерть. В то же время на их лицах лежит отпечаток какой-то подавленности; то же бывает на лице нищего, который живет подачками и, переходя от унижения к унижению, в постоянном сознании, что его только терпят, привык съезживаться до последней возможности. Ко всему этому присоединяется раз навсегда застывшая на лицах черта тяжелого, безвыходного раздумья. Мужчины все более или менее похожи друг на друга; это недоразвившиеся, низкорослые, сухопарные, большей частью узкогрудые, покашливающие, жалкие люди с грязноватобледным цветом лица — настоящие создания ткацкого станка; их колени искривлены вследствие постоянного сидячего положения. Их жены с первого взгляда менее типичны; они имеют неряшливый, распущенный, измученный вид, тогда как мужчины все же сохраняют известное, хоть и жалкое, достоинство. Женщины одеты в лохмотья, одежда мужчин заштопана и заплатана. Некоторые молодые девушки не лишены милливидности: это хрупкие создания с восковым цветом лица и с большими грустными глазами.

К а с с и р Н е й м а н (*считая деньги*). Следует получить шестнадцать зильбергрошей *.

П е р в а я т к а ч и х а (*женщина лет тридцати, очень истощенная, собирает деньги дрожащими руками*). Покорно благодарим.

Н е й м а н (*видя, что женщина не уходит*). Ну, еще что? Опять что-нибудь неладно?

П е р в а я т к а ч и х а (*взволнованным, умоляющим голосом*). Хоть бы несколько пфеннигов вперед, в счет работы. Уж очень они мне нужны.

Н е й м а н. Мало ли что кому пужно! Мне вот нужно несколько сот талеров. (*Начинает отсчитывать деньги дру-*

гому ткачу, коротко.) Выдать или не выдать вперед — это дело г[осподи]на Дрейсигера.

Первая ткачиха. Так нельзя ли мне самой поговорить с г[осподи]ном Дрейсигером?

Приемщик Пфейфер (бывший ткач. Некоторыми своими чертами он еще напоминает рабочего. Но он хорошо упитан, чисто одет, руки у него выхолены, лицо гладко выбрито. Он часто нюхает табак. Кричит грубым голосом.) Господину Дрейсигеру и без вас делов по горло. Некогда ему заниматься такими пустяками. На то мы здесь. (Меряет циркулем и смотрит в луну.) Господи! Вот сквозняк-то! (Он завертывает себе шею толстым шарфом.) Эй вы, кто входит, запирайте двери!

Ученик (громко Пфейферу). Для них наши слова — что об стену горох.

Пфейфер. Готово, па весы.

Ткач кладет ткань на весы.

Не мешало бы лучше знать свое дело. В ткани узлов не оберешься, уж я смотрю сквозь пальцы. Разве порядочный ткач так делает?

Бекер (входит. Это молодой, очень сильный ткач; манеры у него развязные, почти дерзкие. Пфейфер, Нейман и ученик при его входе перекидываются многозначительными взглядами). Эх, беда! Пропотел до седьмого пота!

Первый ткач (вполголоса). Ну, быть ненастью!

Старый Баумерт (протискивается через стеклянную дверь. За дверью виднеются ожидающие ткачи; они стоят тесной толпой, прижавшись один к другому. Старик, прихрамывая, пробирается вперед и кладет свою ношу на скамью рядом с Бекером. Он садится тут же и утирает пот о лица). Ох, теперь можно и отдохнуть.

Бекер. Да, отдых слаще денег.

Старый Баумерт. Ну, я и от деньжат бы не отказался. Здорово, Бекер!

Бекер. Здорово, дядя Баумерт! Нам опять придется ждать здесь до второго пришествия.

Первый ткач. Они с нами не церемонятся. Велика птица ткач. Ткач и час подождет, и день подождет.

Пфейфер. Эй, тише вы там! Собственного своего слова не слышать.

Бекер (тихо). Он сегодня, кажется, опять не в духе.

Пфейфер (*стоящему перед ним ткачу*). Сколько раз я говорил: нужно работать чище. Что это за грязь? Тут и солома, и узлы в целый палец длиной, и еще какая-то дрянь.

Ткач Рейман. Чтобы узлы выковыривать, надо бы дать нам новые щипчики.

Ученик (*взвешивает товар*). Есть пехватка и в весе.

Пфейфер. Ну уж и ткачи нынче пошли! Гроша медного не стоят. Да, господи Иисусе, в мое время не то было. Мне бы попало от мастера за такую работу. На такую работу тогда бы и смотреть не стали. В те времена нужно было знать свое ремесло. Теперь этого больше уже не требуется. Рейману десять зильбергрошей!

Ткач Рейман. Ведь фунт полагается на утеру.

Пфейфер. Мне некогда, довольно! А тут что такое?

Ткач Гейбер (*развертывает свой товар. В то время, как Пфейфер рассматривает ткань, Гейбер подходит и тихим, взволнованным голосом говорит ему*). Уж вы извините [господи]н Пфейфер, я осмеливаюсь покорнейше просить вас, окажите божескую милость, сделайте мне такое одолжение — не вычитайте с меня на этот раз то, что я забрал вперед.

Пфейфер (*меряя и рассматривая в луну, говорит с усмешкой*). Ну вот еще! Этого недоставало! Небось, целую половину вперед забрал.

Ткач Гейбер (*продолжая тем же тоном*). Я бы на этой неделе с радостью все отработал. Да вот на прошлой неделе мне пришлось два дня отбывать барщину. А тут еще жена лежит больная...

Пфейфер (*кладет работу Гейбера на весы. Рассматривая новый кусок ткани*). И эта работа никуда не годится. Кромка ни на что не похожа: то узкая, то широкая. Что за безобразие! Здесь уток стянут, там прибавлено много лишнего. На дюйм не приходится и семидесяти ниток. Где же остальные? Разве это добросовестно? Нечего сказать, наработал!

Ткач Гейбер глотает слезы, стоит в приниженной и беспомощной позе.

Бекер (*вполголоса Баумерту*). Уж не прикажете ли и пряжу покупать на свой счет?

Первая ткачиха. *(Во все время действия она не отходила от кассы и от времени до времени поглядывала вокруг и словно искала помощи. Сбравшись с духом, она снова обращается к кассиру и умоляющим голосом просит его.)* Я же ведь скоро отработаю; уж не знаю, что со мной и будет, коли вы не дадите мне ничего вперед на этот раз. О господи-господи!

Пфейфер *(кричит на нее)*. Это еще что за причитание? Оставь ты господа бога в покое. Ведь ты, небось, не больно-то много о нем думаешь! Лучше смотри за своим мужем, чтобы он не таскался по кабакам. Мы не можем дать ничего вперед. Ведь это не наши деньги. Ведь их с нас спросят. Кто работает прилежно, кто знает свое дело, кто живет богобоязненно, — тому не приходится забирать вперед. Вот тебе и весь сказ.

Нейман. Здешнему ткачу хоть вчетверо больше плати, все равно он вчетверо больше пропьет и еще долгов надделает.

Первая ткачиха *(громко, как бы требуя справедливости у всех присутствующих)*. Уж говорите что угодно, а только я не лентяйка. Что ж поделаешь, коли моченьки нет. С меня уж два раза вычеты делали. О муже мне и не говорите: он в счет не идет. И то он уж ходил лечиться от запоя к церлаускому пастуху, да никакого толку из этого не вышло. Ничего с этим не поделаешь, когда человека к вину тянет... А мы работаем, сколько хватает сил. Мне уж которую неделю и задремать-то некогда... Все пойдет у нас на лад, лишь бы эту слабость проклятую из костей вон выпнать. Поймите же, господин, что и мне не сладко. *(Льстивым, заискивающим тоном.)* Уж я вас покорнейше прошу, будьте такие добрые, прикажите выдать мне и на этот раз несколько грошей вперед.

Пфейфер *(продолжая свое дело)*. Фидлеру одиннадцать зильбергрошей.

Первая ткачиха. Всего пару грошиков на хлеб! Пекарь в долг больше не дает. У меня ребят целая куча.

Нейман *(вполголоса напевает, обращаясь к ученику)*. А ткачихе каждый год по ребенку бог дает, тра-ля-ля, тра-ля-ля.

Ученик *(кончая напев, к Нейману)*. А ребенок вот какой: целых шесть недель слепой. Тра-ля-ля, тра-ля-ля.

Ткач Рейман (*не прикасаясь к деньгам, которые ему отсчитал кассир*). Позвольте-с, мы до сих пор всегда получали по одиннадцать с половиной за кусок.

Пфейфер (*кричит Рейману*). Если вы недовольны, Рейман, то вам стоит только сказать слово, и вы свободны. Вас насильно никто не держит. Ткачей и без вас много, а таких, как вы,— и подавно. Полная плата полагается только за полный вес.

Ткач Рейман. Неужто здесь не хватало в весе?

Пфейфер. Принесите кусок панки без недостатков — и плата будет без вычета.

Ткач Рейман. Как? В моей работе много изъянов? Этого быть не может.

Пфейфер (*продолжая рассматривать ткань*). Кто хорошо работает, тому хорошо и живется.

Ткач Гейбер. (*Все время он стоял около Пфейфера, выжидая удобной минуты, чтобы заговорить с ним. При последних словах Пфейфера он улыбается и, выступив вперед, обращается к нему тем же тоном, как и первый раз.*) Я бы желал покорнейше попросить вас, господин Пфейфер, будьте великодушны. Явите божескую милость, не вычитайте с меня на этот раз. Моя старуха с самого поста не встает с постели, скрючило ее совсем. Шпульницу нанимать приходится, ну и...

Пфейфер (*нюхает табак*). С вами одними мне заниматься некогда. Ведь и другие ждут.

Ткач Рейман. Видно, основа была такая. Что получил, то и натянул на станок, то и спял с него. Не могу я ее сделать лучше, чем она есть.

Пфейфер. Если вы не довольны основой, то и не приходите за ней. Вас, ткачей, тут достаточно. И без того много таких, которые, Христа ради, клянчат работы.

Нейман (*Рейману*). Ну, что ж? Берешь деньги?

Ткач Рейман. Я не могу помириться на этих деньгах.

Нейман (*не обращая никакого внимания на Реймана*). Гейберу десять зильбергрошей.

Ткач Гейбер (*подходит, смотрит на деньги, качает головой, как бы не веря своим глазам, потом медленно и обстоятельно прячет деньги*). Ох господи-господи (*вздыхает*), ох-ох-о-о...

Старый Баумерт (*наклоняясь к Гейберу*). Да-да, дядя Франц. Нашему брату только и остается, что вздыхать и охать.

Ткач Гейбер (*говорит через силу*). У меня дома дочурка больная лежит. Склиночку лекарства надо бы принести...

Старый Баумерт. А что у нее болит?

Ткач Гейбер. Да так... она от роду была плохонькая... Я и сам не знаю... Ну, да уж тебе я, так и быть, скажу, она ребеночка родила. Ну, известное дело, какая у нас чистота. Вот с грязи-то она и хворает...

Старый Баумерт. У каждого что-нибудь да есть. Уж, где завелась бедность, там беда приходит за бедой. И удержу им нет, и передышки нет.

Пфейфер (*рассмотрев ткань Бекера, кричит*). Бекер! Тринадцать зильбергрошей.

Бекер. Это что ж за получка? Это жалкая милостыня!

Пфейфер. Кто получил деньги, уходи вон! Один здесь торчит, а другие с места не могут двинуться.

Бекер (*обращаясь к толпе, громким голосом*). Паршивая подачка! Только и всего! Чтобы ее получить, изволь-ка работать с раннего утра до поздней ночи. Сидишь, сидишь 18 дней, скрючившись за станком, задыхаешься от пыли, купаешься в собственном поту, а в конце концов зарабатываешь тринадцать грошей!

Пфейфер. Чего глотку дерешь?

Бекер. Так что ж что деру? Все равно вы мне ее не заткнете!

Пфейфер (*вскакивает и кричит*). Это мы еще посмотрим! (*Бежит к стеклянной двери и кричит*.) Господин Дрейсигер! Господин Дрейсигер! Будьте так добры!

Дрейсигер (*входит. Это моложавый человек лет сорока, упитанный, астматичный. Обращаясь к Пфейферу, строгим голосом*). Что здесь случилось, Пфейфер?

Пфейфер. Бекер скандалит и не хочет уняться.

Дрейсигер (*приосанивается, откидывает назад голову и пристально смотрит на Бекера. Его ноздри вздрагивают*). Ага, Бекер! (*К Пфейферу*.) Это вот этот?

Служащие утвердительно кивают головами.

Бекер (смело). Да-да, г[осподи]н Дрейсигер (указывая на себя), это вот этот (указывая на Дрейсигера), а это вот тот.

Дрейсигер. Это еще что за вольности?

Пфейфер. Видно, ему слишком хорошо живется. Стоит на тонком льду и пляшет. Уж и допляшется он когда-нибудь, нарвется как следует!

Бекер (выходя из себя). Ах ты, грошевая тварь! Заткни и ты свою поганую глотку. Видно, твоя мать с домовым зналась и ездила к нему на помело в новолунье! Поэтому-то ты и уродился таким чертом!

Дрейсигер (придя в бешенство, рычит). Замолчи! Слышишь, сейчас же замолчи, а то смотри, я тебя... (Он дрожит всем телом и делает несколько шагов вперед.)

Бекер (решительно и не отступая). Я еще не глух. Пока что я еще хорошо слышу.

Дрейсигер (делает над собой усилие и говорит деловым тоном с кажущимся спокойствием). Этот человек был тогда с ними.

Пфейфер. Это ткач из Билау. Уж где пахнет бесчинством — этот всегда там.

Дрейсигер (дрожит). Раз навсегда говорю: если мимо моего дома еще когда-нибудь пройдет, как вчера вечером, целая орава полупьяных людей, шайка бессовестных скандалистов с этой подлой песней...

Бекер. Вы говорите о всем известной песне?

Дрейсигер. Ты сам знаешь, о чем я говорю. Так я тебе говорю: если это повторится еще раз, я клянусь богом, без всяких шуток, я велю схватить кого-нибудь из вас и предам его в руки властей. А если я узнаю, кто сочинил эту отвратительную песню...

Бекер. Песня эта очень хорошая.

Дрейсигер. Если ты скажешь еще одно слово, я сейчас же пошлю за полицией. Я шуток не люблю. С вами, молодцами, мы отлично справимся. Мне приходилось справляться и не с такими, как вы.

Бекер. Ну что ж, я вам верю. Настоящий фабрикант, как вы, справится с двумя-тремя ткачами в одну минуту. Не успеешь оглянуться, как справится... Ведь вы на все пойдете...

Дрейсигер (к своим служащим). Никакой работы этому человеку никогда больше не давать.

Бекер. Нашли, чем пугать!

Дрейсиггер. Вон, сию же минуту вон!

Бекер. *(твердо)*. Я не уйду, пока не получу плату за работу.

Дрейсиггер. Сколько следует получить этому нахалу, Нейман?

Нейман. Двенадцать зильбергрошей и пять пфеннигов.

Дрейсиггер *(поспешно выхватывает у кассира деньги и бросает их на прилавок; несколько монет скатываются на пол)*. Вот, получай и скорее с глаз моих долой.

Бекер. Я не уйду, пока не получу плату за свою работу.

Дрейсиггер. Вот твоя плата, подбирай, и если ты сейчас же не уберешься... Теперь как раз полдень... У моих маляров обеденный отдых...

Бекер. Плата за мою работу должна быть здесь. *(Он дотрагивается пальцами правой руки до ладони левой руки)*.

Дрейсиггер *(к ученику)*. Поднимите, Тильгнер.

Ученик поднимает деньги и кладет их Бекеру в руку.

Бекер. Надо, чтобы все было честь честью. *(Не спеша прячет деньги в старый кошелек)*.

Дрейсиггер. Ну, что же дальше? *(Видя, что Бекер все еще не уходит, нетерпеливо)*. Уйдешь ли ты сам, или мне придется тебя вытолкать?

В толпе ткачей происходит движение. Слышится чей-то долгий, глубокий вздох. После этого слышно, как что-то упало на пол. Это происшествие отвлекает общее внимание в другую сторону.

Дрейсиггер. Что там случилось?

Ткачи и ткачихи. Здесь кто-то упал.— Какой-то маленький худенький мальчишка.— Что он, болен что ли?

Дрейсиггер. Как так? Где?

Старый ткач. Да вот лежит.

Толпа расступается. Видно мальчика лет восьми, лежащего на полу без признаков жизни.

Дрейсиггер. Чей это мальчик? Кто его знает?

Старый ткач. Он не из нашей деревни.

Старый Баумерт. Да никак это Генрихов мальчишка. *(Рассматривает его ближе)*. Да-да, это Густав, сынишка Генриха.

Дрейсигер. Где живут его родные?

Старый Баумерт. Там, у нас, в Кашбахе, г[оспо-
ди]н Дрейсигер. Он ходит играть музыку. А днем он си-
дит за станком. У них девять человек детей, а скоро бу-
дет и десятый.

Ткачи и ткачихи. Этим людям больно плохо при-
ходится.— В их жилье даже дождь сквозь крышу капа-
ет.— На девять человек ребят у них всего две рубашки.

Старый Баумерт (*допрагивается до мальчика*).
Эй, детка, что с тобой? Проснись, посмотри на меня!

Дрейсигер. Помогите-ка! Давайте поднимем его.
Какое безрассудство посылать такого слабого ребенка в
такой далекий путь! Принесите-ка немного воды, Пфейф-
фер.

Ткачиха (*помогающая поднять ребенка*). Ты смот-
ри не помри! Вот-то будет штука.

Дрейсигер. Или коньяку, Пфейфер. Лучше конь-
яку.

Бекер. (*Он всеми забытый стоял до этого времени
и наблюдал*). Дайте ему что-нибудь поесть, тогда он
живо придет в себя. (*Уходит.*)

Дрейсигер. Этот шелопап хорошо не кончит. Возь-
мите мальчика под руки, Нейман. Тихонько, тихонько...
так... так... Снесите его в мою комнату. Что вы, Нейман?

Нейман. Он что-то сказал, г[осподи]н Дрейсигер. Он
шевелит губами.

Дрейсигер. Что тебе надо, дитя?

Мальчик (*шепчет*). Есть хочется...

Дрейсигер (*бледнеет*). Нельзя понять, что он бор-
мочет.

Ткачиха. Кажись, он сказал...

Дрейсигер. Ну, мы увидим. Только не задерживай-
те нас. Я его положу у себя на диване, посмотрим, что
скажет доктор.

Дрейсигер, Нейман и ткачиха несут мальчика в контору. Среди
ткачей движение вроде того, которое бывает у школьников, когда
учитель выходит из класса. Кто потягивается, кто шепчется, кто
переступает с ноги на ногу; через несколько секунд слышится
всеобщий громкий говор.

Старый Баумерт. А ведь мне думается, что Бе-
кер прав!

Некоторые ткачи и ткачихи. Разумеется,
прав.— У нас это не новость, что человек умирает с го-

лоду.— Ох, что-то будет зимой, если нас не перестанут прижимать.— А насчет картофеля в этом году совсем дела плохи.

Старый Баумерт. Уж умнее всего сделал ткач Нентвиг — засунул голову в петлю да и повесился на том же станке. Не хочешь ли табачку? Я был в Нейроде, там у меня зять на табачной фабрике работает. Он мне и насыпал немножко. Что это ты несешь в узелке?

Старый ткач. Это у меня горсточка перловой крупы. Передо мной ехала телега мельника из Ульбриха; в одном мешке была дыра... Уж как я ей обрадовался!

Старый Баумерт. В Петерсвальде 22 мельницы, а нам все-таки ничего не перепадает.

Старый ткач. Чего вешать нос-то? Судьба что-нибудь да пошлет. Как-нибудь да пробьемся!

Ткач Гейбер. Говорят, когда человека разбирает голод, надо молиться 14-ти заступникам, а то взять в рот камень и сосать его — это помогает.

Дрейсигер, Пфейфер и кассир возвращаются.

Дрейсигер. Ничего особенного. Мальчик теперь совсем пришел в себя. *(Взволнованно и пыхтя ходит взад и вперед.)* Все-таки это бессовестно. Такое дитя — что твоя травинка: подул ветер, и она согнулась. Просто непонятно, как это люди... как это родители могут быть так неблагоприятны: навьючивают на ребенка два куска нанки и заставляют его нести их 10 верст. Даже трудно поверить. Просто-напросто надо сделать распоряжение, чтобы от детей товара впредь не принимали. *(Некоторое время молча ходит взад и вперед.)* Во всяком случае я настоятельно желаю, чтобы подобных вещей больше не повторялось. И кто в конце концов в ответе? Конечно, мы, фабриканты. Мы во всем виноваты. Если такой жалкий ребенок в зимнее время застрянет в снегу и заснет, сейчас же является какой-нибудь досужий писака — и через два дня страшная история пошла гулять по всем газетам. А отец? А родители, которые посылают такого ребенка... сохрани бог, чем же они виноваты? Все с фабриканта спрашивается, фабрикант — какое-то козлище отпущения. Ткача вечно гладят по головке, а фабриканта вечно ругают: он-де человек бессердечный, опасный плут, которого каждая порядочная собака должна хватать за икры. Фабрикант живет среди роскоши и удовольствий, а бед-

ным ткачам платит «нищенскую плату». И знать ведь не хотят, что у такого человека масса работы и бессонных почей, что он несет большой риск, который ткачам и во сне не снится, что от постоянных расчетов и подсчетов, делений, вычитаний и сложений он подчас теряет голову, что у него тысяча сомнений и волнений, что он беспрерывно ведет, так сказать, борьбу на жизнь и на смерть с конкурентами, наконец, что у него ни одного дня не проходит без потерь и огорчений, — обо всем этом, уж конечно, молчок. И кто только не садится фабриканту на шею, кто только не высасывает из него крови, и кто не живет на его счет? Попробовали бы вы хоть денек побыть в моей шкуре — вам бы скорехонько немотугу стало. *(После паузы.)* Вот хотя бы этот негодяй, этот Бекер — какие он штуки тут выкидывал! Теперь он уж наверно станет трубить по всему свету, что я настоящий зверь. И что будто я из-за каждого пустяка то и дело выбрасываю рабочих на улицу. Неужто это правда? Неужто я в самом деле такой зверь?

Многие голоса из толпы. Что вы, г[осподи]н Дрейсигер?

Дрейсигер. Ну вот то-то же и есть. И к тому же эти бездельники шляются везде и поют скверные песни про нас, фабрикантов. Говорят о голоде, а у самих, небось, есть деньги, чтобы дуть водку целыми четвертями. Попробовали бы они сунуть свой нос в другие места и посмотреть, каково живется, например, рабочим на льняных фабриках. Тем действительно есть на что пожаловаться. Но вы-то еще что! За свою жизнь вы должны господа бога благодарить. Ну, отвечайте мне, старые прилежные ткачи, какие тут есть, может или не может порядочный ткач, знающий свое дело и работающий у меня, сводить концы с концами?

Очень многие голоса. Может, может, г[осподи]н Дрейсигер!

Дрейсигер. Ну, вот видите. А вот такой негодяй, как Бекер, конечно, не может. Вот я вам и советую: держите таких буянов на уздечке, не давайте им воли. Коли мне станет совсем невтерпеж от разных беспокойств и неприятностей, я прикончу все свои дела и закрою фабрику. А тогда с вами-то что будет? Посмотрим тогда, где-то вы найдете работу. У вашего Бекера вы ее не найдете.

Первая ткачиха (подобралась к Дрейсигеру и с льстивым подбострастием счищает пыль с его сюртука). Вы себя маленько испачкали, г[осподи]н Дрейсигер.

Дрейсигер. Дела идут как нельзя хуже, это вы знаете сами. Я еще прибавляю к делу, вместо того чтобы получать прибыль. И если я, несмотря на это, постоянно забочусь о том, чтобы мои ткачи не оставались без работы, то я надеюсь, что вы это цените. У меня лежат тысячи тюков товара, и я не знаю, удастся ли мне когда-нибудь распродать их. Недавно я узнал, что многие ткачи в окрестностях фабрики сидят без работы, ну, вот я и... но пусть Пфейфер расскажет вам подробности. Впрочем, дело вот в чем (цените мое доброе желание)... конечно, не могу же я раздавать милостыню — не такой я богач, — но я могу до известной степени дать безработным возможность сколько-нибудь заработать. Что я при этом несу громадный риск — это, конечно, мое дело. Я рассуждаю так: если человек может заработать себе в день хотя бы на кусок хлеба, это все-таки лучше, чем если бы он сидел совсем голодный. Разве я не правильно говорю?

Многие голоса. Правильно, правильно, г[осподи]н Дрейсигер.

Дрейсигер. Итак, я охотно дам работу еще двумстам ткачам, на каких именно условиях — пусть вам это объяснит Пфейфер.

Первая ткачиха (преграждая ему дорогу, говорит торопясь, умоляющим голосом). Господин Дрейсигер, пожалуйста, очень прошу вас. Дайте ваше согласие... у меня два раза были вычеты.

Дрейсигер (*поспешно*). Поговорите с Пфейфером, милая. А я и так уж запоздал. (*Он отходит и оставляет ее ни с чем.*)

Ткач Рейман (*также становится ему поперек дороги. Говорит тоном обиды и обвинения*). Господин Дрейсигер, я, право же, должен вам пожаловаться. Господин Пфейфер меня... я до сих пор всегда получал за свою ткань двенадцать с половиной зильбергрошей.

Дрейсигер (*перебивает его*). Вот приемщик. К нему и обращайтесь. Разве вы не знаете, кому заявлять свои просьбы?

Ткач Гейбер (*останавливает Дрейсигера*). Господин Дрейсигер (*торопясь, пугаясь и заикаясь*), я бы вас

покорнейше просил, может быть... мне можно было бы... может быть, господин Фейфер мог бы мне... мог бы...

Дрейсигер. Что же вам нужно?

Ткач Гейбер. В последний раз я брал вперед, ну так я хотел, я думал...

Дрейсигер. Я вас все-таки не понимаю.

Ткач Гейбер. Я, право же, очень нуждаюсь... потому что...

Дрейсигер. Да ведь это касается Пфейфера, Пфейфера! А я решительно не могу. Обделайте это с Пфейфером.

Он уходит в контору. Просящие беспомощно смотрят друг на друга. Один за другим они, вздыхая, отходят в сторону.

Пфейфер (*снова принимается рассматривать ткань*). Ну, дядя, что ты принес?

Старый Баумерт. Что же вы мне дадите за ткань-то, господин Фейфер?

Пфейфер. За ткань десять зильбергрошей.

Старый Баумерт. Ну, ладно. Что же с вами делаешь!

Движение среди ткачей, слышен глухой ропот.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

ЛИЦА ВТОРОГО ДЕЙСТВИЯ

Старый Баумерт.

Старая Баумерт, его жена.

Август, их сын.

Эмма
Берта } их дочери.

Фриц, незаконнорожденный ребенок Эммы.

Анзорге, старый бобыль, ткач.

Фрау Гейнрих, ткачиха.

Мориц Иегер, отставной солдат, бывший ткач-подмастерье.

Комнатка в доме Вильгельма Анзорге в Кашбахе, в Эйленгебурге *. Тесная комната, высотой меньше трех аршин; старый протоптанный пол, грязный, закоптелый потолок. Две молодых девушки — Эмма и Берта — сидят за ткацкими станками. Бабушка Баумерт, сгорбленная старуха, сидит на скамеечке у кровати; перед ней колесо для наматывания пряжи. Неподалеку от нее, также на скамеечке, сидит и мотает пряжу ее сын Август. Это слабоумный

юноша лет двадцати с маленькой головой, тощим туловищем и с длинными, как у паука, конечностями. В комнате два узких окошка, частью заклеенных бумагой, частью заткнутых соломой; сквозь них в комнату проникает слабый розоватый свет вечерней зари. Он освещает белокурые распущенные волосы девушек, их худые, ничем не прикрытые плечи, их тощие, воскового цвета затылки и складки грубых рубашек. Эти рубашки да юбки из грубой парусины составляют всю их одежду. Розоватые лучи света падают также на лицо, шею и грудь старухи. Лицо ее бескровное и тощее, как у скелета, покрыто множеством складок и морщин. Впалые глаза воспалены и постоянно слезятся от шерстяной пыли, дыма и ночной работы при плохом освещении. Длинная шея с зобом покрыта множеством морщин и жилами; ввалившаяся грудь укутана тряпками и линючим платком. У стены направо — печь, около нее кровать; здесь же повешено несколько ярко украшенных образов лубочного изделия. Все это освещено лучами вечерней зари. Над печью на перекладине сушатся тряпки; за печкой, в углу, куча старого негодного хлама. На скамье около печи стоят несколько старых горшков; на листе бумаги сушится картофельная шелуха. С балок свешиваются пучки пряжи и мотвила. Около станков стоят корзины со шнурками. В задней стене пизкая дверь без замка. Рядом с дверью, у стены, пучек ивовых прутьев. Тут же несколько дырявых плетеных корзин. В воздухе носится грохот станков, ритмический шум набилок, сотрясающий пол и стены, лязганье и щелканье челноков. Ко всему этому примешиваются низкие, непрерывно однообразные тоны вертящихся мотальных колес, напоминающие собой жужжание больших шмелей.

Бабушка Баумерт (обращаясь к девушкам, которые сидят и связывают порванные нити, говорит слабым жалобным голосом). Неужто опять связывать?

Эмма (старшая из девушек, 22-х лет, связывая порвавшуюся нить). Ну уж и нитки, нечего сказать!

Берта (15-ти лет). Чистое наказание!

Эмма. И где он это так долго пропадает? Ведь ушел-то он часов в девять.

Бабушка Баумерт. Вот то-то и есть, девушки! Где это он, правда, застрял?

Берта. Только ты, мама, ради бога, не тревожься.

Бабушка Баумерт. Да как тут не тревожиться?

Эмма продолжает ткать.

Берта. Постой-ка, Эмма.

Эмма. Что такое?

Берта. Мне показалось, что кто-то идет.

Эмма. Надо полагать, что это возвращается домой Анзорге.

Входит Фриц, маленький мальчик лет четырех, босой и в лохмотьях. Горько плачет,

Фриц. Мама, я есть хочу.

Эмма. Подожди, Фриц, подожди немножко. Сейчас придет дедушка. Он принесет нам хлеба и кофе.

Фриц. Мне так есть хочется, мама!

Эмма. Ведь я же тебе говорю: будь умницей. Он сейчас придет и принесет нам вкусного хлеба и кофейку. А вечером, после работы, мама возьмет картофельную шелуху, снесет ее мужику, а тот даст ей за это хорошей сыворотки для моего мальчика.

Фриц. А куда же пошел дедушка?

Эмма. Дедушка у фабриканта, Фриц, сдает ему работу.

Фриц. У фабриканта?

Эмма. Да-да, Фриц, у Дрейсигера в Петерсвальде¹.

Фриц. Там дадут дедушке хлебца?

Эмма. Да-да, фабрикант даст дедушке денег, и дедушка купит на них хлеба.

Фриц. Фабрикант даст дедушке много денег?

Эмма (*раздражается*). Будет тебе болтать, замолчи.

Она и Берта продолжают работу, но немного погодя снова бросают ее.

Берта. Поди, Август, скажи Анзорге, чтобы он дал нам свету.

Август уходит, за ним уходит и Фриц.

Бабушка Баумерт (*вскрикивает от овладевшего ею ребяческого страха*). Ох, детки, детки, где же это отец-то ваш?

Берта. Надо полагать, он зашел к Гауффу.

Бабушка Баумерт. Только бы он в кабак не заходил!

Эмма. Что ты говоришь, мама, разве наш отец из таких?

Бабушка Баумерт (*вне себя от множества нахлынувших на нее опасений*). Ну-ну-ну, скажи же мне, пожалуйста, что же теперь будет, если он... если он... придет домой... если он все пропьет, а домой-то не принесет ничего? В доме ни крупинки соли, ни корки хлеба... Надо бы хоть одну вязанку дров...

¹ Настоящее название местечка — Петерсвальдау; по местному произношению — Петерсвальде. (*Прим. переводчика*).

Берта. Да успокойся же, мама. Теперь ночи лунные. Мы пойдем в лес, возьмем с собой Августа и принесем связку хвороста.

Бабушка Баумерт. А лесник вас тут же и словит.

Анзорге *(старый ткач, очень высокий и крепкий, весь обросший волосами. Чтобы пройти через дверь, он должен низко наклоняться. Он просовывает в дверь голову и верхнюю часть туловища и говорит)*. Вам чего?

Берта. Хоть бы вы засветили нам огонька.

Анзорге *(вполголоса, как говорят в присутствии больных)*. Ведь еще светло.

Бабушка Баумерт. Этого еще недоставало, чтобы ты заставлял нас сидеть в темноте!

Анзорге. Нужно же мне и свою выгоду соблюдать, о своей выгоде позаботиться. *(Исчезает в двери.)*

Берта. Ишь, какой скупой!

Эмма. А мы вот и сиди в темноте и дожидайся, когда ему заблагорассудится дать нам огонька.

Фрау Гейнрих *(входит. Это тридцатилетняя беременная женщина. На ее усталом лице выражение мучительной заботы и напряженного беспокойства)*. Добрый вечер.

Бабушка Баумерт. Ну, что скажешь хорошенького?

Фрау Гейнрих *(хромает)*. Да вот ногу попортило осколком.

Берта. А ну-ка садись, я попробую помочь твоему горю.

Фрау Гейнрих садится, Берта становится перед ней на колени и возится с ее ногой.

Бабушка Баумерт. Ну, что у вас дома?

Фрау Гейнрих *(в порыве отчаяния)*. Ах, боже мой, что дома? Да то, что так дальше жить-то невозможно! *(Молча плачет, не будучи в силах сдержать слезы.)* Хоть бы бог-то над нами сжалился и взял бы нас к себе. Для нашего брата это было бы самое лучшее! *(Не владея собой, выкрикивает сквозь слезы.)* Дети-то, дети мои бедняжки — ведь они с голоду помирают! *(Рыдает.)* Уж я не знаю, что мне и делать! И чего я не пробовала, чего не выдумывала! Ты тут хоть лопни, хоть мечись, как угорелая, пока с ног не свалишься. Я уж и так еле жива от

усталости, а все толку нет и, что ни делай, все лучше неживется. Накорми-ка девять голодных ртов! Чем прикажете кормить их, чем? Вот, например, вчера вечером был у меня ломоть хлеба — так ведь этого ломтя на двух самых маленьких не хватило бы. Я не знала, кому его и сунуть. Все девять человек стояли и кричали: «Мне, мама, мне! Мне, мамочка, мне!» Теперь я, слава богу, еще на ногах. А что то будет, когда я слягу? Последнюю картошку, и ту у нас водой унесло. Теперь нам уж вовсе жевать нечего.

Берта в это время вынула осколок из ноги ффрау Гейнрих и промыла рану.

Берта. Теперь мы завяжем ногу тряпочкой. Эмма, нет ли тряпочки-то?

Бабушка Баумерт. И нам ведь не лучше живется.

Фрау Гейнрих. У тебя все-таки есть дочери, у тебя есть муж-работник, а с моим на прошлой неделе опять был припадок. Уж его трясло-трясло, уж его колотило-колотило, да так, что я не знала, куда и деваться. И после каждого такого припадка он целую неделю лежит в постели.

Бабушка Баумерт. И мой теперь не лучше твоего. Он тоже начинает раскисать. Ему что-то схватило грудь, да уж очень разломило спину. И истратились мы прямо до последнего гроша. Если он сегодня не принесет денег, я не знаю, что с нами и будет.

Эмма. Поверишь ли, мы уже до того дошли... Отец Амишку с собой взял. Пришлось его зарезать: надо ведь хоть чем-нибудь живот набить.

Фрау Гейнрих. Не найдется ли у вас хоть горсточки муки?

Бабушка Баумерт. Ох, ничего у нас нет, даже крупинки соли в доме не осталось.

Фрау Гейнрих. Тогда уж я и не знаю! *(Поднимается, стоит в тяжелом раздумье.)* Я, право, уж и не знаю, не знаю, что мне и делать. *(Выкрикивает в отчаянии и ужасе.)* Я бы рада и свиному корму. Не могу же я вернуться домой с пустыми руками. Ведь это никак невозможно. Да простит меня бог. Уж теперь мне пичего другого не остается! *(Быстро уходит, хромая на левую ногу.)*

Бабушка Баумерт (*кричит ей вслед*). Эй, милая, не наддай глупостей.

Берта. Да ничего она с собой не сделает. Вот что выдумала!

Эмма. Ведь она всегда так говорит. (*Садится за ткацкий станок и работает некоторое время.*)

Август входит с сальной свечкой в руках и светит своему отцу, старому Баумерту, который входит, волоча за собой тюк с пряжей.

Бабушка Баумерт. Ах, господи Иисусе, да где же это ты запропал, старик?

Старый Баумерт. Ну, не ворчи, не ворчи. Дай мне хоть немножко очухаться. Посмотри-ка лучше, кого я привел.

Мориц Иегер (*входит, нагибаясь в дверях. Это отставной солдат среднего роста, статный, краснощекий, в гусарской фуражке набекрень. На нем новое платье, крепкие сапоги и чистая, некрахмальная рубашка. Войдя в комнату, Иегер выпрямляется по-военному и отдает честь. Говорит развязным тоном*). Здравья желаем, тетушка Баумерт!

Бабушка Баумерт. Эвона что, да еще какой! Домой, значит, вернулся. А нас ты еще не забыл? Ну, садись-садись! Иди сюда, садись.

Эмма (*вытирает подолом табуретку и подставляет ее Иегеру*). Добрый вечер, Мориц. Ну, что? Захотелось посмотреть, как бедным людям живется?

Иегер. Скажи-ка мне, Эмма... я ведь не верил. Говорят, у тебя мальчик,— скоро в солдаты отдавать будешь. Где это ты его подцепила?

Берта (*берет из рук отца принесенный им скудный запас провизии, кладет мясо на сковородку и ставит в печь*). Ткача-то Фингера ты помнишь?

Бабушка Баумерт. Того самого, который у нас в нахлебниках жил. Он-то ведь на ней жениться хотел, да уж очень хворал грудью. Как я тогда уговаривала девочку! Но разве она меня послушала? Он-то теперь давным-давно умер, а ребенок у нее на шее сидит. Скажи-ка лучше, Мориц, как тебе-то жилось это время.

Старый Баумерт. О нем и толковать нечего, старуха. Ему счастье везет. Теперь он на нас и смотреть не хочет. Одежда у него барская, часы золотые, да еще 10 талеров чистыми деньгами.

И егер (*сидит с важным видом и добродушно улыбается*). Да что уж тут говорить, пожаловаться мне не на что. В солдатах жилось не худо.

Старый Баумерт. Он был в денщиках у ротмистра. Послушай-ка, и разговор-то у него совсем как у господ!

И егер. Я так привык говорить по-господски, что теперь иначе и говорить не могу.

Бабушка Баумерт. Скажите на милость! Такой был негодный мальчишка, а теперь вот какие деньги у него в руках. Ведь ты и работником-то никогда не был, ведь тебя ни к чему путному и пристроить не могли. Ты даже клубка не мог размотать за один присест. Бывало, посидишь-посидишь, а там и вскочишь. Только тебя и видели. Вот расставлять мышеловки да воробьев ловить — на это ты был мастер. Что, правду я говорю?

И егер. Правду, тетушка Баумерт. Но я не одних воробьев ловил, я и ласточек любил ловить.

Эмма. Да, бывало, мы тебя все уговаривали: смотри, Мориц, ведь ласточки ядовиты!

И егер. Вы говорили, а я вас не слушал. А вам-то как жилось, тетушка Баумерт?

Бабушка Баумерт. Ах, господи, так плохо, так плохо живется за последние 4 года, один бог знает! Посмотри-ка на мои пальцы. Уж я не знаю, как эта болезнь и называется. Совсем она меня свернула. Ни ногой, ни рукой двинуть не могу. И сказать не могу, какие страдания приходится терпеть.

Старый Баумерт. Да, плоха стала старуха. Уж, наверное, ей долго не протянуть.

Берта. Утром мы ее одеваем, вечером раздеваем, кормим ее, как малого ребенка.

Бабушка Баумерт (*говорит все время жалобным, плаксивым голосом*). Всякую мелочь для меня другие должны делать: в тягость и себе, и другим. Уж я молила-молила господ бога: возьми ты меня к себе. Ох, господи Иисусе, больно уж тяжело мне! И сама не знаю, как тяжело. Чего доброго, люди думают, что я... а я к работе еще малым ребенком была приучена и всегда делала свое дело, а тут — вона что... (*Она пытается подняться.*) Не могу подняться, да и только! Муж-то у меня хороший, да и дети хорошие. А я так бы и не глядела на них... На что девчонки-то похожи. В них скоро ни кровинки

не останется. Бледны спи, что твое полотно. И работа-то какая! Все у станка да у станка — что дома оставайся, что в люди на место иди. Разве девушки-то живут? Что это за житье для них? Круглый год от станка не отходят, а даже на платишко себе заработать не могут, наготу свою прикрыть нечем. Ни в люди показаться, ни в церковь сходить богу помолиться, ни какого ни на есть гостинца купить. Ходят в отрепьях — и смотреть-то на них совестно. И это в пятнадцать и двадцать лет!

Берта (*у печки*). Печка опять немного дымит.

Старый Баумерт. Еще как дымит-то, некуда деваться от дыма. Печь-то, небось, скоро совсем развалится. А мы вот смотри, как она развалится, да сажу глотай. Все кашляем друг с дружкой наперегонки. Кашель иной раз просто душит, так душит, что кажется, все нутро наизнанку выворачивается, — да никто на это и внимания не обращает. Кому какое до нас дело?

Иегер. За этим должен смотреть Анзорге. Дом-то ведь его, значит, он и исправляй.

Берта. Держи карман, станет он нас слушать. Он и без того все на нас ворчит.

Бабушка Баумерт. Мы, мол, у него больно много места занимаем.

Старый Баумерт. Мы только пикни — он нас в шею. Ведь он не получал с нас за квартиру почти целых полгода.

Бабушка Баумерт. Он человек не бедный, мог бы быть пообходительнее.

Старый Баумерт. Ну, старуха, у него тоже ничего нет. И ему не сладко приходится. Он только не любит говорить людям о своей нужде.

Бабушка Баумерт. Все-таки у него дом-то собственный.

Старый Баумерт. Что ты там мелешь, старуха? Вот выдумала! В этом доме последний кирпич, и тот не его.

Иегер (*вынимает из одного кармана короткую трубку с красивыми кистями, из другого — кварту водки*). Дальше так жить вам невозможно. Просто глазам своим не верю, глядя на ваше житье. Ведь в городах собаки живут лучше вашего.

Старый Баумерт (*волнуясь*). Ведь правда, правда? Ты вот своими глазами видишь! Заикнись-ка наш брат

о том же самом — небось, сейчас же ему говорят, что это только «плохие времена» и больше ничего.

Анзорге (*выходит. В одной руке у него глиняная миска с супом, в другой — наполовину оконченная плетеная корзинка*). Здорово, Мориц. Ты опять здесь?

Иегер. Здорово, дядя Анзорге!

Анзорге (*ставит свою миску в печь*). Вона ты какой! Словно настоящий граф.

Старый Баумерт. А ну-ка покажи нам свои часы. Да что там часы! У него ведь есть еще новая пара и десять талеров чистыми деньгами.

Анзорге (*качает головой*). Да-да, так-так.

Эмма (*собирает с бумаги картофельную кожуру и наполняет ею мешок*). Теперь надо мне нести картофельную кожуру. Может, мне и дадут за нее снятого молока. (*Уходит.*)

Иегер. (*Все его слушают с напряженным и почтительным вниманием.*) Ну-ка раскиньте теперь умом. Ведь вы же меня мучили, пилили. Погоди, мол, Мориц, — как поступишь на военную службу, так тебя заберут в руки. А смотришь — вышло-то не по-вашему. Все это время мне жилось лучше и быть не надо. Полгода прослужил — а у меня уж нашивки. Надо быть расторопным, в этом все дело. Чистил я ротмистру сапоги, ходил за его лошадьё, бегал ему за пивом. А когда я на посту — мундир, бывало, на мне так и блестит. Я первый в конюшне, я первый на перекличке, я первый в седле. Я был страсть какой проворный. А когда выступали в атаку — марш, марш, звон, гром, прочь с дороги! Держусь постоянно настороже, словно охотничья собака. А про себя думал: тут уж ничего не поделаешь, тут уж рассуждать не приходится. Собрал свои мозги, стал держать ухо востро — ну, дело и пошло на лад. И вышло в конце концов так, что сам ротмистр перед всей ротой сказал про меня: «Вот это так настоящий гусар, каким он должен быть!»

Молчание. Иегер закуривает трубку.

Анзорге (*качает головой*). Вот-то тебе счастье везло! Да-да, так-так. (*Он садится на пол, кладет рядом с собой пучок прутьев и продолжает чинить корзинку, придерживая ее ногами.*)

Старый Баумерт. Ну что ж, хорошо, может быть, ты и нам принесешь счастье. Уж не выпить ли и нам с тобой по этому случаю?

Иегер. Ну, конечно, дядя Баумерт, а когда мы прикончим эту бутылочку, то будет и другая. *(Бросает на стол монету.)*

Анзорге *(разиня рот, в тупом изумлении)*. Эх-эх-эх, вот у вас какие дела! Там жаркое, здесь бутылочка водки! *(Он пьет из бутылки.)* За твоё здоровье, Мориц! Да-да, так-так.

Бутылка странствует из рук в руки.

Старый Баумерт. Да, хорошо бы было, если бы у нас всегда был такой кусочек жареного, а то мы по целым годам мяса-то и в глаза не видим. Теперь извольте-ка ждать, пока опять пристапет такая собачка, как вот Амишка: пристала в прошлом месяце да и жила до сих пор. А это ведь не каждый день случается.

Анзорге. Ты велел зарезать Амишку?

Старый Баумерт. А то что же? Ведь она у меня все равно бы с голоду поколела.

Анзорге. Да-да, так-так.

Бабушка Баумерт. Собачка-то была такая славненькая, умненькая...

Иегер. А вы здесь по-прежнему любите жареную собачину?

Старый Баумерт. Да хоть бы этого-то жаркого было у нас вдоволь.

Бабушка Баумерт. А ведь хорошо проглотить иногда кусочек мяса?

Старый Баумерт *(к Иегеру)*. А ты, небось, уж потерял охоту к таким кушаньям. Ну-ка поживи у нас немножко — небось, скорехонько войдешь опять во вкус!

Анзорге *(нюхает)*. Да-да, так-так! А ведь кушанье-то будет хорошее: ишь, как вкусно пахнет.

Старый Баумерт *(нюхает)*. Одно слово, коррица.

Анзорге. А скажи-ка нам, Мориц, как по-твоему, — ты ведь знаешь, что творится на белом свете. Наступят ли когда-нибудь и для нас, ткачей, лучшие времена или нет?

Иегер. Да надо полагать, что наступят.

Анзорге. Мы здесь не то живем, не то умираем.

Больно уж нам плохо живется, право. А ведь с такой-то жизнью мириться приходится. Нужда-то ведь так и ломает и потолок над головой, и пол под ногами. В былые времена, когда я еще в силах был работать за станком, кое-как концы с концами сходились. А теперь вот целыми месяцами приходится сидеть без работы. Плету вот корзинки и живу с грехом пополам, только-только что не умираю. До поздней ночи плетешь — и когда, наконец, свалишься от усталости и заснешь, в конце концов наработал всего на один зильбергрош и шесть пфеннигов. Ты, Мориц, человек образованный; пу, рассуди: можно ли на это жить при нынешней дороговизне? Три талера у меня отбирают под видом налога на мой домишко, один талер под видом поземельных, три талера под видом процентов по закладной. А заработок-то мой всего 14 талеров в год. На прожитие остается семь талеров. На них надо и кормиться, и одеваться, и обуваться, надо чинить одежду, надо квартиру иметь, надо ее отопливать, и мало ли еще что. Где уж тут платить проценты?

Старый Баумерт. Надо бы вот что сделать: кому-нибудь из нас идти в Берлин, прямо к королю, и рассказать ему все как есть пачистоту про нашу жизнь-бытьё.

Иегер. Нет, дядя, это не поможет. Уж сколько об этом писали в газетах! Богачи сумеют все дело по-своему обернуть, и так и этак... Они и самого доброго христианина обойдут.

Старый Баумерт. И как это у них там в Берлине смекалки не хватает?

Анзорге. Ну, скажи на милость, Мориц, неужто это возможно? Если человек из сил выбивается и все-таки не может заработать на процепты, неужто можно отобрать у него домишко? Мужик свои деньги с меня требует. Теперь я и не знаю, что со мной-то будет. Если меня да из собственного моего дома погонят... (*Глокает слезы.*) Здесь я родился; здесь мой отец сидел у станка, больше сорока лет сидел. Бывало, не раз он говорил матушке: «Когда я помру, старуха, смотри, обеими руками держись за дом». Этот дом с бою взят, говорил он. Здесь что ни гвоздь, то бессонная ночь, что ни балка, то целый год полуголодного житья. Кажется, уж ясно...

Иегер. Они и самое последнее отберут, они на это способны.

А н з о р г е. Да-да, так-так. Если дело до этого дойдет, пусть уж лучше они меня из моего дома вынесут, чем мне на старости лет оставаться на улице. Эка штука — смерть! Мой отец тоже не боялся смерти. Только под конец ему стало страшновато. Тогда я лег к нему в постель, и он успокоился. Подумай только, мне, мальчишке, было всего тринадцать лет. Уж очень я устал тогда, ну и заснул около больного — тогда ведь я ничего не понимал. Просыпаюсь — а около меня похолодевший покойник...

Б а б у ш к а Б а у м е р т (*после молчания*). Берта, достань-ка для Анзорге его котелок из печки.

Б е р т а. Нате, покушайте, дядя Анзорге.

А н з о р г е. (*Сквозь слезы начинает есть.*) Да-да, так-так.

Старый Баумерт ест мясо прямо из кастрюли.

Б а б у ш к а Б а у м е р т. Эй, старик, ты бы уж потерпел немножко. Пусть Берта нам всем нарежет.

С т а р ы й Б а у м е р т (*жует*). Два года тому назад я в последний раз причащался. После того я сейчас же продал сюртук, который берег для причастия. На эти деньги мы купили кусочек свинины. С тех пор я мяса в глаза не видал вплоть до сегодняшнего вечера.

И е г е р. Нам мясо не полагается, за нас фабриканты его едят. Они вот как в масле катаются! У них хватит и на жареное, и на печеное, и на экипажи, и на кареты, и на гувернанток, и бог знает еще на что. Бесятся они с жиру-то, не знают, что и выдумать от богатства да от спеси.

А н з о р г е. В прежние времена совсем по-иному все было. Тогда фабриканты сами жили да и ткачу жить давали. А все потому, думаю я, что высшее сословие ни в бога, ни в черта больше не верит. Заповеди забыли и кары божьей не боятся. Они выкрадывают у нас последний кусок изо рта, отнимают где только могут и без того скудную нашу еду. От этих-то людей и идет все наше несчастье. Если бы наши фабриканты были хорошими людьми, нам бы не жилось так плохо.

И е г е р. Август, сходи-ка ты в кабачок и принеси нам еще кварту. А ты, Август, по-прежнему все смеешься?

Б а б у ш к а Б а у м е р т. Я и не понимаю, что с моим мальчиком: он всегда и всем доволен. Что бы ни слу-

чилось, как бы скверно ни жилось — он всегда смеется. Ну, беги, живо, живо!

Август уходит с пустой бутылкой.

Ну что, старик, ведь вкусно, а?

Старый Баумерт (*жует; еда и питье сильно возбуждают и подбодряют его*). Слушай, Мориц, ты ведь у нас свой человек. Ты умеешь читать и писать. Ты нашу жизнь знаешь, ты нас, несчастных ткачей, жалеешь. Тебе бы вот приняться за наше дело да двипуть его хорошенько.

Иегер. Это я с удовольствием. За мной дело не станет. Этой фабрикаптской шушере я бы устроил скандал с нашим удовольствием. За этим я не постою. Я малый обходительный, но уж если во мне закипит злоба и на меня найдет бешенство — тогда я вот как: Дрейсигера в одну руку, а Дитриха в другую, да так ударю их головами, что искры у них из глаз так и посыплются. Ох, если бы можно было устроить так, чтобы всем нам держаться дружно и вместе, — мы бы тогда такой крах устроили господам фабрикантам... просто любо-дорого! Как только они увидят, что мы с ними шутить не желаем, так сейчас же и сократятся. Знаю я этих святош-смирепников. Все они трусы, только и всего.

Бабушка Баумерт. А ведь он правильно говорит; ведь вот я не злая. Я всегда говорила, что и богатые люди должны быть на свете. Но если уж на то пошло...

Иегер. А по мне пусть их всех черт поберет. Этой породы мне ни капельки не жалко.

Берта. Где же отец?

Старый Баумерт незаметно скрылся.

Бабушка Баумерт. И вправду, куда же он пошел?

Берта. Неужели с ним худо... может быть, он уж очень отвык от мясного?

Бабушка Баумерт (*плачет*). Ну, вот извольте видеть. Теперь вот и еда в желудке не остается! Вот досталась на нашу долю малая толика порядочной еды, и ту душа не принимает.

Старый Баумерт (*возвращается, плача от досады*). Ох-ох, сил моих нет больше. До чего они меня довели. Удалось, наконец, достать себе спосный кусок, так и тот впрок не идет. (*Садится на скамейку, горько плача.*)

Иегер (в порыве внезапного негодования, горячо и убежденно). И есть еще люди на свете, начальство, судьи тут же, неподалеку от нас; только то и делают, что небо копят. И вот такие-то люди и смеют обвинять ткачей: вы, мол, могли бы жить прекрасно, вся ваша бедность из-за вашей лени...

Анзорге. Да разве это люди? Это звери!

Иегер. Ну да ладно, наш-то уж свое получил. Мы с рыжим Бекером его хорошо угостили. А под конец спели ему еще нашу песню.

Анзорге. О господи-господи, это и есть та самая песня?

Иегер. Она самая. Вот она.

Анзорге. Как эта песня зовется? Песня Дрейсигера или иначе как?

Иегер. А вот я ее сейчас вам почитаю.

Старый Баумерт. Кто сочинил эту песню?

Иегер. А этого никто не знает. Ну-ка послушайте. *(Читает. Разбирает, как ученик, делает неверные ударения, но читает с неподдельным искренним чувством. В голосе слышны и отчаяние, и горе, и негодование.)*

Есть суд неправый, подлый суд
Для бедняков родной долины —
Без приговора здесь убьют
Или замучат без причины.

Здесь враг глумится над душой,
А мы молчим лишь терпеливо,
И только слышен вздох порой —
Свидетель горя молчаливый.

Старый Баумерт *(захваченный словами песни, взбудораженный до глубины души, несколько раз с трудом удерживается, чтобы не прервать Иегера. Не владея более собой, он обращается к своей жене и бормочет сквозь смех и слезы)*. Застенок здесь для пыток... Правду тот говорит, кто написал это... Сама можешь засвидетельствовать... Как это?.. Здесь вздохам... как бишь... здесь вздохам тяжким счета нет...

Иегер. Здесь горьких слез избыток.

Старый Баумерт. Ты знаешь ведь, сколько мы каждый день вздыхаем — и за работой, и за отдыхом.

Иегер (в то время как Анзорге, бросив работу, застыл, глубоко потрясенный, а старушка Баумерт и Берта несколько раз утирают глаза, продолжает читать).

Здесь Дрейсигер — палач и князь —
Царит средь бедности унылой,
Один ликует, веселясь
Над нашей жалкою могилой.
Так будьте прокляты, злодеи!

Старый Баумерт (дрожа от ярости, топает ногой). Да, так будьте ж прокляты, злодеи!!!

Иегер (читает).

Пока проклятья мы лишь шлем,
Но час придет — и ваши шеи
Веревкой с петлей обовьем.

Анзорге. Так-так — веревкой с петлей обовьем.

Старый Баумерт (угрожающе сжимает кулак).
Вы жрете пищу бедняков.

Иегер (читает).

Напрасны стопы и моленья,
Напрасны жалобы врагам.
«Не хочешь — так умри ж в мученьи», —
Ответ голодным беднякам.

Старый Баумерт. Как? Как это там написано? Здесь и стопами и моленями не помочь? Каждое слово... каждое слово... все верно, как есть. Здесь и слезами не помочь.

Анзорге. Вот так-так, пу-пу! Тут уж ничем не можешь.

Иегер (читает).

Взгляните же на их страданья,
Взгляните же на их нужду,
И если нет в вас состраданья —
Не здесь вам место, а в аду.
Да, состраданья! Это чувство
Не знает сытый господин,
Ему понятно лишь искусство
Драть десять шкур с рабочих спин.

Старый Баумерт (вскакивает в порыве бешенства). Все верно. Вот стою я, Роберт Баумерт, мастер-ткач в Кашбахе. Кто посмсет про меня что-нибудь

сказать? Я всю свою жизнь был честным человеком, а посмотрите на меня! Что мне с того? На что я похож? Что они из меня сделали?.. Застенок... застенок здесь для пыток. *(Протягивает свои руки.)* Вот полюбуйте: кожа да кости. Вы плуты все! Все плуты, без изъятия! *(Падает на стул, плача от отчаяния и злобы.)*

Анзорге *(швыряет корзину в угол, подымается и, дрожа всем телом от ярости, бормочет)*. И это должно перемениться, говорю я,—теперь, сейчас же. Мы больше не хотим терпеть! Мы не станем больше терпеть, будь что будет!

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Бекер.

Мориц Иегер.

Старый Баумерт.

Вельцель, кабатчик.

Фрау Вельцель, его жена.

Анна Вельцель, его дочь.

Коммивояжер *(разъезжающий приказчик)*.

Виганд, столяр.

Хорниг, тряпичник.

Крестьянин.

Кутче, жандарм.

Молодые и старые ткачи.

Просторная комната в корчме в Петерсвальдау. Посреди комнаты толстый деревянный столб, который поддерживает потолок и к которому приделан широкий круглый стол. Немного правее столба, в задней стене, входная дверь. Через нее видны просторные сени, где хранятся бочки и разные принадлежности пивоварения. В комнате, направо от двери,—стойка и деревянная перегородка высотой в человеческий рост с полками для посуды; за нею стенной шкаф, в шкафу ряды бутылок с водкой. Между перегородкой и шкафом небольшое пространство для хозяина. Перед стойкой стол, покрытый пестрой скатертью. Над столом висит не лишенная изящества лампа; вокруг стола — плетеные стулья. На правой стене дверь с надписью: «Винница», ведущая на «чистую полловину». Направо, ближе к авансцене, тикают часы на подставке. На заднем плане, направо от входной двери, стол с бутылками и стаканами. Дальше в углу большая изразцовая печь. На левой стене три небольших окна; под ними, вдоль стены, длинная скамья. Перед скамьей под каждым окном по большому деревян-

ному столу, обращенному своей короткой стороной к стене. Вдоль длинных сторон этих столов стоят скамейки со спинками, вдоль коротких сторон, обращенных внутрь комнаты, по одному деревянному стулу. Стены оштукатурены в синий цвет; на них развешены объявления и пестрые олеографии*. В числе последних портрет Фридриха Вильгельма IV*.

Шольц Вельцель (добродушный великан лет 50 или более) стоит за стойкой и наливает пиво из бочки в кружку.

Фрау Вельцель гладит у печки. Это видная, чисто одетая женщина; на вид ей еще лет 35-ти лет.

Анна Вельцель (миловидная молодая девушка лет 17-ти с прекрасными рыжевато-белокурыми волосами, опрятно одетая) сидит за столом, покрытым скатертью, и выпивает. Она подняла голову и прислушивается: вдали детские голоса поют похоронный напев.

Мастер Виганд (столяр в рабочей блузе) сидит за тем же столом, где и Анна; перед ним кружка баварского пива. Судя по его наружности, можно сказать, что он прекрасно понимает ту истину, в силу которой «кто хочет добиться на этом свете кое-какого благополучия, тот должен быть хитрым, проворным и неуклонно преследовать свои цели».

Коммивояжер сидит за круглым столом посреди комнаты и ест бифштекс. Это человек среднего роста, хорошо упитанный, в прекрасном расположении духа, живой и несколько нахальный. Одет по моде. Его дорожные вещи — саквояж, чемодан с образчиками и плюшевое одеяло — лежат около него на стульях.

Вельцель (*подает коммивояжеру кружку пива, обращаясь к Виганду*). Сегодня в Петерсвальде черт знает что творится!

Виганд (*резким голосом, напоминающим звук трубы*). Ведь сегодня у Дрейсигера сдают работу.

Фрау Вельцель. Раньше в эти дни никогда не бывало такого шума.

Виганд. Ведь Дрейсигер берет 200 новых ткачей; должно быть, оттого и шумят.

Фрау Вельцель (*продолжает гладить*). Да-да, все дело в этом. Уж если ему понадобилось двести, то паверное пришло шестьсот. У нас здесь этой породы достаточно.

Виганд. Да, черт возьми, их здорово много. Уж, кажется, чего хуже им приходится, а смотришь — они все еще не перевелись и никогда не переведутся. Детей рожают на свет без конца, никакой работы на них не напасешься.

Звуки похоронного пения становятся слышнее.

К тому же еще эти похороны. Ведь ткач Нептвиг умер.

Вельцель. Он долго тянул, бедняга. Уж он несколько времени ходил бледный как смерть и худой как скелет.

В и г а н д. Поверишь ли, Вельцель? Мне еще никогда не приходилось сколачивать такого маленького и узенького гробика для взрослого человека. Ведь покойный весил всего каких-нибудь два пуда.

К о м м и в о я ж е р *(жует)*. Я только одного не понимаю... Куда ни помотришь, какую газету ни возьмешь в руки, везде читаешь самые страшные истории о нищете ткачей; из всего этого выносишь впечатление, что здесь люди уж наполовину перемерли с голоду. А вот посмотрите на такие похороны. Я только что был в деревне. Игрует музыка, идут школьный учитель и его ученики, потом пастор, а за ним толпа народа. Господи боже ты мой! Точно китайского богдыхана хоронят. Ведь вот могут же платить за все это... *(Пьет пиво. Ставит кружку на стол и говорит весело и развязно, обращаясь к Анне.)* Ведь верно, барышня? Правду я говорю?

Анна сконфуженно улыбается и усердно продолжает работать.

Наверно, вы вышиваете туфли для папаши.

В е л ь ц е л ь. Ну, нет, я не охотник до таких вещей.

К о м м и в о я ж е р. Скажите, пожалуйста. А я бы с радостью отдал половину своего состояния, если бы барышня вышивала эти туфли для меня.

Ф р а у В е л ь ц е л ь. Мой муж не понимает толку в таких работах.

В и г а н д *(несколько раз покашливал, двигал своим стулом и собирался заговорить)*. Господин изволил превосходно выразиться насчет похорон. Ну скажите же, барышня, разве так хоронят маленьких людей?

К о м м и в о я ж е р. Да-да, вот и я то же самое говорю... Ведь каких денег все это стоит! И откуда только эти люди берут деньги?

В и г а н д. Покорнейше прошу извинения, господин; это ужасное непонимание среди здешнего низшего класса населения. С позволения сказать, они себе составляют такое неумеренное представление насчет должного почтения и необходимой последней дани уважения блаженно усопшим покойникам. Если же в особенности дело касается скончавшихся родителей, так это у них, можно сказать, своего рода суеверие. Тогда дети и ближайшие наследники покойных собирают все свое самое последнее, а если и этого не хватает, то берут в долг у соседнего помещика. Ну вот и входят по уши в долги: его преподо-

бию господину пастору они должны, должны и кюстеру и всем прочим, кто бывает на похоронах. В долг берутся и угощение, и вино, и все прочее, что полагается. Нет-нет, хоть я и одобряю сыновнюю почтительность, но уж никак не одобряю того, чтобы потомки усопших всю свою жизнь пребывали в долгах.

Коммивояжер. Но, позвольте, ведь пастор должен же отговаривать их от этого!

Виганд. Покорнейше прошу извинения, господин, здесь я принужден высказать опасение, что каждая маленькая община имеет свой храм божий и должна содержать свое преподобие — пастора. На таких-то именно больших похоронах высокое духовенство и имеет свой самый лучший доход. Чем блистательнее обставляются такие похороны, тем больше пожертвований течет на храм божий. Кто знаком со здешними рабочими условиями, тот может утверждать с достоверною точностью, что их преподобия неохотно терпят тихие и скромные похороны.

Хорниг (*входит; маленький кривобокий старик, тряпичник; через плечо одета лямка*). Добрый день! Рюмочку простой, пожалуйста. Ну, фрау Вельцель, не найдется ли у вас тряпочек? Милая барышня, у меня в тележке разного товару много, не желаете ли ленточек, тесемочек, подвязочек, булавочек, шпилечек, крючков с петельками? Все, что хотите, отдам за пару тряпок. (*Изменившимся голосом.*) Из тряпочек сделают хорошенькую беленькую бумажечку, а на той бумажечке женишок напишет вам письмецо.

Анна. Покорно благодарю, я в женихах не нуждаюсь!

Фрау Вельцель (*продолжает гладить*). Вот какая девчонка, о замужестве и слышать не хочет.

Коммивояжер (*вскакивает, по-видимому, приятно пораженный, подходит к накрытому столу и протягивает Анне руку*). Вот это умно, барышня! Позвольте пожать вашу ручку. Берите с меня пример. Останемся-ка лучше свободными!

Анна (*сильно покраснела, дает ему руку*). Да ведь вы уже женаты.

Коммивояжер. Сохрани боже! это я только делаю вид. Вы так думаете потому, что у меня на руке кольцо. Это я его одеваю для того, чтобы оградить свою

обаятельную личность от непрошенных авансов. А вас вот я не боюсь. *(Он кладет кольцо в карман)*. Ну скажите же серьезно, барышня, неужели вы и вправду не хотите хоть немпожечко выйти замуж?

А н п а *(качает головой)*. Ну вот еще!

Ф р а у В е л ь ц е л ь. Она останется в девушках или выйдет за какую-нибудь редкостную птицу. Она у нас очень разборчива.

К о м м и в о я ж е р. Ну что ж! Чего не бывает на свете? Один богатый помещик в Силезии взял за себя горничную своей матери, а богатый фабрикант Дрейсигер ведь тоже женился на дочери сельского старосты. Та и не сравнится с вами по красоте, барышня, а разъезжает теперь в важных экипажах с ливрейными лакеями на запятках. Разве этого не бывает? *(Ходит по комнате, подтягиваясь и переминаясь с ноги на ногу)*. Я бы выпил теперь чашечку кофе.

Входят Анзорге и старый Баумерт. У обоих по тюку с пряжей. Стараясь не делать шума, они подходят к Хорнигу и скромно садятся за один стол с ним.

В е л ь ц е л ь. Здравствуй, дядя Анзорге. И ты опять показался на свет божий.

Х о р н и г. И ты, наконец, вылез из своего закоптелого гнезда.

А н з о р г е *(чувствует себя неловко)*. Я опять надумал сходить за пряжей.

С т а р ы й Б а у м е р т. Он таким способом за десятую грошами гонится.

А н з о р г е. Да вот, хочешь не хочешь, приходится. Плести корзинки тоже толку мало.

В и г а н д. Конечно, это лучше, чем ничего. Я очень хорошо знаком с Дрейсигером. Ведь он для того только и старается, чтобы вам было занятие. На прошлой неделе я выставял зимние рамы у него в квартире. Так мы с ним говорили об этом. Он ведь делает это только из сострадания.

А н з о р г е. Да-да, так-так.

В е л ь ц е л ь *(подает ткачам по рюмке водки)*. Вот вам. А ну-ка скажи, Анзорге, сколько времени ты уже не брился? Вот тому господину очень хочется это знать.

К о м м и в о я ж е р *(кричит Вельцелю)*. Ах, господин Вельцель, ведь я этого не говорил. Господин мастер ткац-

кого ремесла только и бросился мне в глаза своей почтенной наружностью. Такие богатырские фигуры теперь не часто встречаются.

А н з о р г е *(в смущении чешет себе затылок)*. Да-да, так-так.

К о м м и в о я ж е р. Такие сильные люди — истинные сыны природы, теперь попадаются очень редко. Все мы слишком искалечены культурой. А мне вот еще доставляет удовольствие такое первобытное состояние. Какие пушистые брови, какая густая борода...

Х о р н и г. Послушайте, почтенный господин, у этих людей не хватает денег на цирюльника, а на бритву и подавно. Что растет, то и растет. На человеческую наружность им тратить не из чего.

К о м м и в о я ж е р. Послушайте, милейший. Я насчет этого ничего не говорю... *(Тихонько к хозяину.)* Можно предложить волосатому человеку кружку пива?

В е л ь ц е л ь. Нет, этого никак не возможно. Он ни за что не возьмет. У него есть свои пресмешные причуды.

К о м м и в о я ж е р. Ну, так не надо. Вы позволите, барышня? *(Садится за стол, покрытый скатертью.)* Я вас уверяю, с тех пор, как я сюда вошел, я не могу глаз отвести от ваших волос. Какие они мягкие, какие густые! Какой у них прелестный матовый блеск! *(От восхищения целует кончики своих пальцев.)* А цвет-то какой!словно спелая рожь. Когда вы приедете с вашими волосами в Берлин, вы там произведете настоящий фурор. Parole d'honneur¹, с такими волосами вы можете явиться прямо ко двору. *(Отклоняется на спинку стула и лобуется волосами Анны.)* Великолепно, одно слово, великолепно!

В и г а н д. Из-за этих волос ей даже дали презабавное прозвище.

К о м м и в о я ж е р. Какое же именно?

А н н а *(все время хихикает себе под нос)*. Ах, да вы не слушайте!

Х о р н и г. Ведь вас называют лисой, правда?

В е л ь ц е л ь. Ну, будет вам! Вы окончательно вскружите голову моей девочке. Уж без того у нее много вздору в голове. Сегодня она желает выйти за графа, а завтра и графа ей уже мало — подавай ей князя!

¹ Честное слово.

Фрау Вельцель. Да полно тебе чернить девушку, Вельцель! Какое же в том преступление, коли человек добивается лучшего? Как ты рассуждаешь, так рассуждают далеко не все. И было бы очень плохо, если бы все так рассуждали: тогда каждый сидел бы всю жизнь на своем месте и никто бы не двигался вперед. Если бы де-душка Дрейсигера рассуждал так же, то он навеки и остался бы бедным ткачем. А теперь Дрейсигеры богачи. Старик Тромтра тоже был простым бедным ткачем, а теперь у него двенадцать имений, да, кроме того, он в дворяне попал.

Виганд. Уж ты как хочешь, Вельцель, а твоя жена на этот раз совершенно права. Это я могу засвидетельствовать. Если бы и я рассуждал, как ты, то разве бы у меня было теперь семь подмастерьев?

Хорниг. Да, ты на этот счет ловок, надо правду сказать. Ткач еще на своих ногах, а ты примериваешь, какой ему сделать гроб.

Виганд. Кто хочет чего-нибудь достичь, тому зевать не приходится.

Хорниг. Да-да, ты и не зеваешь. Ты лучше всякого доктора знаешь, когда к ткачу должна придти смерть за его ребеночком.

Виганд *(только что улыбавшийся, вдруг выходит из себя)*. А ты лучше самой полиции знаешь, кто из ткачей на руку не чист и кто прикарманивает себе каждую неделю по пучку шпук. Знаем мы тебя, пришел за тряпками, а при случае и от краденой пряжи не отказался.

Хорниг. А ты свой хлеб насущный добываешь с кладбища! Чем больше покойников, тем больше выгоды для тебя. Ты, небось, детским могилкам на кладбище счет ведешь и каждой новой могилке радуешься, гладишь себя по брюшку да приговариваешь: «В нынешнем году урожай! Маленькие покойнички нынче так и сыплются, словно майские жуки с деревьев. А мне по такому случаю каждую неделю перепадет лишняя бутылочка винца».

Виганд. Хотя бы и так, все-таки я краденым не торгую.

Хорниг. Ты только богатому фабриканту при случае по два счета за одну работу подаешь, а то в темную безлунную ночьку две-три дощечки стащишь с постройки Дрейсигера.

В и г а н д (*поворачивается к нему спиной*). Ты зря-то слова не бросай, говорить с тобой неохота. (*Снова быстро поворачивается к Хорнигу.*) Ты — враль, вот что!

Х о р н и г. Столяр по покойницкой части.

В и г а н д (*обращаясь к присутствующим*). Все знают, что он умеет скотину портить.

Х о р н и г. Ну, ты, поосторожнее! А то как бы я и тебя самого не испортил, благо, заговоры знаю.

Виганд бледнеет.

Ф р а у В е л ь ц е л ь (*подает коммивояжеру кофе*). Не прикажете ли подать вам кофе на чистую половину?

К о м м и в о я ж е р. Сохрани боже! Я буду сидеть здесь по гроб жизни.

Входят молодой лесничий и крестьянин, у последнего в руках кнут. Говорят оба сразу: «Добрый вечер!»

К р е с ь т ь я н и н. Позвольте нам по рюмочке имбирной.

В е л ь ц е л ь. Здравствуйте, господа! (*Наливает водку.*)

Лесничий и крестьянин чокаются друг с другом, пьют и ставят пустые рюмки на стойку.

К о м м и в о я ж е р. Что, господин лесничий, хороший конец сделали?

Л е с н и ч и й. Порядочный! Я иду из Штейнзейферсдорфа.

Входят первый и второй старые ткачи и садятся за один стол с Баумертом и Хорнигом.

К о м м и в о я ж е р. Извините, вы лесничий графа Гохгейма?

Л е с н и ч и й. Нет, я служу в имении графа Кейльпа.

К о м м и в о я ж е р. Так-так, я и хотел сказать это самое. Здесь так много графов, баронов и разных сиятельных особ. Нужно иметь громадную память, чтобы запомнить все имена. А для чего у вас топор, господин лесничий?

Л е с н и ч и й. Я его отнял у порубщиков.

С т а р ы й Б а у м е р т. Наши господа помещики страсть как дорожат каждой щепочкой.

К о м м и в о я ж е р. Позвольте, ведь нельзя же, чтобы всякий тащил все, что ему нужно!

Старый Баумерт. С позволения сказать, здесь, как и везде, есть и большие и маленькие воры. Здесь есть и такие люди, которые в больших размерах ведут торговлю краденым лесом и обогащаются с этого. А вот если какой-нибудь бедный ткач...

Первый старый ткач (*перебивает Баумерта*). Мы не смеем взять и веточки хвороста, а вот господа, те, небось, не стесняясь, дерут с нас последнюю шкуру. Мы плати и налог на содержание полиции, мы неси и натуральные повинности, налог на пряжу, не говоря уже о том, что нас зря заставляют делать большие концы и всячески на господ работать.

Анзорге. Да оно так и есть: что на нашу долю оставит фабрикант, то у нас из кармана вытащит помещик.

Второй старый ткач (*сидящий за одним из соседних столов*). Я сам говорил об этом с нашим барином. «Покорнейше прошу извинения, господин граф,— сказал я ему,— но в этом году я не могу тратить столько дней на работу на барском дворе. Сил у меня не стало работать столько». А он спрашивает: «Это почему?» А я говорю: «Прошу прощения, у меня вода все испортила. Она смыла весь мой посев, а он и без того был невелик. Чтобы жить, приходится теперь работать день и ночь. Такая задалась непогода...» Эх, братцы-братцы, стою я да и руки себе ломаю. Всю мою вспаханную землю так и смыло с горы да и нанесло прямо мне в домишко. А семена-то, семена дорогие! Ох, господи-господи! И взвыл же я и всю неделю выл и плакал, чуть-чуть что не ослеп. А потом снова пришлось маяться: перетащил всю землю опять на гору.

Крестьянин (*грубо*). Уж будет тебе плакаться-то! Наш брат должен терпеть без ропота все, что нам посылает господь. А если вам не больно-то хорошо живется, так сами в этом виноваты. Что вы делали, когда дела шли лучше? Вы проиграли да пропили. Если бы вы тогда скопили деньжонок на черный день, то вам теперь не приходилось бы таскать пряжу да господские дрова.

Первый молодой ткач (*стоя с несколькими товарищами в сенях, говорит через дверь*). Мужик и есть мужик, хотя бы до девяти часов в постели валялся.

Первый старый ткач. Вот как обстоят наши дела — что крупный, что мелкий землевладелец — для нас

все едино. Вот, например, когда ткачу пужпа квартира, мужик говорит ему: «У меня найдется копура, где бы ты мог жить. Но за нее ты должен платить мне хорошие деньги, а кроме того, должен помогать мне убирать соно и хлеб, а коли ты на это не согласен, я не согласен дать тебе конуру. А пойди ткач к другому мужику, другой скажет ему то же самое, и третий то же.

Старый ткач. Ткач — что вол: с него и семь шкур содрать не грех.

Крестьянин (*рассерженный*). Ах, вы, голодная дрянь! Да на что вы годпы-то? Разве вы с сохой-то справитесь? Да вам ни за что не проложить ни одной прямой борозды, вам и спопа-то па воз не поднять! Ваме дело — лентяйничать да с бабами возиться. Велика польза от вас, нечего сказать, шушера вы этакая. (*Кланяется хозяину и уходит.*)

Лесничий, смеясь, выходит вслед за ним. Вельцель, столяр и ффрау Вельцель громко смеются, коммивояжер посмеивается про себя.

Когда смех смолкает, наступает тишина.

Хорниг. Ай да мужик! Сердит, словно породистый вол... Да что уж тут говорить: знаю я, какая здесь пужда. Чего-чего только я не видал своими глазами в здешних деревнях! Вчетвером и впятером люди лежат голые на мешке с соломой. Вот и вся их постель.

Коммивояжер (*тоном мягкого выговора*). Позвольте же, милейший. Ведь существуют очень различные мнения относительно тяжелого положения здешних горных жителей. Если вы умеете читать...

Хорниг. Я полагаю, что читаю по хуже вашего, господин. Нет, уж извините. Кому и знать, как не мне? Потолчешься да потолкаешься в здешних краях лет сорок с котомкой на горбу, так кое-что узнаешь в конце концов. А что было с Фульнерами? Дети копались в павозе вместе с соседними гусями. И все умерли голые на каменном полу. С отчаяния они ели вонючий клей... Да, голод здесь унес не одну сотню людей.

Коммивояжер. Если вы умеете читать, так вы должны знать, что по инициативе правительства производятся точные исследования и что...

Хорниг. Знаем мы это, знаем. Придет от правительства этакий господин — и все-то он знает заранее, а сам еще ничего не видал своими глазами. Побродит нем-

ножку у самого устья ручья, где у нас стоят лучшие дома, а дальше и не пойдет — жаль, видите ли, пачкать красивые блестящие сапоги. Вот он и думает, что во всей деревне так же хорошо, как и там, а потом сел в коляску да и уехал, только и всего. А после того этот самый пишет в Берлин: так, мол, и так, нет никакой нужды! А будь у него хоть немножко терпения, и заберись он немножко выше в гору, вверх по течению ручья, и загляни он хоть через речку на окраину деревни, он бы не то увидел. Небось, он не видел лачужек — тех самых, что чернеют на горах, словно какие-то старые гнезда, а они вон какие — прокоптелые и развалившиеся. Кажется, одной спички довольно, чтобы их поджечь. Вот если бы он на эти лачужки посмотрел, так, небось, должен бы был написать в Берлин совсем другое. Пусть бы они ко мне пожаловали, эти чиновные господа от правительства, которые не хотят верить, что у нас действительно пужда. Я бы им кое-что рассказал. Уж я бы открыл им глаза, уж показал бы им все наши голодные трущобы.

За кулисами поют песню ткачей.

Вельцель. Вот они опять поют свою чертовскую песню.

Виганд. Они всю деревню перевернут вверх ногами!

Фрау Вельцель. Точно в воздухе что-то носится.

Иегер и Бекер входят под руку, за ними кучка молодых ткачей. Они с шумом вваливаются в сени, а оттуда — в комнату.

Иегер. Эскадрон, стой! По местам.

Вошедшие садятся у столов, где сидят уже другие ткачи, и начинают с ними разговаривать.

Хорниг (*кричит Бекеру*). Ну, скажи, пожалуйста, что такое случилось? Почему это вы нынче ходите целыми кучками?

Бекер (*многозначительно*). Пока что еще не случилось ничего, а может быть, что-нибудь случится. Правда, Мориц?

Хорниг. Ну, вот еще выдумали! Оставьте вы ваши штуки.

Бекер. Кровь уже текла. Хочешь, гляди! (*Он заворачивает рукав до плеча и показывает следы только что*

привитой оспы. Другие молодые ткачи делают то же самое.) Мы были у фельдшера Шмита, он нам привил оспу.

Хорниг. Ну, теперь я понимаю. Ничего нет удивительного, что на улицах стоит такой шум. Когда такие сорванцы по деревне шляются...

Иегер (с важным, надутым видом, громким голосом). Две кварталы сюда сразу, Вельцель. Я плачу за обе. Может, ты думаешь, у меня нет денег? Как бы не так! Если мы захотим, мы тоже можем водку пить и кофеем угощаться вплоть до завтрашнего дня, но хуже какого-нибудь приказчика.

Хохот среди молодых ткачей.

Коммивояжер (с комическим изумлением). Уж не насчет ли моей особы изволите говорить?

Хозяин, хозяйка, их дочь и коммивояжер смеются.

Иегер. Про того и говорим, кто на свой счет принимает.

Коммивояжер. Позвольте, молодой человек, видно, ваши дела идут прекрасно.

Иегер. Мне не на что пожаловаться. Я коммивояжер по части готового платья. Мы с фабрикантом барыши пополам делим. Чем больше голодает ткач, тем жирнее я обедаю. Чем горше их нужда, тем слаще моя еда.

Бекер. Молодчина! Твое здоровье, Мориц.

Вельцель (подает ткачам водку. Отойдя от них, у стойки он останавливается и медленно, со свойственной ему вялостью и флегматичностью, обращается опять к ткачам). Этого господина вы оставьте в покое: он вас ничем не задевал.

Голоса молодых ткачей. Ведь и мы его не задевали.

Фрау Вельцель перекинулась несколькими словами с коммивояжером. Она берет его чашку с кофе и выносит ее в соседнюю комнату. Коммивояжер идет за ней туда же. Ткачи смеются им вслед.

Голоса молодых ткачей (поют). Кто сыт и кто жиреет без праведных трудов...

Вельцель. Тише-тише. Эту песню вы пойте где хотите, только не в моем доме.

Первый старый ткач. Он правду говорит. Бросьте эту песню!

Бекер. А перед Дрейсигером мы еще устроим торжественное шествие. Надо же ему еще разок послушать нашу песню.

Виганд. Ну, вы! Смотрите, очень-то не шумите. Как бы и для вас чего не вышло.

Хохот и крики «ого!». Входит Виттих. Это старый седой кузнец; пришел прямо из кузницы; закоптелый, без шапки, в фартуке, в деревянных башмаках. Войдя, он останавливается у стойки в ожидании рюмки водки.

Виттих. Пусть их, пусть позабавятся. Коли собака громко лает, значит, она больно кусается.

Голоса старых ткачей. Эй, Виттих, Виттих.

Виттих. Он самый. Чего падо?

Голоса старых ткачей. Виттих пришел, Виттих! — Иди сюда, Виттих, подсаживайся к нам! — Сюда, сюда, дядя Виттих!

Виттих. Ну, вот еще! Стану я якшаться с такими нехристями!

Иегер. Поди-ка сюда, выпей с нами.

Виттих. Оставь свою водку при себе. Коли я пить захочу, я сам и платить буду. *(Берет свою рюмку и подсаживается к Баумерту и Анзорге. Хлопает последнего по животу.)* Скажи, брат ткач, здесь кушанье какое? Капуста да из вшей жаркое?

Старый Баумерт. Что и говорить, кушанье прекрасное. А вот мы, ткачи, им недовольны.

Виттих *(с поддельным изумлением таращит глаза на Баумерта)*. Что ты, что ты? Да ты ли это, Гейнрих? *(Хохочет.)* Ну, братцы, животики от смеха подвело. Старый Баумерт хочет устроить революцию. Ну, теперь дело пойдет на лад; сперва начнут портные, а потом взбунтуются барашки, а за ними крысы и мыши. Господи владыко! То-то начнется кутерьма!

Старый Баумерт. Видишь ли, Виттих, ведь я все такой же, каким был прежде. Я и теперь говорю: если бы можно было сделать все по-хорошему, это было бы самое лучшее.

Виттих. Вот еще! Дело пойти-то пойдет, да не по-хорошему. Да где же такие дела делались по-хорошему? Разве они делались по-хорошему во Франции? Разве Ро-

беспьер богатых-то по головке гладил? Тогда расправа была коротка: долой всех негодяев! На гильотину их! Так оно и везде должно быть: «алон занфан»! * Жарепыето гуси сами в рот не летят.

Старый Баумерт. Уж если бы я мог пробиться хоть как-нибудь.

Первый старый ткач. Поверь, Виттих, нам совсем невтерпеж стало.

Второй старый ткач. И домой-то идти тошно-хонько. В постели валяемся — голодаем; работаем — тоже голодаем.

Первый старый ткач. Дома можно с ума сойти.

Апзоргс. А по мне все едино, что ни случись.

Голоса старых ткачей (*с возрастающим возбуждением*). И нигде-то нам покоя нет. — Силушки совсем не стало работать. — У нас в деревне один ткач уже рехнулся: целыми днями сидит нагишом у ручья и моется!

Третий старый ткач (*поднимается, возбужденный вином, и говорит заплетающимся языком с угрожающим жестом, подняв кверху палец*). В воздухе пахнет судом! Не изменяйте своим. В воздухе пахнет судом! Господь бог...

Некоторые смеются. Его насильно усаживают.

Вельцель. Этому довольно и одной рюмки — сейчас в голову ударит.

Третий старый ткач (*снова вскакивает*). Какой там бог? Не верят они в бога! Нет для них ни рая, ни ада. Над верой они только смеются.

Первый старый ткач. Ну, будет тебе, будет!

Бекер. Пусть выскажется. Пусть прочтет свою отповедь. Может быть, кое-кому она и пригодится.

Многие голоса (*кричат в беспорядке*). Пусть его говорит, пусть говорит.

Третий старый ткач. Вот ад разинул безмерную пасть свою, чтобы принять туда всех тех, кто идет против бедных и попирает права несчастных. Так говорит господь...

Волнение.

Третий старый ткач (*вдруг принимается декламировать, как школьник*).

Меня, ей-богу, это удивляет:

Ткачей холста все страшно презирают.

Бекер. Да ведь мы работаем нанку!

Хохот.

Хорниг. На льяных фабриках ткачам приходится еще хуже — те бродят по своим горам, бледные, словно покойники. А у вас еще хватает сил, чтобы бунтовать.

Виттих. По-твоему, страшнее нынешних времен уж ничего не будет. Погоди, небось, фабрикант еще выколоти из них и последние силенки.

Бекер. Ведь он и так сказал: настанут и такие времена, когда ткачи будут работать и за одну корку хлеба.

Волнение.

Многие старые и молодые ткачи. Кто это сказал?

Бекер. Это Дрейсигер сказал про ткачей.

Молодой ткач. Эту гадину пужно повесить прежде всех!

Иегер. Послушай, Виттих. Ты всегда так много рассказывал про французскую революцию. По этому поводу ты много говорил хороших слов. Ну, так вот что я тебе скажу: скоро ты на деле сможешь показать, кто ты такой — пустой болтун или честный человек.

Виттих (*вспылив*). Ты у меня только пикни, молокосос! Слышал ли ты когда-нибудь, как пули свистят? Стоял ли когда-нибудь на форпостах в неприятельской стране?

Иегер. Ну, будет тебе браниться. Ведь мы же товарищи. Я ничего обидного не хотел сказать.

Виттих. Плевать мне на такого товарища, как ты. Ах, ты чучело!

Жандарм Кутче входит.

Несколько голосов. Ш-ш-ш-ш, полиция!

Долгое время раздаётся шиканье, пока, наконец, не водворяется тишина.

Кутче (*садится за круглый стол посреди комнаты при глубоком молчании всех окружающих*). Рюмочку водки, пожалуйста.

Снова полная тишина и молчание.

Виттих. Ну, что, Кутче, приехал к нам порядок наводить?

К у т ч е *(не обращая внимания на Виттиха)*. Здорово, хозяин!

В и г а н д *(из-за своего угла за стойкой)*. Благодарствуй, Кутче.

К у т ч е. Ну, как дела?

В и г а н д. Спасибо, ничего себе.

Б е к е р. Начальство господина Кутче боится за нас, как бы мы не объелись, благо, нам жалованье большое платят.

Смех.

И е г е р. Правда, Вельцель, ведь мы ели свинину и клецки с кислой капустой, а теперь сейчас будем пить шампанское.

Смех.

В е л ь ц е л ь. А вот и солнышко выглянуло.

К у т ч е. Если вам дать жаркого да шапманского, вы и этим не будете довольны. Ведь вот и я не пью шампанского и должен с этим мириться.

Б е к е р *(указывая на нос Кутче)*. Этот поливает свой красный огурец водкой и пивом. Такой огурец от этого созревает отлично.

Смех.

В и т т и х. У жандарма ведь тоже жизнь не легкая: то изголодавшегося нищего мальчишку в кутузку надо сажать, а там надо соблазнить хорошенькую девушку-ткачиху, потом надо нализаться до чертиков и так избить жену, чтобы она убежала со страху к соседям; и на лошади гарцовать надо, и на перине пуховой лежать до девяти часов — ведь все это пелегкие дела.

К у т ч е. Болтай, сколько хочешь. Рапо или поздно ты себе сломаешь-таки шею. Ведь все давно знают, что ты за птица. Твоя бунтовщицкая болтовня всем известна, и начальство тоже про нее знает. Знаем мы таких, как ты. Пьют водку и шлятся по кабакам, пока не доведут жену и детей до суммы, а самих себя до тюрьмы. Знаем мы таких, которые бунтуют и будоражат народ, пока сами не попадут в беду.

В и т т и х *(смеется с горечью)*. Ну, что будет, что случится, об этом кто знает. А пасчет беды, может быть, ты и правду говоришь. *(С неудержимо прорвавшейся злобой.)* А на это я вот что скажу: коли дело до этого дойдет, то, по крайней мере, я буду знать, кто про меня пасплетни-

чал фабриканту, и кто меня очернил и оклеветал перед другими господами, и отчего мне больше не дают работы, буду знать и про то, кто натравил на меня мужиков и мельников и отчего ко мне ни одной лошади больше не приводят, ни одного колеса мне починить не дают. Знаю я, знаю, кто все это наделал. Я тебя, паршивая каналья, раз уже стащил с лошади, когда ты бил кнутом маленького глупого мальчика за какие-то зеленые груши... А теперь вперед говорю, чтобы ты знал: коли ты меня засадишь в тюрьму — пиши сейчас же свое завещание. Лишь только я услышу еще раз о чем-нибудь, как возьму, что попадется под руку — подкову так подкову, молоток так молоток, ведро так ведро, — и отправлюсь тебя искать. Коли даже на кровати найду — с кровати сволоку и башку пробью, не будь я Виттих, коли я этого не сделаю. *(Вскакивает и наступает на Кутче.)*

Молодые и старые ткачи *(удерживают его)*. Виттих, да ты с ума сошел.

Кутче *(поднимается, лицо его бледнеет. Говоря следующие слова, он понемногу пододвигается к двери. Чем больше к ней приближается, тем смелее становится. Последние слова он говорит уж на пороге и, кончив свою речь, тотчас же исчезает)*. Ты чего ко мне пристал? Что тебе от меня нужно? Разговаривать с тобой мне не о чем! Мне надо поговорить со здешними ткачами. Я тебе ничего не сделал. До тебя мне нет никакого дела. А ткачам я должен передать вот что: господин исправник велел мне запретить вам петь эту песню — песню Дрейсигера, или как вы ее там называете. И если этот галдеж на улицах не прекратится, то [господин] исправник позаботится о том, чтобы всех вас усадить в тюрьму. Там у вас будет больше покоя и свободного времени, там вы можете петь, сколько вашей душеньке угодно, сидя на хлебе и на воде. *(Уходит.)*

Виттих *(кричит ему вслед)*. Как он смеет нам что-нибудь запрещать? Захотим кричать — и будем, да так, что окна задрожат и в Рейхепбахе слышно будет. Захотим петь — и будем, да так, что дома фабрикантов свалятся им на головы и каски на головах у жандармов запляшут, — и никому до этого дела нет.

Бекер встает и подает знак, чтобы начинали петь. Он начинает первый. Остальные подхватывают.

Есть суд, неправый, злобный суд
Для бедняков родной долины,
Без приговора здесь убьют,
Замучат без причины.
Здесь враг глумится над душой,
А мы молчим лишь терпеливо,
И только слышен вздох порой,
Свидетель горя молчаливый.

Хозяин старается остановить пение, но никто его не слушает. Виганд затыкает уши и убегает. Во время пения следующего куплета все поднимаются и идут вслед за Виттихом и Бекером, которые кивками и знаками приглашают всех следовать за собой.

Здесь Дрейсигер — палач и князь —
Царит средь бедности унылой,
Один пирует, веселясь,
Над нашей жалкою могилой.
Так будьте ж прокляты, злодеи,
Пока проклятья мы лишь шлем,
Но час придет — и ваши шеи
Веревкой с петлей обовьем.

Большая часть ткачей поет этот куплет уже на улице, только некоторые молодые ткачи еще расплачиваются с хозяином около стойки. В конце следующего куплета в комнате остаются Вельцель, его жена, его дочь, Хорниг и старый Баумерт.

Напрасны просьбы и моления,
Напрасны жалобы врагам.
«Не хочешь — так умри ж в мученьи», —
Ответ голодным беднякам.
Взгляните же на их страданья,
Взгляните же на их нужду,
И если нет в вас состраданья,
Не здесь вам место, а в аду.
Да, состраданья! Это чувство
Поймет ли сытый господин?
Ему понятно лишь искусство
Драть десять шкур с рабочих спин.

Вельцель (*со спокойным и равнодушным видом убирает стаканы*). Что это они сегодня словно с цепи сорвались?

Старый Баумерт собирается уходить.

Хорниг. Скажи мне, пожалуйста, Баумерт, что это они затевают?

Старый Баумерт. Они хотят идти к Дрейсигеру — пусть-ка он увеличит плату за работу.

Вельцель. Неужто и ты принимаешь участие в этих глупостях?

Старый Баумерт. Видишь ли, Вельцель, ведь я не один. Молодежь затевает, а старикам отставать не приходится. (*Уходит, несколько смущенный*).

Хорниг (*поднимается*). Ну, будет чудо, коли дело здесь не дойдет до беды.

Вельцель. И старики туда же тянутся, совсем с ума сошли!

Хорниг. Каждый человек своего добивается!

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Бекер.

Морнц Иегер.

Старый Баумерт.

Анзорге.

Дрейсигер.

Пфейфер.

Виттих.

Кутче.

Фрау Дрейсигер.

Киттельгаус, пастор.

Фрау Киттельгаус.

Вейнгольд, кандидат теологии, учитель в доме Дрейсигера.

Хейде, исправник.

Кучер Иоган.

Старые и молодые ткачи и ткачихи.

Петерсвальдау. Комната в квартире фабриканта Дрейсигера. Роскошное помещение, меблированное весьма неуютно в стиле первой половины девятнадцатого столетия. Потолок, двери и печи белого цвета, рисунок обоев полосатый с мелкими цветочками, холодного, свинцово-серого тона. Мягкая мебель красного дерева с роскошной резьбой обита красной шелковой материей; шкафчики и стулья, также красного дерева, распределены следующим образом: направо, между двумя окнами, полузавешенными красными шелковыми занавесями, стоит старинное бюро в виде шкафа, передняя стенка которого может откидываться вперед, образуя таким способом письменный стол, против бюро — диван, недалеко от дивана — железный денежный шкаф. Перед диваном стол, стулья и кресла, на задней стене шкаф с оружием. На стенах множество плохих картин в золотых рамах. Над диваном висит зеркало в золотой раме в стиле рококо. Налево одностворчатая дверь ведет в прихожую; открытая двустворчатая дверь в задней

стене ведет в залу, такую же неуютную и отделанную с той же безвкусной роскошью. В зале сидят две дамы — фрау Дрейсигер и фрау Киттельгаус; обе заняты рассматриванием картинок. Там же пастор Киттельгаус, разговаривающий с учителем, кандидатом Вейнгольдом.

Киттельгаус (*приветливый человечек маленького роста; входит, оживленно беседуя с кандидатом, в переднюю комнату. Оба курят. Пастор осматривается, как бы ища кого-то глазами, и, не найдя никого, покачивает головой*). В этом нет ничего удивительного: вы молоды. В ваши годы и мы, старики, придерживались если не таких же взглядов, какие у вас, то, во всяком случае, весьма сходных, да. Мало того, есть что-то прекрасное в этой поре юности — во всех этих высоких идеалах, г[осподи]н кандидат. Но, к сожалению, они очень мимолетны — мимолетны, как апрельское солнце. Вот поживите-ка с мое. Если в течение тридцати лет по пятьдесят два раза в год, не считая праздников, приходится произносить с кафедры проповеди, то в конце концов поневоле станешь несколько спокойнее. Когда и вы поживете с мое, г[осподи]н кандидат, вы припомните мои слова.

Вейнгольд (*19-тилетний юноша, высокий, худой, с длинными белокурыми волосами*). При всем моем уважении к вам, г[осподи]н пастор, я все-таки... мне кажется, что существует известное различие в натурах.

Киттельгаус. Милейший г[осподи]н кандидат, каким бы беспокойным духом вы ни обладали (*тоном мягкого упрека*), а дух у вас очень-очень беспокойный, как бы резко и ретиво вы ни осуждали ныне существующие общественные отношения — все это в вас уляжется. Конечно, я не отрицаю, что и в нашей пастырской среде есть люди, которые и в довольно пожилом возрасте еще способны на чисто юношеские увлечения. Один проповедник проповедует, например, против заразы пьянства и устраивает общества трезвости, другой сочиняет воззвания, которые, нужно отдать справедливость их автору, нельзя даже читать без некоторого волнения. Но что же достигается всем этим? Там, где среди ткачей существует пужда, она от этого не уменьшάζεται, но зато общественному спокойствию наносится несомненный ущерб. Да-да, невольно хочется сказать: пусть каждый остается при своем деле: сапожник знай свои колодки, а ты, призван-

ный пецись о душах, оставь попечение о желудках! Проповедуй лишь слово божие, а обо всем прочем предоставь заботиться тому, кто дает птицам небесным и кров, и пищу и кто печется о полевой лилии. Однако я положительно желал бы знать, куда девался наш любезный хозяин?

Фрау Дрейсигер (*входит в переднюю комнату в сопровождении фрау Киттельгаус. Фрау Дрейсигер — не дурная собой тридцатилетняя женщина крепкого и сильного телосложения. Невольно бросается в глаза некоторое несоответствие между ее манерами и произношением, с одной стороны, и ее роскошным туалетом — с другой*). Вы совершенно правы, господин пастор. Вильгельм всегда так: уж если ему что-нибудь взбредет на ум, он и убежит, ни слова не говоря, а я и сиди одна. Я уж сколько раз выговаривала ему это. Но ведь с ним что говори, что не говори — все равно не слушает!

Киттельгаус. Ах, дорогая фрау Дрейсигер, на то он и деловой человек.

Вейнгольд. Если я не ошибаюсь, в нижнем этаже что-то случилось.

Дрейсигер (*входит, красный и взволнованный*). Ну, что ж, Роза, кофе подан?

Фрау Дрейсигер (*недовольным тоном*). И где это ты вечно пропадаешь?

Дрейсигер (*мимоходом*). Ах, ты ничего не понимаешь.

Киттельгаус. Простите, г[осподи]н Дрейсигер, у вас какая-нибудь неприятность?

Дрейсигер. У меня каждый божий день неприятности, милейший господин пастор. Я к этому уже привык. Ну, что же, Роза? Ты позаботишься о кофе?

Фрау Дрейсигер встает с недовольным видом и несколько раз сильно дергает за широкую вышитую сонетку.

Именно теперь... я бы, господин кандидат (*немного запинаясь*), очень хотел, чтобы вы побывали там, внизу, именно теперь... и чтобы вы видели все своими глазами. О, вы бы тогда кое-что восчувствовали... А впрочем, сядемте-ка за наш вист.

Киттельгаус. Да, да и еще раз да! Отряхните с плеч ваших всю тяжесть повседневных забот и отдайте всецело нам!

Дрейсигер (*подходит к окошку, отодвигает занавеску и смотрит. Невольно вскрикивает*). У-у, проклятая шайка! Роза, поди-ка сюда!

Она подходит.

Скажи мне, пожалуйста, видишь того рыжего долговязого детину?..

Киттельгаус. Это так называемый «рыжий Бекер».

Дрейсигер. Скажи мне, пожалуйста, не тот ли это самый, который тебя оскорбил три дня тому пазад? Помнишь, ты мне рассказывала, когда Иоган помогал тебе садиться в карету?

Фрау Дрейсигер (*делает кислую гримасу и говорит протяжно*). Я, право, уж не знаю...

Дрейсигер. Да перестань же ты дуться! Мне необходимо это знать. С меня довольно этих дерзостей. Если это тот самый, я привлеку его к ответственности.

Снизу доносится песня ткачей.

Ну, прислушайтесь-ка — слышите, что поют?

Киттельгаус (*возмущенный*). Когда же, наконец, кончится это безобразие? Теперь уже и я должен сказать: настало время вмешаться полиции. Позвольте-ка. (*Подходит к окну.*) Полюбуйтесь, господин Вейнгольд! Тут уж не одна молодежь, среди них множество пожилых и даже старых ткачей; ткачей, которых я считал до сих пор за людей богобоязненных... И те туда же! Бегут и участвуют в неслыханных безобразиях! И попирают ногами божеские законы. Неужели вы и теперь еще будете заступаться за этих людей?

Вейнгольд. Конечно, я не решусь, господин пастор. Но ведь это голодные, невежественные люди. Они выражают свое недовольство, как умеют. Нельзя и требовать, чтобы эти люди...

Фрау Киттельгаус (*маленькая, худая, поблекшая особа, скорее похожая на старую деву, чем на женщину*). Ах, что вы, господин Вейнгольд!

Дрейсигер. Господин кандидат, я весьма сожалею... я взял вас в свой дом не для того, чтобы вы читали мне лекции о гуманности. Я прошу вас ограничиться лишь воспитанием моих мальчиков и отказаться от всякого дальнейшего вмешательства в мои дела. Эти де-

ла касаются меня и только меня. Надеюсь, вы меня поняли?

Вейнгольд (*одно мгновение стоит бледный и неподвижный; потом раскланивается с принужденной улыбкой*). Разумеется, я вас понял. Да я этого и ожидал; это вполне соответствует моим желаниям. (*Уходит.*)

Дрейсигер (*грубо*). В таком случае поторопитесь! Нам нужна комната!

Фрау Дрейсигер. Послушай, Вильгельм!

Дрейсигер. Да в уме ли ты? Ты берешь под свое покровительство человека, который еще может защищать такие мерзости и подлости?

Фрау Дрейсигер. Но послушай, дружок, ведь он же совсем не...

Дрейсигер. Ну, скажите вы, господин пастор, защищал он или не защищал?

Киттельгаус. Господин Дрейсигер! Всею виной его молодость.

Фрау Киттельгаус. Уж, право, не знаю! Это молодой человек из прекрасной, почтенной семьи. Его отец сорок лет служил на государственной службе и не был замечен ни в чем предосудительном. Его мать была так счастлива, когда он нашел себе здесь такое прекрасное место. А теперь... теперь оказалось, что он так мало ценит все это...

Пфейфер (*открывает входную дверь и кричит в нее*). Господин Дрейсигер, они его сцапали! Идите скорей сюда, одного поймали!

Дрейсигер (*быстро*). Побежал кто-нибудь за полицией?

Пфейфер. Господин исправник уже поднимаются по лестнице.

Дрейсигер (*в дверях*). Мое почтение, господин исправник! Как я рад, что вы пожаловали!

Киттельгаус знаками показывает дамам, что следует уйти. Он сам, его жена и фрау Дрейсигер уходят в залу.

Дрейсигер (*сильно взволнованный, обращается к только что вошедшему исправнику*). Господин исправник, я велел моим красильщикам схватить одного из певцов. Дольше терпеть было невозможно. Их нахальство перешло всякие границы. Это просто возмутительно, у меня гости, а эти негодяи вдруг осмеливаются... Они оскорб-

ляют мою жену, когда она показывается на улице. Я не могу быть спокоен за жизнь моих детей. Весьма возможно, что они угостят и моих гостей пинками. Смею вас уверить, если в благоустроенном обществе возможно, чтобы такие люди, которые не делают никому никакого зла, как, например, я и моя семья, то и дело подвергались публичным оскорблениям... если уж это возможно, то я... я, к сожалению, должен сказать, что мои понятия о праве и общественном благоустройстве совершенно иные.

Исправник (*человек лет 50-ти, толстый, полнокровный. На нем мундир, шпага и сапоги со шпорами*). Ах, что вы, господин Дрейсигер! Распоряжайтесь мной всецело. Успокойтесь, я совершенно в вашем распоряжении. Это вполне в порядке вещей... мне даже очень приятно, что вы схватили одного из главных крикунов. Я очень доволен тем, что это дело, наконец, выясняется. Здесь несколько смутьянов, они уже давно у меня на примете.

Дрейсигер. Все это — подростки, да и тех всего несколько человек; все это — завзятые лентяи, питающие отвращение к честному труду. Известно, что это за народ: образ жизни они ведут безобразный, день и ночь проводят в кабаках, пропивают последние гроши. О, я теперь твердо решил, что надо делать. О, я заткну глотки этим профессиональным крикунам и ругателям, заткну раз навсегда. Этого требуют не только мои интересы, но и интересы всего государственного и общественного строя.

Исправник. Безусловно, песомненно, господин Дрейсигер. И никто вас за это не осудит, даже паоборот... И я, со своей стороны, по мере сил и возможности...

Дрейсигер. Их бы розгами следовало, эту дрянь...

Исправник. Совершенно верно. Их нужно как следует проучить для примера.

Жандарм Кутче (*входит и становится во фронт перед исправником. Дверь в прихожую открыта, и через нее слышен топот тяжелых шагов по лестнице*). Господин исправник, честь имею доложить: одного человека мы задержали...

Дрейсигер. Хотите видеть этого человека, господин исправник?

Исправник. Конечно, конечно, прежде всего мы рассмотрим его как следует вблизи. Пожалуйста, господин Дрейсигер, будьте совершенно спокойны. Я вам доставлю полное удовлетворение; за это я вам ручаюсь.

Дрейсигер. Я этим не могу удовлетвориться. Я непременно должен передать его прокурору.

Входит Иегер. Его ведут пять человек красильщиков. По всему видно, что они ушли прямо от работы: лица, руки и одежда их забрызганы краской. Фуражка Иегера съехала на бок, вид у него веселый и развязный: он в несколько приподнятом настроении вследствие выпитой водки.

Иегер. Ах, вы, негодяи вы такие! А еще рабочими называетесь! Тоже товарищи, нечего сказать! У меня бы рука отсохла прежде, чем я решился бы хоть пальцем тронуть одного из товарищей.

По знаку исправника Кутче приказывает красильщикам отойти от Иегера в сторону. Иегер стоит совершенно свободно; ко всем дверям приставлены сторожа.

Исправник (*кричит на Иегера*). Шапку долой, болван!

Иегер снимает шапку, но очень медленно и нехотя и с иронической улыбкой на лице.

Как тебя звать?

Иегер. Чего ты меня тыкаешь? Свиной я пас с тобой, что ли?

Эти слова вызывают движение среди присутствующих.

Дрейсигер. Это уж бог знает что такое!

Исправник (*меняется в лице, вспыхивает, но тотчас же овладевает собою*). Ну, это мы там посмотрим. Я тебя спрашиваю, как тебя зовут.

Иегер не отвечает. Исправник злобно кричит.

Отвечай, болван, или я тебе велю всыпать 25 розог.

Иегер (*при последних словах исправника ни одна черточка на его лице не дрогнула. Говорит, обращаясь через головы присутствующих к хорошенькой горничной, которая входит с подносом в руках и останавливается с разинутым ртом при виде неожиданного зрелища*). Ну,

скажи мне, пожалуйста, Эмилия, и ты теперь с ними заодно? Смотри, удирай-ка ты от них поскорее! Ты смотри, скоро здесь может подуть такой ветер, что ничего после него не останется.

Горничная смотрит вытаращенными глазами на Иегера; поняв, что речь Иегера относится к ней, роняет поднос с посудой, закрывает лицо руками и убегает, оставляя всю посуду и осколки на полу. Среди присутствующих движение.

Исправник (*растерянно обращается к Дрейсигеру*). Сколько лет я живу на свете... а такого невероятного нахальства никогда не...

Иегер сплевывает на пол.

Дрейсигер. Эй ты, дубина! Ты на скотном дворе, слышишь?

Исправник. Наконец, мое терпение лопнуло. В последний раз я тебя спрашиваю — как твое имя?

Киттельгаус (*в течение последней сцены он подглядывал и подслушивал через полуоткрытую дверь залы; теперь, не выдержав, он входит в комнату, весь дрожа, и в большом волнении вмешивается в разговор*). Его зовут Иегер, господин исправник. Мориц... ведь правда? Мориц Иегер. (*Обращаясь к Иегеру*.) Ну, скажи-ка, Иегер, разве ты меня уж не узнаешь?

Иегер (*серьезно*). Вы — пастырь Киттельгаус.

Киттельгаус. Да, это я, твой духовный отец, Иегер. Тот самый, который сподобил тебя святого крещения, когда ты был еще в пеленках, тот самый, из чьих рук ты впервые приобщился тела господня... Разве ты и это забыл? Как старался я тогда внушить тебе слово божие, как страстно я желал, чтобы ты проникся им! И вот благодарность.

Иегер (*насупившись, с видом провинившегося ученика*). Я же ведь вам тогда положил целый талер денег.

Киттельгаус. Деньги, деньги! Ты, может быть, думаешь, что презренный металл... оставь свои деньги при себе! Будь честен, будь христианином! Думай о тех обетах, которые ты давал господу. Соблюдай заповеди божьи, будь кроток и богобоязнен. А деньги, деньги...

Иегер. Я — квакер, господин пастор, я ни во что больше не верю.

К и т т е л ь г а у с. Ах, не говори вздора! Постарайся-ка лучше исправиться и не говори таких слов, которых ты сам не понимаешь. Квакеры — люди верующие, а не такие язычники, как ты. Квакер, квакер!

И с п р а в н и к. С вашего позволения, господин пастор. *(Он останавливается между ним и Иегером.)* Кутче, свяжите ему руки!

С улицы слышны крики: «Иегер, Иегер, сюда!»

Д р е й с и г е р *(подходит к окну; он и другие присутствующие заметно встревожены)*. Что же это опять такое?

И с п р а в н и к. О, я понимаю! Они хотят, чтобы мы отпустили этого негодяя! Ну, нет! этого удовольствия мы им никогда не доставим. Поняли, Кутче? Посадите его под арест.

К у т ч е *(с веревкой в руках, медлит)*. Честь имею доложить вашему благородию: будут у нас из-за него большие неприятности. Ведь их тут целая толпа... настоящая разбойничья шайка, ваше благородие. Здесь и Бекер, здесь и кузнец.

К и т т е л ь г а у с. С вашего позволения, господин исправник, во избежание дальнейшего обострения отношений, может быть, было бы желательно покончить все это мирно. Может быть, Иегер даст обещание добровольно пойти за вами.

И с п р а в н и к. Что вы, что вы? Ведь он на моей ответственности. Я никак не могу поступить иначе. Живее, Кутче, прохлаждаться-то нечего!

И е г е р *(со смехом протягивает сложенные руки)*. Крепче, крепче, изо всей силы. Все равно ведь не долго!

Кутче связывает его с помощью красильщиков.

И с п р а в н и к. Они пойдут по обе его стороны. Я поеду верхом впереди, Кутче пойдет сзади. Всякого, кто делает попытку его освободить, я изрублю в куски.

Снизу слышны крики «кикерика-и-и» и «вау-вау-вау».

И с п р а в н и к *(грозит кулаком в окно)*. Канальи! Я вам покажу кикерика и вау-вау-вау! Марш, вперед! *(Идет вперед с обнаженной шпагой. Иегер и другие идут за ним.)*

И егер (*кричит, уходя*). Какую бы гордячку ни корчила из себя барыня Дрейсигерша, а все-таки она нашего поля ягода! Не одну сотню раз она подавала моему отцу водки на три пфеннига. Налево кругом марш! (*Уходит, смеясь*).

Дрейсигер (*после молчания, с напускным спокойствием*). Как вы думаете, господин пастор, не приняться ли нам теперь за вист? Кажется, теперь уж нам ничего не помешает. (*Он зажигает сигару. Несколько раз у него прорывается короткий смех; сигара загорается, и он громко начинает смеяться.*) Ну, теперь вся эта история начинает меня смешить. Этакий болван! (*В припадке первого смеха.*) Ведь это невероятно смешно! Прежде всего этот скандал с кандидатом; через пять минут он уже раскладывается — только его и видели! Потом эта история. Давайте же хоть теперь продолжать наш вист.

К и т т е л ь г а у с. Да, но...

Снизу слышен глухой ропот.

Но все-таки... Знаете, эти люди так страшно скандалят...

Дрейсигер. Перейдемте просто-напросто в другую комнату. Там нам никто не помешает.

К и т т е л ь г а у с (*качает головой*). Я совершенно не в силах понять, что творится с этим народом. Я должен отдать справедливость кандидату: до последнего времени по крайней мере я сам придерживался того мнения, что ткачи — скромная, терпеливая и покладистая порода людей. Разве вы не были такого же мнения о них, господин Дрейсигер?

Дрейсигер. Конечно, они были людьми терпеливыми и покладистыми! И вообще были людьми благоправными... и порядочными. Именно такими, но только это было тогда, когда всякие там гуманные доброжелатели не совали носа в их жизнь. А теперь ткачам уже давно стараются растолковать, что они живут в ужасной нужде. Ну, посудите сами, сколько теперь всевозможных обществ и комитетов для борьбы с нуждой ткачей. И кто теперь их в этом разубедит? Теперь уж они никого не слушают. Воркотне и ропоту конца нет. То это им не по вкусу, то другое. Теперь им только птичьего молока недостает!

Внезапно доносится громкое «ура!», которое все усиливается. Кричат многочисленные голоса.

К и т т е л ь г а у с. И в конце концов из всей этой гуманности вышло только то, что за одну ночь овцы буквально превратились в волков.

Д р е й с и г е р. По правде сказать, господин пастор, если отпоситься к делу хладнокровнее, то можно, пожалуй, усмотреть во всем этом и свою хорошую сторону. Все эти происшествия, быть может, не останутся незамеченными в правительственных кругах. В конце концов в этих кругах придут-таки к убеждению, что дело так дальше идти не может, что нужно принять решительные меры для спасения нашей отечественной промышленности от окончательной гибели.

К и т т е л ь г а у с. Да, но чем же объясняется этот страшный упадок? Растолкуйте мне, пожалуйста!

Д р е й с и г е р. Иностранцы отгородились от нас всевозможными пошлинами. Большинство заграничных рынков для нас совершенно закрыты, а внутри страны мы, промышленники, должны конкурировать друг с другом не на жизнь, а на смерть, потому что мы беззащитны, совершенно беззащитны!

П ф е й ф е р (*входит. Он сильно запыхался и едва держится на ногах от волнения*). Господин Дрейсигер, господин Дрейсигер!

Д р е й с и г е р (*уже в дверях залы, оборачивается с досадой*). Ну, что там еще такое случилось, Пфейфер?

П ф е й ф е р. Нет-нет, дайте мне придти в себя.

Д р е й с и г е р. В чем же дело?

К и т т е л ь г а у с. Ведь вы нас серьезно пугаете. Говорите же, в чем дело?

П ф е й ф е р (*все еще вне себя*). Нет, дайте мне опомниться! Нет, это черт знает, что такое! Черт знает... И даже начальство... ну, им не поздоровится!

Д р е й с и г е р. Черт вас побери, наконец! Да что с вами такое? Кто-нибудь сломал себе шею, что ли?

П ф е й ф е р (*чуть не плачет от страха, кричит испуганно*). Они освободили Морица Иегера, прогнали исправника и жапдарма. Боже мой, боже мой!

Д р е й с и г е р. Пфейфер, да вы, кажется, рехнулись!

К и т т е л ь г а у с. Ведь это революция!

П ф е й ф е р (*сидя на стуле, дрожа всем телом, говорит жалобным голосом*). Господин Дрейсигер. Дело принимает очень серьезный оборот!.. Серьезный оборот! Господин Дрейсигер!

Дрейсигер. Ну так какой же прок от полиции?

Пфейфер. Господин Дрейсигер, дело очень серьезно.

Дрейсигер. Да замолчите же вы, Пфейфер, черт вас возьми!

Фрау Дрейсигер (*выходит из залы вместе с пасторшей*). Ведь это наконец возмутительно, Вильгельм. Весь вечер нам испортили! Вот видишь, теперь ффрау Киттельгаус говорит, что ей очень бы хотелось уйти домой!

Киттельгаус. Дорогая, почтешнейшая ффрау Дрейсигер, сегодня, может быть, действительно было бы самое лучшее...

Фрау Дрейсигер. Послушай, Вильгельм, ведь должен же ты наконец вмешаться!

Дрейсигер. А не хочешь ли сама поговорить с ними? Ну-ка, попробуй, поговори! (*Останавливается перед пастором и говорит в волнении.*) Что я — тиран? Что я — живодер, что ли?

Кучер Иоган (*входит*). Барыня, пока что, а я лошадей заложил! Господин кандидат уже посадил в коляску ваших деток, Жоржипьку и Карлушу. Коли что случится неладное, мы сейчас же и троемся.

Фрау Дрейсигер. А что же может случиться?

Иоган. Да я уж, право, не знаю... надо полагать, что-нибудь случится... ведь их все прибывает. Они ведь уж прогнали и исправника, и жандарма.

Пфейфер. Дело принимает серьезный оборот! Уверяю вас, господин Дрейсигер!

Фрау Дрейсигер (*все больше и больше испуганно.*) Да что же это такое будет? И чего только пужно этим людям? Ведь не могут же они на нас паброситься, Иоган?

Иоган. Среди них есть настоящие псы, барыня!

Пфейфер. Плохо дело, даже очень плохо!

Дрейсигер. Молчать, осел! Все ли двери на замках?

Киттельгаус. Позвольте мне, позвольте мне... Я принял одно решение... Позвольте же мне. (*Обращается к Иогану.*) Что же, собственно, требуют эти люди?

Иоган (*в смущении*). Да вот чтобы им увеличили плату за работу. Этакое ведь дурачье, право!

Киттельгаус. Хорошо, прекрасно. Я выйду к ним и исполню свой долг. Я серьезно поговорю с этими людьми.

Иоган. Господин пастор, господин пастор, не надо бы этого делать! Только слова напрасно тратить будете.

Киттельгаус. Дорогой господин Дрейсигер, еще одно словечко. Я бы вас просил, поставьте людей около дверей и пусть они запрут двери на замок, как только я выйду.

Фрау Киттельгаус. Ах, неужели ты правда хочешь, Иосиф?

Киттельгаус. Да, я хочу. Я решился. Я знаю, что я делаю. Не беспокойся: господь защитит меня.

Фрау Киттельгаус жмет ему руку, потом отходит и утирает глаза.

Киттельгаус. *(В то время, как он говорит, снизу доносится непрерывный гул большой толпы.)* Я сделаю вид... я сделаю вид, как будто я спокойно иду домой. Я посмотрю, насколько им мое звание... насколько эти люди меня еще уважают... Я хочу посмотреть... *(Он берет шляпу и палку.)* Ну, вперед, с богом. *(Уходит, за ним Дрейсигер, Пфейфер и Иоган.)*

Фрау Киттельгаус. Милая ффрау Дрейсигер *(она обнимает ее и плачет у нее на плече)*, только бы с ним не случилось несчастья...

Фрау Дрейсигер *(поглощенная своей думой)*. Я и сама не знаю, ффрау Киттельгаус, но мне кажется... Я сама не знаю, но со мной делается что-то странное. Все это мне кажется просто невероятным. Но если это действительно так... то ведь выходит, что богатство это вроде как преступление. Знаете ли, если бы кто-нибудь мне это сказал раньше... я не знаю, ффрау Киттельгаус, но, пожалуй, я уж лучше бы осталась тем, чем была,— бедной по-прежнему...

Фрау Киттельгаус. Милая ффрау Дрейсигер, во всех общественных положениях бывает достаточно всяких неприятностей и разочарований.

Фрау Дрейсигер. Ну, конечно, конечно. Я тоже так думаю. А если у нас больше, чем у других людей... Господи, да ведь мы это тоже не украли. Ведь все это собиралось по грошику и собиралось честным путем. Ведь невозможно же, чтобы эти люди на нас набросились? Разве мой муж виноват в том, что дела идут плохо?

Снизу доносится рев возбужденной толпы. Обе женщины, бледные и испуганные, смотрят друг на друга. Вбегает Дрейсигер.

Дрейсигер. Роза, накинь на себя что-нибудь и беги скорее в коляску, я сейчас же бегу за тобой! *(Он подбегает к денежному шкафу, поспешно открывает его и вынимает из него разные ценные вещи.)*

Иоган *(входит)*. Все готово! Только надо торопиться, пока задние ворота еще свободны!

Фрау Дрейсигер *(в паническом ужасе бросается кучеру на шею)*. Иоган, милый Иоган! Спаси нас, милый, хороший, славный Иоган! Спаси моих детей! Ах, ах!..

Дрейсигер. Образумься же ты! Оставь Иогана!

Иоган. Барыня, барыня. Успокойтесь же! Наши вороны нас вывезут. Их, небось, никто не догонит. А кто не посторонится, того мы с ног сшибем.

Фрау Киттельгаус *(мечется в беспомощной тревоге)*. Но что же теперь с моим мужем?.. С моим мужем-то что?.. Ах, господин Дрейсигер, что с ним теперь?..

Дрейсигер. Фрау Киттельгаус, ведь муж ваш жив и невредим. Успокойтесь, ради бога!

Фрау Киттельгаус. Наверное, с ним случилось несчастье, а вы мне не говорите, вы от меня скрываете...

Дрейсигер. Да полноте, полноте! Тем плохо будет! Я отлично знаю, чьих рук это дело. Столь неслыханная, бесстыдная наглость не может остаться безнаказанной. Паства, оскорбляющая своего пастора,— что за черт! Это бешеные собаки, только и всего! Это взбесившиеся бестии, с ними и обращаться нужно, как с бестиями. *(Обращаясь к своей жене, которая в это время стоит словно в оцепенении.)* Да ну иди же! Поижевеливайся!

Слышны удары в дверь дома.

Слышишь, эта орда взбесилась околпачательно.

Доносится звон стекол, разбиваемых в нижнем этаже.

Словно табун лошадей! Нам надо бежать и больше ничего не остается делать!

Слышны голоса, кричащие: «Подать сюда приемщика Пфейфера!»

Фрау Дрейсигер. Пфейфер, Пфейфер! Они требуют Пфейфера!

В комнату врывается Пфейфер.

П ф е й ф е р. Господин Дрейсигер, у задних ворот тоже стоит народ! Входная дверь не выдержит и трех минут... Кузнец Виттих дубасит в нее железным ведром, словно исступленный.

Внизу еще громче доносятся крики толпы: «Приемщика Фейфера сюда! Подать сюда Фейфера!» Фрау Дрейсигер стремительно убегает, за ней бежит фрау Киттельгаус.

П ф е й ф е р (*прислушивается, меняясь в лице. На него нападает безумный ужас. Следующие слова он выкрикивает со стоном, с плачем, жалобным, умоляющим голосом и чрезвычайно быстро. Он бросается к Дрейсигеру, начинает его обнимать, целует ему руки, хватается за него руками, словно утопающий, и таким образом мешает ему двигаться*). Милый, милейший, прекраснейший... милостивейший господин! Ах, не оставляйте меня здесь! Я всегда служил вам верою и правдою... Я обращался с рабочими хорошо... не мог же я им давать плату выше того, что вы назначили. Не покидайте! Не покидайте! Они меня ужокошат! Если они меня здесь найдут, то, наверное, мне не быть живым... Ах, господи боже ты мой! Ведь у меня жена, дети...

Д р е й с и г е р (*хочет уйти, но тщетно старается освободиться от Пфейфера*). Да оставьте же меня, наконец, почтеннейший! Авось, все как-нибудь устроится! (*Уходит вместе с Пфейфером.*)

Несколько секунд комната остается пустой. Слышен странный шум и треск, а затем — громкое «ура». После этого наступает тишина. Проходит еще несколько секунд. Затем слышно, что кто-то тихо и осторожно поднимается во второй этаж. Доносятся чьи-то робкие отрывочные возгласы: «Налево! Наверх! Т-с-с-с-с. Тише, тише! Чего толкаешься? Эвона! Вот так штука! Теперь пир на весь мир! Да идите же!» Несколько молодых ткачей и ткачих появляются в дверях, ведущих в прихожую, и, не решаясь войти, подталкивают друг друга. Но робость их быстро исчезает. Жалкие, обтрепанные, болезненные фигуры постепенно наполняют комнату Дрейсигера и залу. Вошедшие сначала с любопытством рассматривают обстановку, а затем ощупывают ее руками. Девушки садятся на диваны и любуются на себя в зеркале. Некоторые становятся на стулья, чтобы лучше рассмотреть картины или снять их со стены. В это время через дверь входят все новые и новые фигуры, такие же жалкие.

П е р в ы й с т а р ы й т к а ч. Ну, теперь уж довольно! Внизу такая штука началась, что того и гляди, все наше дело погибнет. Этакое сумасшествие! Ни смысла, ни

толку! И выйдет в конце концов из всего этого очень скверная штука. Кто еще не совсем голову потерял? Пусть-ка тот лучше уходит по добру по здорову... Уж я-то в такие безобразия никогда носа не суну.

Появляются Иегер, Бекер и Виттих (последний с железным ведром в руках), Баумерт и несколько молодых и старых ткачей. Они врываются целой толпой, словно гонясь за кем-то, кричат, перебивая друг друга.

Иегер. Куда он девался?

Бекер. Где этот господин?

Баумерт. Нам плохо — пусть же ему будет еще хуже!

Виттих. Попадись-ка он нам.

Второй молодой ткач (*входит*). Его и след-то уж простыл!

Все. Про кого это говорят?

Второй молодой ткач. Да про Дрейсигера же!

Бекер. А Фейфер тоже удрал?

Голоса. Ищите Фейфера! Ищите Фейфера!

Баумерт. Эй, Фейферишка, сюда! Ты здесь ткачей можешь измором взять!

Толпа смеется.

Иегер. Все равно, братцы! Коли мы самого Дрейсигера не найдем, все же его по миру пустим!

Баумерт. Пусть сделается таким бедняком, вроде как церковная мышь. Пусть и вправду идет по миру.

Толпа бросается в залу с явным намерением произвести погром.

Бекер становится перед толпой и старается ее удержать.

Старый Анзорге (*входит. Сделав несколько шагов, он останавливается, оглядывается с недоверием вокруг, качает головой, ударяет себя по лбу, говорит*): Кто я такой? Я — ткач, Аптон Апзорге! Ты, Апзорге, не с ума ли сошел? А очень просто! Голова у меня кругом идет, словно колесо. Ты, Апзорге, что здесь делаешь? А то и делаю: где веселье, там и я. Куда же ты пошел, Апзорге? (*Снова ударяет себя рукой по лбу несколько раз.*) А я ведь и вправду рехнулся! Ни за что ручаться не могу! Как будто у меня в голове не совсем ладно. А ну вас ко всем чертям! Убирайтесь вы!.. (*Пауза.*) Валяй во всю! (*С громким криком бросается в залу. Толпа бежит за ним с гиком и хохотом.*)

ДЕЙСТВИЕ ПЯТОЕ

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Бекер.

Мориц Иегер.

Старый Баумерт.

Виттих.

Хорниг.

Старый Хильзе, ткач.

Его жена.

Готлиб, его сын.

Луиза, жена Готлиба.

Мильхен, их дочь.

Шмидт, фельдшер.

Молодые и старые ткачи и ткачихи.

Деревня Ланген-Биллау. Комната старого ткача Хильзе, низкая и тесная. Налево — окно, перед окном ткацкий станок; направо — кровать, к ней придвинут стол. В правом углу печь с окружающей ее скамейкой. Вокруг стола на кровати и на деревянной скамье сидят: старый Хильзе, его жена — слепая и почти глухая старуха, его сын Готлиб с женой Луизой. Хильзе читает утреннюю молитву. Между столом и станком стоит мотальное колесо с мотовилом. На почерневших балках разные ткацкие принадлежности. С балок свешиваются длинные мотки пряжи. По всей комнате разбросан разный хлам. В задней стене дверь в сени. Против этой двери в сенях другая открытая дверь, через которую видна такая же бедная комната, как и первая. Сени вымощены булыжником; штукатурка стен в сенях местами обвалилась. Полуразвалившаяся деревянная лестница ведет из сеней на чердак. Видна часть корыта, пристроенного на деревянной табуретке. Всюду разбросано старое рваное белье и разная нищенская домашняя утварь.

Старый Хильзе (бородатый, коренастый, но сгорбленный и одряхлевший от старости, работы, болезней и всяких тревог, однорукий инвалид. У него мертвенно-бледное лицо с заострившимся носом и характерные для ткача ввалившиеся воспаленные глаза; он весь — кожа, да кости, да жилы. Члены его постоянно трясутся. Поднимается вместе с сыном и невесткою и произносит следующую молитву). Всеблагий боже, как возблагодарить нам тебя за то, что ты, по великому милосердию твоему, сжалился над нами и сохранил нас и эту ночь? За то, что и в эту ночь с нами ничего не случилось? Неизреченно милосердие твое, господи, а мы несчастные, порочные, грешные люди; мы

не достойны даже того, чтобы ты раздавил нас погой своей,— вот какие мы грешные и испорченные. Но ты, отец наш небесный, все же не отворачиваешься от нас ради возлюбленного сына твоего, господя нашего и спасителя Иисуса Христа. «Кровь его и правда его — украшение и одяние мое». И если мы иногда становимся малодушными под ударами карающего бича твоего, и если очень уж пылает горнило очищения нашего — то спойди к нам и отпусти нам прегрешения наши. И дай нам терпение, отец наш небесный, дабы мы, испив до дна чашу страданий наших, приобщились к блаженству твоему. Аминь.

Старуха Хильзе. Ну, отец, и хорошие же молитвы ты всегда сочиняешь!

Луиза идет к корыту, Готлиб уходит в заднюю комнату.

Старый Хильзе. А где же девчурка?

Луиза. Она пошла в Петерсвальде к Дрейсигеру. Вчера вечером она ведь намотала еще целых два мотка.

Старый Хильзе (*говорит очень громким голосом*). Ну, мать, теперь я припесу тебе мотальное колесо.

Старуха Хильзе. Принеси, принеси, старик.

Старый Хильзе (*ставит перед ней колесо*). Эх-ма! С радостью бы за тебя поработал я сам!

Старуха Хильзе. Нет, чего еще! А мне-то куда бы тогда время девать?

Старый Хильзе. Дай-ка я тебе пальцы оботру, а то, чего доброго, пряжу замаслишь. Слышишь? (*Он вытирает ей тряпкой руки*.)

Луиза (*стоя у корыта*). Разве мы жирное ели, что ли?

Старый Хильзе. Коли у нас нет сала — ешь сухой хлеб, коли нет хлеба — ешь картошку, а коли и картошки нет — ешь отруби.

Луиза (*с сердцем*). А если у нас муки нет, то мы сделаем так, как Венглеры внизу сделали,— пойдем искать, где дохлая лошадь живодером зарыта. Выкопаем ее и проживем падалью недельку-другую... Так хорошо будет, как думаешь?

Готлиб (*из задней комнаты*). Что ты там болтаешь?

Старый Хильзе. Уж ты лучше меня не трогай со своими безбожными речами. (*Подходит к ткацкому*

станку и кричит). Не поможешь ли мне, Готлиб,— несколько ниток надо продеть!

Луиза (*стоя у корыта*). Готлиб, иди помоги отцу!

Входит Готлиб. Вместе со стариком он принимается за трудную работу натягивания основы. Нитки пряжи продергиваются через отверстия бедра по станку. Но только что они начинают, как в сенах показывается Хорниг.

Хорниг (*в сенах*). Бог в помощи!

Старый Хильзе и Готлиб. Спасибо, Хорниг!

Старый Хильзе. И когда тебе только спать приходится? Днем ты торгуешь, а ночью на часах стоишь...

Хорниг. Уж у меня и сон пропал.

Луиза. Здорово, Хорниг!

Старый Хильзе. Ну, что скажешь хорошего?

Хорниг. Добрые вести, мастер! Петерсвальденцы на такие штуки пустились — ай люли! Фабриканта Дрейсигера со всем его семейством на улицу вытурили!

Луиза (*не без волнения*). Ну, пошел опять городить Хорниг!

Хорниг. На этот раз вы ошибаетесь, барынька. Ошибаетесь на этот раз... А у меня в тележке хорошие детские переднички... Нет, нет, я говорю истинную правду! Ей-богу, не вру, они его выгнали по всем правилам... вчера вечером он приехал в Рейхенбах. И, боже мой, и там не захотели оставить его у себя: ткачей боялись... Так он в ту же минуту и должен был уехать в Швейдниц.

Старый Хильзе (*осторожно тянет нитки основы с мотка и подносит их к отверстию бедра. Готлиб подхватывает каждую нитку с другой стороны отверстия крючком и вытягивает*). Ну, будет тебе болтать, Хорниг.

Хорниг. Провались я на этом месте! Всякий ребенок уж это знает.

Старый Хильзе. Да кто из нас с ума сошел — ты или я?

Хорниг. Да уж так это и есть. Правду говорю, как бог свят. Я уж не стал бы болтать, коли бы сам не был в это время... Все видел своими глазами. Своими глазами видел, вот как теперь тебя, Готлиб. Фабрикантов дом они разгромили от подвала до конька крыши. С чердака прямо на улицу фарфоровую посуду бросали — черепки

по крыше так и катились.... А нанки-то, папки — несколько сот кусков так и остались в ручье! Весь ручей ими запрудили. Вода течет выше такой запруды. Темпосипей совсем стала от индиговой * краски. А краску-то эту так прямо из окон и сыпали. Тучи голубой пыли так и ходили везде!.. У-у, чего только они не наделали!.. И не только в хозяйском доме — то же и в красильне, и в кладовых. Перила на лестнице разломали, полы повыворотили, зеркала перебили, диваны, кресла — все изорвали, изодрали, изрезали и выщвырнули, истоптали и изрубили... Все прахом пошло! Ей-богу, хуже, чем на войне!

Старый Хильзе. И все это наши ткачи наделали? *(Медленно и недовверчиво качает головой.)*

У двери показываются любопытствующие жильцы.

Хорниг. А кто же, кроме них? Я ведь их всех по именам знаю. Я сам водил следователя по дому. Со многими сам говорил. И все были такие же обходительные, как всегда. Они свое дело подстроили исподтишка и сделали-то его основательно... Следователь со многими говорил. И все были смирные, покорные, как всегда; а удержать их — ничем не удержишь. Самую лучшую мебель и ту разрубили, словно они за деньги работали.

Старый Хильзе. Ты водил следователя по дому?

Хорниг. А мне-то чего бояться? Ведь меня все знают. И я ни с кем не ссорился — со всеми хорош. Пусть я не буду Хорниг, коли с ним по дому не ходил. Уж я говорю истинную правду. Меня даже какая-то жалость взяла; я видел, что и следователю не по себе. А почему? Хоть бы кто пикнул об этом, все молчали. А по правде сказать, у меня на душе и хорошо даже стало: ведь что ни говори, а наши молодцы хорошо-таки отымали за все прошлое.

Луиза *(дрожа от внезапно прорвавшегося волнения, вытирает себе глаза передником)*. Да, все это так и должно было быть, должно было случиться!

Старый Хильзе *(все еще не веря)*. И как же все это у них вышло?

Хорниг. А кто же их там знает? Один так говорит, другой этак.

Старый Хильзе. Ну, что же они говорят?

Хорниг. Да господь их знает. Говорят, будто Дрейсигер сказал: «Пусть ткачи жрут траву, если они голодны». А больше я ничего не знаю.

Движение среди жильцов дома: они пересказывают друг другу только что услышанное с жестами негодования.

Старый Хильзе. Ну, послушай, Хорниг! Положим, ты бы мне сказал: «Дядя Хильзе, завтра ты должен помереть». Я бы тебе на это ответил: «Отчего бы и нет? Ничего в этом нет удивительного». Или, примерно, ты бы мне сказал: «Дядя Хильзе, завтра к тебе придет в гости сам прусский король», — я и этому бы поверил. Но чтобы ткачи — такие же ткачи, как и мой сын и я, — и вдруг затеяли такое дело! Никогда-никогда в жизни ни за что я этому не поверю.

Мильхен (*хорошенькая семилетняя девочка с длинными белокурыми распущенными волосами вбегает с корзиночкой в руках. Показывая матери серебряную ложку*). Мама, мама, смотри, что у меня есть! Ты мне купи на это платице!

Луиза. Откуда ты прибежала, девочка? (*С возрастающим напряженным волнением.*) Что же это ты опять притащила, скажи пожалуйста? Ведь ты совсем запыхалась. И пряжа у тебя так и осталась в корзинке. Что же это все значит, детка?

Старый Хильзе. Ты откуда взяла ложку?

Луиза. Нашла, надо полагать.

Хорниг. А ложка-то, наверное, стоит два-три талера.

Старый Хильзе (*вне себя*). Вон, девчонка, вон! Сейчас же убирайся. Слушаться у меня, не то я тебе всыплю! А ложку снеси туда, откуда ты ее взяла. Пошла вон! Или ты хочешь всех нас ославить ворами? погоди, я тебя отучу таскать! (*Ищет, чем бы ее ударить.*)

Мильхен (*цепляется за юбку матери, плачет*). Дедушка, не бей меня — ведь мы ее нашли... У всех ребят... есть... такие же ложечки!

Луиза (*в страхе и волнении*). Ну, вот видишь ли? Она эту ложку нашла. Где же ты ее нашла?

Мильхен. В Петерсвальде... перед домом Дрейсигера...

Старый Хильзе. Ну, вот вам и удовольствие. Ну, теперь живее, не то я тебя...

Старуха Хильзе. Что здесь такое творится?

Хорпиг. Слушай, что я тебе скажу, дядя Хильзе: вели Готлибу надеть сюртук, взять ложку и поскорее отнести ее в полицию.

Старый Хильзе. Готлиб, надевай сюртук!

Готлиб *(одеваясь, говорит поспешно)*. Я пойду в канцелярию и скажу: так и так, мол, тут не что-нибудь такое, ребенок ничего не смыслит. Вот вам эта ложка. Да перестань же ты реветь, Мильхен!

Луиза уносит плачущую девочку в заднюю комнату, запирает дверь, а сама возвращается назад.

Хорпиг. А ведь ложка-то стоит по крайней мере три талера.

Готлиб. Дай-ка платочек, Луиза. Я хочу завернуть ее, чтобы она не попортилась. Ай да штучка, дорогая штучка! *(Он завертывает ложку со слезами на глазах.)*

Луиза. Если бы у нас была такая же ложка, мы бы могли прокормиться на нее несколько недель.

Старый Хильзе. Ну, живей-живей, пошесвеливайся! Беги скорей, со всех ног. Вот еще что придумали! Этого еще не доставало! Скорее с глаз долой эту проклятую ложку!

Готлиб уходит с ложкой.

Хорпиг. Пора и мне в путь собираться. *(Он направляется к выходу, разговаривает еще несколько минут со стоящими в сенях, затем совсем уходит.)*

Фельдшер Шмидт *(кругленький, живой человек с хитрым, красным от вина лицом входит в сени)*. Здорово, братцы! Вот так дела, печего сказать! Я вам дам. *(Грозит пальцем.)* Да вы себе на уме! *(Стоит в дверях.)* Здорово, дядя Хильзе! *(Обращаясь к одной женщине в сенях.)* Ну, бабушка, как твои дела? Что твоя боль? Ведь лучше, а? Ну, вот видишь ли! Дядя Хильзе, я зашел посмотреть, как вы все поживаете! Ах ты черт, что же это с твоей старухой приключилось?

Луиза. У нее световые жилы совсем высохли, господин доктор, она ничего больше не видит.

Шмидт. Это от пыли да от работы при свете. Ну, скажите вы мне теперь, что вы обо всем этом думаете? Все Петерсвальде на ноги поднялось. Сегодня утром сажусь я в свой шарабан, приезжаю и узнаю, что здесь воп

какие чудеса творятся. Растолкуй ты мне, пожалуйста, дядя Хильзе, что это, черт возьми, случилось с этими людьми? Свиристствуют, словно стая волков. Ведь они затеяли настоящее восстание, революцию: грабят, разносят, громят! Мильхен! Где же Мильхен?

Луиза вводит Мильхен, еще заплаканную.

А ну-ка, Мильхен, пошарь-ка в моих карманах!

Мильхен засовывает руки в его карманы.

Ведь эти пряники я принес тебе! Стой, стой, нельзя же все сразу, проказница ты этакая! Сначала спой-ка мне песенку «Лисичка ты, лисичка...» Ну, что ж ты?.. «Лисичка ты, лисичка...» А знаешь ли ты, что ты наделала? Помнишь, как ты обругала воробьев, тех самых, что живут на заборе пасторского дома? Ведь они пожаловались на тебя господину пастору. Подумайте-ка! Их поднялось почти полторы тысячи человек!

Издали доносится звон колоколов.

Слушайте, слушайте, в Рейхенбахе бьют в набат! Полторы тысячи человек! Настоящее светопредставление! Даже как-то жутко становится.

Старый Хильзе. Неужели они идут сюда, в Билау?

Шмидт. Ну, да-да, ведь я проезжал через самую толпу. Я бы с радостью слез да и дал каждому по порошочку. Плетутся друг за другом, словно воплощенная нужда, и поют такую песню, такую песню, что от нее все путро воротит. Даже старикашка мой Фридрих, и тот трясся на козлах, словно старая баба. Делать нечего, после такой встречи поневоле пришлось выпить по рюмочке горькой. Не хотел бы я быть на месте фабриканта, даже если бы мне сейчас же предложили кататься на резиновых шипах.

Издали доносится пение.

Слушайте, слушайте! Поют, словно костяшками бьют в старый треснувший котел! Ну, братцы, и пяти минут не пройдет, как они будут здесь. А впрочем, прощайте, почтенные! Не наделайте глупостей! Ведь войско идет за нами по пятам. Не теряйте же рассудка. Петерсвальденцы уже рехнулись.

Колокола звонят вблизи.

Боже мой, и наши колокола уже зазвонили! Видно, народ с ума спятил. *(Уходит на чердак.)*

Готлиб *(возвращается, сильно запыхавшись, говорит еще в сенях)*. Я их видел, видел! *(Обращаясь к одной женщине в сенях.)* Они здесь, тетка, уже здесь! *(В дверях.)* Они уже пришли, отец. У них дубины, колья, багры! Они уже у дома Дитриха и скапдалят. Кажется, им там деньги выплачивают. Ох, господи, что то еще будет! Я уж не знаю. Столько народу, такая тьма народу! Если все они соберутся с духом да разойдутся во всю — плохо тогда придется фабрикам!

Старый Хильзе. Что это ты так запыхался? Уж ты добегаешься опять до своей прежней болезни, будешь опять лежать на спине и биться руками и ногами.

Готлиб *(в заметно радостном возбуждении)*. Ведь я должен же был бежать, иначе они бы меня схватили да задержали. Они уж и так мне кричали, чтобы и я пристал к ним. Крестный Баумерт тоже с ними. Он тоже уговаривал меня: «Поди получи тоже пять зильбергрошей, ведь и ты натерпелся от голода, и отцу скажи...» Чтобы я сказал вам, отец, чтобы и вы пришли и помогли им *(Страстно.)* Теперь, мол, паступят другие времена. Теперь вся жизнь ткачей на новый лад. Мы все, мол, должны идти сообща добиваться этих новых порядков. Теперь, мол, у нас будет по воскресеньям у каждого по фунту мяса и по праздникам кровавая колбаса с капустой. И ты у нас, говорит он мне, совсем с виду переменишься!

Старый Хильзе *(со сдержанным негодованием)*. И это говорит тебе твой крестный отец? И он подбивает тебя на такие преступные дела? Смотри, Готлиб, не вздумай его слушаться! Это дело не без помощи дьявола. Они заодно с сатаной работают.

Луиза *(не владея собой, в порыве страстного волнения)*. Да-да, Готлиб, полезай на печь, возьми в руки ложку, поставь себе на колени миску с сывороткой, надень на себя юбку и бормочи какую-нибудь молитву! Вот-то ты тогда угодишь отцу! И это — мужчина!

Люди в сенях смеются.

Старый Хильзе *(дрожит от подавленного гнева)*. А ты кто? Добрая жена, что ли? По всем правилам? Так вот послушай-ка, что я тебе скажу: ты хочешь матерью

называться, а язык-то у тебя злющий-презлющий! Ты хочешь учить свою дочь, а сама подбиваешь мужа на преступные и безбожные дела.

Луиза (*не владея собой*). Да полноте вы с вашим ханжеством! От таких речей ни один ребенок не насытился. Все ваши четверо, небось, в грязи да в лохмотьях валялись. От ваших-то речей пеленки не высохнут. Так я вам вот что скажу. Да, я хочу быть матерью! А потому-то я и желаю от всей души, чтобы все эти фабриканты сквозь землю провалились. Чума их всех возьми! Да, я мать и хочу быть настоящей матерью! А как спасти от гибели такого ребеночка? Страдаешь-страдаешь от его самого рождения до тех самых пор, когда, наконец, сжалится господь и возьмет его к себе. А вам, небось, и горя мало! Знай, себе молитесь да поете, а я, бывало, бегаю, да бегаю, да обиваю себе в кровь ноги, добывая хоть каплю сыворотки для ребенка. А по почам-то что бывало! А сколько бессонных ночей я ломала себе голову, все придумывая, как бы мне ребеночка от смерти уберечь! Дитя-то чем виновато, ему-то за что погибать мучительной смертью? А там напротив, у Дитриха, детей в вине купают да молоком моют. О, если и здесь начнется — меня и десятью лошадьми не удержишь. И вам так и скажу: коли они начнут дом Дитриха громить — я первая пойду туда, и плохо тому будет, кто вздумает меня удерживать. Нет больше сил моих!

Старый Хильзе. Ты уж пропащая, тебя уж ничто не спасет!

Луиза (*не помня себя*). Вас, вас никто не спасет, а не меня! Тряпки вы настоящие! Гнилые тряпки, а не мужчины! И плевать-то на вас противно! Трусы окаянные! Да вы даже от детских погремушек убежите. Коли вас даже драть станут, и то вы трижды спасибо скажете, дубины вы этакие. Из ваших жил всю кровь высосали — вы даже со стыда покраснеть не можете. Кнутом бы вас хорошенечко, так, чтобы ваши гнилые кости затрещали. (*Убегает.*)

Все смущенно молчат.

Старуха Хильзе. Что же это с Луизой-то случилось, отец?

Старый Хильзе. Ничего, мамочка. Что же с ней могло случиться?

Старуха Хильзе. Что это, отец, как-будто где-то звонят колокола? Или это мне так кажется?

Старый Хильзе. Кого-то хоронят, мать.

Старуха Хильзе. А мне все еще конец не приходит. И почему это мне господь смерти не дает, старик?

Молчание.

Старый Хильзе (*оставляет работу и встает с торжественным видом*). Готлиб, твоя жена наговорила нам множество страшных слов. Смотри сюда, Готлиб! (*Он обнажает грудь.*) Вот здесь, па этом самом месте, сидела пуля величиною с паперсток. А где я потерял руку, это знает король. Не мыши ее у меня отгрызли. (*Он ходит назад и вперед.*) А твоя жена... ее еще и в помине не было, когда я проливал свою кровь за отечество... каплю за каплей... Она может кричать, сколько ей угодно. Меня это не задевает, мне на ее слова наплевать. Бояться? Чтобы я когда-нибудь боялся? И чего мне бояться, скажи мне, пожалуйста? Уж не кучки ли солдат, которая вслед идет за бунтовщиками? Господи помилуй, этого еще не доставало! Не беда еще, что спина у меня немножко разбита,—уж если на то пошло, то кости у меня еще хоть куда!

Голос (*через окно*). Эй, ткачи, выходите!

Старый Хильзе. По мне, что хотите, то и делайте (*садится за станок*), а я с места не сдвинусь.

Готлиб (*после короткой внутренней борьбы*). Я пойду и сяду работать. А там будь что будет. (*Уходит.*)

Слышна «Песня ткачей». Ее поют сотни голосов, и совсем близко песня звучит, как глухая, монотонная жалоба.

Голоса жильцов (*в сенях*). Ай-ай-ай, и взаправду идут, целой толпой, словно муравьи. И откуда взялось столько ткачей? Да ты не толкайся, дай же и мне взглянуть! Смотри-ка, впереди какой верзила идет! Эй, да они так и кишат!

Хорниг (*подходит к людям в сенях*). Ну, что? Хорошее представление? Ведь этакую штуку не каждый день увидишь! Отчего бы и вам не пойти к верхнему Дитриху? Они ведь и там наделали хороших дел. У того все разгромили: и дом, и фабрику, и винный погреб — не осталось ничего! Все бутылки распили, какие только на-

шлись, да так и выцедили, не откупоривая, — возиться-то с ними некогда. Раз, два, три — отшибли горлышко, и готово дело! Рты порезали осколками — да им на это наплевать! Иные так и ходят в крови, словно свиньи резаные. А вот пастанет черед и здешнего Дитриха.

Пение замолкает.

Голоса жильцов. Да они на вид совсем уж не такие злые.

Хорниг. Ладно-ладно, еще подожди, что будет! Глянь-ка, они ведь высматривают, с какой стороны лучше начать. Вон со всех сторон оглядывают Дитрихов дворец. Видишь, видишь, вон маленький толстяк с ведром. Это кузнец из Петерсвальде, ловкий малый! Он самые толстые двери высаживает как ни в чем не бывало, — просто поверить трудно.

Голоса жильцов. Гляди-гляди, бросили камень в окошко! Ну и натерпится же страху старый Дитрих! Э, да он вывешивает какую-то бумагу! Бумагу вывешивает? Что же там такое написано? Ты умеешь читать? Ну, вот, на что бы я годился, кабы читать не умел? Ну, читай же! Вы-вы-все-будете-удовлетворены. Вы все будете удовлетворены.

Хорниг. Ну, этакую бумагу он мог бы и не вывешивать. Все равно она много не поможет. У них свое на уме. Они метят на самую фабрику, сжить со свету все механические станки. Ведь машины-то и разоряют ручных ткачей, это даже слепой видит. Ну, нет, очень уж они теперь разошлись! Никакой исправник или следователь их теперь не вразумит, а не то что какая-то бумажка! Кто видел, как они расправляются, тот уж знает, что это за расправа!

Голоса ткачей. Смотрите-смотрите! Толпа-то какая! И чего только они хотят? *(Торопливо.)* Да никак они идут через мост? *(Со страхом.)* Да неужто на нашу сторону? *(С сильным удивлением и страхом.)* Сюда идут, к нам идут! Смотри, они выгоняют ткачей из домов!..

Все разбегаются. Сени пустеют. В сени вторгается толпа восставших с криками: «Эй, ткачи, выходите!» — и из сеней разбегаются по отдельным комнатам. Видно, что эти люди очень утомлены ходьбой и бессонными ночами: все они грязные, запыленные, растрепанные, оборванные. Лица их красны от выпитого вина. В комнату старого Хильзе входит Бекер, за ним несколько моло-

дых ткачей, вооруженных дубинами и кольями. Увидев старого Хильзе, они останавливаются как бы в некотором замешательстве.

Бекер. Дядя Хильзе, будет вам над работой-то корпеть! Пусть кто хочет за станком спину гнет! Довольно вам себя изводить! Теперь о вас другие позаботятся!

Первый молодой ткач. Теперь уж не придется ложиться спать с пустым брюхом.

Второй молодой ткач. У ткачей теперь будет и крыша над головой, и рубаха на теле.

Старый Хильзе. Откуда вас черт припес с топорами да с дубинами?

Бекер. А вот мы их обломаем об Дитрихову спину!

Второй молодой ткач. Разожжем наши дубины да засунем их фабрикантам в глотку — пусть знают, как жжется голод!

Третий молодой ткач. Идем с нами, дядя! Мы им пощады не дадим!

Второй молодой ткач. Над нами-то, небось, никто не сжалился. Теперь мы за себя постоим!

Старый Баумерт (*входит, он не совсем твердо стоит на ногах. В руках у него зарезанная курица. Он раскрывает свои объятя*). Братец! Ведь все мы братья! Сюда, в мои объятя, братец!

Смех.

Старый Хильзе. Ну, и хорош же ты, Вильгельм!

Старый Баумерт. Густав, да ты ли это? (*Расстроганно*.) На грудь мою, несчастный, голодный страдалец!

Старый Хильзе (*ворчит*). Оставь меня в покое.

Старый Баумерт. Нет, это верпо, Густав. Человек должен быть счастлив. Взгляни-ка вот на меня, Густав. Каков я? Человеку нужно счастье. Ну, чем я не граф? (*Хлопает себя по животу*.) Отгадай-ка, что у меня в брюхе! Самая что ни на есть барская еда! Человеку нужно счастье — а там он раздобудет себе и шампанского, и жареного зайца. Вот что я тебе скажу: мы дали маху! Самим брать нужно, вот что.

Все (*перебивая друг друга*). Самим брать нужно, урра-а!

Старый Баумерт. Стоит тебе оди хороший кусок проглотить — и вдруг ты уж словпо другим человеком стал. Фу ты, господи! Сила-то в тебе так и вырастет,

словно в породистом быке! Так по всем жилам живчиком и разольется — даже сам не знаешь, куда попадешь и что разобьешь. Вот веселье-то, черт возьми!

Иегер (*показывается в дверях, вооруженный старой кавалерийской саблей*). Мы сделали две прекрасных атаки!

Бекер. Уж мы отлично наострились! Раз, два, три — и мы уже в доме. А там и пошло, словно на пожаре! Все так и трещит, так и дрожит. Только искры летят!

Первый молодой ткач. А недурно бы где-нибудь и огонек развести!

Второй молодой ткач. Идем в Рейхенбах да и подпалим там богатые дома.

Иегер. Это недурно. Пусть нагребают себе золотых углей.

Бекер. Оттуда мы пойдем во Фрейбург, к Тромтра.

Иегер. Нам бы до начальства добраться следовало. Я читал, что все зло от них идет.

Второй молодой ткач. Скоро мы и в Бреславль пойдем. Ведь нас становится все больше и больше!

Старый Баумерт (*обращается к Хильзе*). А ну-ка, выпей, Густав!

Старый Хильзе. Водки я никогда не пью.

Старый Баумерт. То было в старые времена, а теперь у нас все по-новому, Густав.

Первый молодой ткач. Масленица-то не каждый день бывает!

Старый Хильзе (*нетерпеливо*). Чего вам от меня надо, безбожники вы этакие?

Старый Баумерт (*немного смущенный и с чрезмерной любезностью*). Да ты смотри только: ведь я тебе курочку принес. А ты вот свари из нее супцу для твоей старушки.

Старый Хильзе (*с удивлением смягчаясь*). Ну-ну, поди скажи старушке-то.

Старая Хильзе (*которая с напряжением прислушивалась к их разговору, приложив руку к уху*). Не хочу я куриного супу. Оставьте меня в покое.

Старый Хильзе. Верно говоришь, мать. Я тоже не хочу. А из такой курицы и подавно не хочу. А тебе, Баумерт, я вот что скажу: когда старики начинают болтать вздор, словно малые ребята, — черт от радости на го-

лове ходит. И пусть вам всем будет известно: вы одна статья, а я другая. Вы здесь без моего согласия. И по правде и справедливости вам здесь искать нечего.

Г о л о с (*из толпы*). Кто не с нами, тот против нас!

И е г е р (*грубо и с угрозой*). Ты, старик, что-то не то говоришь! Ведь мы не воры!

Г о л о с (*из толпы*). Мы голодны, только и всего.

П е р в ы й т к а ч. Мы хотим жить и больше ничего. Вот мы и перерезали веревку, на которой висели.

И е г е р. И мы имели на это полное право. (*Держит кулак перед лицом старого Хильзе.*) Только пикпи, так я вот этот самый кулак так и всажу в твой циферблат!

Б е к е р. Тише, тише, оставьте старика! Дядя Хильзе, мы уж так решили: лучше уж мы умрем, а по-прежнему жить не станем!

С т а р ы й Х и л ь з е. А я-то ведь больше шестидесяти лет так жил!

Б е к е р. Что там ни говори, а должна придти перемена жизни.

С т а р ы й Х и л ь з е. Никогда этому не бывать!

Б е к е р. Не отдадут нам по доброй воле — мы возьмем сами.

С т а р ы й Х и л ь з е. Силой! (*Смеется.*) Ну, так уж лучше готовьте-ка могилки на этом самом месте. Они вам покажут, на чьей стороне сила. Погодите, погодите, дождетесь кое-чего.

И е г е р. Вот еще сказал, солдаты! Сами мы были солдатами. С несколькими ротами мы отлично расправимся.

С т а р ы й Х и л ь з е. Языком вы сражаться с ними будете, что ли? Разве что так! Одну-другую роту прогоните — десять новых придут на их место.

Г о л о с а (*через окно*). Солдаты, солдаты идут!

Все внезапно смолкают. Издали слабо доносятся звуки военных свистулек и барабанный бой. Вдруг среди молчания кто-то выкрикивает: «Будь они прокляты! А я пока что задам стрекача!» Всеобщий хохот.

Б е к е р. Кто это собирается удирать? Кто это сказал?

И е г е р. Кто это трусил перед горсточкой каиновых солдатских фуражек? Беру над вами команду! Я сам недавно со службы. Я знаю это дело.

С т а р ы й Х и л ь з е. Из чего же вы будете стрелять? Из дубин, что ли?

Первый молодой ткач. Оставьте в покое этого старого хрыча! У него на чердаке что-то не ладно.

Второй молодой ткач. Он малеько свихнулся.

Готлиб (*незаметно пробравшийся в толпу, хватая говорившего за шиворот*). Как ты смеешь так со стариком разговаривать?

Первый молодой ткач. Пошел ты к черту, я ничего худого не сказал.

Старый Хильзе (*увещевательным тоном*). Пусть его болтает. Не трогай его, Готлиб. Он скоро и сам поймет, кто из нас с ума спятил — он или я.

Бекер. А ты пойдешь с нами, Готлиб?

Старый Хильзе. Ну, этого он не сделает.

Луиза (*вбегает в сени и через дверь кричит в комнату*). Чего вы тут толчетесь? Только время теряете с этими святошами! Идите на площадь! Скорее выходите на площадь! Крестный Баумерт, беги туда что есть силы! Офицер на площади держит речь к народу... уговаривает паших разойтись по домам. Если вы сейчас не придете, наше дело пропало!

Иегер (*уходя*). Ну, и муженек у тебя — храбрец, нечего сказать!

Луиза. Мой муженек? Нет у меня никакого мужа!

В сенях кто-то поет:

Жил да был человек, маленький-маленький.

Эх-эх-эх-эх-эх!

И захотел он жениться на бабе, большой-пребольшой!

Дидл-дидл-дим-дим-хэ-хэ-хэ!

Старый Виттих (*спускается с чердачной лестницы с ведром в руках. На мгновение останавливается в сенях*). Вперед все, кто не собаки, вперед! Урр-а-а-а!!! (*Он убегает.*)

Несколько ткачей, в том числе Луиза и Иегер, бегут за ним с криками «ура!».

Бекер. Доброго здоровья, дядя Хильзе! Мы еще с тобой поговорим!

Старый Хильзе. Ну, это павряд ли. Мне пяти лет не прожить. А раньше этого тебя не выпустят.

Бекер (*останавливается с удивлением*). Откуда не выпустят, дядя Хильзе?

Старый Хильзе. Из тюрьмы, разумеется! А то откуда же?

Бекер (*грубо хохочет*). Да я бы там посидел с радостью. Там хоть досыта хлеба поешь, дядя Хильзе! (*Уходит.*)

Старый Баумерт (*сидевший до этого времени на скамейке в тупом раздумье, теперь встает*). Правда твоя, Густав, я маленько выпимши. Но голова у меня все-таки действует. Ты рассуждаешь на свой образец, а я на свой. Вот я и говорю: Бекер правду сказал: если пыненное дело кончится кандалами да веревками — все же в тюрьме лучше, чем дома. Живи себе там на всем готовом и ни о чем не заботься. Я бы с радостью остался дома и не пошел с пими. Но рассуди сам, Густав: ведь должен же человек хоть раз в жизни подышать вольным воздухом. (*Медленно идет к двери.*) Прощай, Густав! Если со мной что случится, помолись за меня, брат. Слышишь? (*Уходит.*)

На сцене не остается ни одного ткача из числа восставших. Сени понемногу снова наполняются любопытными жильцами. Старый Хильзе опять принимается за натягивание основы. Готлиб вытаскивает из печки топор и машинально пробует лезвие. И старик, как и Готлиб, в большом волнении, но оба молчат. Снаружи доносится ропот и гул большой толпы.

Старуха Хильзе. Скажи мне, отец, — полы как будто дрожат... И что там такое делается? А дальше-то что будет?

Молчание.

Старый Хильзе. Готлиб!

Готлиб. Что тебе?

Старый Хильзе. Брось топор.

Готлиб. А кто же будет дрова колоть? (*Прислоняет топор к печи.*)

Молчание.

Старуха Хильзе. Готлиб, ты слушай, что отец-то тебе говорит.

Под окном чей-то голос поет:

«Эй, ты, малый, сиди-ка да посиживай дома!

Эх-эх-эх-эх-эх-эх!

И мой себе, промывай тарелки да миски!

Дидл-дидл-дим-дим-хэ-хэ-хэ!»

(*Уходит.*)

Готлиб (*вскакивает и грозит кулаком в окно*). Эй ты, стерва! Лучше меня не зли!

Слышен ружейный залп.

Старуха Хильзе (*вздрагивает*). О господи Иисусе! Неужто опять гром?

Старый Хильзе (*невольно складывает руки, как для молитвы*). Господи боже наш, отец наш небесный! Защити, спаси и помилуй несчастных ткачей, моих горемычных братьев!

Короткая пауза. Молчание.

Старый Хильзе (*про себя, потрясенный*). А ведь там уже льется кровь!

Готлиб (*вскакивает, когда раздается залп. Он бледен и едва владеет собой от глубокого внутреннего волнения*). Неужто и теперь сидеть да ждать у моря погоды?

Девушка-ткачиха (*кричит из сеней в комнату*). Дядя Хильзе, дядя Хильзе! Уходите от окна! К нам на чердак пуля влетела. (*Исчезает.*)

Мильхен (*просовывает в окно свою голову и улыбается*). Дедушка, дедушка, они из ружей стреляют! Двое уже свалились! Один так и вертится волчком! А другой дрыгался, словно воробушек со свернутой головой! Ай-ай, а сколько крови-то там натекло! (*Убегает.*)

Первая ткачиха (*в сенях*). Они несколько человек наших прикончили.

Старый ткач (*в сенях*). Вот посмотрите, они еще зададут солдатам!

Второй старый ткач (*растерянно*). Нет, вы только поглядите на-баб-то, на баб-то поглядите! Захлещут они солдат своими подолами! Заплюют они солдат!

Ткачиха (*кричит через дверь*). Готлиб, ты на жену-то взгляни! Она посмелее тебя будет: так и скачет перед солдатами, словно под музыку танцует!

Четверо мужчин несут через сени раненого. Тишина. Явственно раздается чей-то голос: «Это ткач из Ульбриха».

Тот же голос (*через несколько минут снова*). Теперь уж ему крышка: пуля попала ему прямо в ухо.

Слышно, как раненого несут по деревянной лестнице. Снаружи вдруг раздается громкое «ура!».

Голоса (*в сенях*). И откуда они камней-то набрали? Ну, теперь спасайся кто может. Камни потаскали оттуда,

где шоссé прокладывают. Ну, теперь солдатам плохо. Кампи-то так и летят, что твой дождь.

Слышны крики ужаса и рев, которые все приближаются и доходят до сеней. Кто-то захлопывает дверь в сени с криком ужаса.

Г о л о с а (в сенях). Они опять заряжают. Сейчас опять дадут залп. Дядя Хильзе, уходи же ты от окошка.

Г о т л и б. Что? что? что? Что мы им бешеные собаки, что ли? Порох да пули нам жрать вместо хлеба? (Берет топор в руки, после короткого молчания обращается к старику.) Смотреть мне, как жёну расстреливать будут, что ли? Ну, нет, этому не бывать. (Убегает.)

С т а р ы й Х и л ь з е. Готлиб! Готлиб!

С т а р у х а Х и л ь з е. Куда же пошел Готлиб?

С т а р ы й Х и л ь з е. Прямо к черту.

Г о л о с (из сеней). Да отодвинься ты от окошка, дядя Хильзе!

С т а р ы й Х и л ь з е. Я ни за что не тронусь с места! Хоть бы вы все там с ума спятили. (Обращается к старухе Хильзе с все возрастающим подъемом духа.) Меня сам господь поставил на это место. Правду я говорю, мать? Мы с тобой должны оставаться здесь, хоть бы там провалился весь мир! (Снова принимается за работу.)

Раздается оружейный залп. Смертельно раненный, старый Хильзе выпрямляется во весь рост и сразу валится вперед на ткацкий станок. В ту же самую минуту раздаются усиленные крики «ура!». С криками «ура!» люди из сеней также бросаются на улицу.

С т а р у х а (несколько раз повторяет вопросительным тоном). Отец, а отец, что же это с тобой?

Несмолкаемые крики «ура!» все больше и больше удаляются.

Вдруг Мильхен поспешно вбегает в комнату.

М и л ь х е н. Дедушка, дедушка, они гонят солдат из деревни вон! Они разгромили Дитрихов дом, они там сделали то же самое, что и у Дрейсигера. Дедушка?! (Дитя испуганно смолкает, внимательно всматривается, засовывает в рот палец и осторожно подходит к убитому.) Дедушка, а дедушка?

С т а р у х а Х и л ь з е. Да полно же тебе молчать-то, старик! Скажи хоть слово. А то, право, даже жутко становится...

Конец

ДОДАТКИ

Гергарт Гаунтман

ТКАЧІ

Драма на 5 дій

Посвята

*Мовму батькові, Робертові Г[аунтману],
присвячую сю драму*

Коли я присвячую сю драму тобі, дорогий батьку, то ти знаєш, яке почуття мене до того призводить, і нема потреби розбирати його тут.

Ти оповідав мені про діда, що замолоду вбогим ткачем так нидів за верста- том, як і оці мої ткачі, і се оповідання дало початок мовму творові. Чи він силь- ний і здібний до життя, сей твір, чи гни- лий в основі, але все ж се найкраще з то- го, що може дати «такий бідний чоловік, як Гамлет».

Твій Гергарт

ДІЯЧІ 1-ГО АКТУ

Касир Нейман.

1-ша ткачиха.

Конторщик Пфейффер.

Ученик.

Бекер, ткач молодий.

Старий Бавмерт.

Ткач Рейман.

Ткач Гейбер.

Дрейсігер.

Різні ткачі і ткачихи.

Хлопчик.

Велика небілена хата в домі Дрейсігера в Петерсвальді. Се кон- тора, де ткачі віддають готову тканину. Ліворуч нічим не заві- шені вікна, на середній стіні шкляні двері, праворуч теж шкляні

двері, кудю раз у раз входять і виходять ткачі, ткачихи й діти. Вздовж правої стіни, напівзакритої, як і дві інші, полицями для бархану, поставлена довга лава — там ткачі розкладають роботу. Всі ткачі по черзі дають роботу на розгляд. Конторщик Пфейфер стоїть за великим столом, де ткачі понакладали тканини на розгляд. Конторщик розглядає з лупою і циркулем. Як уже розглянуто, ткач кладе бархан на вагу, а конторський ученик важить. Зважений товар ученик скидає до складу. Конторщик Пфейфер вигукує кожний раз, скільки кому належиться, до касира Неймана, що сидить при малому столику. Парший день; пізня весна. Дзигар показує полудне. Ткачі здебільшого стоять, мов на суді, наче ждуть, чи їх на смерть засудять, чи життя подарують. Кожний з них якийсь прибитий, мов той старець, що вже натерпівся без краю поневірки, наслухався докорів за дармоїдство та й звук стояти, знітившись, та всякому коритись. Знати по лиці, що кожний з них клопочеться та журиться марне без перестанку. Чоловіки всі трохи подібні межі собою, «старують», мов діти, що вдають дорослих; мало не всі плоскогруді, кахикають, мізерні, брудно-бліді, замучені при верстаті, коліна від сидні покривлені. Жінки їх на перший погляд мовби інакші: розхристані, роздратовані, засмикані, обшарпані, а чоловіки все ж якусь там повагу злиденну мають, та й одежа на них підлатана. Деякі дівчата гарненькі: бліді як віск по статі делікатні, очі смутні, великі, пильні.

Касир Нейман (*облічує гроші*). Зостається 16 грошей срібних, 2 пфеніги.

Перша ткачиха (*30-літня, дуже змарніла; збирає гроші докупити тремтячими руками*). Спасибі вам.

Нейман (*бачить, що жінка стоїть*). Ну, знов щось не так? *

1-ша ткачиха. Ой, мені б так треба з пару феніків наперед!

ДІЯ 2-га

ДІЙОВІ ЛЮДИ

Старий Бавмерт.

Стара Бавмертиха, його жінка.

Август, їх син.

Емма } їх дочки.
Берта }

Фріц, нешлюбна дитина Еммина.

Старий Анзорге, господар хати і ткач.

Генрикова, ткачиха.

Моріц Єгер, солдат, пущений в гостину додому, колишній ткач.

Хатинка господаря Вільгельма Анзорге в Кашбаху, в Совиних горах.

Тісна кімнатка на лихому помості, низенька, ледве в 6 локтів, з закуреними сволоками. За верстатом сидять дві молоді дівчини, Емма і Берта Бавмертівни. Стара Бавмертиха, зовсім древня, сидить перед ліжком на скамничці, перед нею мотовило — її син Август теж мотав, сидючи на дзиглику; Август — двадцятилітній дурний хлопець; має малий тулуб і велику голову *, довгі руки й ноги, як у павука. Крізь два маленькі віконця на лівій стіні, наполовину заліплені напером, вривається слабке рожеве вечірнє світло. Воно падає дівчатам на біляві простоволосі голови, на худі непокриті плечі, на тонкі воскові шиї, на грубі зборчасті сорочки на спині; дівчата убрані тільки в сорочки та в короткі спіднички з десятки. Рожеве світло падає старій жінці на обличчя, на шию і на груди: обличчя худе, мов у кістяка, зморшки і пруги на безкровній шкірі, очі позападали, червоні, запалені та вогкі від вовняного пороху, диму та пізньої роботи; шия у жінки довга, жилувата, вся в зморшках, впалі груди загіяті злинялими хустками та шматтям.

Частина правої стіни ще в світлі, при ній видно піч, лаву, ліжко та скільки розмальованих образів.

Перед піччю на бантині сушиться шмаття, за піччю згромаджене усяке дрантя. На лаві кілька горшків і деяке начиння, на папері сушиться розложене картопляне лушпиння тощо.

На сволоці висять повісма прядива та вовни. Кошики з тальками стоять перед верстатами. На дальшій стіні низькі двері без замка. До стіни прислонена в'язка пруття та скільки поганеньких кошиків чверток.

Верстати гудуть, ляди раз по раз стукотять, стіни й поміст двигатлять від того, совання та шархання човника чутно на всю хату. До всього ще шумить, не вгаває мотовило, так мов джмелі гудуть.

Стара Бавмертиха (*жалібним, розбитим голосом до дівчат, що перестали ткати і приглядаються до тканини*). Либонь, знов увірвалось?

Емма (*старша дівчина, 22-х літ. Зв'язуючи порвану нитку*). Ну, вже ж і вовна!

Берта (*15 літ*). Чиста біда з тим утком!

Емма. Де то батько так забарились? Вони ж виїшли з дому смерком.

Стара Бавмертиха. Отож-то, тож-то. Ой, мої донечки, де ж то він забарився?

Берта. Не бійтеся, мамо, на бога!

Стара Бавмертиха. Та все якось боязно.

Емма тче знову.

Берта. Стій-но, Еммо!

Емма. Що там?

Берта. Здається, хтось іде.

Е м м а. Певне, Анзорге йде до хати.

Фріц (*4-хлітній хлопець, малий, босий, обшарпаний, заплаканий*). Мамо, їсти хочу!

Е м м а. Пожди, Фріценьку, пожди трошки! Он дідусь хутко прийдуть, принесуть хліба, калача.

Фріц. Ой, коли ж так хочеться їсти, мамочко!

Е м м а. Я ж тобі кажу. Ти ж не дурний. Вони от зараз прийдуть. Принесуть смачненького хлібця і кави... А як буде свято, то мама візьме лушпиння та занесе на село, а там дадуть за нього гарний глечичок сироватки для мого хлоп'ятка.

Фріц. А куди ж дід пішов?

Е м м а. Вони пішли до фабриканта з роботою, до каси, Фріценьку.

Фріц. До фабриканта?

Е м м а. Авжеж, Фріценьку. Туди, до Дрейсігера, до Петерсвальда.

Фріц. А там йому дадуть хліба?

Е м м а. Авжеж, грошей дадуть, а дід куплять хліба.

Фріц. Багацько дадуть дідові грошей?

Е м м а (*сердито*). Ой, хлопче, відчепися з своєю гуторкою! (*Тче знов, і Берта теж. Раптом спиняються обидві.*)

Берта. Піді-но, Августе, спитай в Анзорге, чи не завітв би він.

Август виходить, за ним Фріц.

Стара Бавмертиха (*жахаючись несамовито, як дитина, мало не плачучи*). Ой, діти мої, дітоньки! Де ж це старий?

Берта. От, може, собі до Гавфа зайшли.

Стара Бавмертиха (*плаче*). Коли б же він хоч до корчми не пішов.

Е м м а. Та не плачте, мамо! Хіба ж наш батько такий?

Стара Бавмертиха (*не тямлячись від неспокійних думок та від страху*). Ну... ну... ну, скажіть же мені, що ж то буде? Як він... ну, як він прийде додому... а що, коли він все пропив та й нічого не принесе додому? Тож солі нема в хаті ні дрібочки, хліба ні кришечки. А дров хоч би полінце...

Берта. Та не журіться, мамо! Тепер місячно, то ми підемо в кущі, візьмемо Августа з собою та й принесемо в'язочку хмизу.

Стара Бавмертиха. Еге, щоб ще лісничий вловив!

Анзорге *(старий ткач, худий, високий, з постаті до півня схожий, і, входячи в хату, мусить нахилитись. Спочатку виставляє тільки голову й плечі в двері. Волосся й борода кудлаті, нечесані)*. А що вам треба?

Берта. Коли б ви світло засвітили!

Анзорге *(нишком, немов у хаті хто хворий лежить)*. Та ще ж видно.

Стара Бавмертиха. Ти б уже хтів, щоб ми поночі сиділи.

Анзорге. Я ще й собі ради не дав. *(Вих[одить].)*

Берта. Ну, дивіться, яке-то скупе!

Емма. Тепер сиди, поки не змилується.

Генрикова *(ввіходить. 30-літня жінка, вагітна. Знати й по лиці, що втомлена, вимучена клопотом, заморочена злиднями)*. Добровечір вам.

Стара Бавмертиха. А що ви нам скажете, Генрикова?

Генрикова *(шкандибаючи)*. Шкло в погу загнала.

Берта. Ну, ходіть сюди, сідайте. Я побачу, може, вийму.

Генрикова сідає. Берта стає перед нею навколішки і виймає їй скабку з підшви.

Стара Бавмертиха. Як же там у вас дома, Генрикова?

Генрикова *(гукає з одчаю)*. Хутко, дасть біг, ніяк не буде. *(Сльози їй душать, вона їх ковтає, далі не витримає і тихо плаче.)*

Стара Бавмертиха. Ніж отак жити, як оце ми з вами, то краще б господь змилувався та й забрав би пасет з сього світу.

Генрикова *(не може далі витримати, кричить крізь сльози)*. Діти мої нещасливі з голоду пухнуть! *(Хлипає й голосить.)* Я вже не можу ради дати. Хоч що хочеш роби! Хоч пропадай з тієї біганини. Я вже не знаю, чи я жива, чи я мертва, а воно все однаково, і просвітку немає. Якось же треба тих дев'ятеро голодних ротів пагодувати. Та чим, га? Вчора ввечері мала я скибочку хліба, і то не стало навіть для двох найменших. Котрому ж я мала дати, га? Всі кричать: мамцю, мепі! мамцю, мепі!.. Ой, горе моє!.. ще ж то я тепера ходжу. А що ж то вже тоді буде, як зляжу? Що було трохи картоплі, то й та пішла за водою. В хаті ні крихотки, ані рісочки!

Берта (*вийняла скабку і рану обмила*). Тепер ще шматочкою зав'язати. (*До Емми.*) Пошукай лиш там чого!

Стара Бавмертиха. Воно і в нас не ліпше, Генрикова.

Геприкова. Та ви ж хоч маєте дочок. Маєте чоловіка робітника, а мого ж на тім тижні знов напала слабість. Знов його корчило та мучило, я вже далєбі зо страху не знала, що мені з ним почати. Оце як нападе на нього таке, то потім з тиждень лежить і з місця не рушить.

Стара Бавмертиха. Мій теж не дуже-то здався. Візьметься до роботи, та зараз і стій! І в грудях йому болить, і в крижах ломить. І ми завжди без шеляга на переднівку. Як оце й сьогодні не принесе яких грошенят, то й я не відаю, що то далі буде.

Емма. Вірте богу, Геприкова, ми вже до того дожились... Батько мусив Бровка забрати*. Мусимо дати його забити, щоб хоч раз підживитися.

Геприкова. Чи не маєте хоч зайвої жменьки муки для мене?

Стара Бавмертиха. Ані рісочки, Генрикова, та й солі нема ні дрібочки в хаті.

Геприкова. Ну, то я вже не знаю! (*Встає, думає.*) Далєбі, не знаю!.. Я не дам собі ради. (*Кричить з лютості й жаху.*) Та я була б рада, якби мені де свинячої заколоти здобути... Як же ж я прийду з порожніми руками? Несила моя! Хай мене бог простить, а я собі іншої ради не знайду. (*Вибігає, шкандибаючи, ледве наступаючи лівою ногою.*)

Стара Бавмертиха (*кричить, остерігаючи*). Генрикова, Генрикова! Схаменіться!

Берта. Нічого вона собі не зробить. Не бійтеся.

Емма. Так вона раз у раз. (*Сідає знов до верстата і тче якийсь час.*)

Август присвічує лойовою свічкою своєму батькові, старому Бавмертові, а той тягне в хату клунок вовни.

Стара Бавмертиха. Господи, господи! де ж се ти, старий, так забарився?!

Бавмерт. Ну, чого вчепилася одразу? Дай хоч вору глянути. Ось подивись лишень, хто прийшов зо мною*.

Моріц Єгер (*звиходить нагнувшись у двері. Кремезний, не дуже високий, червоний на виду солдат; гу-*

сарська шапка набакир, одерж й чоботи нові, сорочка біла без коміра. Ввійшовши, стає навитьажку і віддає честь по-військовому. З притиском). Добровечір, тітко Бавмертихо!

Стара Бавмертиха. Ну, дивись ти! То се ти додому прийшов? Ще не забув нас? Ну, сідай же. Ходи сюди, сядь ось тут.

Емма (*стирає спідницею стільця і присуває Ггерові*). Добровечір, Моріце! Схотілося знов подивитись, як живо сірома?

Ггер. Ну, скажи лишень мені, Еммо! Я просто не повірив. Адже ти маєш хлопця, що хутко хоч до війська. Де ти собі такого запобігла?

Берта (*забирає від батька припас, кладе м'ясо в ринку і становить у піч. Август розпалює вогонь*). Ткача Фінгера либонь знаєш?

Стара Бавмертиха. Він якось у нас в хаті мешкав. Він таки хтів її взяти, та вже тоді був зовсім хирпий на груди. Я, було, не раз остерігаю дівчину. Та чи ж вона послухає? Тепер він давно вже вмер, вже й забули про нього, а вона он ще набідується з малим. Ну, розкажи лишень, Моріце, як же там тобі поводилось?

Бавмерт. Не журися, стара, за сиротою бог з калитою; він нас усіх переважив; одержі має стільки, мов який князь, срібного дзигарка та ще 10 талярів чистими гріншми.

Ггер (*розсівся, усміхається та величається*). Я не парікаю. Мені в війську незгірше.

Бавмерт. Був на послузі в офіцера. Ти тільки слухай, як він по-панськи говорить.

Ггер. Я вже так звик до делікатної мови, що інакше й не потраплю...

Стара Бавмертиха. Чи ти ба' який! Колись таке було нікчемне, а тепер, глянь, як забагатіло! Адже ти був ні до чого путнього не здалий; було й чісниці не тямиш нарентати. Все було надворі ганяєш; на миші пастки ставити та щиглята в сильце ловити — ото тільки й роботи твоєї було. Хіба ж ні?

Ггер. Авжеж, тітко. Та я не самі щиглята ловив, часом і ластівки.

Емма. Ми тобі все було наказуємо, що ластівок не годиться займати.

Ггер. Мені то не шкодило... Ну, як же ви, тітко, тута малися?

Стара Бавмертиха. Ой, господи, вже так набідувались за тих чотири роки. Ти тільки глянь на мене, гостець якийсь вчепився. Дивись, які пучки. Я вже не знаю, може, то опух, або що! Та вже ж я нещаслива! З місця не рушу сама. Ніхто не повірить, що я терплю.

Бавмерт. Кепська справа з нею. Нічого вже з неї не буде.

Берта. Рано одягни, ввечір роздягни. Годуємо, як малу дитину.

Бавмертиха (*квилить*). Мушу все помочі просити раз у раз. Гірше, ніж слаба. Я їм камінь за плечима. Що вже я бога милосердного налагалась, щоб мене до себе прийняв! А господи, господи, яке ж мені горенько тяжке! Я вже й сама не знаю... люди, може, думають... але ж я змалку до роботи звикла. Зроду своє діло робила як слід, а тут па тобі раптом (*пробує встати*), як несила, так несила. І чоловік добрий, і діти добрі, а як подивлюся на них!.. До чого ті дівчата подібні? Ніяк краски в лиці не мають. Білі, як глина. Водно сиди, водно гупай при верстаті,— ніхто не питає, чи то воно добре отак для молодих дівчат? Яке ж їх життя? Хоч би вони могли собі якусь одешинку справити, щоб хоч трохи прибратися, та де ж би межі люди показатись, чи до церкви піти, все ж би якась розвага була. Глянути на них, чисті тобі вішальниці, а молоді ж вопи, ота ледве що дівка, а ся ще підліток.

Берта (*коло печі*). Щось-бо курить знову!

Бавмерт. Дивись-но ти, який дим! Ну, та як же димові комином іти, коли ж ся піч от-от завалиться. Нехай розсипається, будемо хіба сажу їсти. Вже й так кахикаєм навперейми. Як бухи, так бухи, як прорве, що й легені повипадають, то ніхто, певне, по нас плакати не буде.

Егер. То вже Анзоргове діло, він же мусить поправити.

Берта. Журба йому за нас. Лається тільки без пуття.

Бавмертиха. Ми й так йому місця багато займаємо.

Старий Бавмерт. А як почнемо нарікати, то й вилетимо геть. Він од нас уже з півроку, як не бачив плати.

Бавмертиха. Такий напасливий чоловік, міг би трохи людяніш бути.

Б а в м е р т. Він теж не має звідки, стара, має він теж біди доволі, хоч і не бідкається.

Б а в м е р т и х а. Проте має хоч свою хату.

Б а в м е р т. Ей, стара, що то говорити! У сій хаті він не має ані брусочка свого.

Є г е р (*витає з одної кишені люлечку з гарними китицями, а з другої квартиру горілки*). І тут теж не все так далі буде. Мене аж диво бере, як то тут люди так живуть. Таже у городі собакам живеться краще, ніж вам тут.

Б а в м е р т (*палко*). Бач, бач! І ти ж се знаєш?! А скажи ж кому слово, одно почуєш: кенські часи, та й годі.

А н з о р г е (*увиходить; в одній руці глиняна мисочка з юшкою, а в другій наполовину недоплетений кошик-«чвертка»*). Як ся маєш, Моріце? То се ти знов тут?

Є г е р. Спасибі, дядьку Анзорге.

Б а в м е р т. Покажи-но йому свого дзигарочка. Він нову одержу приніс і 10 талярів чистими грішми.

А н з о р г е (*хитаючи головою*). Еге-ге! Ото так!..

Е м м а (*забираючи картопляне лушпиння в мішок*). Піду оде з лушпинням, може, таки хто дасть сироватки трошки. (*Виходить.*)

Є г е р (*поки він говорить, всі дивляться на нього пильно*). Ну, отже бачите самі. А ви, було, мене лякаєте та жахаєте службою, мов пеклом: «Там тебе, Моріце, навчать, почім ківш лиха, як попадешся до війська». Отже, тепер дивіться, чи ж мені не добре було? Півроку був я у послузі. Там тільки умій панові догодити, більш нічого не треба. От я чистив чоботи вахмістрові, коня глядів, пиво носив. Меткий був, як біс. Бував і на варті: моя гармата, що я глядів, було завжди аж вилискується. Було при роботі я перший, на муштрі — я перший, на коні — я перший, а як пустять на приступ — марш, марш! Матері його стонадцять куп чортів з чортенятами! Було, звиваюсь, як хорт. Та вже, було, думаю: тут не поможеться, тут нема чого. Отак, було, тільки зуби зціпиш: «Якось-то буде!» Та дійшло діло до того, що наш скадронний перед цілим скадроном сказав: «От гусар, так гусар, якби й всі такі!»

Тиша. Єгер розпалює люльку.

А н з о р г е (*хитаючи головою*). То ти таке щастя мав?! Еге-ге! Ото так! (*Сідає долі, кладе пруття коло себе і плете кошика, поставивши його межі колін.*)

Бавмерт. Може, дасть біг, що ти й нам оце щастя приніс. А що, чи то й нам з тобою випити?

Єгер. Авжеж, звісно, дядку Бавмерте, а після сієї та й знов тієї (кидає гроші на стіл.)

Апзорге (не тямиться з дива). Ой-ой-ой, що ж се тут? І печеня шкварчить, і цілісінька кварта горілки на столі. (П'є з пляшки.) Дай боже, Моріце! Еге-ге! Ото так!

Пляшка ходить по руках.

Бавмерт. Якби нам так щосьята по шматочку м'яса, а то ж цілий рік і не бачимо скóрому! Жди-пожди, поки який цуцик прибудиться, як от оцей тамтого місяця, та чи то ж часто трапляється?

Апзорге. Ти дав Дружка забити?

Старий Бавмерт. А що ж, хіба з голоду здихати?

Апзорге. Еге-ге! Ото так!

Бавмертиха. А такий був гарненький потульний песик.

Єгер. Чи то ви завжди такі лакомі на собачину?

Бавмерт. Ой, Сусе Христе, хоч би нам її не бракувало.

Бавмертиха. Ще б пак, такий шматок м'яса чи ж не здасться?

Бавмерт. Не маєш охоти до такої страви? Нічого, Моріце, пожив би ти трохи з нами, хутко привчився б знову.

Апзорге (нюшкуючи). Еге-ге! Ото так! Се ласощі не то що — он як пахтить!

Бавмерт (нюшкуючи). Панська печеня, нема що казати.

Апзорге. Скажи лишень, Моріце, — ти як гадаєш? Ти ж бував у бувальцях. Чи то нам, ткачам, коли полегшає, чи ні?

Єгер. А таки певне полегшає.

Апзорге. Ми вже тут зовсім не знаєм, на якому ми світі. Вже що ми бідуємо, і... не сказати! Б'ємось, як риба об льод. Далі вже й пєсила. З'їдять нас хутко злидні з усею худобою, що й накоренка не зостанеться. Перше, поки я ще міг на верстаті робити, то ще сяк-так, напів з бідом держався. А тепер по цілих роках не маю роботи. Ото ці плетінки тільки й на світі держать. Плету до пізньої ночі, а як заслабну, то й пропаде моя марка й

шість пфенігів. Ти вчений, отже, сам розваж. Як же його прожити при сій дорожнечі? Три таляри я мушу викинути на податок за хату, один таляр на податок за землю. Три таляри комірнього, а чотирнадцять талярів всього заробітку, то мені зостається 7 талярів на цілий рік. На ті гроші вари, пали, одягайся, взувайся, латай, направляй, а треба ж і собі якийсь куток мати і що там ще прийдеться. Чи то ж диво, що я не маю звідки платити податків?

Бавмерт. Варто, щоб хто з нас поїхав до Берліна та там би королеві розказав, яке тут наше життя.

Егер. Теж мала користь, дядьку Бавмерт, вже король і сам міг би пемало з газет прочитати. Але багаті так завжди все поперекручують, що всю справу перешахрюють... Вони всякого хрещеного чоловіка перемудрюють, як ті чорти.

Бавмерт (*хитає головою*). Якби-то вони в Берліні не верховодили!

Анзорге. Скажи лишень, Моріце, як то так може бути? Чи ж на те нема жодного закону? Оце коли я собі руки постирав, а проте, не можу податків оплатити, чи то ж має право мужик мені хатину забрати? Віп, бачиш, господар на своїм ґрунті, він свої гроші вимагає. Ну, але я ж не знаю, як же се так. Чи то ж я таки маю з моєї хатини вибиратись... (*Крізь сльози.*) Я ж тута вродився, тут же мій батько за верстатом сидів, літ більше ніж сорок. Він, було, все до матері каже: «Слухай, стара, як я умру, держися міцно хатини. Я сю хату загорював», — каже, було, він їй... «Тута що не кілок, то неспана ніч, що не балка, то рік сухих злиднів. Треба ж таки вважати...»

Егер. Вопи заберуть все до останку, до сього вони здатні.

Анзорге. Еге-ге! Ото так! Тільки як має вже до такого дійтися, то волю, нехай мене на цвинтар занесуть, аніж я маю старощами тинятися попідтинню. Чи то штука вмерти? І батько мій смертю не журився. Так хіба наприкінці трошки його сум узяв. Але як я вліз до його на постіль, то він собі знов заспокоївся. А здумайте ж собі, що я був тоді ще хлопчаком, от, може, мав яких тринадцять літ. Зморився та й заснув собі враз коло слабого — що я тоді тямив? Коли се прокидаюся, а він вже захолов.

Бавмертиха (*після хвилини мовчання*). Заглянь лишень, Берто, до печі та насип юшки Анзоргові.

Б е р т а. Ось попоїжте, дядьку Анзорге.
А н з о р г е (*їсть, плачучи*). Еге-ге! Ото так!..

Старий Бавмерт береться їсти м'ясо з ринки.

Б а в м е р т и х а. Ей, старий, старий! Ото вже нетерплячка тебе взяла! Хоч би дав Берті на стіл постановити, як годиться.

С т а р и й Б а в м е р т (*жуючи*). Оце вже два роки, як я до причастя ходив, а зараз по тому продав празникову одержу, то купили ми тоді шматок свинини. А від того дня та аж до сього вечора не їв я м'яса ані разочку.

Є г е р. Та навіщо нам їсти тее м'ясо? За нас фабриканти з'їдять! Вони бродять в салі аж ось поки. Хто не вірить, то хай піде до Білави чи до Петерсвальда та й сам побачить. Ой, там набачить дива: один попри одному фабрикантські палади. Палац коло палацу. Та скрізь ясні шибки, та вежі, та залізні штахети. Овва! Там нікому й не в думці «кепські часи». Там одно на умі: печене та варене, карети, та ридвани, та гувернантки, та всякі витребеньки. Їм гроші муляють кишеню! Сами не вгадають, що б його ще вигадати з жиру та з багатства.

А н з о р г е. Колись воно інакше було. Бувало, фабриканти й ткачам пільгу давали. Се тепер вони все собі загібають. А я думаю, що все воно ось із чого йде: тепер пани не вірують ні в бога, ні в чорта. Заповіді забули, кари не бояться. Отож і крадуть нам остатній шматок хліба і хапають нам з-перед рота кожну рісочку, де тільки потраплять. З тих людей все лихо йде. Коли б наші фабриканти та були як люди, то й на нас ніколи не прийшла б лиха година.

Є г е р. Ось постривайте, я вам зараз щось лепське прочитаю. (*Витягає картку паперу з кишені.*) А де ти, Августе? Бігай лиш до шинку та принеси нам ще квартиру. Ну й регочеш ти, Августе, бодай тебе!

Б а в м е р т и х а. Я сама не знаю, що тому хлопцеві діється,— йому все не біда. Регочеться, аж пельку рве, хоч би там що робилось. Ну, біжи-біжи!

Август іде з порожньою квартирою.

Чи ба, старий, знаєшся на речах, що смачненьке? ¹

¹ Закінчення другої дії в автографі бракує.— *Ред.*

Шинок, середня корчма в Петерсвальді. Велика хата з сволюком, підпертим стовпом, навколо стовпа круглий стіл. Праворуч від стовпа вхідні двері на задній стіні, крізь них видно велику комору з барилами та начинням. В самому шинку, праворуч від дверей, у кутку шинквас: дерев'яна стінка заввишки з людину, з полицями для посуду, поза нею шафа з пляшками горілки, між стінкою і шафою місце для шинкаря. Перед шинквасом стіл, накритий строкатим обрусом. Над столом висить гарна лампа, навколо стола солом'яні стільці. На правій стіні двері в хату для багатших гостей, над дверима напис: «Господа з вином». Далі, теж праворуч, великий стоячий дзигар голосно стукотить. Ліворуч від вхідних дверей при задній стіні стіл з пляшками та шклянками, далі, в кутку, велика кахляна груба. На лівій стіні три вікна, попід ними довга лава, перед нею довгий стіл, вужчим кінцем обернутий до стіни. Вздовж стола лави з спинками, а на покуті і в кінці стола по малому ослоні. Велика хата пофарбована синім, по стінах картки друковані, яскраві малюнки, олеографії, між іншим портрет Фрідріха Вільгельма IV.

Шинкар Вельцель, добрячий велетень*, літ за 50, точить за шинквасом пиво з барила в шклянку.

Пані Вельцелєва прасує біля печі. Огрядна чепурна жінка, менш ніж 35 літ.

Ганна Вельцелівна, 17-літня гарна дівчина з чудовим рудуватим волоссям, чепурненько вбрана, сидить за накритим столом і вишиває. Через який час зводить очі від роботи і прислухається, деś віддалік школярі співають комусь до гробу.

Майстер Віганд, тесля, сидить за тим самим столом, в буденній одежі, в руках шклянка з баварським ливом. Видко по ньому, що він собі на умі, скрізь свого досягне хитрощами*, звинністю або й просто напосідливістю.

Подорожній при круглім столі заїдав пімецьку печеню. Се чоловік середнього зросту, заживний, натоптуваний, смішливий, жвавий і зухвалий. Убраний по моді, на стільці коло нього його речі, шкурятяна торба, скринька до зразків товарів, парасоль, плащ і плюшевий покривець на речі.

Вельцель (до Віганда, несучи шклянку пива по-дорожньому). Сьогодні чисте пекло в Петерсвальді.

Віганд (гучним проникливим голосом). Та сьогодні ж виплатний день у Дрейсігерів.

Вельцелєва. Але перше не було так неспокійно.

Віганд. Ну, може, се через тих 200 нових ткачів, що він хоче прийняти на роботу.

Вельцелєва (все прасуючи). Еге ж, таки певне через те. Як він схоче 200, то їх прийде 600. У нас тієї наволочі досить.

Віганд. Ой, господи, що їх є! І ніяка біда їх не видушить! Більше дітей наводять, ніж треба.

От якраз і по грéб. Се ткач Невтіх умер.

Вельцель. Вже віп досить нажився. Він уже скільки років ходив, як мара.

Віганд. Здумай собі, Вельцелю, там така маленька нікчемна домовинка, така тобі тісенька, коротенька скринечка, що я ще такої зроду не робив. Та й тіло там таке, що й пуда не важить *.

Подорожній *(жуючи)*. Я просто не розумію... куди тільки, в яку газету глянеш, скрізь читаєш нечувані речі про ткацькі злидні, хто б подумав, що тут уже ледве не всі люди з голоду повмирали. Знов же, як подивитись от на такий погреб. Я якраз ішов через село. Музики, учитель, школярі, пастор і ціла юрба люду за труною, господи боже, так паче китайського імператора ховають!.. *(П'є пиво. Потім, поставивши шклянку, раптом зальотним, безпечним тоном.)* Правда, панночко? Хіба ж не правда?

Ганна усміхається соромливо і шие не одриваючись.

Запевне, гаптуєте пантофлі для татка?

Вельцель. Де б там я таке на ноги надів?

Подорожній. Ну, чи хто таке чув? А я б віддав пів свого маєтку, аби ті пантофлі були мої.

Вельцель. Віп па тому не знається.

Віганд *(покашлявши, посовавши стільцем, одважився заговорити)*. Ласкавий пан надто добре промовили про погреб. Ну, скажіть же, паннунцю, адже ж се просте погребеніє?

Подорожній. Так, отже, я так собі гадаю. Се ж мусить неслівських грошей коштувати. Звідки ж ті люди гроші беруть?

Віганд. Прошу вибачення, з ласки панської, се вже така нерозсудливість серед тутешнього вбогого стану. Се вже, за позволенством, вони собі мають незмірне виображення про те, яку належиту і доконечну повинність треба виказувати до покійпих потомків. Коли се навіть померші родителі, то се вже таки чисте суєвіріє, щоб найближчі нащадки й завіщателі з остатнього стягалися, а як у дітей не вистачає, то щоб у сусідніх магнатів позичати мали. Отак вони залізають у довги по вуха. Превелебний пастор іде до позички, і титар, і які там ще люди трапляться. До того ще наїдки, напитки і ще яка

крайня потреба. Ні-ні, я ухваляю дитячу шаповпність, але не до того, щоб позосталі мали загнітитися на цілий вік довгами.

Подорожній. Вибачайте, я думаю, пастор повинен би людей відмовляти від того.

Віганд. Прошу найнижчого вибачення, ласкавий пане, але я мушу потвердити, що кожна найменша громада має свій церковний божий дім і мусить утримувати превелебного духовного пастиря. При такому великому погребовому обході вище духовенство має собі добро нагородженіє. Чим численніше відбувається такий похорон, тим обширніше згромаджуються офіри. Хто знає тутешній робітний стап, той може з доконечною певністю завірити, що превелебні пастори нетерпимо дивляться на тихі погребі.

Горніг *(входить. Се малий, сухий дідок; через плече торба. Він шматяр)*. Добридень вам. Дайте, з ласки, чарчину. А що, паннунцю, не маєте якого шмаття? Панно Ганно! Я маю там на возі гарні кіснички, застіжечки, підв'язочки, хороші шпилечки, шпюльочки, ганлички. Все віддам за шмаття! *(Іншим голосом.)* А з шмаття буде гарний білий папірець, а на ньому любий женишина листочка напише.

Ганна. Ні, спасибі, не треба мені ваших жепихів.

Пані Вельцелева *(накладаючи нову штуку)*. Отака дівчина, як бачите. І слухати не хоче про заміж.

Подорожній *(схопився, немов здивувався й зрадів, підійшов до накритого стола і подав Ганні руку)*. Оце розумно, панпочко, робіть так, як я. Вдармо по руках! Дайте слово, що ми обоє піколи не одружимося.

Ганна *(почервоніла, дає йому руку)*. Але ж ви вже одружені?

Подорожній. Боже мене борони, се я так тільки. Ви се тим думаєте, що я персня пошу? Ет, то я так собі насадив його на палець, аби свою припадну особу від небезпечних заходів оборонити. Але вас я не боюся *(ховає персня в кишеню)*. Скажіть по щирості, панпочко, чи вам таки зовсім не хочеться так трошечки, трошечки одружитись?

Ганна *(хитає головою)*. Нізащо в світі!

Вельцелева. Вона вам зроду не піде, хіба б уже якийсь не знати який пан посватав.

Подорожній. Ну, а чому ж би ні? Адже таки на Шлезьку один магнат узяв за себе покоївку своєї матері, а багатий фабрикант Дрейсігер оженився якраз із шинкарівною. Її і не рівняти до вашої вроди, панночко, а отже тепер їздить в кареті з льокаями в ліберії. Чому ж ні? (*Проходжується, потягаючись та розминаючи ноги.*) Я б оце випив шкляночку кави.

Анзорге і Бавмерт увіходять, кожний з пакунком, і сідають нишком біля Горніга ліворуч за столом.

Вельцель. Здорові! А, дядьку Анзорге, давно не бачились!

Горніг. Ага! Виліз-таки з своєї курної нори?

Анзорге (*ні в сих ні в тих, очевидячки засоромлений*). Та оце знову роботу дістав.

Бавмерт. Він готовий хоч за десять грошей робити.

Анзорге. Не робив би я, та що ж, коли й плетінню вже край.

Віганд. І то гроші. Все ж краще мати якусь роботу. Я знаю Дрейсігера. Оце на тім тижні я в нього подвійні рами виймав. Ми з ним про се говорили. Він робить се просто з милосердя.

Анзорге. Еге-ге! Ото так!

Вельцель (*подаючи ткачам горілку*). Натє вам. Скажи лишень, Анзорге, коли ти голився востаннє? Ось пан цікавий знати.

Подорожній (*озивається*). Але ж, пане господарю, я сього не казав. Пан майстер впав мені в очі тільки тим, що такий собі поважний. Таку півнячу постать не щодня побачиш.

Анзорге (*збентежено чухає потилицю*). Еге-ге! Ото так!

Подорожній. Мало вже тепер на світі таких сильно дужих синів природи. Всіх нас уже так прилизала культура... але для мене се завжди велика втіха бачити таку старосвітську людину. Кущасті брови! Дико поросла борода...

Горніг. Бачите, шановний пане, я вам от що скажу: нашим людям не стає коштів на цилюрика, та й бритви давно в руках не було. Що росте, те росте. Не мають звідки чепуритись.

Подорожній. Але ж вибачайте, чоловіче добрий, хіба ж я... *(Стиха до шинкаря.)* Чи можна того кудлая пивом погостувати?

Вельцель. Де там, не прийме. Там такі кумедні примхи.

Подорожній. Як ні, то й ні. Дозвольте, панночко? *(Сідає біля накритого стола.)* Вірте мені, ваше волосся одразу кинулось мені в вічі, як тільки увійшов, таке воно блискуче та тонке, а густе. *(Ласо цілує собі пальці.)* А колір!.. Мов стигла пшениця. Якби ви з таким волоссям та поїхали до Берліна, то всі б там пестялись. *Parole d'honneur!* вам з таким волоссям хоч до королівського двору... *(Нахилившись, розглядає волосся.)* Розкіш, справді розкіш!

Віганд. Тим же їй таке гарне прозвисько дано.

Подорожній. А як же її прозвали?

Ганна *(все всміхається)*. Ет, не слухайте їх!

Горніг. Либонь, лисицею? Правда?

Вельцель. Та годі вам! Збаламутите мені дівчину до решти! Вже ви їй і так досить дурниць у голову напхали. Сьогодні вона схоче бути грапинею, а завтра вже княгинею.

Пані Вельцелева. Ти-бо, чоловіче, не нападайся на дівчину! Що ж тут лихого, що людина шукає, де краще? Не всі ж такі, як ти. Чи то ж би добре було, якби всі сиділи та не рипались,—небагато б висиділи. Якби Дрейсігерів дід так думав, то так би й zostався ткачем-харпаком. А тепер вони дуки. Старий Тромтра теж був собі простим ткачем, а тепер має 12 папських маєтків і тепер вже шляхтич.

Віганд. Воно, Вельцелю, що правда, то правда. Се вже твоя жінка до ладу каже. Ось візьми хоч і мене: коли б я так думав, як ти, чи мав би я тепер сім наймитів?

Горніг. Ти таки свого піде не впустиш, нема що казати. Ще ткач на ногах, а ти вже йому труну будуєш.

Віганд. Хто дбає, той має.

Горніг. А що ж, а що ж, ти таки добре дбаєш. Краще від лікаря знаєш, коли ткачевій дитині смерть прийде.

Віганд *(тільки що всміхався, але тут раптом розлютивсь)*. А ти краще від поліції знаєш, котрий ткач

¹ Слово честі *(франц.)*.—Ред.

злодій та по скільки починків вовни щотижня приховує. Прийдеш по шмаття та й починочок вовни прихопиш, як трапиться.

Горніг. А ти пшеницю на цвинтарі сієш. Як більше людей піде в землі гнити, то й радіший. Як побачиш де, що дитячих могилок багато, то аж черево гладить та примовляєш: «От знов добрий рік видався, мре малеча, як мухи. Знов що не тиждень, то й грошей копиця».

Віганд. З них забагатієш, якраз!

Горніг. Нічого, ти ще, окрім того, фабрикантові подвійний рахунок виставиш або зцупиш пару зайвих дощечок у Дрейсігера в будинку темнецької ночі.

Віганд (*обертається до нього плечима*). Ет, говори, з ким хочеш, а я з тобою не став. (*Раптом знов.*) Брехун!

Горніг. Мертвяцький тесля!

Віганд (*до інших*). Він вміє на худобу чаклувати.

Горніг. Гляди лишень, щоб я на тебе не начаклував.

Віганд зблід.

Вельцелева (*виходила з хати, тепер принесла каву подорожньому*). Може б, я вам занесла каву у ту кімнату?

Подорожній. Що вам біг дав? (*Кидає закоханий погляд на Ганну.*) Тут я сидітиму, поки не вмру.

Молодий лісничий і селянин (*увіходять. Лісничий з батоном*). Добридень! (*Стали перед шинквасом.*)

Селянин. Дві чарочки тієї.

Вельцель. Здорові будьте обидва. (*Наливає їм.*)

Обов чаркуються, п'ють і становлять чарки.

Подорожній. А що, пане лісничий, добре проходились?

Лісничий. Нічого. Від самого Штейнзейфердорфа. 1-й і 2-й ткачі ввіходять і сідають до Анзорге, Бавмерта і Горніга.

Подорожній. Вибачайте, чи ви лісничий у графа Гохгейма?

Лісничий. Ні, у графа Кейля.

Подорожній. Так-так, я власне хотів сказати. Тут недовго помилитись, стільки тут графів, баронів та всякого панства. Треба неслівської пам'яті. Чого се ви з сокирою, пане лісничий?

Лісничий. То я відібрав її у злодія.

Старий Бавмерт. Наші пани занадто вже нападаються за яких там пару полінець.

Подорожній. Ну, вибачайте, воно теж не випадає, щоб кожне собі хапало.

Старий Бавмерт. Не у гнів вам будь сказано, тут у нас так, як і скрізь, малі злодії проти великих не встоять; є тут такі, що великий торг дровами провадять та й багатіють з краденого дерева. А нехай-но тільки який убогий ткач...

1-й старий ткач (*перебиває Бавмерта*). Ми боїмось і прутика зачепити, а проте пани до нас найгірше чіпляються, просто деруть шкуру, мов з того щупака, через голову. І чинш їм плати, і цехове, і роківщину давай, та ще й бігай цілі гони даремне та, рад не рад, панщину відробляй.

Анзорге. Оце ж воно так: що тільки пан фабрикант цілого лишить, то пан дідич до решти з кишені витягне.

2-й старий ткач (*сів при сусідньому столі*). Я сам так казав вельможному: «Прошу панської ласки не гніватись, ясний пане графе, а я таки гадаю, що сього року я стільки панщини відробити ніяк не зділю. Я б нічого не казав. Нащо б мені тее? Але ж пап мені вибачать, бо мені вода геть усе зруйнувала. Що там було трошки того поля, все чисто пойняла. Я мушу день і ніч робити, аби якось прожити. Така пригода... Ой, людоньки мої, людоньки!» Отак я стояв та тільки руки ламав. Свята земля з водою плила з гори та просто до моєї хати; а моє насіння, зернятка мої хороші та дорогі!.. Господи Сусе! Отак я все на ту хмару витріщався та цілісінський тиждень сльозами ридав, аж мені вже дороги не видно стало... А потім мусив 80 важених хур землі знову на гору звезти.

Селянин (*гостро*). Ви вже прибіднились занадто. Що бог дає, те ми всі мусимо приймати. А як вам що не добре, то хто ж винен, як не ви самі? Як вам добре велося, то ви що тоді робили? Все пропили, прогайнували. Були б ви тоді що приховали, от би й здався гріш при

лихій годині, от би й не треба було прядива та дерева красти.

1-й молодий ткач (*з товаришами гукає з-за ванькира*). Мужик мужиком, хоч би й по-панськи спав!

1-й старий ткач. Тепер так повелось: мужик з паном одну руку тягнуть. Хоче собі ткач хату найняти, мужик каже: дам тобі хижку, мешкай, коли хочеш, плати мені добре комірне та ще поможи в косовицю та в жнива, а не хочеш, то йди на штири вітри. Ткач до другого, а той такий самий.

Б а в м е р т (*сердито*). Ми, як горох при дорозі — хто не хоче, вскубне.

С е л я н и н (*запалившись*). Ой ви, голото чортова! І нащо б ви нам здалися? Чи ви тямите плуга в землю встромити? Чи ви судні хоч борозну рівно прогнати або снопки на воза скласти? Ви тільки знаєте байдики бити та в жіпки під боком лежати. Ото-то вже робітники нам знайшлися! То-то вже з вас комусь користь! (*Тим часом платить і виходить.*)

Лісничий за ним, сміючись. Вельцель, тесля і Вельцелева жінка реготять. Подорожній всміхається. Як сміх перестав, настала тиша.

Г о р н і г. Отакий мужик то геть як бугай... Так начеб хто не знав, які тут злидні. От хоч би й там по селах, на горі. Чого хоч тільки там не надивився. По четверо, по п'ятеро на однім кулі соломи лежать, та голісінькі.

П о д о р о ж н і й (*лагідним, наставничим тоном*). Вибачайте, чоловіче добрий. Про голод в горах люди далеко не однакової думки, і якщо ви вмієте читати...

Г о р н і г. Овва! Я читаю з книжки не згірше від вас. Не журіться, я вже знаю, я вже досить попоходив між людьми. Як отак сорок літ на спині оце шмаття попоношиш, то вже либонь таки депо знатимеш, ой, знатимеш! От хоч би з Фуллерами що було? Діти разом з гусьми по сусідських смітниках греблися. Вся сім'я вимерла — всі голі — на долівці в хаті. Стерво їли з голоду, з жаху. Люди тут гинули з голоду сотнями, тисячами.

П о д о р о ж н і й. Коли ви вмієте читати, то мусите знати, що уряд казав найпевніші відомості зібрати і що...

Г о р н і г. Знаємо вже, знаємо: от прийде такий собі панок від уряду, що вже все наперед знає, так наче він щось бачив, походить трошки по селу, в кінці потоку,

де хати найкращі. Хороші має черевички, аж лиснять, то нащо ж їх далі каляти? Отже, погадає собі, що либонь воно й скрізь так гарненько, сяде собі до карети та й їде додому. Потім пише до Берліна: так і так, нема голоду ніякого. А якби він трошки потерпів та пішов угору по селах, там, де потік починається, та далі за потічок, на малий кутік, або хоч і на сей бік, де хати нарізно стоять,—оті хижки гірські, оті дупла чорпі та діряві, що не варт і сірника, щоб їх підпалити, от нехай би він туди пішов, то, може б, щось інше до Берліна написав. Нехай би вони до мене прийшли, ті панки з уряду, коли вони не вірять, що тут голод. Я б їм децицію показав. Я б їм очі намозолив отими всіма голодними пустками.

Чутно знадвору ткачівську пісню.

Вельцель. О, вже знов тієї чортівської пісні завели.

Віганд. Все село збаламутять.

Вельцелева. Так наче на щось непевне збирається.

Егер і Бекер побрались попід руки, ведуть перед громадці з молодих ткачів, увіходять з гуком у ванькир, а звідти до шинку.

Егер. Скадрон, стій! Зброю додолу!

Громадка розсідається поза різними столами, де вже раніш сиділи ткачі,—починають разом балачку при столах.

Горніг *(гукає до Бекера)*. Ну, скажи лишень, що там сталось, що ви такими гурмами ходите?

Бекер *(поважно)*. Ще, може, станеться. Правда, Моріце?

Горніг. Ну, ще чого! Не вигадуйте.

Бекер. Он уже була кров. Хочеш, покажу? *(Закочує рукав і показує кривавий знак на голій руці понад ліктем.)*

Деякі молодці за столами роблять так само.

Бекер. Ми ходили до цилюрика Шміта, щоб нас пощепив.

Горніг. Ото тепер буде! Не диво, що такий шарварок по всіх вулицях. Де ж пак, такі розбишаки по селу ганяють!..

Бгер (*горуїжиться, вигукує*). Гей, Вельцелю! Зараз мені став дві кварти! Я плачу. Думаєш, може, я побрязкачів не маю? Ого-го! Помалу! Аби наша хіть, то будемо горілку пити, каву жлуктити хоч до рана, так як той подорожній.

Подорожній (*удає насміх здивованого*). До мене чи про мене річ?

Шинкар, шинкарка, шинкарівна, тесля Віганд і подорожній сміються.

Бгер. На злодії шапка горить.

Подорожній. Вибачайте, молодче, вам незгірше живеться, як я бачу.

Бгер. Та я й не нарікаю. Я, бачте, купець — подорожній. Я в спілці з фабрикантом. Що ткач голодніший, то купець ситіший. Кому злидні, мені хліб!

Бекер. Лепсько утяв! Здоров будь, Моріце! (*П'є.*)

Вельцель (*приніс горілки. Вертаючи до шинквасу, спиняється і звертається помалу, своїм звичаєм мляво та спокійно, до ткачів. Спокійно, але з притиском*). Дайте панові спокій, він вас не зачіпає.

Голоси від молодих ткачів. Та й ми його не чіпаєм.

Вельцелева перемовилась з подорожнім. Бере його кубочок з кавою і виносить в кімнату. Подорожній виходить за нею, ткачі сміються.

Голоси від молодих ткачів (*співають*). Всі Дрейсігери то кати, їм помагають слуги...

Вельцель. Ша! ша! Співайте собі де хочете, а в моїй хаті я не дозволяю.

1-й старий ткач. Правда його, покиньте співи.

Бекер (*гукає*). Але ми таки ще раз перейдемо повз Дрейсігера. Він таки мусить ще раз послухати нашої пісні.

Віганд. Ви ж бо вже не дуже напосідайтесь, а то ще «непорозуміння» вийде!

Сміх і вигукування: «Овва!»

Старий Віттіг (*сивобородий коваль, без шапки, в шкуратяному фартуху і в дерев'яних капцях, закурений; як вийшов з кузні, так прийшов до шинку, стоїть перед шинквасом, чекає на чарку горілки*). Та дай їм трошки відправити кумедію. Брехливий пес не кусає.

Голоси старих ткачів. Віттіг, гей, Віттіг! Віттіг. Та не хто ж. А чого там?

Голоси старих ткачів. Віттіг тут! Віттіг, Віттіг! Ходи сюди, сідай з нами, Віттіг. Сюди, Віттіг, до нас!

Віттіг. Нехай мене бог боронить, щоб я з такими сідав.

Єгер. Ходи випий з нами.

Віттіг. Сховай собі свою горілку. Схочу пити, сам заплачу. *(Сідає з чаркою біля Бавмерта та Анзорге. Лянає злегка Анзорге по животі.)* Яка ткацька їжа! То капуста, то нудя.

Старий Бавмерт *(в нестямі)*. Ну, і чого ж іще? Дивіться, чи то ж не догода?

Віттіг *(удає здивованого і витріщається на Бавмерта)*. Ой-ой-ой! Скажи лишень, Генрічку, чи се ти? *(Реготить несамовито.)* Ой, пробі, люди добрі, гину, їй-богу, кишки порву! Старий Бавмерт бунтує! Оце що то тепер настане: спершу забунтують кравці, а потім вівці, а там миші та щурі. Ой, моя доленько, що ж то за рейвах буде! *(Трясється від реготу.)*

Старий Бавмерт. Та ні, бачиш, Віттіг, я такий, як і був. Я ж і тепер кажу, що якби влагодилось по доброті, то б ліпше.

Віттіг. Чорта з два! Воно-то влагодиться, тільки не по доброті. А де ж воно влагодилось по доброті? Хіба воно у Франції по доброті діялось? Хіба Робеспір багачів по головці гладив? Там було: раз, два, марш! Там гільйотина не дармувала. Се вже так мусить бути: «Альом замфан». Самі галушки нікому в рот не скачуть.

Старий Бавмерт. Якби ж я мав звідки хоч сяк-так прожити.

1-й старий ткач. Нас, Віттігу, геть навдокола вода пойняла.

2-й старий ткач. Хутко не схочеться й навертатись додому. Чи цілу ніч волочитись, чи спати лягати, однаково з голоду мліти.

1-й старий ткач. Вдома тепер здуріти можна.

Анзорге. Мені тепер однаковінько, чи сяк, чи так.

Голоси старих ткачів *(дедалі все гостріші, лютіші)*. Ніде нема спокою. Навіть до роботи охота не бере. Он там у нас у Штепкунцендорфі єсть один та-

кий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінький, як мати породила. Йому вже зовсім в голові перекинулось.

3-й старий ткач (*підводиться, наче «духом одержимий», починає балакати «на всіх язиках», здійснюючи грізно палець*). Є суд в високостях! Господь бог Саваоф...

Дехто сміється. Ткача садовлять силоміць.

Вельцель. Йому досить одну чарочку випити, щоб уже й світ замакітрився.

3-й старий ткач (*знов починає*). Горе-горе! Не вірять вони ні в бога, ні в пекло, ні в рай. Віра їм на глум здалась!

1-й старий ткач. Добре вже, добре!

Бекер. Дай ти чоловікові доказати казачь. Воно, може, кому й до серця припадає.

Багато голосів (*галасують*). Нехай говорять! Не заважайте!

3-й старий ткач (*голосніше*). Тим-то пекло широко роззявило душу і щелепи розставило безмірно, бо туди впадуть всі, що роблять кривду убогим і ламають право нещасним,— так говорить господь.

Галас.

3-й старий ткач (*раптом вичитує по-школярськи*).

І як же дивно здасться нам,
Як тільки те зміркуєм,
Що ми попихачі панам,
Хоч гірко ми при полотні працюєм.

Бекер. Але ж ми при бархані працюєм.

Регіт.

Горніг. Ткачам полотенщикам ще гірше поводитьсь. Просто, як поторочі, блукають по горах. Ви ще тут маєте силу одгризатись.

Віттіг. Ти гадаєш, що вже по біді? Коли вони ще мають трохи завзяття за душею, то їм те хутко фабриканти виженуть.

Бекер. Він же сказав: будуть мені ткачі за скорину робити.

Галас.

Різні старі й молоді ткачі. Хто се казав?
Бекер. Дрейсігер казав про ткачів.

Молодий ткач. Найперше треба б ту гадицу задушити.

Егер. Слухай лишець, Віттігу, ти завжди такого багато говориш про французьку революцію. Ти раз у раз отак просторікуєш. Оце ж, може, доведеться тепер і показати, як то воно справді — чи ти тільки такий язикатий, чи справді чесна людина.

Віттіг *(спалахнув з лютості)*. Ану, ще слово, хло! Ти чув, як кулі свищують? Ти стояв на чатах у ворожім краю?

Егер. Ну, не гнівайся. Ми ж товариші. Я ж не думав нічого лихого.

Віттіг. Начхати мені на твоє товаришування. Банька надута!

Жандар Куче виходить.

Скільки голосів. Цитьте, цитьте! Поліція! *(Зацитувають довший час, поки все втихомирюється.)*

Жандар Куче *(садовиться біля середнього стовпа, решта людей глибоко мовчить.)* Я просив би чарочку.

Знов мовчання.

Віттіг. А що, Куче, прийшов додивитись, як воно тут справді у нас?

Куче *(не слухаючи Віттіга)*. Добридень, майстре Віганде.

Віганд *(все ще в кутку перед шинквасом)*. Спасибі, Куче.

Куче. Як робота?

Віганд. Дякую, гаразд.

Бекер. Його благородіє бояться, що ми собі животи попусуємо великими заробітками.

Сміх.

Егер. Гей, Вельцелю! Ми вже свинини наїлися, та пампушок, та галушок, та капусти, а тепер давай нап'ємося шампана.

Сміх.

Вельцель. І позаду сонце світить всім однаково.

Куче. Та хоч би вам зараз дав шампана і печені, то ще б не догодив. Я он теж не маю шампана, а якось обходжусь.

Бекер (*натякає на Кучевого носа*). Він свого помідора горілкою та пивом підливає. Тим-то він такий стиглий.

Сміх.

Віттіг. Тяжко жити на світі отакому жандареві: то йому треба якесь голодне старчення в буцигарпю запахати, то знов мусить якусь гарненьку ткачівну з ума звести, а там знов мусить упитися, як земля, та добре жінку набити, щоб вона нестямилась зо страху та по сусідах ховалася; та ще ж і на коні гарцювати треба, а потім спати до полудня, чи то ж мала робота?!

Куче. Базікай-базікай! Добазікаєшся ти ще до шибепиці. Відомо вже, яке ти золотко. Твою бунтарську пащеку давно чути аж до пана начальника. Я теж знаю, хто то щодня, щороку жінку й діти до богадільні заганяє, а себе до тюрми, а все через п'янство та гуль-тяйство, отой-то самий колись доскачеться, що йому покажуть, де козам роги правлять.

Віттіг (*гірко сміється*). Хто знає, що ще буде?! Може, й твоя правда. (*Люто і завзято.*) Але як до того дійде, то я вже знатиму, чия то справа, хто наклепав на мене перед фабрикантами і перед панами, через кого вони не дають мені роботи, щоб хоч раз клепнути; знаю я, хто під'юдив проти мене мужиків та мірошників, що тепер за цілий тиждень я й одної коняки не підкував, апі обода не натяг. Знаю я, хто. Ото я раз теє прокляте стерво з коня скинув за те, що воно ремнем воловим лупило якесь мале дурне хлоп'я за пару зелених грушок. Ти мене добре знаєш, так, отже, я тобі кажу: коли ти мене в тюрму запроториш, то попрощайся з світом. Тільки я про щось такого одним вухом почую, зараз беру, що попаду,— чи підкову, чи клевця, чи вісь, чи відро, знайду тебе, хоч би мав тебе з ліжка від жінки витягти, витягну і розтрощу тобі довбню, хіба я пе я буду. (*Схопився, щоб кинутись на Куче.*)

Старі і молоді ткачі (*затримують його*). Віттігу, Віттігу, схаменись!

Куче (*мимохіть встав, поблід. Говорячи, відступає. Що ближче до дверей, то голінніше робиться. Остатні*

слова говорить вже на [порозі] і зараз по тім зникає). Чого ти з мене хочеш? Я до тебе не маю діла. Я собі до одного ткача говорив. Я тебе не чіпав. Ти мені не потрібний. Але вам, ткачі, я ось що скажу: пан начальник поліції заборонив вам пісні співати — отієї, про Дрейсігера, чи як там вона зветься. А коли оті співи на вулиці не перестануть, то вже він так зробить, щоб ви більше часу і спокою мали — в холодній. Там він вас посадить на хліб та на воду, співайте собі там, скільки душа забажає. (*Виходить.*)

Віттіг (*кричить йому вслід*). Він нам не має чого тут забороняти, хоч би ми респектували, щоб аж віпка дзвеніли, хоч би пас чути було аж до Рехенбаха, хоч би ми співали, щоб аж фабрикантам будинки на голову падали, а всім начальникам мідяні шапки на головах танцювали. Нікому нема до того діла!

Бекер тим часом підвівся, дав знак до співу і почав з усіма вкупі.

У нас тут є кривавий суд,
ніхто не чув такого.
Кого почнуть судити тут,
не випустять живого.

Шинкар хоче вгамувати, але його ніхто не слухає. Віганд затуляє вуха і втікає геть. Ткачі встають і йдуть, все співаючи, слідом за Віттігом і Бекером, а ті на мигах додають співцям охоти, щоб виразно й завзято співали.

Тут людям муки завдають,
беруть на катування.
Мов свідки горя, повстають
незлічені зітхання.

Більша половина ткачів співає далі пісню вже на вулиці, тільки молоді хлопці співають ще в хаті, платячи шинкареві. При остатніх словах пісні хата порожніє, застаються тільки Вельцель, його жінка, дочка, Горніг і старий Бавмерт.

Пекельне кодро всі пани,
на вбогий люд завзяті.
Гей, ненажерні деруни!
Всі будете прокляті!

Вельцель (*спокійно прибирає шклянки*). Зовсім подуріли сьогодні.

(Бавмерт палагодився йти.

Горніг. Скажи лишень, Бавмерте, що то воно починається?

Бавмерт. А се вони хтять іти до Дрейсігера, чи не накине він трохи до плати.

Вельцель. Чи то й ти з ними разом до такої нісенітниці встряв?!

Бавмерт. Та бачиш, Вельцелю, тут не моя воля. Молодь часом може, а старе мусить. *(Виходить; видно, що йому трохи ніяково.)*

Горніг *(встає)*. Дивно було б, якби тут не дійшло-таки до біди.

Вельцель. Але то щоб таке старе луб'я геть розум стеряло?!

Горніг. Кожній людині щось догарає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ДІЯЧІ

Бекер.

Моріц Бгер.

Старий Бавмерт.

Старий Анзорге.

Дрейсігер.

Пфейфер.

Віттіг.

Куче.

Пані Дрейсігєрова.

Кіттєльгавс, пастор.

Пані Кіттєльгавсова.

Вейнгольд, богослов, учитель в домі у Дрейсігєра.

Гейде, начальник поліції.

Візнєк Йоган.

Старі й молоді ткачі й ткачихи.

Петерсвальдау. Покій фабриканта-барханника Дрейсігєра. Кімната уряджена так, як, бувало, уряджувалось за першої половини ХІХ століття,— пишно, але непривітно. Стеля, груба й двері — білі. Шпалери, дрібноквітчасті та смугарасті, холодного сталєвого кольору. Крісла й софа криті червоним, поручата в них з червоного дерева, різьблені та цяцьковані, стільці й інші речі з такого самого дерева і поставлені так: праворуч, між двома вікнами з вишневыми навісками, стоїть пульта, зроблений як шафа, тільки в ньому горішня стінка відчиняється не вбік, а вгиз, так що з дверцят виходить дошка до писання; просто проти конторки софа, недалеко від неї залізна каса на гроші, перед софою стіл, крісла й стільці; при задній стіні шафи для зброї. Всі стіни позавішувані партацькими малюнками в золотих рамах. Над софою велике дзеркало (люстро) в грубо визолоченій видзігорній рамі.

Ліворуч двері, що виходять на двір, на задній стіні одчинені двері в світлицю, убрану так само через лад розкішно і неохвотно. В світлиці видно двох пань, Дрейсігерову і Кіттельгавсову, вони роздивляються малюнки; далі пастор Кіттельгавс розмовляє з богословом, домашнім учителем Вейнгольдом.

Кіттельгавс (*маленький, привітний чоловічок, входить із світлиці в покій господаря, курячи та любенько балакаючи з богословом, а той і собі курить; в покої пастор оглядається і, побачивши, що нікого нема, здивований, похищує головою*). Я зовсім не дивую з вас, пане богослове: ви молоді. В такі літа і ми, старі, були, не скажу, такої самої думки, а все ж близько того. Близько того, напевне. Єсть навіть якась принада в таких молодощах, у всіх тих гарних ідеалах, пане богослове. Та шкода, вони швидко зникають, зникають, як весняне світло. Ось діждете колись мого віку. Як отак чоловік тридцять літ по 52 рази на рік, окрім свят, промовить казань до людей з амбони, то поневолі стане спокійніший. Згадайте мене, пане богослове, як доживете до такого.

Вейнгольд (*19-літній хлопець, блідий, худий, цибатий, з довгим, гладеньким, білявим волоссям. Дуже неспокійний, все шарпається*). Шануючи вашу гідність, пане пасторе... я все-таки не знаю... В людських натурах існує все ж велика розмаїтість.

Кіттельгавс. Ох, любий пане богослове, ви собі можете мати хтозна-який неспокійний дух (*з докором*). Ви таки його маєте — можете собі хтозна-як гостро і... необачно виступати проти встановленого ладу. Все те втихомириться. Гаразд-гаразд, я ж не кажу, єсть і між нами такі, що до сивого волосу по-молодечому вибрикують. Той проповідує проти горілчаної чуми, той закладає товариства тверезості, інший знов пише такі листи до громади, що справді-таки за серце хапають, як читаєш. А що з того? Голодівка ткачів, коли вона де є, від того не поменшає. Тим часом спокій в краї буде захитаний. Ні, тут уже, здається, справді до речі було б сказати: «Шевче, гляди своєї роботи, душпастирю, не дбай про черево. Провідуй тільки саме божє слово, а щодо решти здайся на того, хто птахам небесним притулок і поживок дав, хто лелії польовій не дав загинути. Одначе, справді, цікавий би я знати, куди се так раптом подався наш дорогий пап господар.

Пані Дрейсігерова (*іде поперед пасторової. 30-літня гарненька жінка, здорова та ядерна. Її балачка і поведінка якось не пасують до її панського коштовного убрання*). Оце правду сказали, пане пасторе. Мій Вільгельм усе так робить. Як йому щось в думку завіється, притьмом кудись поженеться, а жінка сиди вдома. Я вже йому казала, та коли ж йому хоч кажи, хоч не кажи.

Кіттельгавс. Але ж, шановна і дорога пані, на те він діловий чоловік.

Вейнгольд. Там внизу щось сталося, коли не помиляюсь.

Дрейсігер (*ввиходить. Стурбований, гнівний*). А що там, Розо, кава готова?

Пані Дрейсігерова (*надулась*). Ет, ти все тільки десь ганяєш.

Дрейсігер (*байдуже*). Та що ти тямиш?

Кіттельгавс. Вибачайте, пане Дрейсігер, може, ви мали якусь прикрість?

Дрейсігер. Досить я їх маю що дня божого, пане пасторе. Я вже до того звик. Ну, Розо?! Розпоряди там.

Пані Дрейсігерова іде сердита і сіпає скільки раз за вишиту стрічку від дзвоника.

Дрейсігер. Оттепер (*nach einigen Umgangen*)¹, пане богослове, хотів би я, щоб ви при тому були. Там би ви дечого набачили. А врешті... ходім лишень до карт.

Кіттельгавс. Святе слово сказали, пане господарю. Скиньте з плечей щоденний порох і тягар та й будьте нашим.

Дрейсігер (*надходить до вікна, відсуває одну навіску і дивиться надвір. Мимохіть гукає*). Наволоч!!! Ходи сюди, Розо!

Вона йде.

Скажи лишень... он той високий рудий чоловік!..

Кіттельгавс. Він прозивається рудий Бекер.

Дрейсігер. Скажи, чи се не той, що тебе образив позавчора? Пам'ятаєш, що ти мені казала, як тебе Йоган саджав до повозу?

Пані Дрейсігерова (*копильє губу і дметься*). А я знаю?

¹ Трохи помовчавши (*нім.*).— Ред.

Дрейсігер. Та покинь її химероди! Впору падулась. Мені се треба знати. Досить вже з мене того грубіяпства. Коли се той, то я, власне, хочу його позивати.

Чутно, як співають «Кривавий суд».

Чи ви чуєте? Ні, ви тільки послухайте!

Кіттельгавс (*до краю обурений*) *. Чи то вже й краю не буде тому бешкету? Тепер уже далесбі і я скажу: час уже поліції вмішатись. Дозвольте лишень! (*Приступає до вікна.*) Ось погляньте лиш, пане Вейнгольд! Тут уже тепер не сама молодь, он цілий гурт старих, давніх ткачів бігає разом. І вопи прилучаються до сього печувального бешкету. Вони божий закоп під ноги топчуть. Ви б, може, готові ще й обороняти таких людей?

Вейнгольд. Звісно, ні, пане пасторе. Себто, пане пасторе... (*Cum grano salis*) ¹. Все ж це голодні, темні люди. Вони так показують свою недогоду, як уміють. Я й не сподіваюсь навіть, щоб такі люди...

Пані Кіттельгавсова (*мала, худа, зів'яла, більше подібна до старої панни, ніж до пані*). Пане Вейнгольд! Пане Вейнгольд! Але ж бійтеся бога!..

Дрейсігер. Пане богослове, мепі дуже прикро... Я не на те взяв вас до мого дому, щоб ви мені держали відчити про людяність. Я мушу вас просити займатись тільки вихованням моїх синів, а решту моїх справ мені полишити, тільки мені самому! Ви розумієте?

Вейнгольд (*стоїть який час нерухомий і блідий як смерть, потім вклоняється з непевним усміхом. Стиха*). Авжеж-авжеж, розумію. Я знав, що так буде; я навіть сам того бажав. (*Виходить.*)

Дрейсігер (*прикро*). Так якомога швидше, бо нам потрібна ваша кімната.

Пані Дрейсігєрова. Але ж, Вільгельме, Вільгельме!

Дрейсігер. Чи ти не здуріла? Заступатись за нього, коли він боронить таку бридоту, таку подлість, як оця гидка пісня?

Пані Дрейсігєрова. Але ж, чоловіченьку, він же зовсім її...

Дрейсігер. Пане пасторе, боронив він її, чи не боронив?

¹ З іронією, дошкульно (*лат.*).— *Ред.*

Кіттельгавс. Він ще молодий, пане Дрейсігер, вибачте йому.

Пані Кіттельгавсова. Дивно мені, молодий чоловік з такої доброї почесної родини. Батько його служив при уряді сорок літ, і ніколи найменшої провини за ним не знайдено. Мати його раділа без міри, що син знайшов собі тут таку чудову службу *. А він... Щоб так не вміти шануватись!

Пфейфер (*вривається в двері і кричить*). Пане Дрейсігер! Пане Дрейсігер! Його вловили! Ось ходіть! Подивіться, кого вловили.

Дрейсігер (*шпарко*). Бігав хто до поліції?

Пфейфер. Пан начальник он уже на сходах.

Дрейсігер (*в дверях*). Моє шанування, пане начальнику! Дуже я радий, що ви прийшли.

Кіттельгавс киває дамам, що краще б вийти з хати, потім він сам, його жінка і пані Дрейсігерова зникають в світлицю.

Дрейсігер (*страшенно розлютований, звертається до начальника поліції, як тільки той увійшов*). Пане начальнику, я нарешті казав моїм фарб'ярам схопити одного з тих, що найбільше виспівували. Я вже не міг далі на се дивитись. Дедалі вже міри нема тій безличності. Просто видержати не можна! У мене тут гості, а сі пройдисвіти сміють... лають мою жінку, як тільки де покажеться... Я не певний за життя моїх дітей. Я боюся, щоб вони не вчинили якої капості моїм гостям. Я вас запевняю, коли б се так мусило бути у впорядкованій громаді, щоб такі бездоганні люди, як я і моя родина, мали терпіти таку публіку... то я... то я тоді мусив би пожалувати, що досі був іншої думки про звичайність і право.

Начальник поліції (*має літ з 50, середнього зросту, заживний, кровістий. Одягнений кавалеристом, при острогах і при шаблі*). Де ж там... ні... Що ви, пане Дрейсігер! Здайтесь на мене. Заспокойтесь, я ж весь вам до помочі. Се ж так повинно бути... Я навіть дуже радий, що ви казали схопити найстаршого крикуна. Мені се якраз до речі, що ми всю оцю штуку пакрили. Се тут є пара таких каламутників, я їх вже давно на оці маю.

Дрейсігер. Еге ж, пара блазнів, шибеників, лежебоків, волоцюг. Там день у день в шинку стримлять та до остатнього пфеніга пропиваються. Але я тепер наважився покласти край тому пащекуванню, бо вони з нього

просто ремесло собі зробили. Се не тільки мене обходить, а всіх.

Начальник поліції. Авжеж, пане Дрейсігер, якже! Ніхто вам за се не може докоряти. А я, скільки мові змоги...

Дрейсігер. Канчуками б усю оту наволоч!

Начальник поліції. Правда, щира правда! Пора їм страху завдати.

Жандар Куче (*ввіходить і стає навияжку. Чути з надвірних дверей важкий тупіт; то юрба люду збігає вгору по сходах*). Рапортую покійно панові начальникові: ми вловили чоловіка.

Дрейсігер. Хочете побачити його, пане начальнику?

Начальник поліції. Авжеж, авжеж. Перш усього ми роздивимось на нього якнайближче. Зробіть мені тую ласку, пане Дрейсігер, будьте зовсім спокійні. Я не я буду, коли я не загоджу вас.

Дрейсігер. Я тим не можу загодитись, того чоловіка конечно треба під коронний суд віддати.

Єгер (*ввіходить; його ведуть п'ять фарб'ярів, обличчя, руки й одежа у них у фарбі, видно, просто від роботи прийшли. На Єгерові шапка набакир, сам він очевидячки веселий, «під охотою» після недавньої гульні*). Ой ви, дрантя нещасне! То се ви такі робітники? Такі товариші? Чи я ж би отаке зробив? Чи я ж би свого товариша скрутив? Та скоріш би мені оця рука всохла!

Начальник поліції киває жандареві, щоб фарб'ярі випустили з рук в'язня. Єгер стоїть вільний і зухвалий, тим часом навколо нього ставлять сторожу по всіх дверях.

Начальник поліції (*кричить до Єгера*). Скинь шапку, дурню!

Єгер здіймає шапку, але дуже помалу, не ховаючи глузливого усміху.

Як тебе звуть?

Єгер. Хіба я з тобою свині пас?

Всі заворушилися при сих словах.

Дрейсігер. Се вже занадто.

Начальник поліції (*змінився на лиці, хтів визвіритись, але якось вгамувався*). Побачимо далі. Як

тебе звуть, питаю?.. (Не маючи знов відповіді, сатаніє.) Кажі, йолопе, а то я тобі двадцять п'ять гарячих всиплю!

Єгер (зовсім веселий, і оком не змильнує на той лютий вигук. Гукає через голови поближких людей до гарненької покоївки, що якраз несла каву та, вгледівши несподіванку, спинилась, роззявивши рота). Ач, прачка Емілька до якої кумпанії дісталась! Гляди, аби ти звідси вийшла. Ось тут як схопиться шура-бура, то ще геть все змете за одну ніч.

Дівчина витріщилась на Єгера, потім, зрозумівши, що се до неї річ, засоромилась, закрилась руками і вибігла геть, покинувши начиння як попало. Всі знов заворушились.

Начальник поліції (ледве здержується. До Дрейсігера). Я вже старий... а такої нечуваної безличності я ще...

Єгер плює.

Дрейсігер. Тут тобі не хлів! Чуєш, йолопе?!

Начальник поліції. Я вже не втерплю далі. Востатнє питаю, як тебе звуть?

Кіттельгавс (увесь час заглядав, відхиливши трохи двері з світлиці, та підслухував, а тепер, зацікавившись подією, ввійшов, щоб і собі вмішатись). Він зветься Єгером, пане начальнику. Моріц... правда?.. Моріц Єгер. (До Єгера.) Скажи лиш, Єгере, чи ти вже мене не пізнаєш?

Єгер (поважно). Ви пастор Кіттельгавс.

Кіттельгавс. Так, Єгере, я твій душпастир! Се ж я тебе колись ще малим немовлятком у святий хрест уводив. З моїх же рук ти вперше тіло господнє прийняв. Чи ти ще сього не забув? Щоб я тоді попомучився, поки тобі в серце божє слово вложив. Чи се ж така тепер твоя дяка за те?

Єгер (понуро, мов школяр на покі́ті). Я ж вам тоді дав таляра.

Кіттельгавс. Гроші, гроші... Хіба ти думаєш, що ті нікчемні, мізерні гроші... Сховай при собі свої гроші... мені се буде миліше. І що се за дурість на тебе напала? Схаменись, будь християнином! Подумай про свою присягу. Сповняй божі заповіді, будь добрим, будь побожним. А то — «гроші! гроші!..»

Єгер. Я, пане пасторе, квакер *, я вже ні в що не вірю.

Кіттельгавс. Ет, який там квакер, не видумуй! Ти он покайся та поправся, а не кидай словами, коли їх не розумієш! Квакери бога бояться, вони не такі нечестивці, як ти. Квакер! Що за квакер?

Начальник поліції. Дозвольте, з ласки вашої, пане пасторе. (*Стає між ним і Єгером.*) Куче! Зв'яжіть-но йому руки.

Дикий рев знадвору: «Єгер! Єгер! Давайте сюди Єгера!»

Дрейсігер (*грохи злякався, як і всі в хаті, і мимохідь приступив до вікна*). Що там ще знов таке?

Начальник поліції. Ой, знаю я: се вони хотять, щоб їм вернути назад сього пройдисвіта. Але ж ми їм тієї волі не вволимо. Чуєте, Куче? Ведіть його в холлду.

Куче (*моняється з шнурком в руці*). Рапортую покірно, пане начальнику, нам з ними буде клопіт. Там така проклята згряя *. Чисто пекельна банда, пане начальнику. Там і Бекер, там і коваль...

Кіттельгавс. Дозвольте, з ласки... Щоб не псувати собі крові ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, поспробувати якось миром влагодити? Може б, Єгер пообіцяв піти сам, по добрій волі або якось...

Начальник поліції. Що вам біг дав? Я відповідаю за все. Я не можу на таке спуститись. Ну, Куче! Годі монятись.

Єгер (*складає долоні і, сміючись, простягає*). Міцніше-міцніше, скільки сили маєш, міцніше. Се ж не надовго.

Куче його в'яже, товариші помагають.

Начальник поліції. Ну, марш далі! (*До Дрейсгера.*) Коли ви турбуєтесь, то дайте нам шість фарб'ярів. Нехай вони візьмуть його поміж себе. Я поїду попереду, а Куче позаду. Хто заступить дорогу, зарубаєм.

Знадвору крик: «Кукуріку!! Гав-гав-гав!»

Начальник поліції (*грозячи до вікна*). Кана-лії! Ось я вам дам! Я вас покукурікаю, я вас погавкаю.

Марш! Вперед! *(Іде попереду з голою шаблею, інші йдуть за ним з Єгером.)*

Єгер *(кричить на відході)*. А вельможна пані Дрейсігерка нехай собі там хоч як чваниться, проте вона все не ліпша від нас. Бо вона сто тисяч раз подавала моєму батькові на три фєники горілки. Скадрон, наліво кругом, марш-арш! *(Виходить з регогом.)*

Дрейсігер *(помовчавши, удає, що йому байдуже)*. Як гадаєте, пане пасторе, чи не заграти б нам тепер в карти? Я думаю, що в сій справі нам тепер ніщо не на заваді. *(Запалює сигару; запаливши, скільки раз коротко, але голосно сміється.)* Але ж се невимовно смішно. Спочатку, при столі, отой «шум учинився» з богословом. За п'ять хвилин він вже подякував за службу. Ледве що він світ за очі погнався, знов оця буча. А тепер ми собі заграємо в карти.

Кіттельгавс. Гаразд, тільки...

Знадвору рев.

Так, але... Знаєте, там тії люди зчиняють такий страшенний скандал.

Дрейсігер. Перейдім просто до другого покою. Там нам ніхто не заважатиме.

Кіттельгавс *(крутить головою)*. Хтів би я знати, що на них насіло, на тих людей. Я справді мушу згодитись з богословом — принаймні я ще недавно був такої думки, — що ткачі дуже плохі, терплячі і слухняні людці. Чи не здавалось і вам так, пане Дрейсігер?

Дрейсігер. Та й справді вони були терплячі та слухняні, і справді се були перше звичайні, порядні люди. Якраз, поки не встряли до їх проповідники людяності з своїми теревенями. Адже людям немало доводили про те, що нібито вони в страшених злиднях пропадають. Згадайте собі тільки про всі ті товариства та комітети для запомогі голодним ткачам. Нарешті ткач і сам тому повірив, ну, й напав його гедзь. Нехай же тепер хто прийде та наверше його на розум. Він уже тепер розбрикався. Він тепер на все нарікає. Йому тепер і се не в лад, і те не до мислі. Тепер йому коли мед, то ще й ложкою.

Раптом надворі стоголосий вигук: «Гурра!»

Кіттельгавс. Отже, вони тільки того досягли своєю людяністю, що з овечок за одну ніч справдешні вовки поробились.

Дрейсігер. Ет, що там! Роздумавши спокійно *, пане пасторе, можна у всій цій справі навіть дещо доброго добачити. Такі події, може, не минуться непримітно для правлячих кругів. Може, й там таки переконаються, що так далі не може тривати, що нарешті треба щось почати для рятунку нашого крайового промислу від повної згуби.

Кіттельгавс. Добре, але скажіть мені, від чого залежить такий страшенний занепад?

Дрейсігер. Бо чужі держави відгородилися від нас митами. Там відобрано нам найкращі ринки, а в своїм краї ми мусимо сами між собою змагатись на смерть, бо нас віддано на поталу, зовсім на поталу.

Пфейфер (*взіходить, хитаючись, блідий, без духу*). Пане Дрейсігер, пане Дрейсігер!

Дрейсігер (*саме на порозі до світлиці, хотів уже туди перейти; обертається сердитий*). Ну, Пфейфер, що там уже знову?

Пфейфер. Ох... ні... дайте мені спокій.

Дрейсігер. Та що там таке?

Кіттельгавс. Ви нас лякаєте, кажіть-бо вже.

Пфейфер (*все ще не при собі*). Ой, дайте мені спокій! Ой-ой-ой! Ох, лишечко! Оце! І начальство... Ну, буде ж їм тепер.

Дрейсігер. А, чорт! Та що се вас так затлумило? Чи вам хто в'язи скрутив?

Пфейфер (*мало не плаче, кричить від жаху*). Моріца Єгера пустили, начальника набили й прогнали, жандара набили й прогнали. Без шапки... Шабля поламана... Ой-ой!

Дрейсігер. Ви, Пфейфер, певне, пасмоктались.

Кіттельгавс. Се ж було б чисте повстання.

Пфейфер (*сів на стілець, увесь тремтить, скиглить*). Се не жарти, пане Дрейсігер, ой, не жарти!

Дрейсігер. Ну, то нехай же мені вся поліція...

Пфейфер. Пане Дрейсігер, се не жарти!

Дрейсігер. Та не заціпите вам? Сто куп чортів!

Пані Дрейсігерова (*з пасторовою виходять з світлиці*). Ох, Вільгельме, се ж просто злість бере! Так

нам зопсувать цілий вечір. Ну, от бачиш, тепер пані пасторша хоче вже додому йти.

Кіттельгавс. Шановна і дорога пані! Воно, може, й справді сьогодні краще б...

Пані Дрейсігєрова. Слухай, Вільгельме, ти ж би вже вгамував їх як слід.

Дрейсігєр. Піди ти розкажи їм. Піди сама! Піди! *(Спинається перед пастором, ні з сього ні з того.)* Хіба ж я тиран? Хіба ж я кат?

Візник Йоган *(ввиходить)*. Ласкава пані, я тим часом коні запряг. Пан богослов вже посадили Юрчика і Карольця до повозу. Як прийдеться круто, будемо втікати.

Пані Дрейсігєрова. А чого ж воно прийдеться круто?

Йоган. Я вже того не знаю. Тільки я так думаю. Людей все більше збігається. Вони он вже й начальника з жандарем геть прогнали.

Пфєйфєр. Ой, не жарти, пане Дрейсігєр, не жарти!

Пані Дрейсігєрова *(її все більше опановує жах)*. Ну, та й що ж се буде? Чого їм треба? Скажи, Йогане, хіба вони можуть на нас напасти?

Йоган. Там такі є чортяки, пані добродійко.

Пфєйфєр. Ой, не жарти, ой, де вже там жарти?

Дрейсігєр. Мовчи, дурню! Двері позамикані?

Кіттельгавс. Зробіть мені тую ласку... Зробіть мені тую ласку... Я оце наважився... Зробіть мені тую ласку... *(До Йогана.)* Чого ж тії люди бажають?

Йоган *(несміло)*. Та вони хтять більшої плати, такі дурні.

Кіттельгавс. Добре-добре! Я вийду до них і вчиню свою повинність. Я тим людям скажу поважне слово.

Йоган. Пане пасторе! Пане пасторе! Покиньте ви се. Тут ніяке слово не допоможе.

Кіттельгавс. Ще слівце, дорогий папе Дрейсігєр. Я б вас просив, поставте за дверима людей, щоб зараз же зачинили за мною.

Пані Кіттельгавсова. Ой, Йозефе, то се ти справді йдеш?

Кіттельгавс. Піду-піду. Я тямлю, що роблю. Не бійся, господь мене оборонить.

Пані Кіттельгавсова стискає йому руку, відступає і втирає сльози. Тим часом знадвору чути негатовий глухий гомін великої громади людей.

Я вдам... я вдам, ніби я собі просто додому йду. Побачу, нарешті, чи моя духовна служба... чи я ще маю собі шану від тих людей... Побачу... (*Бере кийка і шапку.*) Отже, йду з вірою в бога. (*Іде.*)

Йоган, Пфейфер і Дрейсігер його проводжають.

Пані Кіттельгавсова. Ох, дорога пані Дрейсігєрова (*плачучи, обіймає її*), коли б там йому не трапилось якої біди!

Пані Дрейсігєрова (*мов непритомна*). Я не знаю, пані пасторше, мені якось так... Далєбі не знаю... Я сама не своя. Се ж не може бути, щоб отаке скоїлось. А коли так... то хто б подумав, що багатство — гріх? Якби мені хто сказав, що так буде, то я б уже воліла, пані пасторше, так і зостатись при моєму вбожестві.

Пані Кіттельгавсова. Пані моя люба, воно при кожному стані чоловік має досить таких прикростей, що й не сподівається.

Пані Дрейсігєрова. Та вже ж, та вже ж, я ж то й сама думаю. А що ми більше маємо, як інші... та боже мій, чи ми ж його вкрали? Все ж, як єсть усе, що до найменшого, чесно зароблено. І як же то так можна ні з доброго дива нападись? Хіба ж мій чоловік винен, що в нього справи зле йдуть?

Знадвору вривається неслітський галас. Обидві пані бліднуть і злякано ззираються. Вбігає Дрейсігер.

Дрейсігер. Розо, накинь що на себе й біжи до повозу, а я зараз! (*Кидається до каси, відчиняє і дістає різні дорогі речі.*)

Йоган (*ввіходить*). Все готове. Тільки скоріш, а то заступлять браму.

Пані Дрейсігєрова (*несамовита від жаху, обіймає візника*). Йогане, любий, коханий Йогане! Рятуй нас, голубе дорогесенький! Рятуй моїх діточок, ой-ой!..

Дрейсігер. Та схаменись! Пусти його.

Йоган. Пані, пані, та не турбуйтеся. В нас коні добрі, їх ніхто не збіжить, хто тільки не вступить з дороги, роз'їдемо. (*Виходить.*)

Пані Кіттельгавсова (*не тямиться від страху*). А мій чоловік? Ой... а мій чоловік? Ой, пане Дрейсігер, де ж мій чоловік?

Дрейсігер. Пані добродійко, він живий-здоровий. Але ж заспокойтесь, він здоровісінький.

Пані Кіттельгавсова. Ні, з ним щось лихе сталося, ви тільки не кажете, ви тільки не кажете.

Дрейсігер. Вже ж вірте мені, се їм так не мине. Я добре знаю, чия то справа. Така невітська безсоромність не може вмипути кари. Щоб то громада отак свого душпастиря зневажала! Чортзна-що! Скажені собаки, та й годі, зовсім покрутились бестії! Така ж з ними й розправа буде! (*До пані Дрейсігерової, що стоїть мов приголомшена.*) Та йди ж, чого стовбичиш!?

Чутно, як грюкають у двері.

Хіба ж ти не чуєш, як тая наволоч скаженіє?

Чутно, як дзеленчать і падають на подвір'я побиті шиби.

Геть показилось дрантя. Нема що робити, треба втікати.

Знадвору гукають всі враз: «Давайте сюди конторщика Фейфера! Давайте сюди конторщика Фейфера!»

Пані Дрейсігєрова. Фейфєр, Фейфєр, вони хтять Фейфєра!

Пфєйфєр (*вбігає в хату*). Панє Дрейсігєр! Там коло брами вжє стоять люди. Надвірні двері вжє довго не видєржать. Коваль Віттїг лупить як скажений залїзним відром у двері.

Знадвору галас все виразніше та гучніше: «Конторщика Фейфєра сюди! Сюди конторщика Фейфєра!» Пані Дрейсігєрова втікає гєть швидко, мов хто женєтьсє за нею; услїд їй пасторова. Обидві вибігають.

Пфєйфєр (*прислухаєтьсє, блїдне, зрозумївши гукання, і його обїймає несамовитий жах. Вимовляючи дальші слова, плаче, квилить, благає, скиглить, плутаєтьсє з поспїху в словах як шалений. Обсипає Дрейсігєра дитячими пєстоцями, гладить йому щоки й плєчі, цілує руки, нарєштї чїпляєтьсє за нього, немов топлячись, щїльно обїймає і не пускає*). Ой, мій любєнький, дорогєсєнький, ласкавєнький паночку, ой, не дайте ж мєнє, не дайте, я ж вам так вірно служив; я ж ніколи не кривдив людей. Я ж

пе міг дати їм більшої плати, як призначено. Не кидайте мене, я їх боюся. Як вони мене знайдуть, вони мене заб'ють. Ой, боженьку мій, ой, господи! Жінка моя, дітоньки мої...

Дрейсігер (*хоче вийти, але не може вирватись від Пфейфера*). Та хоч пустіть мене, бодай вас! Там уже побачим. Якось-то буде. (*Виходить з Пфейфером.*)

Скільки хвилин кімната порожня. В світлиці вибивають шибки. Щось тріснуло на весь будинок, і зараз же крик: «Гурра!», потім тиша. Скільки хвилин тихо, потім чути, як по сходах нишком, навспинячки крадуться люди і несміло, сторожко перекликаються: «Ліворуч! Вгору! Цитьте! Помалу, помалу! Не займай! Поможи! От тобі маєш! Гетьте, шибепики! На весілля йдемо! Іди туди! Ти йди!» В надвірних дверях з'являються ткачі, молоді парубки й дівчата, одразу не одважуються ввійти і підштовхують одне одного. За кілька хвилин вже одсміляються; і по кімнаті Дрейсігера, і по світлиці розходжуються убогі, худі, декотрі й слабовиті постаті в подертій та латаній одежі, все оглядають цікаво і разом несміло, а потім обмацують. Дівчата пробують софи, стають гуртками перед дзеркалом і любуються на себе. Декотрі стають на стільці, роздивляються і здимають зо стіни малюнки.

Тим часом надходять все нові нужденні постаті знадвору.

Перший старий ткач (*увиходить*). Гей, та дайте ви мені спокій! Як почали ще там надворі, то так і пішло,— пропаде справа! От кручені! Де тут глузд? Де тут розум? Се ж чорт зна до чого дійде. Хто ще має всі клепки в голові, зроду з вами не піде. Нехай мене бог боронить, щоб я з вами в таку розбишацьку справу ліз.

Єгер, Бекер, Віттіг з відром в руках, Бавмерт і цілий гурт молодих і старих ткачів вриваються, немов за ким жемуться, кричачи охриплими голосами.

Єгер. Куди він сховався?

Бекер. Де він, той катюга?

Бавмерт. Казав нам траву їсти, жери ж тепер сам стружки!

Віттіг. Ось нехай тільки вловимо, буде йому со́духа.

Перший молодий ткач. За ноги його та й за вікно, на брук, нехай лежить довіку.

Другий молодий ткач (*звиходить*). Шукай вітра в полі! Утік!

Всі. Та хто?

Другий молодий ткач. Дрейсігер.

Бекер. А Фейфер?

Г о л о с и. Шукайте Фейфера, шукайте Фейфера!

Б а в м е р т. Цюцю-цюцю, Фейферцю, ось на ткача замори.

Сміх.

Є г е р. Коли вже ми його не вловили, оте стерво Дрейсігера, так нехай же й він зубожіє.

Б а в м е р т. Буде він голий, як турецький святий. Ой, буде!

Всі кидаються до світлиці, хотять виламати двері.

Б е к е р *(біг попереду, але обернувся і всіх спинив)*. Стійте, слухайте! Як тут управимось, то се ще тільки початок. Звідси підемо до Білау, до Дітріха, там у нього машинами тчуть. Вся наша біда — з фабрик.

С т а р и й А н з о р г е *(приходить знадвору. Ступивши кілька кроків, спиняється, оглядається, здивований, крутить головою, стукає себе по лобі і говорить)*. Хто ж се я? Ткач Антін Анзорге. Чи він сказився, той Анзорге? Воно справді, навколо мене все ходором ходить. Що ж він тут робить? А що заманеться, те й зробить. Куди ж се він вліз, той Анзорге? *(Знов б'є себе по голові.)* З глузду я зсунувся! Мені однаково. Нема в мені правди. Геть-геть! Геть ви, бунтарі! Геть голову, геть ноги, геть руки! Ти мені хатку забрав, я тобі хатку заберу. Гей, бий, розбивай! *(З ревом кидається до світлиці.)*

Решта людей кидається за ним з галасом і реготом.

ДІЯ П'ЯТА

ДІЯЧІ

Бекер.

Моріц Єгер.

Старий Бавмерт.

Віттіг.

Горніг.

Старий Гільзе, ткач.

Його жінка.

Готліб, його син.

Луїза, Готлібова жінка.

Мільця, Готлібова мала дочка.

Шмідт, цилюрник.

Молоді й старі ткачі й ткачихи.

Село Ланген-Білау. Кімнатка старого Гільзе. Ліворуч віконце, перед ним верстат, праворуч ліжка, а до ліжка близько присунений стіл. В кутку піч з припічком. При столі, на ліжку, на лаві і на ослоні сидять: старий Гільзе, його стара жінка, сліпа й приглухувата, їх син Готліб і невістка Луїза, всі моляться богу. Межі столом і верстатом стоїть мотовило. За сволоком і на жердці націпляно всякого ткацького начиння. Довгі повісмавовни висять по всіх усюдах. Скрізь по хаті валяється всяке шмаття. З сеї тісної та низенької кімнатки виходять двері в «хату». Сі двері відчинені, і крізь них видко «хату», а в ній другі двері, якраз напроти, одчинені в іншу кімнатку, таку саму, як ся, що на сцені. «Хата» з глиняною долівкою, убого вряджена, з неї сходи виходять на вишку. В «хаті» видко наполовину почви на ослоні, коло них накидане хустя, злиденне шмаття. Світло спадає з лівого боку у всі три кімнати.

Старий Гільзе (*бородатий, плечистий, але похилий та змарнілий від роботи, хвороби та всяких злиднів. Колись був у війську, залишився без руки. Ніс йому загострився, обличчя мов пилом припало, сам трясеться, худий — самі шкура, кості та жили, очі позападали, точать сльози, як звичайно у ткачів. Встав, за ним син і невістка, моляться вголос*). Господи милий! Не знаємо, яку тобі дяку скласти, що ти й сю ніч нам, по своїй добрості та милосердю... що ти змилювався над нами. Що нам і сю ніч ніякого лиха не трапилось. «Велике твоє милосердя, господи», а ми нещасні пікчемні грішники, не варті ми, щоб нас твоя нога розтоптала, такі ми грішні, украй зіпсовані. Але ти, батьку наш любий, зглянешся над нами і приймеш нас для твого сина коханого, господа і спаса нашого Ісуса Христа. «Кров Христова і правда його — се ж моя покраса, се ж мої почесні шати». І хоч як ми малодушні станемо під бичем кари твоєї, хоч як розпалиться та розжевриться піч для очищення нашого, — не карай нас надміру, подаруй нам вину нашу. Отче небесний, дай нам терпеливість, щоб ми після сього страждання прилучились до твого вічного раювання. Амінь.

Гільзіха (*нахилилась і слухала увесь час дуже пильно. Хлипає*). Ой, мій старенький, то ж то вже ти хороше молишся, господи, що хороше!

Луїза йде прати, Готліб іде через «хату» в дальшу кімнатку.

Гільзе. Де то наша мала?

Луїза. До Петерсвальда пішла — до Дрейсігера. Вона оце знов скільки пасом змотала вчора ввечері.

Гільзе *(дуже голосно)*. А що, старенька, може, тобі мотовильце поставити?

Гільзиха. А що ж, старенький, постав, постав.

Гільзе *(становить перед нею мотовило)*. Воно-то, знаєш, я б радніший і зовсім тобі його не давати...

Гільзиха. Отакої... Ще що?.. А я ж би що робила цілісінький день?

Гільзе. Дай я тобі трохи пучки повитираю, а то вовну салом заялозиш. Чуєш? *(Витирає їй стирочкою руки.)*

Луїза *(коло ночов)*. І де ж се ми сало їли?

Гільзе. Як нема сала, то будем хліб їсти, а нема хліба, їстимем картоплю, а як не стане й картоплі, то з'їмо й сухої половини.

Луїза *(єхидно)*. А як борошна не стане, то ми так, як Венглери, пошукаємо, чи не закопав де гицель здохлої коняки, та викопаємо та й прогудуємо тим стервом хоч тижнів зо два. Отак буде! Правда ж?

Готліб *(з дальшої кімнатки)*. Якого дідька там базикаєш?

Гільзе. Стережися-но ти з такими безбожними речами! *(Сідає до верстата і гукає.)* Готлібе! А чи не поміг би ти мені? Тут треба ще кілька ниточок проволочки.

Луїза *(коло ночов)*. Готлібе, поможи батькові.

Готліб приходить. Батько з сином беруться до марудної роботи «накладання основи»: нитки з основи проволікаються крізь зубці в берді та крізь вічка в переборах і присилюються до верстата.

Ледве почалась робота, як в «хату» ввіходить Горніг.

Горніг *(на порозі до кімнатки)*. Помагай біг!

Гільзе з сином. Дякувать! Ну, скажи лишень, коли ти спиш? Вдень торгуєш, а вночі на варті.

Горніг. Отак ніколи й не сплю!

Луїза. Здоров, Горнігу!

Гільзе. Що доброго скажеш?

Горніг. Там, майстре, неабиякі новинки. Оце петерсвальдці набрались духу та й вигнали фабриканта Дрейсігера з усією родиною геть ік чортовій матері.

Луїза *(трохи зворушена)*. Ото знов бреше той Горніг в живі очі!

Горніг. Отже ні, молодичко, сей раз таки не брешу. Там у мене на возі гарні були дитячі фартушки. Ні-ні, щирю правду кажу! Отак-таки простісінько й вигнали. Вчора ввечері він приїхав до Рехенбаха. А тут на тобі!

Не хтять його й приймати, бояться ткачів; то він миттю далі навтеки, до Швейніца...

Гільзе *(бере помаленьку нитку з основи і прикладає до вічка в переборі, а син з другого боку чіпляє за нитку дротяним гачком і протягає її крізь вічко)*. Та годі-бо тобі, Горнігу.

Горніг. Щоб я з сього місця не рушив! Та що там, се вже ж і малі діти знають.

Гільзе. Ну, скажи мені, чи ти здурів, чи я п'яний?!

Горніг. Як собі хочеш. А тільки те, що я тобі казав, така правда, як отченаш в церкві; я б не казав, якби я сам при тому не був, якби сам не бачив. Таки на свої счі бачив, от як оце Готліба бачу. Сплюндрували весь дім фабрикантові, геть від пивниці до стріхи. З піддашшя викидали в вікна порцеляни геть додолу. А що там тих сувоїв бархану в потоці?! Кажу тобі, потік загатили, а вода через верх пішла, та чисто тобі синя від фарби — вони ж і фарбу в вікно витрусили. Отак сипя курява хмарами й сунула. Там такого лиха наробили, що й сказати не можна! Та не тільки в будинку... і в красильні... і в коморах!.. Поруччя на сходах поламано, підлоги позривано, дзеркало розбито, стільці, канани,— геть все подерто, попсовано, порізано, порозкидано, потоптано, порубано — вкрай сплюндровано! Кажу тобі, гірш як на війні.

Гільзе. І тобто все наші ткачі були?! *(Помалу, недовіжливо крутить головою.)*

У дверях зібрались цікаві сусіди.

Горніг. Ну, а то ж хто! Я їх усіх на ймення знаю. Я радника крайового водив скрізь по будинку *. Я й говорив багато з ким. Всни були ввічливі, як завжди. Робили своє діло нишком, але до краю. І радник багато з ким говорив. Всі були такі несмілі перед ним, як завжди. А проте не дали себе укоськати. Найкращі речі в будинку так тобі чистенько порубали, мов на те найнялись.

Гільзе. І себто ти водив радника по будинку?

Горніг. Чому ні? Я не боюся. Мене всі люди знають як облупленого. Я ні з ким не сварюся. Я з усіма добрий. Нехай я не я буду, коли не водив. Скажу по щирості, я якось аж розм'як, та й радник теж — я те по ньому бачив. Та що справді? Ні словечка не чути було, так-то все тихо обійшлося. Так було на душі якось по-великод-

п'ятому, як я собі подумав: отже, таки й наші злидарі помстились нарешті.

Луїза (*проривається, тремтячи від зворушення, при тому втирає фартухом сльози*). Отак і слід, отак і треба!

Голоси з-поміж сусідів. І тут у нас немало катів. Он там на горі один мешкає. Він має чвірку коней і шість повозів у стані, а ткачів голодом морить.

Гільзе (*все ще не вірить*). Та як же воно там могло так статись оте все?

Горніг. Та хто ж його знає?! Хто ж його знає?! Один каже так, другий інак.

Гільзе. А що ж кажуть?

Горніг. Та бог його знає; ото ніби Дрейсігер сказав: «Нехай ткачі траву їдять, коли голодні». Більш я нічого не знаю.

Сусіди ворухаться, видно, що переказують один одному Горнігову розповідь; всі обурені.

Гільзе. Слухай, Горнігу. Про мене, кажи, що хочеш. Хоч би ти сказав: «Дядьку Гільзе, ти завтра вмереш». Я скажу: може, й правда, чому ні? Скажи навіть: «Дядьку Гільзе, завтра до тебе король приїде...» Але щоб то ткачі, отакі самі, як я або як мій син, та мали б отаке вчинити? Де там! Зроду не повірю.

Мільця (*гарненька семиліточка, простоволоса, з довгими, білими, як льон, косами, з кошичком в руці, вбігає, підскакуючи. Показує матері срібну ложку*). Мамо, мамо! А бачите, що в мене є? Тепер мені за це купіть спідничку.

Луїза. Чого се ти летиш, мов несамовита? (*Дедалі гірше неспокійна*.) Що ти там притарабанила? Влетіла без духу. А кошик назад принесла повним. Що се таке, дівчино?

Гільзе. Де ти взяла ложку, мала?

Луїза. Може, знайшла.

Горніг. А вона коли не два, то й три таляри варта.

Гільзе (*несамовито*). Геть мені, геть! Зараз мені геть! А, не підеш ти!? Я тебе різкою! Зараз занеси ложку туди, де взяла. Геть! Ти з нас злодіїв робиш, га? Пожди, я тобі дам хльосту. (*Шукає, чим би набити.*)

Мільця (*чіпляється за материну спідницю, плаче*). Ой, дідусю, не бийте мене... Ми... її... зна... знайшли. Всі ді... діти... всі таке... позна... познаходили.

Луїза (*гукає з напруженням і страхом*). Адже бачите, що знайшла. Де ж ти її знайшла?

Мільця (*хлипаючи*). У Петер-вальді знай-шла, у дворі, у Дрей-сі-гера...

Гільзе. Ото б мали ми з тим роботу! Ну, не моняйся, мала, а то я тебе не так нажену.

Горніг. Що я вам скажу, дядьку Гільзе. Ось нехай краще Готліб вдягнеться та й сам занесе ложку до уряду.

Гільзе. Одягайся, Готлібе!

Готліб (*шпарко одягається*). То я піду до канцелярії та й скажу: «Прошу ласки не гніватись, бо то дитина, що ж вона ще тямить? Ось я вам приніс ложку». Годі тобі ревти, мала!

Мати веде плачучу дитину в дальшу кімнату і там причиняє, сама вертається.

Горніг. Воно таки добрих три таляри коштує.

Готліб. Дай-но, Луїзо, хустинку, щоб часом не зопсувати. Гай-гай! Така дорога річ. (*Загортає ложку, а в самого сльози на очах.*)

Луїза. Ми б за неї місяць прохарчувались.

Гільзе. Ну-ну, швидше мені! Якогога швидше! Ще б чого не було! Якраз тільки ще сього бракувало! Неси її геть, цур їй, тій чортячій ложці, хоч би швидше здихатись.

Готліб виходить з ложкою.

Горніг. Ото вже й мені час далі рушати. (*Іде з кімнати, балакає ще кілька хвилин з сусідами в «хаті», далі виходить.*)

Цилюрик Шмідт (*ввіходить в хату. Се кругленький чоловічок, жвавий, мов живе срібло, обличчя в нього червоне та хитре*). Добридень, люди! Ну, та й чудасія оце діється! Глядіть мені. (*Грозить пальцем.*) Ви щось замишляєте, я вже бачу. (*На дверях до кімнати, не переступаючи через поріг.*) Добридень, дядьку Гільзе! (*До якоїсь жінки в хаті.*) А що, бабусю, як там ваш гостець? Легше, га? А що, бачите? А се я до вас хочу навідатись, дядьку Гільзе, як тут воно у вас? Що за чортів батько? Що се трапилось бабусі?

Луїза. Та то, пане докторе, їм ясні жили в очах повсихали, то вони й не бачать нічогісінько.

Цилюрик. То так від пороку та від пізньої роботи при верстаті. Ну, скажіть мені, як ви погадаєте? Адже ж увесь Петерсвальд рушив. Оце зрання сів я собі на візок,

нічого злого не сподіваючись, як єсть нічогісінько. Коли се чую предивні речі! Що за нечиста сила з тими людьми, Гільзе? Лютують, як вовча тічка. Зчинили революцію, рухавку; буптуються, плюндрують, грабують... Мільцю! А де ж се Мільця?

Луїза привела заплакану Мільцю.

Ану, Мільцю, помацай-но мені по кишнях.

Мільця мацає.

Оті медянички для тебе. Ну-ну, стій, не всі zarazом! Перше заспівай! «А у лиски, в лиски...» Ну?.. «А у лиски, в лиски... новий двір...» А що то ти накоїла, дівчино? Гляди мені! Ти он у пастора на тину горобців дражнила, безштаньками лаяла, а вони на тебе панові регентові поскаржились... Але хто б таке сказав? Тож-то півтори тисячі людей забунтувало!

Здалека дзвонять.

Слухайте: в Рейхенбаху дзвонять на сполох. Півтори тисячі людей! Чисто страшний суд! Аж моторошно.

Гільзе. То вони справді йдуть сюди, до Білау?

Ц и л ю р и к Ш м і д т. Авжеж, авжеж, я сам поміж них їхав. Геть через усю юрбу. Так і хотілося злізти з візка та кождому зараз-таки по порошок дати. Біжать підтюпцем одно по одному, як ті злидні, та ще й співи заводять такі, що аж все в середині обертається, просто хоч гинь. Мій хурман на передку зарюмав, як стара баба. Аж мусили ми зараз по добрій чарці полинівки випити. Не хтів би я тепер бути фабрикантом, хоч би мав зараз на резинах поїхати.

Здалека співають.

Чуєте? Так, наче хто кісткою в старий розбитий казан гатить. Оце, дітки, ви й незчуєтесь, як вони вже тут будуть. Прощайте, люди. Та не дурійте хоч ви. Он зараз військо надійде. Майте хоч ви глузд. Петерсвальдяни вже зсунулися з глузду.

Дзвонять десь близько.

Господи, се вже наші дзвони загули! Ну, тепер всі люди геть показяться. *(Іде на вишку.)*

Г о т л і б *(вертається, задихавшись. Говорить ще з «хати»)*. Я їх бачив, я їх бачив. *(До якоїсь жінки в «хаті»)*.

Вони вже тут, тітко, вже тут! (*В дверях.*) Тату, вони вже тут, вже тут. З тичками, з рогаками, з кочергами. Вже там на горі коло Дітріха бучу збили — страх! Там, здається, їм плату видають. Ой боже ж мій, а що ж то ще тут буде? Я вже й не знаю. А людей, людей! Сила! То-то вже як кинуться — геть все рознесуть! Круто прийдеться нашим фабрикантам.

Гільзе. І чого се ти так гнався? От добігаєшся, що знов тебе ота хвороба схопить, будеш горілиць лежати та об землю битись.

Готліб (*зворушений, більш того що радий*). Та я ж мусив бігти, а то б вони й мене захопили. Вже й так всі репетували, щоб я їм помагав. Там і хрещений батько Бавмерт були. Ще й мені казали: «Ти б хоч п'ятака взяв, адже й ти голодом пропадаєш». Та ще казали: «Скажи своєму батькові...» Щоб я вам, тату, сказав, щоб і ви йшли помагати фабрикантові прочуханки дати. (*Завзято.*) Тепер, кажуть, інші часи настали. Тепер вже ткачі не так заживуть. Отож казали, щоб ми всі йшли помагати свого добуватись. Та будемо їсти яловичину щонеділі, а щосвята ковбасу з капустою. Тепер вже все на інший стрій перестановиться, так вони казали до мене.

Гільзе (*гнівно, але здержано*). То се такий твій хрещений батько? То він тебе до такого гріха призводить?! Щоб ти мені до того не втручався, чуєш? Бо се чортова справа. То їх нечиста сила під'юдила.

Луїза (*набравшись запалу, гостро*). Так-так, чоловіченьку, сядь собі у запічку, візьми ложечку, сьорбай сироватку, вдягни спідничку * та бозі помолися, — от і догодиш таткові. Оце такий чоловік, дивіться, люди добрі!

Люди в «хаті» сміються.

Гільзе (*тремтить від злості*). А це така жінка? Га? Так я ж тобі от що скажу. Що ти за мати, коли ти так пащекуєш? Се ти так дочку павчаси? То се ти чоловіка свого до гріха та до нечесті намовляєш?!

Луїза (*без ваги*). Тю на ваші попівські теревені! Я ними дитини либонь не нагодую. Через їх ви всі отут валяєтесь обідрані та неохайні. Тими молитвами і пелюшок не висушиш. Еге ж, я мати, щоб ти знав! Тим-то я й кажу: щоб усіх фабрикантів джума задавила, щоб вони всі в пекло запалились! Отож-то, що я мати. Хіба ж його вдержиш на світі, тес дитинятко? Та я ж більше

плачу, ніж дихаю, відколи тее немовлятко на світ прийде та поки смерть над ним змилюється. А ви якого дідька робите? Хреститесь отут та молитесь, а я собі ноги збиваю за одним-однісіньким горнятком маслянки. Та чи одну ніч я собі голову розбивала, як би мені тую нещасливу дитинку хоч крадькома на цвинтарі поховати. Що ж така дитина винна, га? Чого ж вона має так марно гинути? А он Дітріхові діти в вині купаються, молоком вмиваються. Ет, та що? Як тільки тут що почпеться, то мене ніхто й на шнурку не вдержить. Я вам просто кажу: як почнуть Дітріховий будинок руйнувати, то я буду там перша і не дай тому боже, хто мене спинятиме! Буде вже з мене, кажу вам, годі!

Гільзе. Зовсім пропаща! Тобі вже ніщо не допоможе.

Луїза (люта.) Сами ви пропащі. Тюхтії ви, ганчірки ви, а не люди. Попльованки якісь. Тхори, боягузи, від дитячого калатала втікаєте. Такі слипяві, що як вам хто хльосту дасть, то ви ще тричі в ноги поклонитесь. Вам уже так висушено всі жили, що й від сорому не почервонієте. Хоч би хто взяв батога та вам гарту додав, а то вам уже й кості спорохніли. (*Швидко вибігає.*)

Всім ніяково, мовчать.

Гільзиха. Що се їй робиться, старий?

Гільзе. Та нічого, старенька, а що ж би їй мало робитись?

Гільзиха. Скажи лишень, старий, чи то мені так здається, чи й справді дзвонять?

Гільзе. Та то, стара, певне, когось ховають.

Гільзиха. А от мене ніяк бог не приймає. І чому се я не вмираю, старий?

Мовчать.

Гільзе (*кидає роботу, випростується, говорить урочисто*). Готлібе!.. Твоя жінка багато нам наговорила. Отже, дивись сюди, сину! (*Розхристує груди.*) Ось тут була штучка завбільшки з паперсток. А де я свою руку подів, про те знає король. Вже ж мені її не миші відгризли. (*Походжає по хаті.*) Твоя жінка — ще її й звання не було, як я вже квартами свою кров проливав за рідний край. Отже, нехай вона собі пащекує, скільки душа забажає. Про мене. Мені однаковісінько. Боятись? Щоб я та боявся? Чого ж би се я боявся, скажи на ласку божу?

Чи не тієї жмені війська, що, може, прийде слідом за бунтарями? Ой, горенько моє! Ото велике діло! Тільки б і всеї біди! Оце але! Та я хоч трохи й зігнувся в спині, а ще якби до чого прийшлося, то в мене кості, як у того слона. Я б собі ще дав раду з тими кількома паршивими штиками. Ну, а якби й круто прийшлося? Ой, з дорогою душею зібрався б я у велику дорогу. До смерті мене й просити довго не треба. Мені хоч і зараз. Овва! Хоч би й так! Хіба я що на світі покидаю? Вже ж не плакати по сій старій скрині, по сьому намученому тілу. Я б і радніший відчепитись від тієї муки та злиднів, що то піби життям зветься. Але ж потім, Готлібе? Потім буде щось таке, що як його втрапиш, то вже навіки.

Готліб. А хто його знає, що там буде, як ми помremo? Того ніхто не бачив.

Гільзе. Кажу тобі, сину! Май віру хоч в те єдине, що нам, злидарям, застається. А нащо ж би я оце тут сидів та на підніжки тупав до загибуні більш як сорок літ? Чи я ж би дивився спокійно, як інший отам розкошує, та панує, та з мого лиха і голоду собі статки-маєтки збирає? Чого ж я терплю? Бо я маю надію. Я все щось маю, хоч в якій нужді. *(Показує кудись у вікно.)* Ти маєш тут свою долю, а я — там, на тім світі. От як я думаю. Хоч би мене четвертували, я певний свого. Так нам обіцяно. Буде суд, але не ми судитимем, — «мені належить помста», сказав господь бог наш.

Голос за вікном. Ткачі, до гурту!

Гільзе. Про мене — робіть, що хочете. *(Сідає до верстака.)* Мене не витягнете звідси.

Готліб *(трохи вагається)*. Я піду до роботи. Хай буде що буде. *(Виходить.)*

Чутно, як багато голосів співають зовсім близько ткацької пісні; спів одноманітний, глухий, жалібний, мов голосіння.

Голоси людей у «хаті». Ой, мені лишенько! Тож-то йде їх — як мурашня! І де тих ткачів стільки набралось? Та не пхайся, і я ж хочу побачити! Дивись ти на ту довгу тичку попереду. Ой-ой! Що їх насунуло! Мов хмара!

Горніг *(ввіходить межі люди в «хату»)*. Дивіться, чи то вам ще не кумедія? Таке не щодня побачите. Ось пішли б ви ще туди до горішнього Дітріха. Отам штуку втяли неабияку! Нема вже в нього тепер ні будинку, ні

фабрики, ні пивниці, як єсть нічогісінько. Плешки геть всі чисто видудлили... та навіть і відкоркувати не трудились. Раз-два-три, шийка геть, а як хто собі пику скалками поріже, дарма! Там не один бігає спасочепий, як свиня. Тепер от ще тутешньому Дітріхові прочуханки завдадуть.

Співи затихають.

Голоси в «хаті». Як подивитись на них, то наче б і не лихі.

Горніг. Стривайте, пождіть! Се вони ще тільки надумуються. Он гляньте, як вони палац з усіх боків обзирають. Ось подивіться на того гладкого дідка — он отам, з відром в руках. Се коваль з Петерсвальда, меткий чоловічок. Він вам найгрубші двері одним махом висадить, як шкаралушу,— будьте певні! Вже як йому фабрикант в руки попадеться, то нехай попрощається!

Голоси в «хаті». Торох чорта в лоб! Камінь в вікно! Отепер наженуть холоду старому Дітріхові. Он він почепив таблицю. Таблицю почепив? Що ж там на ній стоїть? А ти не вмієш читати? Що ж би з мене було, якби я не вмів читати? Ну, то читай! Ви всі будете загожені, ви всі будете загожені.

Горніг. Нехай схобається з своєю таблицею. Все одно нічого не pomoжеться. Не такий гедзь напав, щоб так минув. Вони на фабрики напосілись. Вони хочуть машини з світу зігнати. Вони ж бачать, що машина хатнього ткача руйнує, се ж і сліпий бачить. Гей-гей, ото розходились християни! Тепер їх ні радник, ні начальник не вгамує, а не то щоб якась таблиця, де вже там! Тільки глянути, як вони там господарюють, то видно, до чого йде.

Голоси в «хаті». Ой, людоньки ж мої, людоньки! Що того народу понаходило! І чого їм треба? (*Шпарко.*) Он вони вже на мості! (*Зо страхом.*) Чи то вони йдуть на сей бік? (*З великим дивом і жахом.*) До нас ідуть, до нас. Ткачів з хати викликають.

Всі втікають, «хата» порожніє. Буптарі вриваються юрбою, задрипані, запорошені, червоні від горілки і від втоми, невиспані, дикі, обшарпані. Вбігають в хату, кричачи: «Ткачі, до гурту!» — і розсипаються по всіх кімнатах. В кімнату до Гільзе ввійходить Бекер і скільки молодих ткачів з тичками та з киями. Побачивши старого Гільзе, вони трошки схаменулись і спинились.

Бекер. Покиньте, дядьку, тее ткашия. Хай собі хто хоче тупав при верстаті, а вам нема чого більше мучитись. Ми вже про те постарались.

Перший молодий ткач. Вам вже більше не прийдеться лягати спати голодним.

Другий молодий ткач. Тепер ткач знов матиме над головою стріху, а на тілі сорочку.

Гільзе. І звідки вас дідько несе з тичками та з сокирами?

Бекер. Ми їх поперебиваєм на Дітріховій спині.

Другий молодий ткач. Ми їх розпечемо та й всадимо фабрикантам у пельку, нехай і вони попробують, як голод пече.

Третій молодий ткач. Ось ходіть лишень, дядьку, з нами! Ми їм спуску не даємо.

Другий молодий ткач. Нас ніхто не жалував — ні бог, ні люди. Тепер же й ми сами свого доправились.

Старий Бавмерт (*увиходить, трохи заточується, несе під пахвою зарізаного півня. Розставляє руки*). Братики! Всі ми браття! Дайте ж я вас обійму, братики мої рідні!

Сміх.

Гільзе. То се вже так з тобою, Вільгельме?

Бавмерт. Се ти, Густаве? Ох, ти ж мій бідний, голодний товаришу, ходи до мого серця (*чуло*).

Гільзе (*суворо*). Дай мені спокій.

Бавмерт. Слухай, Густаве, от що. Аби тільки щастя. Ось ти глянь лишень раз на мене. Чи бач, який я тепер? Се як кому щастя! Чим я тепер не граф? (*Вдарив себе по животу.*) Ось угадай, що тут є? Панська страва, Аби тільки щастя, то буде й шлямпан, і заяча печеня — все буде... А я вам от що скажу: ми помилились, треба грабувати.

Всі (*один поперед одного*). Грабувати, гурра!

Бавмерт. От тільки перший ласий шматочок зтербив, і зараз вже натура обізвалася. І г-господи, що ж то за сила стала, як у вола! Так з тебе тая сила і суне, аж сам не тямиш, куди й по чому лупиш. Ну, та й веселий же я, матері його!..

Егер (*на дверях, в руках у нього стара кавалерійська шабля*). Ото втяли ми атаку, напрочуд!

Бекер. Ми вже добре зміркували справу: раз-два-три, та вже й в будинку. А там уже й піде, як пожежа. І зашипить, і зашкварчить. Аж іскри посипляться, мов з кузні.

Перший молодий ткач. А варто б таки трошечки вогника розпалити.

Другий молодий ткач. Підемо до Рехенбаха та й пустимо багачам червоного півня.

Егер. Ото б то вже попав пальцем в небо. Тоді б вони за страховку грошей силу загорнули.

Сміх.

Бекер. Звідси підемо у Фрейбург до Тромтри.

Егер. Та час уже й урядникам задати перцю. Я сам читав, що з бюрократів усе лихо йде.

Другий молодий ткач. Хутко підемо до Вроцлава. Нам же все гурту прибуває.

Бавмерт *(до Гільзе)*. Ось випий лиш, Густаве!

Гільзе. Я й зроду її не пив.

Бавмерт. То було на іншому світі, а сьогодні в нас новий світ настав, братику.

Перший молодий ткач. Один тому час, що батько в плахті.

Сміх.

Гільзе *(нетерпляче)*. Та чого вам тут від мене треба, шибеники?

Бавмерт *(трохи зляканий, примилується)*. Ну, дивись, я ж тобі півничка приніс. Таж з нього юшку своїй старенькій зварю.

Гільзе *(трохи здобрів)*. Ов! Ну, то йди скажи їй.

Гільзіха *(пильно прислухалась, поставивши руку до вуха; замахала руками)*. Та відчепіться геть. Я не терплю курячої юшки.

Гільзе. Ото й добре, стара. І я так. А вже такої юшки, то й поготів. А ти, Бавмерте, слухай сюди, що я тобі скажу. Коли старі люди починають белькотати, як малі діти, то чорт з радощів аж на голові ходить. Отже, щоб ви знали! Щоб ви всі те знали: мені з вами нічого робити. Вас сюди ніхто не просив. По всій правді і справедливості, вам тут нема чого робити!

Голос. Хто не з нами, той проти нас.

Єгер (*грізно і грубо*). Ач, як розходився! Слухай, діду, ми тобі не злодії.

Голос. Голодні ми, та й годі.

Перший молодий ткач. Нам жити хочеться, от і все. Нас повісили, а ми шнурки перетяли.

Єгер. Так і слід було. (*Наставляє кулака до лиця Гільзе.*) Ось тільки ще слово скажи, так тобі й затоплю в гирю.

Бекер. Та годі тобі, годі, не чіпай старого. Ми, дядьку, так собі думаємо: краще вмерти, як знов отак жити.

Гільзе. А я ж хіба не прожив отак більш як 60 літ?

Бекер. Все одно. Коли-небудь та мусить-таки змінитись.

Гільзе. На Миколи та й піколи.

Бекер. Як не дадуть по доброті, то ми й силою візьмем.

Гільзе. Силою? (*Сміється.*) Ну, то не довго вам жити. Покажуть вам хутко, чия тут сила. Ось пожди трошки, хлоню!

Єгер. Що, військо? І ми в війську бували! З двома-трьома ротами вправитись недовго.

Гільзе. Еге ж, язиком, аякже. А хоч би й управились, то дві проженете, а десять прийде знову.

Голоси (*за вікном*). Військо йде! Стережіться!

Всі раптом зацікавилися. На хвилину чутно здалека сурми й тарабани. Хтось серед тиші мимохіть скрикує: «Ой, цур йому! Втечу!» Всі сміються.

Бекер. Се хто тут збирається навтеки? Хто се сказав?

Єгер. Хто се перелякався отієї жменьки паршивого війська? Я вам за команду. Я сам був при муштрі. Я знаю всі артикули.

Гільзе. З чого ж ти стрілятимеш? Може, з кия, га?

Перший молодий ткач. А покиньмо ми сього дідугана, в нього не всі дома.

Другий молодий ткач. Та вже трохи підтоптався.

Готліб (*так підійшов, що ніхто не бачив. Хапає першого ткача*). Се ти так на старого чоловіка визвірився?

Перший молодий ткач. Та чого ти вчепився, хіба я що сказав?

Гільзе (*стає межи ними*). Нехай собі верзе. Не чіпай, сину. Хутко й сам побачить, котрий з нас сьогодні здурів,— я чи він.

Бекер. Ти з нами йдеш, Готлібе?

Гільзе. Обійдеться й без нього.

Луїза (*ввіходить в хату, гукаючи*). Ой, і чого ви тут застряли? Та з такими святими-божими тільки час дарма гине. Ходіть на майдан! На майдан ідіть. Тату хрещений, біжіть хутенько! Швидше! Там майор з коня говорить до людей. Каже, щоб ішли додому. Ідіть, бо як спізнитесь, то все пропало.

Єгер (*на відході*). Ну, та й одважного чоловіка маєш, хоч куди!

Луїза. А де ж я маю чоловіка? Нема в мене ніякого чоловіка!

Дехто в «хаті» співає:

Ой, я собі мужичок з кулачок,
в мене жінка зросла, як сосна,
я за неї захилюсь, захилюсь
та й нічого не боюсь, не боюсь!

Віттіг (*збіг з вишки з відром в руках, мав вибігти геть, але на хвилинку затримався в «хаті»*). До гурту! Хто не хоче падлюкою зватись, за нами! Гурра! (*Кидається геть.*)

Дехто з гурту, між ними Луїза і Єгер, біжать за ним з криком: «Гурра!».

Бекер. Прощавайте, дядьку, ми ще з вами поговоримо. (*Хоче йти.*)

Гільзе. Навряд. П'ять років я вже не проживу, а раніш ти не вернешся.

Бекер (*спиняється здивований*). Звідки не вернусь, дядьку?

Гільзе. А з тюрми; ти ж думав звідки?

Бекер (*реготить несамовито*). Мені б тільки того й треба. Там, дядьку, хоч хліба дадуть доволі! (*Виходить.*)

Бавмерт (*сидів досі мов приглушений на ослоні і думав, тепер встає*). То правда, Густаве, я трохи смикнув сьогодні. А все-таки в мене ще не зовсім замакітрилось. Ти собі по-своєму думаєш, а я по-своєму. Я таки скажу, що Бекерова правда: чи в путах, чи в кайданах

сидіти, а все воно в тюрмі ліпше, ніж вдома. Там чоловік безпечний, хоч з голоду не пухне. Я й сам не рад би встрявати до них. Та коли ж, бачиш ти, треба ж і мені хоч раз на віку вільно дихнути. *(Говорить помалу, вже на порозі.)* Бувай здоров, товаришу. А якби трапилась мені яка пригода, помолись, чувш, трошки за мене! *(Виходить.)*

В кімнаті вже нема нікого з бунтарів. А в «хаті» знову збираються цікаві сусіди. Гільзе знов береться до основи. Готліб добув з запічка сокиру і, не тямлячи навіщо, пробує, чи гостра. І батько, і син мовчать, але не спокійні. Знадвору вривається гомін і галас великої юрби.

Гільзиха. Слухай, чоловіче, он як підлога тремтить, що воно діється? Що се в нас буде?

Мовчать.

Гільзе. Готлібе!

Готліб. А чого там?

Гільзе. Поклади ти тую сокиру.

Готліб. А хто ж скалок наколе? *(Прислоняє сокиру до печі.)*

Мовчать.

Гільзиха. Ти, синку, слухай, що тобі батько каже. Голос *(співає під вікном):*

Сиди вдома, мужичок з кулачок,
гляди своїх ложечок, мисочок!

Гей, гоп-чуки, традідбом, чок-чок-чок.

(Відходить.)

Готліб *(схопився, з кулаком до вікна)*. Ой, не дрочи мене! Гадуюко!

Раптом стріляють враз.

Гільзиха *(скипіла з жаху)*. Ой, господи Сусе, чи се знов грім?!

Гільзе *(мимохить складає руки)*. Царю небесний! Рятуй бідних ткачів, рятуй моїх нещасних братів!

Хвилинку всі мовчать.

Гільзе *(сам собі, стурбований)*. Се вже ллється кров.

Готліб *(по вистрілі схопився, стиснув сокиру в руках, зблід, ледве притомний, сам не свій)*. Що ж се, чи нам ще й тепер киснути вдома?

Дівчина-ткачівна *(гукає з «хати» в кімнатку)*. Дядьку, дядьку, оступіться геть од вікна. У нас на вищі куля в вікно влетіла. *(Зникає.)*

Мільця *(сміючись, заглядає в вікно)*. Дідусю, дідусю, а там стріляють з рушниц! І двоє впало. Один так крутиться, крутиться колесом. А один тріпається так, як горобець, коли головку одірвати. А кров тече, ой-ой-ой, багацько!.. *(Втікає.)*

Ткачиха. Двох уже поклали...

Старий ткач *(в «хаті»)*. А гляньте, як вони війську задають.

Другий ткач *(несамовито)*. Дивіться-дивіться на жінок. От так наші! Чи бач, як підіймають плахіття! Чи бач, як плюють на військо!

Ткачиха *(гукає)*. Готлібе! Глянь лиш на свою жінку — ся не потак тебе! Он скаче перед рушницями, як на музиках.

Четверо людей несуть когось раненого в «хату». Всі замовкли.

Далі чутно, як хтось виразно каже: «Се ткач Ульбріх».

Голос *(трохи згодом)*. Йому вже амінь, куля в вухо попала.

Чутно, як люди йдуть по дерев'яних сходах. Потім раптом:
«Гурра! Гурра!».

Голоси в «хаті»: Де вони каміння набрали? Ото тепер буде! А з дороги! От тобі й військо! Ой, каміння, як град!

Знадвору крик, вереск, рев долітає до «хати». В «хаті» люди, скрикнувши від жаху, зачинили раптом двері.

Он знов набивають. Ой, зараз гримнуть всі враз! Дядьку Гільзе, гетьте од вікна!

Готліб *(знов хапає сокиру)*. Що-що-що? Хіба ми пси скажені? Набоями нас годують замість хліба? *(Трохи спинився з сокирою в руках. До батька.)* Щоб мені жінку застрелили? Не попущу! *(Кидається геть.)* Гей, дам я вам! *(Вибігає.)*

Гільзе. Сину-сину!

Гільзиха. Куди ж се Готліб?

Гільзе. До чорта в пельку.

Голос з «хати». Дядьку, гетьте од вікна!

Гільзе. Я не вступлюсь. Хоч би ви всі до решти по-
дуріли! *(До Гільзиhi, дедалі все більше не тямлячись.)*
Тут мене мій творець небесний посадовив. Правда, стара?
Тут будемо сидіти і своє діло робити, хоч би весь світ за-
пався. *(Починає ткати.)*

Стріляють враз. Гільзе, вистрелений на смерть, витягається, а по-
тім падає на верстат. Тут гукають: «Гурра!», і з тим криком всі
люди, що досі були в «хаті», вибігають на вулицю.

Гільзиha *(раз по раз питає)*. Старий, старий, що
тобі такого?

Гукання «Гурра!» чути все далі і далі. Раптом вбігає в кімнату
Мільця.

Мільця. Дідусю, дідусю, там військо з села виган-
няють, напали на Дітріха, так само роблять, як у Дрей-
сігера. Дідусю! *(Завваживши щось непевне, дитина зля-
калась, устромила пальця в рот і підійшла до мертвого
ближче.)* Дідусю?!

Гільзиha. Ой, чоловіче, та скажи ж хоч слово, се ж
можна й справді перелякатись!

Кінець

[ДІМНА ГРАЧИХА]

Ді м н а Г р а ч и х а — стара вдова.

Я р и н а — її дочка, дівка на виданні.

М а р т а — друга дочка, замужем у другім селі.

К с е н я — третя дочка, років 12-ти.

Л я ш — син її, років 16-ти, каліка.

Г а п т і н С а в ч у к — робітник на панському дворі, 25 л.

Л а д я — його жінка, молода, але до часу зов'яла, дуже слабовита.

П а н.

П а н і.

А н д р і й Г у д з ь — парубок.

ДІЯ I

В хаті у Дімни Грачихи. Хата вбога, образів мало, але піч помальована саморуч, вікна обведені синькою, під образами паперові голубці, квітки, по стінах віночки з розхіднику, з волошок, з барвінку, у вікна знадвору заглядають квітки: чорнобривці, королевий цвіт, мальва, рожа.

ВИХІД I

Я р и н а і Г а п т і н.

Ярина спочатку шпортається по хаті, коло печі, потім сідав оббирати пожем картоплю. Гаптін увесь час стежить за нею очима. Який час мовчать.

Я р и н а (*раптом сміється*). Ха-ха-ха!

Г а п т і н. Чого ти?

Я р и н а. Я собі здумала: як ото наші хлопці грають в мовчанку, то ти б десь до світу сидів, а не програв.

Г а п т і н. Та що маю говорити?

Ярина. Як нема чого й говорити, то чого б я сиділа?

Гаптін. Це ти на здогад, щоб я забирався з хати?

Ярина. Чого там на здогад? Схотіла б, то й просто сказала б «забирайся» — таж я в своїй хаті. Та пащо мені того? Ти мені лавки не просидиш. Хоч сидіти — сиди.

Гаптін (*гірко*). А хоч іти, то йди?

Ярина. Ну, а що ж? Думаєш, плакатиму? Відомо, — хоч іти, то йди.

Гаптін. Знаєш ти добре, що я не піду.

Ярина (*знов сміється*). А що ж? Тут і заночуєш? Вже присвоївся?

Гаптін. Тобі все смішки...

Ярина. А тобі слізки? (*З посміхом.*) Ой, моя годинонько, яке ж воно бідненьке!

Гаптін. Ярино!

Ярина. Га?

Гаптін мовчить.

Ага, то ти, щоб не забути, як мене звуть. Таки Яриною, Гаптоне, авжеж, Яриною, якраз Яриною, затям собі.

Гаптін. І чого ти така, Ярино?

Ярина. Яка?

Гаптін. Та оттака... все зо сміхом, все на глузди береш...

Ярина. Коли ж, бігме, плакати не хочеться.

Гаптін. Ще, може, колись схочеться.

Ярина (*трохи поважніше*). А ти б і радий, щоб я заплакала?

Гаптін. Ні, Ярино.

Ярина. Ну, то чого ж ти хочеш? Чого ти з мене хочеш?

Гаптін. Нічого.

Ярина. Отож-то. Ти кажеш нічого, і я кажу нічого, а потім знов усе з кінця, як ота казка про діда Нетяжку.

Гаптін. Та я ж мовчав, сама ж примусила до розмови.

Ярина. Жалься, боже, меї принуки. Я вже й сама каюся.

Пані Бажасва — збідніла дворянка, вдова, була замужем двічі, живе на пенсію, ощадна, запопадлива, клопотлива. Симпатії, антипатії у неї залежать від пастроїв і часто міняються. Головний нерв життя — практичність, жіноча, дрібна, недалекосягла.

Ганна Коронецька — її дочка від першого чоловіка, учениця артистичної школи, молода, палка, пристрасна і хорова, але має владу над собою, що покидає її тільки в надто різкі моменти. З матір'ю на «ви».

Андрій Бажай — син Бажасвої від другого чоловіка. Студент медик. Спокійна, твереза натура, при тім глибока, здатна до тривких почувань. Нерви міцні, але не еластичні, і не легко порушена їх рівновага не хутко відновляється. Здається старшим, ніж єсть. В голосі несвідомо авторитетність. Мати поводить з ним, як з «головою сім'ї».

Лена — дочка Бажасвої від другого чоловіка. Підліток, гімназистка. Весела, більш по молодості, ніж по темпераменту, поверховна у всьому, крім того, що зачіпає близько її інтереси. Найбільше з усіх трьох подібна до матері і вродою, і вдачею. В її відносинах до старшого брата і сестри чується глухий антагонізм.

Олександр (Лесько) Чорненький — товариш Андрія, знайомий з родиною Бажайв змалку. Ніжна податлива натура. «Однолюб». Почуття в нього панує над розумом. Експансивний, трохи полохливий.

Антоніна (Тонічка) Чорненька — його сестра, ровесниця Лени і її товаришка по гімназії, подруга по родинній традиції, але спільного між ними мало. Весела по темпераменту, має якусь душевну грацію, з нею весело й іншим, вона се тямить і любить се завважати. Все, що вона чинить — чинить wie der Vogel singt¹, часто порушаючи власний інтерес, хоч і не маючи при тім виразного альтруїстичного заміру.

Доктор — молодий, приятель Бажая, нервовий, мученик своєї професії. Має чимало знаття і снаги, але мало довіряє собі, через те вважається «невдалицею».

Професор — медичне «світло». Старий, поважний, певний себе, не без авгурства, але не дуже неприступний.

Небагато й ординарно вбрана світлиця в оселі Бажасвих. Крім звичайного гарнітуру меблів — стареньке піаніно і потерте бюро до писання.

¹ Як пташка співає (нім.). — *Ред.*

Андрій ходить по хаті твердим рівним кроком з кутка в кут, щось обмірковуючи.

Ганна (*ввіходить з бічних дверей*). Вибачай, Андрію, Льолик просить не ходити, коли можна, се його дратує, він, знаєш, такий зпервований...

Андрій (*спокійно*). Гаразд, я сяду, мені все одно. (*Сідає.*)

Ганна. Його, знаєш, дуже мучить, що він так тут стісняє всіх. Знов напосідався, щоб перевезти його до його домівки або до шпиталу.

Андрій. Се даремна балачка, бо се неможливо, він заллється крив'ю, поки його доведуть.

Ганна. Та я то се знаю, але ж він... Він так різко і боляче відчуває, що він тут чужий...

Андрій. Тобі ж він, у всякім разі, брат по батькові.

Ганна. Мені... але я й сама наполовину чужа тут.

Андрій. Ну, Ганно, се дурниці. Я не буду розвивати сеї теми, бо тямлю, що ти певиспапа, зпервована догляданням хворого і маєш право бути нелогічною.

Ганна. Яка ж тут нелогічність? Все-таки я і він, ми діти різних батьків, і се відчувається...

Андрій. Ну, я там на тих почуваннях не знаюся. Я знаю, що діти одної матері настільки рідні межи собою, що не треба й доказувати сього. Та для мене і се не так важно. Важно, що ми вкупі зросли, маємо спільні спогади, багато спільних звичок, ну, і нарешті спільний бюджет...

Ганна. Ну, от се ж і є болюча струна для Льолика. Він зовсім в іншому становищі... Навіть в іншому, ніж я... Я йому сестра — наполовину. У нас із ним ще є спільні спогади і звички, мовляв ти. Матері свої він не знав, татка ми обоє пам'ятаємо, і се дуже ріднить нас... А ви обоє і мама, ви для нього...

Андрій. Чужі — хочеш сказати? Хоча се факт, сказати б, фізіологічний, але психологічно се могло б бути інакше, а коли воно й психологічно так, то з того він сам винен, бо він сам завжди держався осторонь. Жив окремо. Обідав у нас за плату. І всюди вносив якусь скрупульозність, щось хоробливе.

Ганна. Ти можеш його випуватити за се? Якби ти знав, скільки перетерпів він, живучи так. Він завжди був хворий, тільки ніхто не хотів сього знати. І завжди

душа його шукала чогось рідного, чогось простого, щирого, приятного...

Андрій. Чого, власне, не було в ньому самому.

Ганна. Андрію!

Андрій. Я не осуджую його. Я тільки встановлюю факт.

Ганна. Ти не знаєш Льолика! І ніхто з вас не знає. І тепер... Ти вже говориш про нього, як про... як неначеб він... як про щось минуле... *(замовкає, енергійно гамуючи сльози.)*

Андрій. На жаль, до значної міри, і се факт...

Ганна. Ти! Ти можеш се вимовити? і так спокійно?!

Андрій. Ганно, я не звик заплющувати очей перед правдою, хоч би й дуже прикрою. А щодо спокою, я думаю, що негідно людини поводитись неспокійно, якщо тільки вона має фізичну силу затримувати хоча б тільки облуду спокою. Розпускатись піколи не варт.

Ганна. Прости. Я, може, несправедлива. Тільки мені здалось се так холодно, так... чужо... ніякого почуття...

Андрій *(бере якусь книжку і говорить, перегортаючи її, тоном спокійно-неуважним, наче про щось «між іншим»)*. Коли хочеш, то я знов скажу: я на почуттях не знаюся. Але можу теж сказати, що хоча по формі, може, воно й інакше виглядає, але я в своєму відношенні не одрізняю Леопіда, наприклад, від тебе. А ти все-таки, певне, не маєш основи думати, щоб я відносився до тебе погано.

Ганна *(поривчасто бере його за руку)*. Ні, ні, Андрію, я сього не думаю! Та я знаю, ти добрий, славний, тільки напускаєш на себе якесь англічанство.

Андрій. Як ти сказала? Англічанство?

Ганна. Авжеж, вічно якась стриманість, коректність, респектабельність! І нащо тобі ся личина?

Андрій. Се зовсім не личина...

Чутно дзвінок з хати хворого. Ганна зривається.

Ганна. Льолик дзвонить. Іду! *(Швидко виходить в бічні двері.)*

З других дверей швидко входить Лена.

Лена. Андрушко! Скажи, будь ласка, мамі, щоб вона не втручалась до моїх справ. Яке їй діло, на яку п'єсу я йду дивитись? Се тиранія! Я сього не терплю!

Андрій (*спиняє її спокійним жестом*). Не пороши. Найперше, я не Андрушка, а просто Андрій і про се вже не раз заявляв.

Лена. Ет!

Андрій. Друге — я не маю ніякої адміністративної влади над матір'ю і не хочу мати. Третє — на мою думку, підліткам справді не на всяку п'єсу слід дивитись.

Лена. Скажіть на бога! От іще мораліст знайшовся!

Андрій. Мораль тут ні до чого. Я думаю, що коли людина тратить гроші, щоб дивитись на те, чого не тямить і тямити не може, то се марний перевод грошей, а коли гроші матеріні, то вона має право не давати їх на марнування.

Лена. І зовсім навіть не мамині гроші! Я йду на контрамарку! Тоня Чорненька дістала від брата.

Андрій. Тоня дістала, а ти забрала?

Лена. А тобі яке діло?

Андрій. Та ніякого. Тільки противно, що ти вічно на кому-небудь їздиш. Варто ж би й відплатити самій хоч раз за всі послуги.

Лена. Тоня не потребує ніяких відплат. Я не розумію, чого се і ти, і мама, і Ганька вічно нападаєтесь на мене.

Андрій. Така вже ти жертва вечірня вдалася, що ж робити.

Лена. А ти не насміхайся.

Пані Бажаєва (*увіходить з тих же дверей, що і Лена звійшла*). Ти вже тут? На матір скаржишся? Наче мати тобі зла зичить? Ти подумай тільки, Андрусю,— хоче йти на «Примари» * дивитись! Чи се ж таки подоба молодому дівчаті?

Андрій. Неподобного там нема нічого...

Лена (*до матері, задирливо*). Ага! Ага! Я ж казала!

Андрій. Тільки се не Лениного ума річ.

Лена. Скажіть, на бога! що ж там мудрого? Я читала сю п'єсу.

Андрій. Та читати, звісно, ти вмієш, а от вичитати...

Лена. Я з тобою не стала говорити. (*До матері.*) А на «Примари» я піду, бо неподобного там нема нічого, та й все одно, я ж і на Ведекінда * ходила, а як я зрозумію, то вже моє діло і прошу нікого не піклуватись про се.

БОНДАРІВНА

Раїна Бондарівна — одиначка в батька-вдівця, цехмайстра бондарського цеху.

Старий Бондар (батько) — спокійний, поважний, повний почуття гідності власної, до інших (тільки не до «панів») довірливий і зичливий, не без гордоців професіональних. Дочці «дає волю» не з безхарактерності, а з переконання і з довір'я до неї.

Стара бабуся — в домі в Бондаря, живе для господарства, зазнала «підданства», залякана, добродушна.

Купер'ян — «цехмайстер над соломою» — колишній швагер Бондаря, тепер жонатий удруге, натура товариська, веселий, людяний, безхарактерний, охочий до співу, до радощів життя, готовий і випити, але «при компанії», не п'яниця налоговий, любить «свестії», «братські меди», веселі звичаї «добрих старих часів». Колись заможний, тепер зубожілий.

Явдоха Купер'яниха — його друга жінка, «багацького роду», скупа, «фудульна», до пасербів недобра, в сварці не так груба, як ущиплива (говорить здебільшого в іронічно-ввічливому тоні), і через те її всі бояться. Любить згадувати, як «чинили мої бабуня, покійна бурмистрова, царство їм небесне». Ходить завжди в добрих коралях із срібними дзвіночками.

МОМЕНТИ З ПІСЕНЬ ПРО БОНДАРІВНУ:

1) Танок водить (усім перед водить), різка відповідь Кан[ьовсько]му, з жестом.

2) Капелія грає, Бондарівна цілу ніч гуляє. Відповідь людям: «Гуляю до своєї охоти, не втеряю дівочої цноти» (до сцени з женихом на цеховому святі).

3) Відповідь К[аньовсько]му: «Маєш жінку цілувати».

4) На поради людей втікати: «Сіла кінець столу, пісню заспівала». (Сцена в панській корчмі, на оранді, при капелії).

5) Бондарівна кидається втікати, застукана в дверях, подається до вікна, і шинкарка «передала її вікном».

6) Під час погоні один дворак «горне до себе: «Молодая Бондарівно, жалко мені тебе».

7) Питання: «Чи волієш?..». Відповідь Бондарівни: «Волію»...

[САПФО]

Внутрішній двір в домі Сапфо. Колонада кругом, посередині басейн з водою. Статуї межі колонами, фрески по стінах. Трохи осторонь, але на видному місці статуя музи з лірою в руках. Фаон і Сапфо сидять на сходах під колоною близько води. Сапфо щось пише на восковій табличці, Фаон недбало грається лавровим вінком.

Фаон

Сапфо!

Сапфо

Що, любий?

Фаон

Годі вже писати!

Сапфо

(не одриваючись від писання)

Чому?

Фаон

Ти втомлена. Дивись — бліда.

(Виймає у неї з-за пояса свічадо і кладе його на табличку.)

Сапфо

Дай спокій, любий!

Фаон

Ні, ти подивись.

Я заздрий вже на бога Аполлона,
він поцілунками п'є кров з твого лиця,
а бідному Фаонові лишає
безкровну тінь.

Сапфо

(смутно)

Фаон мій дуже бідний?

(Дивиться в свічадо і зігхає.)

Фаон

Я засмутив тебе? Пробач, кохана,
я не хотів того, я тільки дбаю...

· С а п ф о

Я знаю, знаю! Ти мій друг, мій любий,
єдиний мій!

(Палко цілує його.)

Тобою я живу!

Ф а о н

Тепер уже Фаон зовсім не бідний!

С а п ф о

Єдиний мій! І перший, і остатній!

Ф а о н

(хмуриється і відсувається трохи від неї)

Остатній — може, але перший?..

С а п ф о

Перший!

Ф а о н

А той... Дарес... Твій перший чоловік?

С а п ф о

Я вірний друг і пам'яті його, —
як за життя була йому самому,
а більше він не вимагав нічого
і богів не заздрих поцілунків.
Дарес поважний, бойовник народний,
не жінку взяв собі, а поетесу,
його потуга з таланом побралась,
і за дітей були — мої пісні
і славні вчинки мудрого Дареса.

Ф а о н

У мене, бач, таких дітей немає!

С а п ф о

У тебе інше є!

(Показує на табличку.)

Ось тут одно!

*(Читає проповідію *.)*

«Геть анемони й фіалки! Дай мені квітку з грапати!
Проти кохання мого надто спокійна весна...»

Ф а о н

Хіба коли бува, щоб рівночасно
Цвіли весняні квіти і гранати?

С а п ф о

(трохи збентежено)

Ну, се вже так... сваволя поетична...

Ф а о н

Ні, се не йде... І знаєш що, кохана?..
Не гнівайся, але скажу я щиро:
кохання все-таки найкраще не в піснях,
коли воно прилюдно дзвонить світу
про те, що мусить бути заховане від всіх.
Мені, сказати правду, навіть прикро,
коли я чую, як по всіх усядах
співає хто попало ті слова,
які мені моя Сапфo так ніжно,
так тихо й соромливо шепотіла,
тихесенько, щоб не почув ніхто...

С а п ф о

(дає йому табличку)

Гаразд, нехай сих слів ніхто не чує,
я їх даю тобі, тобі одному.

Ф а о н

(бере)

Спасибі... Тільки, люба, справді шкода
для одного мене палити той вогонь,
що може всіх зогріти й освітити.

С а п ф о

Віддай назад.

Ф а о н

Ні, нащо?

Сапфo

Дай мені,
коли тобі не треба! Се ж моє,
мій твір, моя дитина!

(Зміненим голосом.)

Не твоя!

Фаон

Сапфo, ти плачеш?

(Кладе набік табличку і, потішаючи, обіймає Сапфo.)

Годі ж бо, кохана...

Сапфo

(ухиляючись від нього, бере табличку і біжить з нею до хатнього багаття, держить над ним одну хвилинку і, поки Фаон встигає догнати й одібрати, віск на табличці тане і всі літери зливаються без сліду)

Вогонь вогню я віддала!

Фаон

Сапфo!

Яка ж бо ти з досади нерозумна!
Як шкода праці для мене одного,
то гірша шкода й тую змарнувати.

Сапфo

Однаково була та праця марна,
вона ж тобі ні на що не здалася б.

Фаон

Ні, я б її зберіг, сховав як дар.

Сапфo

Що з дару, коли він не до вподоби?

Фаон

Та все ж над ним трудилися любі руки.

Сапфo

Я краще дам тобі отой хітон,
що виткала недавно,— любі руки
над ним далеко довше працювали.

Ф а о н

Не до лиця тобі дрібна досада,
моя Сапфо! Ну, що тобі придасть
моя хвала, вподоба певігласа?
Листок до лаврів? Та ще й то навряд!
Моя хвала, моя вподоба зникне,
мов крапля в морі, у всесвітній славі.
Еллада вславила безсмертною Сапфо
і музою десятою назвала.
Всі елліни шанують, мов богиню,
всі елліни...

С а п ф о

Окрім одного!

Ф а о н

Сором!

[«В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА...»]

Михайло Дончук — старий господар в с. Тертівці на Буковині.

Його жінка.

Гриць — його годованець.

Настя Кривинюківна — дівчина-сусідка.

Мавра — стара циганка.

Тетяна Туркиня — дівчина з другого села.

Іваниха Дубиха — мати її.

Андронаті — старий циган.

I

В лісі. Повітка Маври скраю. «Біла стежка».

Батько й мати йдуть з полонини, розмовляють про Гриця. Здибають — лежить під смерекою. Докора. Настя (ідил.). Перша зустріч на білій стежці. Тетяна ховається, як він відходить, а приходить Мавра, Тетяна вертає — розмовляє з Маврою. Знов Гриць (перебиває прихід Дубихи). Дівчата з Грицем — Гриць гордовитий, дівчата

«закидають сіті», але дарма. Парубки «сторонські» — Гриць розвідується, хто така Тетяна. Зпов Тетяна («Не прийду!»). Настя («Поцілуй!»).

I

- 1) Настя і Гриць, його родичі, їх відносини.
- 2) Туркиня і Гриць, перша зустріч, циганка Мавра.
- 3) Друга зустріч Гриця і Тетяни («Прийдеш?» — «Не прийду-у-у!»).

4) Третя зустріч з Туркинею («Мені ліпше, як тебе не бачу»).

Спенка з Настею («Поцілуй»).— Так іде, не оглядаючись).

II

- 5) У Маври (про зілля і зраду).
- 6) Перед хатою Дубихи (як спогад хіба).
- 7) Розмова з Андронаті (про двох дівчат).
- 8) Літня зустріч з Туркинею («Любиш?» — «Люблю!»).

9) Четверта зустріч (Гриць признається, що «підкинений» і ніби через те нерішучий в сватанні. Гриць: «Прийдеш?» Туркиня: «Я прийду»).

10) Ворожба на Купала. Настя йде на прощу.

III

11) Настя вертається з прощі. Рішуча розмова з Грицем. Щоб сватав.

12) Настя просить старого цигана поговорити з Туркинею, щоб покинула Гриця.

13) Мавра Грицеві ворожить («Не люби двох»).

14) Коротка зустріч Гриця і Туркині. (Потім надходить мати. Туркиня співає).

15) Старий циган сповіщає Туркиню про Грицеве весілля.

IV

16) Сцена Туркині з матір'ю.

17) Сцена Туркині з Маврою. (Мавра: «Я його заверну». Туркиня: «Щоб ти не сміла!»).

- 18) «Хто винен?» Л и х о винне — його треба убити.
19) Туркиня з матір'ю («Піду доли пошукати»).

V

- 20) Настя приходить до Маври — Гриця струєно — спить.
21) Мавра плаче над сином.
22) Дубиха жде дочки в Грицевій хаті при мертвому.
Туркиня приходить божевільна.

[«...ЯКА Ж ДИВНА, ЯКА Ж ДИВНА
ОЦЯ ЩАСЛИВА СТОРОНА!..»]

М о р о к а.

Д о м о в и к.

Д і д за п і ч а н и й.

Д і д п о к у т н і й (казку каже, уриває, ...далі кінчає від того слова, на якому урвав).

В і д ь м а р о д и м а.

В і д ь м а у ч е н а.

З л и д н і (?)

«Ф а р а о н и», що співом надять в «Золотий город», що зблизька сірий. Виряджають шукати зброї від злиднів на дні моря.

Р а х м а н и (Рахманський великдень) — мало там не zostався. В Лінивому краю «святі» Неділя, Понеділок і П'ятниця, Середа, «що кривиться», Субота-неробота, тільки й буднів, що вівторок та четвер, та й то...

П е с и г о л о в ц і, одноногі людодіи, що скачуть по парі, або гуртом, обіймаючись поза шиї,—від сих лютих навчається доброго вдання.

Вертається, приносить зброю. Хатне свято.

Д і д

(доказує казку).

Яка ж дивна, яка ж дивна
Оця щаслива сторона!..

.....

Ну та й нудна, ну та й нудна
Оця щаслива сторона!..

Якби не сей проклятий мур,
утік би з неї, хай їй цур.
І що його тепер робити?
З нудьги хоч голову розбити...

*(Товче головою об стіну, і стіна, і голова застаються цілі.
Він дивується.)*

«Д і д о к»

(пояснює)

Хоч ти і товкся без пуття,
та дороге тобі життя,
ти хтів, щоб стінка подалась,
але тобі до того зась.

(Зникає.)

.

В тутешні хмари я літав,
Та тільки нежитю дістав.
Ходив отут по дні морському,
та не пораджу більш нікому —
вода очей не виїдає,
а тільки хутко обридає.
Якісь дива тут не дивні
у сій щасливій стороні...

(Позіхає.)

І як я витримав сі три дні?
Коли б мені отут хоч злидні!
То я б із ними попобився...

Д і д

Е, хлопче, ти вже скомизився!

Х л о п е ц ь

Дідусю! Проби! Поможіть!
Хоч казочку яку скажіть.

Д і д

Колись у нас казки були,
Та всі вже мохом поросли,
Бо їх нема про що казати,
Що в казці є, те й тут видати.

[НА ПЕРЕДМІСТІ АЛЕКСАНДРІЇ ЖИВЕ СІМ'Я ГРЕЦЬКА...]

На передмісті Александрії живе сім'я грецька (еллініська) в той час, коли нова віра взяла вже силу і, в свою чергу, стала тіснить і гнати тих людей, що держалися давнішої віри й кохалися в давній науці.

Теокрит, дуже вчений еллін, не християнин, кохається в давньому писанні, має цілу бібліотеку — збір папірусів. Його діти, син 17-ти літ і дочка 15-ти, теж привчені до давньої науки, вірні давній релігії.

Ясний день, по полудні. Син і дочка Теокрита сидять у своєму середньому дворикові; син чита й оповіда сестрі. Приходить старий чоловік, сусіда, дуже збентежений, і каже дітям, що їх батька схопили в храмі (на сходах до храму); його ув'язнено за те, що він «ширив ересь», проповідував думки грецьких філософів, одвертав од догматів віри християнської. Він казав: «Нема рабів божих», — всть і повинні бути люди, вільні «тілом і духом».

«Начувайтесь лиха», — сказав старий.

«Прийдуть і в господу до вас: заберуть всі папіруси, понищать, поपालять. Яко писання «еретицьке», «погашське».

Дівча плаче, потім радиться з братом, що робити. Зважають, що треба поховати хоть найдорожчі писані речі... Ждуть вечора з турботою, чи встигнуть поховать (коротка сценка). Уночі засвічують світло у сховах, у покої вибирають писання. Ідуть, ховають в пустині, просто в пісок. Ніч кінчається, сонце ледве встає. Обоє стають на коліна, припадають до землі, молять Геліоса берегти їх скарби. Може, настануть кращі часи. Може, колись хтось знайде ті скарби — і дізнається великої мудрості: «Геліосе! Рятуй наші скарби! Тобі і золотій пустині доручаємо їх!»

ПРИМІТКИ

До шостого тому Зібрання творів у 12-ти томах увійшли драми Лесі Українки «Адвокат Мартіан», «Камінний господар», «Оргія», написані в 1911—1913 рр., а також переклади п'єс «L'intruse» («Неминуча») М. Метерлінка та «Die Weber» («Ткачі») Г. Гауптмана. Друкуються вони в хронологічній послідовності за часом написання. В «Додатках» уміщено неповний переклад «Ткачів» Г. Гауптмана українською мовою, уривки і плани незавершених драматичних творів.

Автографи цих творів зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 2) ¹. Скорочені в автографах та першодруках написання імен дійових осіб подаються повністю.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

АДВОКАТ МАРТІАН

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1913, т. 62, кн. 6, стор. 397—434.

Задум написати п'єсу виник у Лесі Українки у вересні 1911 р., після завершення драми-фєврїї «Лїсова пїсня». 15 вересня Леся Українка писала до матері з Хонї (тепер — місто Цулукидзе в Грузії): «...В холодпїшому настрої я обїцяю собі зробити щось і ad ranem et aquam ² і, певне, таки зроблю». Робота над п'єсою тривала у жовтні — листопаді і завершилась, як свідчить дата чорнового автографа, 21 листопада того ж року. В листі до А. Ю. Кримського 24.V 1912 р. Леся Українка повідомляла: «Після неї («Лїсової пїсні». — *Ред.*) я, відхорувавши, скільки належалось, написала одноактівку знов з римсько-християпським колоритом (III ст.), потім уже захворїла як слід — од рїздва до великоднїя...»

А. Ю. Кримський згадує: «Я не наважусь пазвати іпшого пїсьмєнника, який би з такою відповїдальнїстю ставився до своєї праці, як Леся Українка.

Вона готувалася написати драми «У катакомбах» і «Адвокат Мартіан» і звернулася до мене з просьбою дати їй кілька

¹ Далі у примїтках зазначатимемо лише номер фонду та одиниці збереження.

² Для хлїба й води (*лат.*). — *Ред.*

наукових праць, де можна було б ознайомитись з християнським підпіллям, з розвитком влади митрополитів, коли їх переслідували. Я послав їй спеціальну дисертацію Гідулянова «Развитие власти митрополитов в первые три века христианства».

Леся Українка ґрунтовно вивчила цю велику дисертацію, а потім пише мені: «Це мене не задовольняє. Мені потрібні оригінальні документи». А вона знала класичні мови — латинську, грецьку. І писала, що саме їй треба діставати. Я послав їй ще величезну дисертацію Олара «Переслідування християн Римською імперією», написану французькою мовою, — товста книга. Поетеса місяців два читала її і знову пише, що не може «тільки розвідкою обмежитись». Вона замовила ще ряд книжок. Я їй цілу бібліотеку послав. Вона всі ці книжки уважно перечитала. Якби який-небудь приват-доцент стільки прочитав, скільки вона! А вона стільки працювала лише для того, щоб написати дві коротесенькі одноактові драми.

Без перебільшення можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим, дослідником»¹.

Драматична поема була поставлена Державним драматичним театром ім. Т. Г. Шевченка в Києві в сезон 1921—1922 р.

Автографи — ф. 2, № 770 (чорновий), і ф. 2, № 15 (чистовий). У чистовому автографі відсутні три останні рядки і дата написання твору. Назва в чернетці — «Мученики».

Подається за текстом «Літературно-наукового вісника», зверненим з автографами.

Між друкованим текстом і автографами суттєвих різниць немає. Те, що на стор. 408 першодруку пропущено репліку Валента: «День добрий, батьку!», треба розглядати як технічний огріх, а не редакційне втручання. Відновлюємо цю репліку за чистовим автографом.

«Літературно-науковий вісник» — український щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. За ідейним спрямуванням журналу його історія поділяється на три періоди: 1) демократичний (1898—1906, Львів); 2) ліберально-буржуазний (1907—1914, Київ) і буржуазно-націоналістичний (1917—1919, Київ — Львів); 3) буржуазно-націоналістичний, профашистський (1922—1939, Львів), з 1933 р. виходив під назвою «Вісник».

Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942) — видатний український радянський учений-філолог, сходознавець, письменник, дійсний член АН УРСР.

Гідулянов Павло — правознавець, приват-доцент Московського університету, автор праці «Митрополиты в первые три века христианства. Из истории развития церковно-правительственной власти в Восточноримской империи». М., университетская типография, 1905.

Олар Франсуа-Альфонт (1849—1928) — французький історик, автор «Політичної історії французької революції» (1901), його твори користувалися популярністю в російських революційних гуртках. 1919 р. виступив проти імперіалістичної блокади Радянської Росії.

¹ Агатангел Кримський. Твори в п'яти томах, т. 2. К., «Наукова думка», 1973, стор. 689.

Клір—сукупність священнослужителів християнської церкви.
Центуріон — начальник центурії, одиниці військово-політичного поділу громадян у Стародавньому Римі, що первісно складалася із 100 чоловік.

Вігіли — вартові, сторожа у римському війську.

Гінекей — у пізній Римській імперії і Візантії державні або приватні майстерні (переважно ткацькі), де працювали жінки-рабині.

Віфлієм (тепер Бейт-Лахм) — невелике місто поблизу Єрусалима (Йорданія). За християнськими легендами — місце народження Ісуса Христа.

Сатурналії — в Стародавньому Римі свято на честь бога посівів і покровителя землеробства Сатурна після закінчення польових робіт, що починалося 17 грудня і тривало протягом тижня. Переносно — шалений розгул.

Легат — посол у Стародавньому Римі.

Ареопат — вищий судовий і урядовий контролюючий орган у стародавніх Афінах.

Оркан — ураган, завірюха.

Феральний — поминальний.

Лібітіна — богиня смерті і похоронів у стародавніх римлян.

Трикліній — у стародавніх римлян обідній стіл, оточений трьома ложами; приміщення з таким столом, їдальня.

Пенати — у давньоримській міфології боги — покровителі дому, родини, іноді батьківщини.

Атріум — у давньоримських будинках приміщення з верхнім освітленням, де приймали гостей.

Пілат Понтій — римський прокуратор, який управляв Палестиною в 26—36 рр. н. е. Уславився надзвичайною жорстокістю і цинізмом.

КАМІННИЙ ГОСПОДАР

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1912, т. 60, кн. 10, стор. 3—51, з приміткою редакції про виникнення та поширення образу Дон Жуана в європейських літературах.

Драму написано у квітні — травні 1912 р. в Кутаїсі. У листі до А. Ю. Крымського 24.V 1912 р. Леся Українка писала: «...Позавчора скінчила почату вже по великодні нову річ, але яку!.. Боже, прости мене і помилуй! Я написала «Дон Жуана»! Отого-таки самого, «всесвітнього і світового», не давши йому навіть ніякого псевдоніма. Правда, драма (знов-таки драма!) зветься «Камінний господар», бо ідея її — перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном, «лицарем волі». Не знаю, звісно, як воно в мене вийшло, добре чи зле, але скажу Вам, що в сій темі є щось диявольське, містичне, недарма вона от уже хутко 300 літ мучить собою людей. ...Так чи інакше, але от уже і в нашій літературі є «Дон Жуан» власний, не перекладений, оригінальний тим, що його написала жінка (сс, здається, вперше трапилось сій темі)».

Над першим, чорновим варіантом драми Леся Українка працювала в період між 19 і 29 квітня 1912 р. Дата в автографах —

29 квітня — відбиває закінчення роботи саме над першим, чорновим варіантом твору. Але робота на цьому не припинилася — Лєся Українка аж до початку червня удосконалювала текст п'єси: домагалася більшої виразності і стрункості образів, надаючи творові лаконічності. В листі до О. Кобилянської 3.V 1913 р. вона згадує про напружену працю над уже скінченою драмою, «щоб з р о б и т и її короткою (вона була чи не вдвічі довша, ніж тепер), щоб сконцентрувати її стиль, наче якусь сильну есенцію, зробити його лаконічним, як написи на базальті, увільнити його від ліричної млявості та розволікlostі..., уняти сюжет в короткі енергійні риси, дати йому щось «камінного». «Я не люблю,— писала вона,— багато мережання та візерунків па статуях, а ся драма повинна була нагадувати скульптурну групу — такий був мій замір, а про виконання судити не можу. Щодо характерів, то я не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон Жуана, хіба лише підкреслити анархістичність його вдачі, він, власне, повинен був таким бути, яким його звикли собі уявляти більш-менш усі, а коли так, то пощо ж було його випикувати детально? Допна Анна, здавалось мені, вже й так зайняла надміру багато місця в драмі, значно більше, ніж їй первісно було призначено, але командор, се я таки тямлю, вийшов западою схематичним — се більше символ, ніж жива людина, а то, безперечно, є вада, тільки ж коли порівняти з тим, як обходилися з сею поважною особою інші автори, то все ж, може, я була уважніша до нього і принаймні дала йому якесь логічне поведіння і справжнє *raison d'être*¹ в драмі. Шкода мені теж, що я не вміла поставити Долорес так, щоб вона не здавалась блідою супроти донни Анни, — се не було моїм заміром, і я навіть який час вагалася, хто має бути справжньою героїнею драми — вона чи донна Анна, і дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває в житті, що такі, як Долорес, мусять відходити в тінь перед Аннами і стаються жертвами — властиво, не Дон Жуанів, а власної своєї надлюдської екзальтації. Се тип мучениці прирощенної, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук. Якби не було Дон Жуана, то знайшлося би щось інше, для чого вона б «душу розп'яла і заколола серце», бо там, де Анна могла б уже бути щасливою, Долорес ще б таки не знайшла свого святого Грааля, а се тому, що над нею ніщо «камінне» не має влади, і всі ті усталені форми життя, яким, нарешті-таки, покорилась горда Анна саме тоді, як їй здавалось, що вона опанувала своєю долею, ті форми не покорили б ніжно-упертої вдачі Долорес, бо, отже, вона і в монастир пішла не так, як всі, не для рятунку власної душі, а для пожертвування нею! Вона і заручилась без надії на заміжжя, знов не так, як всі. Отже, усталені форми для неї тільки якісь містичні формули, що мають виражати, власне, не виразимі ні в яких формах почуття, але те, що в тих формах є «камінного», пригнітаючого, позбавляючого волі, не може мати влади над її вільною душею. Так я думаю про Долорес, але, на жаль, не вміла передати тої думки читачам... Се шкода, але сього вже попра-

¹ Розумна підстава, смисл (франц.).— Ред.

вити не можна, бо я вже вийшла з того настрою, в яким писала ту драму, і вона вже мені не підвладна тепер, се вже «окре- мий організм», і не можна його вернути назад в материнське лоно...»

Драма «Камінний господар» з'явилася в час, коли різного роду ренегати — так звані лицарі волі — після поразки революції 1905—1907 рр. зрадили прогресивні ідеали і, прикриваючись гуч- ними фразами, пішли на компроміс із власними переконаннями. Леся Українка вважала п'єсу одним із кращих своїх творів. В листі до сестри Ольги Косач-Кривинюк від 5.X 1912 р. поетеса зауважувала: «Камінний господар» мені здавався першою справж- ньою драмою з-під мого пера, об'єктивною, сконцентрованою, не затопленою лірикою, зовсім новою супроти мові звичайної ма- нери».

Проте поетеса з хвилюванням чекала, як сприйме драму чи- тач і літературна громадськість. В тому ж листі до сестри Ольги вона писала: «...Якщо були які рецензії де на «Лісову пісню» або, може, будуть на «Камінного господаря», то, будьте добрі, зберіть їх для мене. Про «Камінного господаря» я питала думки у мамі і Люді, посилаючи його, але вони обидві ніяк не обізвались на питання».

Драматичній поемі про Дон Жуана судилася щасливіша доля, ніж іншим драматичним творам Лесі Українки. На початку 1914 року «Камінного господаря» було поставлено в Києві театром Миколи Садовського, а газета «Рада» назвала день прем'єри «золо- тим днем» українського театру. У рецензії «Історичний момент з приводу першої й другої вистави «Кам'яного господаря» писало- ся: «Прекрасна п'єса Л. Українки, глибоко задумана і художньо виконана, яка так оригінально трактує світову тему Дон Жуана, що скрасила б кожен європейський театр, мала відігратись перед нами, і в глибині серця билась, як птах в сильці, несміла думка, чи ж наш український театр в сучасному стані своєму вийде з перемогою з цієї справи.

Він переміг!»¹

Автографи — ф. 2, № 784 (чорновий) і ф. 2, № 19 (чистовий).

Подается за першодруком, звіренням з автографами.

Косач Ольга Петрівна (по одруженні Кривинюк, 1877—1945) — молодша сестра Лесі Українки. Відома як поетеса під псевдонімом Олесі Зірки.

«Рада» — українська щоденна газета ліберально-буржуазного напрямку, виходила в Києві 1906—1914 рр. Події суспільного жит- тя висвітлювала з буржуазно-ліберальних і націоналістичних по- зицій.

Садовський Микола Карпович (справжнє прізвище — То- білевич, 1856—1933) — видатний український актор і режисер.

Командор — одне з вищих звань у чернечо-лицарських ор- денів епохи середньовіччя.

Тут ужито французької, а не іспанської ви- мови... — З приводу вимови іспанських власних назв Леся Україн- ка радилася з А. Ю. Кримським. У цитованому листі від

¹ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970. К., «Наукова думка», 1974, стор. 285.

24. V 1912 р. вона запитувала: «...Як треба казати по-іспанськи Dolóres чи Dolorés (іспанське жіноче ймення)? Як звучить j по-іспанськи — h (г) чи (х)?»

Б а н і т (баніта) — вигнанець, підданий остракізму; ізгой.

М о р и с к и — мавританське населення в середньовічній Іспанії. Формально прийнявши нав'язане їм у кінці XV — на початку XVI ст. християнство, мориски в більшості сповідували іслам.

А л ь к а д — старшина, або суддя в Іспанії і країнах Латинської Америки.

С в я т и й Г р а а л ь — герой бретонських легенд XII ст., володар містичної чаші, яка насаждала людей високих моральних якостей новими цілющими силами.

С е г і д и л ь я — іспанський (андалузський) народний танок у супроводі кастаньєт, гітари та співу.

Ф е л ю к а (фелюга) — невелике вітрильне судно на Середземному і Чорному морях.

Е д е м — рай, благодатний куточок землі.

І з о л ь д а — героїня відомого французького лицарського роману «Трістап та Ізоolda», дружина Корнуельського короля, яка палко покохала його племінника Трістана і втекла з ним.

Ф а н д а н г о — іспанський народний танок.

П а п ь с ь к а б у л л а — грамота, постанова або розпорядження папи римського, скріплені печаткою.

К о н ф е с ь й о н а л — віросповідання. Переносно (жартівливо) — таємниця.

К а п і т у л — зібрання членів ордену.

М а д р и л е н ь я — граціозний іспанський танок. Виконується в жвавому і легкому темпі.

Г о с т е ц ь — хронічний ревматизм у суглобах.

ОРГІЯ

Вперше надруковано в журн. «Дзвін», 1913, № 4, стор. 229—245, під криптонімом Л. У.

Роботу над драмою «Оргія» було почато влітку 1912 р. і закінчено, як свідчить дата в чорновому автографі, 28 березня 1913 р. В листі до О. Кобилянської від 24.III 1913 р. Леся Українка писала, що «все докінчує, та ніяк не докінчить одної речі, початої ще дома літом».

П'єса була тепло прийнята українською громадськістю. Активний діяч революційного руху на Україні, один з перших перекладачів творів В. І. Леніна українською мовою П. Ю. Дятлов (1883—1933) у статті «Пам'яті Лесі Українки» («Рабочая правда», 12 серпня 1913 р.) назвав «Оргію» «блискучою драматичною поемою».

На початку 1914 р. драма «Оргія» посмертно була дозволена до постановки і театр М. Садовського в Києві підготував її виставу.

Зберігся чорновий автограф — ф. 2, № 800.

Подається за периподруком.

«Д з в і н» — український науково-мистецький щомісячний журнал буржуазно-націоналістичного напрямку. Виходив у Києві 1913—1914 рр.

Меценат Гай Цільний (між 74—64—8 до н. е.) — римський політичний діяч, сподвижник імператора Августа (63 до н. е.—14 н. е.). Щедро підтримував письменників і митців, використовуючи їхню творчість в інтересах політики Августа.

Префект — у Стародавньому Римі особа, що займала військову, адміністративну, судову або господарську посаду.

Прокуратор — у Римській імперії чиновник, що відав збиранням податків та управлінням імператорськими маєтками.

Андроніт — парадна, чоловіча кімната дому в Стародавній Греції.

Гінекей — тут жіноча кімната.

«Антигона» — під такою назвою відома трагедія великого давньогрецького драматурга Софокла (бл. 495—406 чи 405 до н. е.), написана 442—441 рр. до н. е. Головною героїнею трагедії є міфологічна донька фіванського царя Едіпа і його матері Йокати. Супроводила сліпого Едіпа в заслання; всупереч забороні нового царя Фів — Креонта — поховала тіло убитого на війні свого брата Полініка і за це була замурована в печері. Антигона — втілення героїчної самопожертви. Наречений Антигони Гемон в одній із сцен трагедії Софокла виголошує афористичний монолог, спрямований проти свого батька Креонта.

Харіти — у давньогрецькій міфології богині краси і радості.

Гетерії — таємні політичні товариства у Стародавній Греції.

Кратер (кратир) — у Давній Греції велика чаша для змішування вина з водою.

Тартар — у старогрецькій міфології безодня під землею, де містився потойбічний світ.

Персефона — у старогрецькій міфології богиня, що уособлює процес щорічного замирання і оживання природи, дружина бога підземного світу Аїда, який відпускав її на півроку до материного дому.

Менада — в Стародавній Греції жриця Вакха, вакханка.

Терпсіхора — у грецькій міфології муза танків і хорового співу. Зображувалася молодою дівчиною з лірою в руках.

Епіталама — в античній літературі весільна пісня.

Лаокоон — троянський жрець у старогрецькому героїчному епосі. Під час війни троянців з греками (данайцями) відмовляв своїх співвітчизників ввозити до міста подарованого данайцями величезного дерев'яного коня, що в ньому, як виявилось пізніше, ховались грецькі воїни. За намагання врятувати Трою проти волі прихильних до данайців богів останні наслали на Лаокоона зміїв, які задушили його разом з двома його синами. У Ватиканському музеї в Римі зберігається копія мармурової скульптурної групи «Лаокоон», створеної в I ст. до н. е. Гесандром, Полідором і Афіндором.

Електра — за грецькою міфологією, донька грецького царя Агамемнона, що допомогла своєму братові Оресту врятуватися від смерті і помститися за підступно вбитого батька. Електра — головна героїня трагедій Есхіла («Хоефори»), Софокла, Евріпіда («Електра»).

Андромеда — за грецькою міфологією, донька ефіопського царя Кефея, віддана в жертву морському страховищу і прикута до скелі. Згодом була врятована Персеєм.

Медуза — за грецькою міфологією, жінка-страховище з золотими крилами, мідними руками, залізними пазурами і зміями на голові замість волосся.

Плутон і в тріумвірат — міфічні брати Мінос, Радамант та Еак (сини Зевса), які після смерті стали суддями над душами померлих у підземному світі, богом якого був брат Зевса Плутон (Аїд).

Обол — старогрецька монета.

Філеllen — друг, прихильник греків (еллінів).

Феб — у грецькій міфології одне з імен бога сонця Геліоса (Аполлона).

Камени — за давньоримською міфологією, богині, покровительки наук і мистецтв (як у давніх греків музи).

Країна синів — Китай.

Корибанти — комедійні актори.

ПЕРЕКЛАДИ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ

Моріс Метерлінк

НЕМИНУЧА (L'INTRUSE) ¹

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1900, т. 11, кн. 9, стор. 344—358.

У листі до В. Гнатюка 18.V 1900 р. Леся Українка писала: «Посилаю оце для «Вісника» два свої віршики, написані ще зимою, та чомусь досі затримані дома. Згодом пришлю свій переклад одноактової драми Метерлінка «L'intruse». Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка русько-українська познайомилась би з сим новітнім драматургом в його найкращих творах, а до того ж в українським перекладі. Нехай ваша хвальна редакція поборе відому мені свою нехоть до «модерністів» і прочитає мій переклад, я певна, що ся оригінальна і тонко написана річ не може не звернути на себе уваги навіть «пристороннього читача». Я не абсолютна (далеко ні!) поклонниця Метерлінка і взагалі «модерни», але в трьох драмах сього автора я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані з великим таланом. Одну з таких драм оце, власне, маю подати».

Отже, роботу над перекладом слід віднести до першої половини 1900 р.

Автограф — ф. 2, № 902. В автографі переставлено і неправильно пропаяно кілька сторінок. Тому в першодруці після слів: «Дід... Я знаю, що ви б мені правду сказали, якби їх не було коло вас!.. А врешті...» йде уривок від слів: «Дядько. Я так думаю, що ми всі надто вже довго сиділи замкнені» до слів: «Дід (здрігнувшись від якого особливого жаху). Хто се встав?», а після нього — уривок від слів: «Дід... Я певен, що вони і вас дурять...» до слів: «Старша дочка відчиняє вікно». У першодруці є й інші помилки та відхилення від автографа.

¹ L'intruse — дослівно: стороння, влазлива (франц.).— Ред.

Подається за автографом.

Метерлінк Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник, один з основоположників символізму в європейській драматургії. Найпопулярніший його твір — драма «Синій птах» (1908).

П'єсу «L'intruse», перекладену Лесею Українкою. М. Метерлінк створив у 1890 р. В ній людина стає жертвою таємничої сили (смерті), ця таємнича сила і люди, знеособлені, абстрактні, в голими символами.

П'єса відома в російських перекладах під назвою «Непрошенная».

Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — видатний учений-фольклорист, етнограф і мовознавець, один із редакторів «Літературно-наукового вісника».

Герхарт Гауптман

ТКАЧИ

Вперше надруковано окремим виданням: Г. Гауптман. Ткачи. Драма из сороковых годов в 5-ти действиях. Перевод с немецкого Л. К. Издание Н. Парамонова «Донская речь» в Ростове-на-Дону. Дозволено цензурою 29 июня 1905 г. Ростов-на-Дону. Типография Буссея, СПб., Мытнинская наб., 9. 96 с. 193 × 139 мм.

З драмою «Ткачі» Леся Українка познайомилася, очевидно, з українського перекладу М. Павлика (Львів, 1898), який з'явився раніше, ніж переклад російською мовою. Твір захопив поетесу. У незавершеній статті «Новейшая общественная драма», написаній в кінці 1900 — на самому початку 1901 року, Леся Українка відзначала: «В драме «Ткачи» сказывается веяние новоромантизма с его стремлением к освобождению личности. Старый романтизм стремился освободить личность,— но только исключительную, героическую,— от толпы; натурализм считал ее безнадежно подчиненной толпе, которая управляется законом необходимости и тем, кто лучше всего умеет извлекать себе пользу из этого закона, т. е. опять-таки толпой в виде класса буржуазии; новоромантизм стремится освободить личность в самой толпе, расширить ее права, дать ей возможность находить себе подобных или, если она исключительна и при том активна, дать ей случай возвышаться к своему уровню других, а не понижаться до их уровня, не быть в альтернативе вечного нравственного одиночества или нравственной казармы. В драме «Ткачи» это веяние сказывается в том, что личность в толпе освобождается отвлеченным образом, т. е. признаются ее права в литературе; личность, какова бы она ни была и какую бы скромную роль ни играла, не стоит уже в новейшей общественной драме на степени аксессуара, бутафорской принадлежности или декоративного эффекта; как бы ни была она связана окружающими условиями и зависима от других личностей, она все же наделена своим, личным характером и имеет интерес сама по себе; ей не надо ни ходить, ни магнеть света, чтобы быть заметной; таким образом уничтожается толпа как стихия и на место ее становится общество, т. е. союз самостоятельных личностей. С этого момента начинается общественная драма в полном смысле этого слова.

Драма «Ткачі» послужила не тільки зрой, но й, до значительної степені, прямим образцом для більшинства повейших общественных драм.

Враження від твору було настільки сильним, що Леся Українка вирішила перекласти його і негайно ж почала роботу. Оскільки на той час українською мовою видати переклад було неможливо, а російського перекладу ще не існувало, то, треба гадати, поетеса почала перекладати «Ткачі» російською мовою. На це наптовхує ще й той факт, що статтю «Новейшая общественная драма» Леся Українка спочатку написала російською мовою для журналу «легальних марксистів» «Жизнь», що виходив у 1897—1901 рр. в Петербурзі (1902 р.— у Лондоні та Женеві), а пізніше хотіла перекласти її українською мовою (переклад залишився невикінченим). Очевидно, так само і драму Г. Гауптмана Леся Українка спочатку переклала по-російськи, а потім працювала над українським її перекладом, який, на жаль, також не відомий нам у повному обсязі. Що чому передувало — робота над статтею чи над перекладом, — сказати поки що важко, але відомо, що під час перебування в Чернівцях навесні 1901 року Леся Українка залишила «Ткачі» українською мовою для надрукування Ользі Кобилянській.

У спогадах про Лесю Українку К. Квітка відзначає: «Взагалі ж завжди, як Л[еся] жила в Києві, до неї вдавалися люди з різних гуртів з просьбами написати те або друге для практичного вжитку. Часто настоювали дуже, приводячи різні моральні аргументи. Се, власне, люди спочатку з радикальних гуртів, потім з марксистських. ...З усього того, до чого її призводили марксистичні гурти, вона з найбільшою охотою взялася до перекладу «Ткачів» Г[ауптмана]. Се було ще в ті часи, коли не можна було й думати, щоб цензура їх дозволила, здається, 1900 року, отже, ті гурти дивилися на сю річ більш як на прокламацію, ніж як на художній твір, і тому, власне, настоювали на сьому, заміряючи таки його видати і ширити»¹.

У видавництві «Донская речь» вийшло в перекладі Лесі Українки російською мовою кілька оповідань І. Франка: «Сам виноват» (під криптонімом Л. У.), «Хороший заработок» (перевод Л. Украинки), «К свету!» (під криптонімом Л. К.). Всі ці переклади належать до 1903—1904 рр.

Автограф перекладу невідомий.

Подається за першодруком.

Гауптман Гергарт (1862—1946) — видатний німецький драматург і прозаїк. «Ткачі» (1892) — його найвизначніший твір, присвячений повстанню сілезького пролетаріату в Німеччині 1844 р. Один із засновників Комуністичної партії Німеччини публіцист Франц Мерінг (1846—1919) назвав її «революційною і найвищою мірою актуальною». Перший російський переклад «Ткачів» (1902) належить письменниці і театральному критикові Л. Я. Гуревич (1866—1940). Один із перших перекладів п'єси російською мовою зробила А. І. Ульянова-Єлизарова — сестра В. І. Леніна.

Квітка Климент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець-фольклорист. Чоловік Лесі Українки.

¹ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970, стор. 311—312.

Зільбергрош — тридцята частина талера, німецька розмінна монета, що була в обігу до 1871 року.

Ейленгебірге — німецька назва Совиних гір у Сілезії.

Олеографія — поширений у другій половині ХІХ ст. спосіб поліграфічного відтворення олійного живопису (хромолітографія), завдяки якому імітувалась поверхня полотна і рельєфні мазки олійної фарби.

Фрідріх Вільгельм ІV (1795—1861) — у 1840—1861 рр. прусський король.

«Алонзанфан» — початкові слова французького національного гімну «Марсельези» — Allons, enfants de la patrie! (Вперед, сини батьківщини!). Слова і музика Руже де Ліля (1760—1836).

Індиго — органічний барвник, що видобувався до останньої третини ХІХ ст. з тропічних рослин. З кінця ХІХ ст. для його виробництва почали застосовувати значно дешевший синтетичний спосіб.

ДОДАТКИ

Гергарт Гауптман

ТКАЧІ

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 4. Художні переклади, статті. 1884—1910. К., Держлітвидав України, 1954, стор. 210—259.

Над українським перекладом п'єси Леся Українка, очевидно, працювала паралельно з роботою над російським перекладом. В усякому разі на час поїздки поетеси до Чернівців у 1901 р. переклад уже був завершений, про що можна судити з листа Лесі Українки до О. Кобилянської від 26.II 1906 р.: «А від когось білого та сама редакція просить його переклад «Ткачів» Гауптмана, що хтось колись полишив у Чернівцях у когось чорненького, — либонь, рукопис і досі в когось лежить? Я оце зараз напишу до Сімовича і попрошу піти до когось взяти той переклад і послати мені поштою, чей же дійде. Бо я знаю, що хтось не може саменький посилками клопотатись. Тільки нехай хтось буде добрий відшукати той рукопис (десь має бути в чиемусь століку)».

Як видно, Леся Українка мала намір видати п'єсу Г. Гауптмана за кордоном, у Чернівцях, оскільки в Російській імперії до 1905 р. друкувати переклади українською мовою заборонялося. Перший переклад «Ткачів» українською мовою, здійснений Михайлом Павликом, вийшов саме за кордоном: «Ткачі. Драма з сорокових років Гергарта Гауптмана. Переклав з німецького Михайло Павлик. Додано життєпис Гауптмана, написаний Ів. Франком». Львів, друкарня Наукового товариства імені Шевченка, накладом редакції «Вісника», 1898. Проте наміру Лесі Українки за браком коштів не судилося здійснитися.

На початку 1906 року в Петербурзі почав виходити український громадсько-політичний і літературний журнал прогресивного напрямку «Вільна Україна», редакція якого запропонувала Лесі Укра-

їнци опублікувати переклад «Ткачів». Проте сам журнал було заборонено після виходу шостого номера.

У вже цитованих спогадах про Лесю Українку К. Квітка відзначав: «Вийшло з цим перекладом те, що як вона передала його тим, хто просив, то через кілька часу їй сказали, що він згубився. Л[еся] знову взялася його перекладати — і знову їй об'явили, що значна частина його згублена. Не пам'ятаю напевне, але здається, що це саме повторилося і в третій раз.

Приходили в тій справі різні люди, переклад опинявся по шматках в різних руках. Порешті, Л[еся] була зовсім знеохочена відновляти переклад, тим більше що він коштував їй дуже багато сили, не відновила його навіть тоді, як цензура була скасована і він був би напевне зараз виданий, і він так і залишився в неповному виді. Історія з перекладом дуже сердила її, і видно було з її недомовлених натяків, що вона підозріває, що він не губився, але був знищений в моменти тривоги».

Автограф (ф. 2, № 901) писаний олівцем та чорнилом, з слідами авторської правки. Бракує титульної сторінки, майже всієї першої дії і останніх сторінок другої дії, деякі сторінки переписано двічі (загублені сторінки згодом знаходилися). Список дійових осіб першої дії написано на окремому аркуші невідомою рукою (за здогадами деяких дослідників, рукою Ольги Кобилянської). Відомий ще список невідомою рукою четвертої та п'ятої дій п'єси на 30 аркушах (ф. 2, № 904).

Датується орієнтовно кінцем 90-х — початком 900-х років.

Подається за автографом.

Сімович Василь Іванович (1880—1944) — український мовознавець і літературно-громадський діяч, видавець збірки поезій Лесі Українки «Відгуки» (Чернівці, 1902).

Ну, знов щось не так? В автографі щось не так? надписано над невикресленим *недогода?*

...має малий тлуб і велику голову... — Російський переклад «с маленької головою, тощим туловищем» ближчий до німецького оригіналу — «mit kleinem Rumpf und Kopf».

Батько мусив Бровка забратп. — В автографі Бровка надписано над невикресленим *Дружка*. В німецькому оригіналі кличка собаки — Амі.

Ось подивись лишень, хто прийшов зо мною. — Дальший уривок до слів: «...ввіходить, в одній руці глиняна мисочка з юшкою, в другій недопле...» (далі викреслено) записано ще раз на арк. 12—15 зв. автографа. Обидва варіанти різняться між собою стилістично:

Мєріц Єгер (*увіходить, зігнувшись, у двері. Випростаний здоровий середнього зросту вояк-резервіст; гусарська шапка набакір, порядне убрання й узуття, біла сорочка. Увійшовши, віддає честь по-вояцьки*). Добривечір, тітко Баумертова!

Стара Баумертиха. Оце але! То ти вже знов удома! Ти таки нас не забув? Ну, то сідай же. Ходи сядь тут.

Емма (*змітає ослона спідницею і присуває Єгєрові*). Добривечір, Моріце! Схотілося знов подивитись, як бідним людям живеться?

Єгер. Ну, скажи лишень, Емма! Мені аж не віриться. Маєш такого хлопця, що хутко хоч до війська. Де ти собі такого придбала?

Берта (*бере у батька принесену їжу, кладе м'ясо в ринку і становить в піч. Тим часом Август розпалює піч*). Ти ж знавш ткача Фінгера?

Стара Баумертиха. Ми йому тут хату наймали. Він хтів її взяти за себе, та вже був зовсім ядушливий. Я не раз дівчину остерігала. Чи ж вона послухає? Вже його поховали й забули, а вона тепер знатиме, як то діти годувати. Ну, скажи ж мені, Моріце, як тобі там поводилось?

Старий Баумерт. Не бійся, стара, йому тільки й жити на світі; він тепер нас всіх за пояс заткне. Яка йому журба? Убрання має мов той князь, срібний годинник та ще до того 10 талерів чистими грішми.

Егер (*гордовито розсівся, на обличчі грає чванлива шибеницька усмішка*). Та я не нарікаю ні на що. Мені в війську живеться незгірше.

Старий Баумерт. Він був денщиком у офіцера. Слухай-но його, зовсім по-панськи говорить.

Егер. Я вже так звик до образованого розговору, що інакше й не потраплю.

Стара Баумертиха. Ну-ну, хай би хто сказав! Таке було колись нікчемне, а тепер в люди вийшло. То ж тебе ніколи не можна було до путньої роботи пригнати; було, ні за холодну воду не візьмешся. Все було надворі ганяєш, миші та щиглята ловити — тільки було й роботи твоєї. Ну, або ж неправда?

Егер. Правда, тітко. Та я не то щиглята, я й ластівок ловив.

Емма. Дарма, що ми було кажемо: ластівки то отрута.

Егер. Мені то було (*нрзб*) різниці. А як же ви тут малися, тітко?

Стара Баумертиха. Ой, господи, що вже погано оці штири роки. Оце, щоб ти знав, у мене гостець. Ти тільки глянь на мої пальці. Я вже не знаю, чи застудилась, чи що. А вже ж мені таки біда. Просто ані руш. Ніхто не повірить, скільки я муки прийняла.

Баумерт. Зовсім з нею погано. Нічого не буде.

Берта. Ранком її одягай, увечері роздягай. Годувати мусимо, як малу дитину.

Стара Баумертиха (*говорить далі жалібним, плачущим тоном*). Мусять коло мене вслуговувати. Я гірше, ніж слаба. Я тільки заважаю. Що вже я господа милосердного благала, щоб мене до себе прийняв, ой Сусе Христе, як же мені недобре. Я вже не відаю... Люди, може, думають... Але ж я змалку звикла до роботи. Я своє діло завжди робила, а тепер одразу (*даремне силкується підвестись*)... Ні, так не йде! І чоловік добрий, і діти добрі, та як подивлюсь я на їх! До чого ті дівчата подібні? Ніяк не мають краси в лиці. Білі, як плат. Отак уводно ступай по переборах, чи добре то дівчині, чи ні, ніхто не питає. Отаке їх життя. Цілий рік від кросен не встають. Навіть шмаття не мають, щоб на себе взяти та де в люди показатись чи до церкви вийти чи хоч забавитись де. Глянути на їх, то наче мертв'яки, а вони ж молоді, тій 15 років, тій 20.

Берта (*біля печі*). Ну, знов курить!

Баумерт. Дивись ти з тим димом. Хай же хто скаже, як тут його жити. От-от розвалиться піч зовсім. Нехай падає, а ми будемо сажу їсти. Вже й так кашляємо один поперед другого. Бухи

та кахи, а як дійде до того, що й легені повипадають, то ніхто за нами не буде журитись.

Єгер. Се ж таки Анзоргове діло. Він мусить трохи поправити. Берта. Аякже, він поправить. Йому то даремнісінько.

Стара Баумертиха. Ми йому й так забагато місця займаємо.

Старий Баумерт. Аби ми тільки що заговорили про се, то якраз вилетимо геть з хати. Вже хутко півроку як він од нас грошей комірних не бачив.

Стара Баумертиха. Такий він ненависний чоловік, міг би таки людяніше бути.

Старий Баумерт. Він сам не має звідки, стара, як йому бути доброму, коли сам за злиднями світу не бачить.

Стара Баумертиха. Та все ж має свою хату.

Старий Баумерт. Ей, стара, що ти говориш! Таж у сій хаті ні одна дощечка вже не його.

Єгер (*сів і витяг з одної кишені коротку люльку з гарними китицями, а з другої кварту горілки*). Ні, вже ж і тут не може так бути далі. Я тут надивився на диво, що тут [між] людьми діється. Таж то по містах собаки краще од вас живуть.

Старий Баумерт (*палко*). Чуєте, чуєте? І ти се знаєш? Та вже одно слово: лихі часи!

Анзорге (*ввіходить, в одній руці глиняна мисочка з юшкою, в другій недопле...*)

Шинкар Велльцель, добрячий велетень...— В автографі *добрячий* надписано над невикресленим *лагідний*.

...скрізь свого досягне хитрощами...— В автографі над словом *досягне* надписано *дійде*.

Та й тіло там таке, що й пуда не важить.— Цю фразу в російському перекладі («Ведь покойный весил всего каких-нибудь два пуда») Леся Українка передала точніше. В німецькому оригіналі «das wog noch nich neunzig Pfund» — «він не важив і 90 фунтів», тобто 36, 855 кг.

Кіттельгавс (*до краю обурений*).— В автографі *до краю обурений* надписано над невикресленим *überaus entrustet*.

...знайшов собі тут таку чудову службу.— В автографі *службу* надписано над невикресленим *посаду*.

Я, пане пасторе, квакер...; Ет, який там квакер...— В автографі над *квакер* надписано *штунда*.

Там така проклята зграя.— В автографі *зграя* надписано над невикресленим *метка*.

Роздумавши спокійно...— Далі в автографі (в дужках) не викреслено: *взявши на холодну розвагу...*

Я радника крайового водив скрізь по будинку.— В автографі *радника* надписано над невикресленим *райцю*.

...вдягни спідничку...— Слово *вдягни* написано на полі рукопису. В тексті — *вбери* (не викреслено).

[ДІМНА ГРАЧИХА]

Вперше надруковано в «Літературній газеті» 27 вересня 1945 р. Назва умовна. Це початок якоїсь незакінченої п'єси.

Автограф (ф. 2, № 865) без назви, недатований.

Орієнтовно датується початком 900-х років.

Подається за автографом.

[РОДИНА БАЖАЇВ]

Вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1948, № 9, стор. 125—128. Назва умовна.

Автограф (ф. 2, № 871) без назви, недатований. Це початок якоїсь незавершеної п'єси.

Орієнтовно її можна віднести не раніше як до 1907 р., оскільки твори згадуваного в уривку Ведекінда стали відомі російському глядачеві саме з 1907 р.

Подається за автографом.

«П р и м а р и» (1881) — п'єса видатного норвезького драматурга Генріка Ібсена (1828—1906).

В е д е к і н д Франк (1864—1918) — німецький письменник-імпресіоніст. Найвідоміша його п'єса «Пробудження весни» (1891) вперше поставлена на російській сцені у 1907 р.

БОНДАРІВНА

Вперше надруковано в «Літературній газеті» 25 вересня 1945 р.

Автограф недатований (ф. 2, № 862).

Уривок являє собою начерк драматичного або прозового твору. У спогадах «На роковини смерті Лесі Українки» К. Квітка пише: «Між іншим, Леся майже все останнє 10-ліття свого життя збиралась написати драму на сюжет Бондарівни. Зложила навіть план її, але спинялася все перед тим, що в неї не було матеріалів про історичний побут укр[аїнського] міщанства і цехового люду. Мріяла написати сю драму з знанням цього побуту».

Звичайно, уривок не можна вважати згаданим К. Квіткою планом, це лише нотатки, і швидше — до прозового твору. Про це свідчать як окремі сцени, які передбачалися (наприклад, погоня), так і вчинки героїні («цілу ніч гуляє»), які в сценічному творі втілити було б неможливо. Ймовірно, що, відмовившись від створення драматичного твору, Леся Українка мала намір надати йому прозової форми.

Датується орієнтовно 1907—1910 рр.

Подається за автографом.

[САПФО]

Вперше надруковано в газ. «Радянське мистецтво» 18 лютого 1946 р. Назва умовна.

Автограф (ф. 2, № 806) недатований, становить початок незавершеної драми.

Датується орієнтовно 1912—1913 рр.

Подається за автографом.

П р о с о д і я — певним чином ритмічно організована мова.

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в десяти томах, т. 6. К., «Дніпро», 1964, стор. 226—227. Назва умовна. Це нездійснений план задуманого драматургічного твору на тему повісті О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...». У статті «Ольга Кобилянська» Є. Кирилюк зазначає: «В неділю рано зілля копала...» — шедевр в українській літературі. Його можна і слід поставити в одному ряду із найкращими творами наших класиків. Він, безперечно, вплинув на створення таких видатних творів, як «Лісова пісня» Лесі Українки і «Тіні забутих предків» Кочубинського» («Ольга Кобилянська в критиці та спогадах». К., Держлітвидав України, 1963, стор. 210).

В останні роки життя Леся Українка мала намір інсценізувати повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...». До цього її спонукала авторка повісті в листі від 22.XII 1908 р.: «Просьба слідуюча: чи хтось біленький не міг би се оповідання переробити на сцену? Будь то на драму, будь то на оперу?.. Оповідання обробляє знану пісню «Не ходи, Грицю, на вечорниці...», однак цілком-цілком інакше, як обробив се М. Старицький, і далеко обширніше та, по правді кажучи між нами, «тонше». Хтось хтів би страх поставити се оповідання з своїми циганами, як їх виводить там, на сцену, із чудовою «чорнобривою», котру б могла відіграти хіба така артистка, як добродійка Заньковецька... На сцену міг би поставити її хтось біленький... або І. Франко... Поки що ділиться сею гадкою хтось лише з дорогим хтосічком, маючи перед його сценічним талантом велике поважання».

Лист О. Кобилянської до Лесі Українки від 13.IV 1912 р. (ф. 2, № 1040) свідчить про те, що поетеса погодилася на пропозицію авторки повісті, радилася з нею і навіть ділилася напярмом переробки. О. Кобилянська погодилася на переробки, роз'яснила окремі сцени. Проте здійснити задум Лесі Українці не пощастило. В листі від 21.III 1913 р. вона писала до О. Кобилянської з Єгипту: «...Тут, коли матиму силу, займуся чиймсь «У неділю рано...» (я його взяла з собою, але не писала, поки була розклеєна, боялася спартачити)».

Автограф недатований (ф. 2, № 864).

Датується орієнтовно березнем — квітнем 1913 р.

Подається за автографом.

Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і громадський діяч.

[«...ЯКА Ж ДИВНА, ЯКА Ж ДИВНА
ОЦЯ ЩАСЛИВА СТОРОНА!..»]

Вперше надруковано в кн.: А. Гозенпуд. Поетичний театр. К., «Мистецтво», 1947, стор. 283—284. Назва умовна.

Автограф недатований (ф. 2, № 726).

Датується орієнтовно (за почерком) 1912—1913 рр.

Подається за автографом.

Вперше надруковано у кн.: А р г о. Літературний збірник. Кн. 1, К., 1914, стор. 39, з приміткою Олени Пчілки:

«Коли я в початку липня прибула до Лесі на Кавказ, у Кутаїс, вона, лежачи хвора в ліжку, однак поривалась думкою до своїх творів. Одного разу, при розмові об «Арго», згадала про свою обітницю, про ту поему, й сказала: «Ану, спробую зазначити, як би то воно виходило». Отож вона говорила, а я писала з її слів подаваний тут зміст її надуманої поеми. Проказуючи, Леся дещо змінювала: місце дії, останні слова. Перше хотіла закінчити прокляттям, потім сказала: «Ні, нехай «останнім акордом» буде молитва до Геліуса,— та й проказала ті слова, що стоять в кінці конспекту.— Отак і буде! — додала Леся наостанку.— Як тільки зможу писать, зараз напишу й пошлю». Та сьому бажанню не судилося справдитись! Зостався конспект».

Автограф невідомий.

Датується, на основі свідчень Олени Пчілки, липнем 1913 р.

Подається за першодруком.

Пчілка Олена (літературний псевдонім Косач Ольги Петрівни (1849—1930) — українська письменниця ліберально-буржуазного напрямку, мати Лесі Українки.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Леся Українка в Криму. <i>Фото. 1897.</i>	96—97
«Камінний господар». <i>Сторінка автографа. 1912.</i> .	96—97
Леся Українка з Аріадною Драгомановою. <i>Фото. 1895.</i>	128—129
Титульна сторінка книжки Г. Гауптмана «Ткачи» в перекладі Лесі Українки. <i>1905.</i> , ,	128—129

ЗМІСТ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Адвокат Мартіан	9	397
Камінний господар	71	399
Оргія	163	402

ПЕРЕКЛАДИ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ

<i>Моріс Метерлінк. Неминуча</i>	221	404
<i>Герхарт Гауптман. Ткачі</i>	236	405

ДОДАТКИ

<i>Герхарт Гауптман. Ткачі</i>	319	407
[Дімна Грачиха]	378	411
[Родина Бажаїв]	380	411
Бондарівна	384	411
[Сапфо]	385	411
[«В неділю рано зілля копала...»]	389	412
[«...Яка ж дивна, яка ж дивна оця щаслива сторона!..»]	391	412
[На передмісті Александрії живе сім'я грецька...]	393	413
Примітки	395	
Список ілюстрацій	414	

Академия наук Украинской ССР

ЛЕСЯ УКРАИНКА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

ТОМ 6

ДРАМАТИЧЕСКИЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ
(1911—1913)

ПЕРЕВОДЫ
ДРАМАТИЧЕСКИХ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ

(На украинском языке)

Редактори *О. Я. Безпальчук, Л. П. Чорна*
Художній редактор *Р. К. Пахолок*
Оформлення художника *В. М. Дозорця*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректори *Н. О. Луцька, О. С. Улезко*

Здано до складання 5.II 1976 р.
Підписано до друку 17.VIII 1976 р.
Зам. 6—3308. Вид. № 489. Тираж 100 000.
Папір № 1, 84×108¹/₃₂.
Друк-фіз. арк. 13 + 2 вкл.
Умовно-друк. арк. 22,05.
Облік.-вид. арк. 18,4.
Ціна 1 крб. 34 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Респіна, 3.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР,
Київ, вул. Довженка, 3.

